Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

A LEVÉL SZEREPE ÉS MŰKÖDÉSE KEMÉNY ZSIGMOND REGÉNYEIBEN

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

© Typotex Kiadó

© Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

Pintér Borbála

A LEVÉL SZEREPE ÉS MŰKÖDÉSE KEMÉNY ZSIGMOND REGÉNYEIBEN

Typotex

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

A kötet a Nemzeti Kulturális Alap alkotói támogatásával készült.

© Pintér Borbála, Typotex, Budapest, 2022

Engedély nélkül semmilyen formában nem másolható!

ISBN 978-963-493-211-6

Kedves Olvasó!
Köszönjük, hogy kínálatunkból választott olvasnivalót!
Újabb kiadványainkról és akcióinkról a *www.typotex.hu*
és a *facebook.com/typotexkiado* oldalon értesülhet.

Typotex Kiadó
Alapította Votisky Zsuzsa, 1989
A kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.
Felelős kiadó: Németh Kinga
Tördelte: Benkő Márta
A borítót tervezte: Szalay Éva

TARTALOM

BEVEZETÉS 7
A LEVÉLREGÉNY ÉS A LEVÉLBETÉT MŰFAJI NARRATOLÓGIAI KÉRDÉSEI 14
MŰFAJOK A KÁNON PEREMÉN: NAPLÓ ÉS LEVÉL KÜLÖNBSÉGE 14
A FIKTÍV LEVÉL, ILLETVE A LEVÉLREGÉNY FIKTÍV JELLEGE 17
A levélregény pretextusa *21*
A megszólítás, aláírás és keltezés paratextusai *26*
A LEVÉLREGÉNY TÖRTÉNETISÉGE ÉS NARRATÍVÁJA 28
A LEVÉLBETÉT 33
A LEVÉLREGÉNY KÜLDŐ ÉS CÍMZETT RELÁCIÓJÁBAN 39
A LEVÉLREGÉNYEK TIPOLÓGIÁJA 39
A LEVÉLÍRÓ MINT SZEREPLŐ ÉS (ÉN)ELBESZÉLŐ 45
A LEVÉLREGÉNY MÁSIK FŐSZEREPLŐJE A BEFOGADÓ 52
Az (ön)értelmezői olvasói szerep és a megértés alakzatának színrevitele *52*
A LEVÉL(REGÉNY) MEDIALITÁSA ÉS IDŐISÉGE 57
A LEVÉL ÍRÁSBELISÉG ÉS SZÓBELISÉG KETTŐSÉBEN 57
A levelek beszéd és írás viszonyában *58*
A LEVÉL MINT (RÖGZÍTETT) ÍRÁS, RÖGZÍTETT JELENTÉSHORDOZÓ 62
A KÉZÍRÁS VERSUS A NYOMDAGÉP NYOMTATOTT BETŰJE 63
A (LEVÉL)OLVASÁS MINT MEDIÁLIS TEVÉKENYSÉG: A HANGOS ÉS A NÉMA OLVASÁS 65
A HORDOZÓ LEVÉLPAPÍR MEDIÁLIS JELLEGE 66
A LEVÉLREGÉNY IDŐISÉGE 69
BEVEZETÉS KEMÉNY ZSIGMOND REGÉNYEIHEZ 75
A LEVÉL MINT A TEREMTETTSÉG FELHÍVÓ STRUKTÚRÁJA A *GYULAI PÁL*BAN 79
A LEVÉLÍRÓI ÉN ÖNELBESZÉLÉSE A *FÉRJ ÉS NŐ*BEN 112
A MEGISMERÉSNEK ÉS AZ ELIGAZODÁSNAK ELLENSZEGÜLŐ LEVELEK
*A SZÍV ÖRVÉNYI*BEN ÉS A *KÖDKÉPEK*BEN 127
SORSFORDÍTÓ LEVELEK AZ *ÖZVEGY ÉS LEÁNYÁ*BAN 145
A LEVÉLOLVASÁS AKTUSA *A RAJONGÓK*BAN 166
A *ZORD IDŐ*BEN MEGSEMMISÜLŐ ÜZENET 184
ÖSSZEGZÉS 206
BIBLIOGRÁFIA 209
FÜGGELÉK 221

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

BEVEZETÉS

Az irodalomtörténeti hagyomány a Kemény-életművet sokáig a romantika és a realizmus dialektikájában értelmezte, majd erősödni kezdett e viszony diszjunktív jellege. Az elmúlt években Szegedy-Maszák Mihály[1] monográfiája megnyitotta a lehetőséget a modern tendenciákat kereső Kemény-recepció előtt, mely törekvés mára meghatározó befogadástörténeti hagyománnyá vált. Kemény regényeit a jelenkori értelmezés[2] szerencsésen kiemelte az említett oppozicionális szemléletből, az életmű újraolvasásának következtében az értelmezések horizontján nem a tematikus-fabuláris módosulások, jellemfejlődések állnak, a szövegek immáron helyet kaptak a modern paradigma rendjében, mint ahogy általában is a 19. századi regények modern horizontú olvasata egyre gyakoribb témája napjaink interpretációinak, melyek nyomán sok e századbeli alkotás kezd új helyi értéket nyerni a prózatörténeti kánonban.[3]

E tradíció nyomdokain haladva írásunkban Kemény regényeiből, az azok szövetét alakító leveleket emeljük ki. Olvasási módunk így miközben nem vonja törlésjel alá a szövegek romantikus értelmezését, hanem egyszerre figyeli a cselekmény romantikus széttartását és várakozik a szálak összetalálkozására, érzékeli a fordulatokban gazdag cselekményszervezés, és az objektív-szubjektív nézőpontot váltogató történetmondás eljárásait, egyúttal a formanyelv ettől való elkülönböződését is konstatálja, és az integratív történetmondás dekonstruálására, a

[1] SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Kemény Zsigmond,* Pozsony, Kalligram, 2007. (Első megjelenés: Bp., Szépirodalmi, 1998.)

[2] Kemény regényeihez hasonló olvasási móddal közelít több tanulmány is, melyek közül a teljesség igénye nélkül említünk néhányat: BENKŐ Krisztián, *Szinekdoché és önkívület: Apokalipszis-értelmezések Kemény Zsigmond* A rajongók *című regényében* In. B.K., *Önkívület: Olvasónapló a magyar romantikáról,* Pozsony, Kalligram, 2010, 192–239; BÉNYEI Péter, A *történelem* és a *tragikum vonzásában*: a *történelmi regény műfaji változatai és a tragikum kérdései Kemény Zsigmond írásművészetében*, Debrecen, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007.; EISEMANN György, *Elhallgatás, beszéd, szubjektum Kemény Zsigmond regényeiben,* Iskolakultúra, 2007/1, 41–47; GÖNCZY Monika, *Az* Özvegy és leánya *szövegvilágai,* Studia Litteraria, Tomus XXXVIII, 2000, 84–113; HITES Sándor, *Prognózis és anakronizmus: A* Zord idő *mint politikai példázat* In. H.S., *A múltnak kútja: Tanulmányok a történelmi elbeszélések köréből,* Bp., József Attila Kör – Ulpius-ház, 2004, 25–101; KUNKLI Enikő, *A közösségi narratívák és egyéni önnarratívák összehangolásának esélyei Kemény Zsigmond* Férj és nő *című regényében,* Studia Litteraria, Tomus XLIII, 2005, 115–143; SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Az újraolvasás kényszere,* Pozsony, Kalligram, 2011.; SZILÁGYI Márton, VADERNA Gábor, *Az ész csele: a történelmi regény ismeretelméleti perspektívája, (Kemény Zsigmond:* Rajongók) In. *Magyar irodalom*, Főszerk. GINTLI Tibor, Bp., Akadémiai Kiadó, 2010. 568–572., Z. KOVÁCS Zoltán, *Példázatosság és (romantikus) irónia Kemény Zsigmond három regényében:* A szív örvényei, Férj és nő, A ködképek a kedély láthatárán In. Z.K.Z., *„»Vanitatum Vanitas« Maga is a húmor": Az irónia (korlátozásának) változatai a magyar romantika irodalmában,* Bp., Osiris, 2002, 139–186.

[3] Gondolunk itt például: EISEMANN György, *Mikszáth Kálmán,* Bp., Korona, 1998; NYILASY Balázs, *A románc és Jókai Mór,* Bp., Eötvös, 2005; *Mester Jókai – A Jókai-olvasás esélyei az ezredfordulón*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, Bp., Ráció, 2005; DEVESCOVI Balázs, *Eötvös József 1813–1871*, Pozsony, Kalligram, 2007; HITES Sándor, *„még dadogtak, mikor ő megszólalt": Jósika Miklós és a történelmi regény,* Bp., Universitas, 2007; T. SZABÓ Levente, *Mikszáth, a kételkedő modern: Történelmi és társadalmi reprezentációk Mikszáth Kálmán prózai poétikájában,* Bp., L'Harmattan, 2007; SZAJBÉLY Mihály, *Jókai Mór,* Pozsony, Kalligram, 2010.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

megszakítottságának és a folytonosság megszűnésének formaelvére is figyel, valamint észrevesz és kapcsolatot teremt korábban össze nem tartozónak tűnő elemek között, aközben felértékeli, és kitüntetett helyen kezeli a metaforikus elbeszélést jellemző szöveg(közt)iség, megalkotottság, nyelviség és önreflexió alakzatait, vizsgálatának homlokterébe emeli a befogadás aktusát, az értelemtulajdonítás műveletét.

A levelekre koncentráló eljárás nyilván felerősít bizonyos értelmező tendenciákat már azzal is, hogy egyes szöveghelyeknek kitüntetett szerepet tulajdonít, más szempontokat viszont háttérbe szorít. De hogy ez utóbbiakkal – szándékosan – nem lép párbeszédbe, azért még korántsem felejtkezik meg róluk, csak ezúttal nem az általuk kialakított recepciótörténeti hagyományok alapján olvas. A regények számos korábbi – akár a pozitivista, de inkább a hermeneutikai vagy posztmodern olvasatát – egyaránt örvendetesnek és hatékonynak tartja, hiszen mindezek a Kemény-regények sokféle olvashatóságát bizonyítják. Kétségtelen viszont, hogy némelyekből több, másokból kevesebb indíttatást és ötletet merített saját nézőpontjának kifejtéséhez.

Vizsgálódásunk tárgya és módja

Három fejezetet szentelünk az elméleti alapvetéseknek, majd ezt követően, a kialakított szempontok alapján Kemény négy regényét négy újabb fejezetben vizsgáljuk. Kiindulópontként az első fejezetben a levélregény műfajiságát, történetiségét tanulmányozzuk, a szövegreferenciát valódi (misszilis) és fiktív horizont mozgásában, e poétika különböző eljárásokban való artikulálódását, valamint ez elbeszélő műfaj diegézisében, narratív struktúrájában rejlő lehetőségeket tárjuk fel. Figyelemmel kísérjük továbbá a diszkurzív és narratív szintek egymásba épülő dinamikáját megszakító, a (fő)szövegbe beékelődő levélbetéteket, a beágyazó és beágyazott narratíva konstrukcióját és viszonyrendszerét.

A 2. fejezetben a levélregények tipológiájával foglalkozunk, elsősorban a levélírók száma alapján. Továbbá ugyanitt vizsgáljuk a levélírói szerepkör lehetőségeit, a narratív kijelentésnek tárgyához való viszonyát, annak lehetséges beszédmódjait, és az elbeszélő/szereplő/levélíró hangját, mindezt főként azért, hogy figyelmünket azon kérdéseknek szentelhessük, hogy az elbeszélő diskurzusokban a narratív kijelentések miként jelenítődnek meg, beszélődnek el, milyen nézőpontból, milyen összefüggésben tesznek olvashatóvá egy történetet. Majd a levélregény önreflexív jellegét vizsgáljuk, írás és olvasás viszonyában való alakulását, eredetét és attól való távolodását, alkotás és újraalkotás gesztusát. Elidőzünk a levél dialogikussága mellett, hogy noha az episztoláris alany a másiknak címzettségében ragadja meg, beszéli el, jeleníti meg önmagát, mégis hogyan válik a szubjektivitás önreperezentációs műfajává.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

A 3. fejezetben a levélre, mint az írásmű materiális-mediális jellegére koncentrálunk. A leveleket szóbeliség és írásbeliség kettősségében vizsgáljuk, azt tartva szem előtt, hogyan szegül szembe és mégis kerül összjátékba az írás anyagisága, rögzítettsége, állandósága, térben időtlenül, tárgyilagos formában, vizuális módon való létezése a beszéd képlékeny, változó, jelen időben létező auditivitásával. Miként jelenik meg a levelekben a beszédszerűség, és hogyan árnyalja az írás effajta kitüntetett jellegét, miként is érvényesül az írás, avagy a (történet)mondás logikája a levélbetétekben, hogyan feszül egymásnak írás és beszéd. Derrida írásfogalma felől vizsgálódva tovább bolygatjuk kommunikáció és megértés lehetőségeit, ugyanis ha a jelölők egymásra hatása, új és új rendszerbe szerveződése megállíthatatlan folyamat, akkor az írás jelentése nemcsak szerzőjétől függetleníthető, hanem a nyelvet használó szubjektum szándékaitól is, azaz olvasójából állandóan új jelenségek felfedezését kényszeríti ki. Ugyanitt felvázoljuk még az írás történetiségét, a kézírás és a nyomdai karakter materiális különbségeit és ennek következményeit, kiterjesztve érdeklődésünket a hordozó levélpapír írást befolyásoló mediális jellegére is. Végül pedig a levél(regények) időiségének egynémely aspektusával foglalkozunk, a megírás és az olvasás valamint a történet és az elbeszélés idejére összpontosítva.

Mindhárom megalapozó, elméleti fejezetben módszertani sokoldalúságra törekszünk, ezért mindhárom rész tartalmaz olyan alegységeket, amelyek diakrón módon, több példán keresztül, történeti kontextusba ágyazva mutatják be az aktuális problémát (1.2., 2.1., 3.6.), de nem volt célunk ez enumeráció következetes végigvitele, ugyanis e dolgozatban nem elsősorban történeti megállapításokra törekszünk, a példákat csupán viszonyítási pontként alkalmazzuk. Egyúttal igyekszünk a vizsgált kérdéseket szinkrón módon, többféle elméleti megközelítés metszéspontjába állítani. Mindeközben nem ragaszkodunk egyetlen irodalomtudományi iskola, modell vagy elgondolás érvényesítéséhez, applikálásához, hanem törekszünk a módszert a tárgyhoz igazítani. Így például dolgozatunkban egyszerre támaszkodunk Gérard Genette strukturalista narratológiai rendszerére, valamint hívjuk segítségül a hermeneutikai iskola megértésmódozatait, valamint tágítjuk a szövegértelmezés lehetőségeit dekonstrukciós olvasási módokkal, illetve vizsgálódunk a mediális kultúra tudománya felől.

A regényeket részleteiben tárgyaló fejezetek megírása előtt szükségesnek véltük a szövegkorpusz szűkítését a dolgozat terjedelmi határaira és az olvasói figyelem esetleges

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

ellankadására való tekintettel. Kemény elbeszéléseivel[4] és regénytöredékeivel[5] illetve a bennük fellelhető levelekkel nem foglalkozunk[6]. Ez utóbbi esetében ugyanis az egyes levélszövegek alapos, részletekbe menő vizsgálata nem kerülheti meg, hogy a regénnyel mint szövegegésszel számoljunk. Egyfelől az egyes részletek megértése, kontextusba történő elhelyezése igényli a teljes korpusz ismeretét, másrészt a beékelt levélszövegeket szándékunkban áll a regények egészéhez is viszonyítani, észrevételeinket célunk a műalkotás egészére vonatkoztatni.

A regények műfaji besorolásától eltekintünk, bár Robert Adam Day megengedő definíciója szerint levélregény minden olyan hosszabb-rövidebb, részben vagy teljesen kitalált, prózában írt közlés, amelyben a részben vagy teljesen fiktív levelek a narráció közvetítő eszközeként szolgálnak, s a cselekmény alakulásában jelentős szerepet játszanak.[7] A prózairodalom köztudomásúan gazdag olyan művekben, amelyek nem tisztán levelekből és/vagy naplórészletekből állnak, hanem levelekkel szakítják meg a prózai szövegfolyamot. Dolgozatunkban ahhoz az elgondoláshoz csatlakozunk, amely a (fő)szövegbe beépülő beékelődéseket – strukturálisan – betétként értelmezi[8], így a regényekben fellelhető leveleket mi is betétként olvassuk. Kemény regényeiben a levélbetéteknek többféle interpretációja ismeretes.[9] Szegedy–Maszák Mihály

[4] Habár mind a *Két boldog*, mind az *Alkhimet, a vén törpe* valamint a *Szerelem és hiúság* egyaránt tartalmaz leveleket, teljes szövegükben hozzáférhető levélbetéteket is, ezekkel azonban a szükségszerű – jelen esetben műfaji szempontú – korpuszszűkítés miatt nem foglalkozunk. A műfaji besorolás ez utóbbi esetben problematikus, ugyanis a *Szerelem és hiúság* a novella terjedelmét meghaladja, de a regényét még nem éri el, azonban úgy látjuk, hogy a recepció általában az elbeszélés műfajába sorolja. A Tóth Gyula-féle kiadás igaz terjedelemi okok miatt a *Férj és nő*vel egy kötetben, de „hosszabb elbeszélés" műfaji megjelöléssel hozza. Vö: KEMÉNY Zsigmond, *Férj és nő, Ködképek a kedély láthatárán, Szerelem és hiúság*. Szépirodalmi, Bp., 1968. 605–606. Papp Ferenc a nagyobb elbeszélések között tárgyalja. Lásd: PAPP Ferenc, *Kemény Zsigmond*, [k.n.] Bp. 1923. II. 167. Szegedy–Maszák monográfiájában novellának tekinti. SZEGEDY–MASZÁK, 2007. 168–169. A Bényei Péter által sajtó alá rendezett Kemény Zsigmond: *Kisregények és elbeszélések* c. kötet jegyzeteiben mint kisregény hivatkozza a művet, a munka többes számú címe is feltehetőleg e szövegre és *A szív örvényeire* vonatkozik. Azonban a záró tanulmányban elbeszélés és kisregény egymás szinonimájaként szerepel: „Az *elbeszélés* alaposabb vagy többszöri olvasása azonban elbizonytalanítja az olvasót. Több olyan konkrét utalást találhat ugyanis a műben, mely lehetetlenné teszi, hogy egy egységes, átlátható világba élje bele magát, és egyértelműsíthető példázatként olvassa a *kisregényt*." [kiemelés P.B.] BÉNYEI Péter, *A Kemény-elbeszélések világképe és poétikája.* In: KEMÉNY Zsigmond, *Kisregények és elbeszélések.* Kossuth, Debrecen, 1997. 257–280. 274.

[5] *Izabella királyné és a remete*. 1839., *Élet és ábránd*.1842–1844., *A hírlapszerkesztő naplója*. 1843–1845.

[6] Gondolunk itt elsősorban az első befejezett, de csak töredékesen fennmaradt *Élet és ábránd*ra, amely több levelet is tartalmaz. Az idegen kézírású kéziratot és a folyóirat-megjelenéseket is felhasználó legteljesebb szövegközlés is jócskán hiányos: például több oldal hiányzik Fernando Catharinához szóló leveléből a Második könyv IV. fejezetében vagy ugyanezen könyv VII. fejezetében szintén csak szerkesztői jegyzetekkel kiegészítve ismerjük meg a jelenetet, amikor Catharina végigtekint asszonyi hódításain, és az azokról tanúskodó vallomásokon, szerelmes leveleken, majd azokat egy híján – Camoes levelén kívül – megsemmisíti. *Báró Kemény Zsigmond hátrahagyott munkái.* S.a.r: PAPP Ferenc, Franklin, Bp. 1914. 247., 261., 265.

[7] Robert Adams DAY, *Told in letters. Epistolary fiction before Richardson*. Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1960. 5.

[8] „…mindig kikapcsolja a főszöveg terét és idejét […] ott kezdődik, ahol az értelmező az addigi szinekdochikus vagy metonimikus előrehaladás megszakadását állapítja meg, és ott végződik, ahol ennek folytatását érzékeli." SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Az irodalmi mű alaktani hatáselméletéről*. In: SZ.M.M., *Minta a szőnyegen*. Balassi, Bp., 1995. 24–66.; 39.

[9] BARTA János, *A pálya ívei. Kemény Zsigmond két regényéről*. Akadémiai, Bp. 1985. 65. SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Kemény Zsigmond*. Kalligram, Pozsony, 2007. 124–126. (Első megjelenés: Szépirodalmi, 1989.)

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

1989-es tanulmányában e szerkezeti megoldás előnyei, a Kemény-regények narratív struktúrájában játszott meghatározó szerepe mellett érvel, ahogy mi is ennek az architektúrának a kitüntetettsége mellett tesszük le voksunkat.

A levélbetétek – az első kiadásokban is – jól láthatóan megtörik a prózafolyamot, így már vizuálisan is figyelemfelhívóak. A levél mint szubtextus azonban kétélű forma, hiszen egyrészt a beágyazó narratíva folyamatossága ellen dolgozik, másrészt viszont architextuális kötelmeiből adódóan unalmassá válhat a kötelező levélsémák (megszólítás, dátum, helyszín és zárlat) mindenkori használatával, azok folytonos ismétlésével. Keménynél – mint azt majd alaposabban vizsgálni is fogjuk – e klisék többnyire, még több levél esetében sem válnak zavaróvá, mert vagy mint szükségtelen elem elmaradnak (megszólítás, zárlat), vagy ha egy kötelező formula mégis megjelenik – leggyakrabban a dátum, helyszín – annak a szövegszerveződésben jelentősége lesz. A *Férj és nő*ben például a „kedves" megszólító nyitány ritkán jelenik meg, akkor is többnyire nem a szokványos helyén, a felütésben, hanem a szövegtestben, dorgáló szövegkörnyezetbe ágyazottan, ironikusan visszavonva e levélkezdő formula stilisztikai értékét. Valamint gyakorta találkozunk a (levél)olvasás temporalitását kihasználó időzítés dramaturgiájával, amikor a cselekményalakulására nézvést lényegi információk az utóiratra maradnak. A *Gyulai Pál*ban például Cariglia Alfonsó második levelének postscriptuma a regény későbbi eseményeire nézvést meghatározó, az epikus folyamat narratív prolepsziseként is olvasható. A *Férj és nő*ben Kolostory Tamás egy érdektelen, hazai eseményekről beszámoló fogalmazványának utóiratában, igen suta párhuzamot választva közli öccsével, hogy feleségül szándékozik venni Adélt, aki iránt Albert éppen bátyja levelei kapcsán kezd érdeklődni.

Kemény regényeiben – mint majd részletesebben is látni fogjuk – a monologikus levélbetétek dominánsak, a levelekre kapott válaszokat ritkán ismeri meg az olvasó, amely reakciók hiányának többnyire dramaturgiai szerepük van. A *Férj és nő* című alkotásban viszont, ahol a szövegtest harmadát levelek alkotják, ezek jó része egymásra felelő levelezés. Ugyanakkor az extradiegetikus elbeszélő, míg céljául szereplőinek saját hangjukon való megszólalását jelöli meg, a történetmondás stafétabotját mégsem adja át teljesen, hiszen a testvérek levelezését megelőző felvezetőben hangsúlyozza a levelek válogatott jellegét. Saját elbeszélői szempontja alá rendeli a beékelt szövegeket, amikor az olvasó elé tárja, hogy a levelezés szándékoltan csonkolt, de biztosítja arról, hogy a történetmondói célnak, vagyis a Kolostory-testvérek jellemének és a közöttük fennálló viszonynak a megjelenítésére, valamint a cselekmény előmozdítására e metonimikus eljárással megalkotott szövegtest elegendő.

A Kemény-regényekbe ágyazott levelek feltérképezését nem rekesztjük be az egyes levélbetétek narratológiai, textológia, tipológiai vizsgálatával, hanem a levélre mint

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

cselekményszervező elemre, dinamikus motívumra[10] is figyelmet fordítunk. E műfaj magában hordozza azt a lehetőséget, hogy a levél anyagszerűsége, kézzelfoghatósága a figyelem középpontjába kerüljön, így egy levél nemcsak egy intradiegetikus narratív struktúra lehet, hanem elvesztése, elrejtése, megsemmisítése, megkésettsége, hamisítása, idegen kézbe kerülése stb. a cselekményszerveződés eszközévé válhat. [11] Gondoljunk csak a *Gyulai Pál* cselekményét hosszasan szervező, eleinte Pierro kabátjának belső zsebében lapuló, majd onnan Gergely diákon át Báthory Zsigmondhoz vándorló *billet doux*-ra, amit aztán a fejedelem egy három osztatú ládikában, útilapuval együtt juttat vissza feladójához, a fejedelemtől annak unokafivéréhez átpártolni kész Sofroniához.

A levél mediális hordozójának megsemmisülésére különös hangsúly kerül a *Zord idő*-ben. Werbőczi levelének széttépése Barnabás metamorfoziásának indukálója lesz, ugyanis Elemér a levélíró utasításának megfelelően darabokra szakítja a levelet, ám a bizalmatlan és rémképektől szenvedő Barnabás diák e szétforgácsolódott fecniket kitépi az ifjú Komjáthi kezéből, és paranoid tudata e töredékeket úgy egészít ki, hogy belőle elárultatásának történetét olvassa ki, s csalódottsága miatt az ellenséghez pártol, ahol alkalmat szerez arra, hogy Eleméren véres bosszút álljon.

A *Zord idő* zárlatának dramaturgiáját meghatározó jelenet is levelek köré szerveződik. Mint ahogy a regény meghatározó kompozíciós elve az idő,[12] az elő- és utóidejűség viszonya,[13] az időzítés problematikussága, a megkésettség, úgy Dorának nagybátyjához intézett levele is a megírás és a befogadás között eltelt idő alatt bekövetkező változásokra irányítja a figyelmet. Dora Elemérrel tervezett házasságáról számol be, ám a frigy a levél célbaérkezésének idejére, Elemér halála miatt meghiúsul. Deák István azonban a levelet annak eredeti célja szerint olvassa, hiszen az azóta bekövetkező eseményekről mit sem tud – ezekről szintén egy levélből kap értesítést, amit azonban sejtvén, de elfogadni nem akarván a fordulatot, felbontatlanul hagy,

[10] Borisz TOMASEVSZKIJ, *Irodalomelmélet*. In *A modern irodalomtudomány kialakulása*. Szerk.: BÓKAY Antal – VILCSEK Béla, Osiris, Bp. 2001. 268–286.; 273.

[11] A levelek idegen kézbe kerülése gyakori cselekményalakító motívum, például Fontane *Effi Briest* című regényében a család életében a tragikus fordulat azzal áll be, amikor lelakatolt asztalfiókból Innstetten kezébe kerül Effi és Crampas hat évvel korábbi levelezése. Vö: Theodore FONTANE, *Effi Briest*. (Ford. VAS István) Európa, Bp., 1981. 217–224. A levelek megkésettsége gyakori dramaturgiai elem, amire nemcsak az elbeszélő prózából, hanem a drámairodalomból is több példa ismertes. Például a *Romeo és Júliá*ban az ifjú Montague-hoz nem jut el időben Júlia levele, amiben szerelmesét tettetett haláláról értesíti, ezért Romeo azt valódinak vélvén véget vet életének. „Lőrinc: Ki vitte hát írásomat Romeóhoz? /János: El sem küldtem – itt van a levél – / Futár se volt, hogy visszahozza néked. A fertőzettől itt mindenki retteg. Lőrinc: Mily balszerencse! Szerzetünkre mondom / Nem semmiség volt benne, ámde fontos / Komoly követség és végzetes lehet / Hogy el se ment." Kosztolányi Dezső fordítása.

[12] Lásd MARTINKÓ, 343–344. és SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Megfordított időrend.* In: *A magyar irodalom történetei II.* Szerk.: SZEGEDY–MASZÁK Mihály, VERES András, Gondolat, Bp. 2007. 482–490

[13] Vö: HITES Sándor, *Prognózis és anakronizmus: A* Zord idő *mint politikai példázat.* In: H.S., *A múltnak kútja*. Ulpius-ház, Bp. 2004. 25–102; 39–69.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

és az árnyékvilágba távozik. Az olvasó tanúja a levélírás szituációjának, de a teljes szöveggel csak a Deák Istvánnal való közös olvasás során jön tisztába. Dora, bár a szeretett rokon számára lefest egy reménybeli jövőképet, azonban – mint ahogy erről a narrátortól értesülünk – rossz előérzetének ellenállni nem tudván, levelének záró soraira egy könnycseppet hullajt. A levelet olvasó nagybácsi azonban ezt éppen azért nem veszi észre, mert ennek híján olvassa a levélben foglalt örömhírt, amely elhomályosítja látását és a papírt minden jelölőjével együtt örömkönnyeivel áztatja szét, alakítja immáron (ki)olvashatatlanná. Az olvasó kitüntetett helyzetéből adódóan a jelentés cirkulációjának lesz tanúja, miközben Deák Istvánnal (együtt)olvassa Dora sorait, egyszerre idéződik meg benne a megalkotás helyzetéből ismert kettős kód, amely a vázolt reménybeli frigyet elmondja, de egyúttal el is homályosítja, valamint kíséri végig a befogadás szituációját is, amely a jelek dekódolásának úgy áll ellent, hogy magát a hordozóanyagot is lebontja.

E dolgozat tehát Kemény Zsigmond regényeinek leveleit kitüntetett helyen kezeli, azzal a céllal, hogy rávilágítson: Kemény epikai művei szándékoltan és jellemzően olyan formaelv mentén szerveződnek, amelyek az elbeszélés folyamatossága ellenébe hatnak, fellazítják a történet ok-okozati összefüggésrendjét, és másfajta – alakzatokon vagy allúziókon alapuló – szövegszervező eljárásokat helyeznek előtérbe. A történet visszaszorulásával szövegszerűbb prózavilág teremtődik, ahol a történetmondás mikéntjére helyeződik a hangsúly. A szöveg textuális működésének hangsúlyozódása pedig az olvasóval szembeni elvárásokat is megváltoztatja.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

A LEVÉLREGÉNY ÉS A LEVÉLBETÉT MŰFAJI NARRATOLÓGIAI KÉRDÉSEI

MŰFAJOK A KÁNON PEREMÉN[14]: NAPLÓ ÉS LEVÉL KÜLÖNBSÉGE

Az önéletírás, a napló és a levél hosszú ideig az irodalmi kánon peremére szorult. Az önéletrajzi műfajoknak XVII. és XVIII. század fordulójára tehető népszerűsödése elsősorban az irodalom és a közönség viszonyának,[15] a nyilvánosság határainak átalakulásával[16] függ össze, valamint azzal, hogy, a szépirodalom reprezentatív funkciója háttérbe szorult az irodalmi művek kommunikatív, főként dialogikus jellegéhez következtésképpen beszédmódjaihoz képest előnyére;[17] másrészről pedig magának az individuum fogalmának mint történeti képződménynek az előretörésével, továbbá az ént reprezentálni tudó nyelv (diszkurzíva) alakulásával.[18] Hosszú lenne felvázolni az utat, ahogy e műfajok egyre inkább közeledtek az irodalom centrumához, de mindenképpen ösztönzőleg hatott a történettudomány, a kulturális antropológia és a pszichológiai kutatások megújulása valamint az újabb korok irodalomszemléletének megváltozása, amely a cultural studies vagy az újhistorizmus keretében egy irodalmi életmű vizsgálódásának tárgyait ezekre a dokumentumokra is kiterjesztette.[19] Másrészt kétségessé vált az önéletíró műfajok őszintesége, az általuk nyújtott (ön)ismeret igazságtartalma, a bennük feltárulkozó múlt objektivitása, vagyis e formák valóságra vonatkoztathatósága,[20] mert meginogni látszott az a feltételezés, hogy egy élettörténet alanya, illetve egy levél fogalmazója lenne a legmegbízhatóbb elbeszélője saját történetének.[21] E nézőpontváltás következtében felfüggesztődött az addig hagyományosan feltételezett egység a szerző életrajzi alakja és az általa önkezűleg rajzolt nyelvi konstrukciós én-alak(zat) között.[22] A recepcióbeli váltás akkor következett be, amikor a szerzői arc mögötti figura firtatása helyett a tekintet az énre mint textuális fenoménra, mint

[14]A címet SZEGEDY–MASZÁK Mihály azonos című tanulmányából vettem: SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Műfajok a kánon peremén: napló és levél*. In: Sz.M.M., *A megértés módozatai*. Akadémiai, Bp., 2003. 45–51.
[15] Reinhard WITTMANN, *Az olvasás forradalma* (Ford. SAJÓ Tamás) In: *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*. Szerk. Guglielmo CAVALLO, Roger CHARTIER, Balassi Kiadó, Bp. 2000. 321–347; 331–334.
[16] A napló és levél mint félig nyilvános műfaj, amelyet sokan olvasnak, de mégsem jelenik meg. Lásd erről bővebben: MEZEI Mária, *Nyilvánosság és műfaj Kazinczy-levelezésében*. Argumentum, Bp. 1994. 5–13.
[17] BORBÉLY Szilárd, *Műfaji minták a Fanni hagyományaiban* In. *Studia Litteraria* XXXVI., 171–185; 172.
[18] BENKŐ Krisztián, *A "napló" mint alakzat. Változatok a prozopopeiára XVIII-XIX. századi irodalmunkban, Irodalomtörténet*, 2002/2. 206–218.; 206.
[19] SZEGEDY–MASZÁK, 2003., 46–47.
[20] Z. VARGA Zoltán, *Előszó a válogatás elé. Az önéletírás*. In: Philippe LEJEUNE, *Az Önéletírás, élettörténet, napló*. L'Harmattan, Bp. 2003. 7.
[21] Levél és naplóregény hasonló narratív szituációjából adódóan rokon műfajnak tekinthető. Vö: Bertil ROMBERG , *Studies in the narrative technique of the first person novel*, Almquist and Wiksell, Stockholm, 1962. 11.
[22] KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Arc és kánon. Az önértelmezés (nyelvi) eseményei az* Ember és szerep*ben.* In. *Az elbeszélés módozatai.* Szerk. JÓZAN Ildikó, KULCSÁR SZABÓ Ernő, SZEGEDY–MASZÁK Mihály, Osiris, 2003., 348–366; 349–350.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

szövegkonstrukcióra fókuszált. Az említett változások a befogadó szerepét is új megvilágításba helyezték. És mivel az önéletrajzi szövegekben a szerző/beszélő/író önmagát teszi a megértés tárgyává, ezért az olvasás közben létrejövő két pólusú diszkurzíva viszonyrendszerében – már nem mint valamiféle műfaj vagy dikció jelenik meg, hanem – mint a megértés (olvasás) alakzata.[23]

Az önéletrajzokat tárgyaló szakmunkák,[24] alig foglalkoznak a levelekkel, a levél ugyanis, habár kanonikusan szintén a peremvidéken mozog, mégis lényeges elemeiben különbözik az ént elbeszélő vagy azt önmaga számára tematizáló műfajoktól.

Míg a napló az önmegértés új alakzatát kínálja fel, önmagának kíván jelen lenni,[25] hiszen a napló címzettje és majdani olvasója, elbeszélője valamint tárgya is az én, a napló tehát önmagunk számára önmagunkkal folytatott monológ, célja az önkifejezés, önmeghatározás, az énnel történt események rögzítése egy későbbi időpillanat számára.[26] Addig a levél célzottan és jelölten is számol a másikkal, a levélírói én az ő számára reprezentálja önmagát. A napló ritkábban tematizálja a befogadás helyzetét,[27] a levél ellenben nemcsak színre viszi, analeptikusan jelöli, de megfogalmazása közben ezzel a recepciós szituációval számol. E másik a priori távol esik a levélíró éntől,[28] így e másik épp jelenlétének hiányával konstruál meg egy olyan helyzetet, amelyben őt mint a szöveg megszólítottját az elbeszélői énnek kell megalkotnia. Így a levél mindig ennek a másiknak a vonatkozásában, őt feltételezve fogalmazódik, és

[23] Paul de MAN*, Az önéletrajz, mint arcrongálás*. (Ford. FOGARASI György) *Pompeji*, 1997/2–3. 93–107.; 95.
[24] Önéletírói műfajok definícióját lásd: „Visszatekintő prózai elbeszélés, melyet valódi személy ad saját életéről, a hangsúlyt pedig a magánéletére, különösképp személyiségének történetére helyezi.” Philippe LEJEUNE, *Az önéletírói paktum*. (Ford. VARGA Róbert) In: P.L., *Az Önéletírás, élettörténet, napló*. L’Harmattan, Bp. 2003. 17–46. ;18.
[25] BENKŐ, *i. m.*, 212.
[26] HORVÁTH Andor, *A naplóíró én. Műfajelméleti vázlat. Korunk*, 2008/3. 49–59.; 58.
[27] Bár Kemény naplója a naplóíró helyzetét többször is tematizálja, több esetben is említi saját illetve Széchenyi naplóírói tevékenységét, ez utóbbiakat épp Kossuthtal kapcsolatban. „A gyűlés tárgyai és szelleme nem e naplóba valók.”; „A gróf, naplójába, melyet rendesen visz, tüstént beírta, hogy a fiatal ügyészt egyedül azért nem engedte szobájába lépni, mert helyesen vagy helytelenül rossz hírben áll, – ő pedig azon ügyért, melynek szolgálatjára szánta el életét, szilárdul elhatározta magában, senkivel, ki rossz szagban van, érintkezésbe nem jönni. […] Negyedszer találkozék Széchenyi Kossuthtal a fiumei ügyben tett útkor. Ekkor a gróf így gondolkodék: most az én befolyásom megállapítva van, s kevésbé kell félnem attól, hogy az igazgatás utamban áll csak azért, mert oly emberekkel, kik általa rossz szemmel nézetnek, hozom magam összeköttetésbe, nem árt tehát megpróbálni, hogy a Kossuth segítségével is mit lehetne lendíteni a fiumei differenciák kiegyenlítésében. Ezért találkozik Kossuthtal, s megmutatja neki naplóiban azon helyeket, melyek róla szólanak s motiválja eddigi eljárását.” *Kemény Zsigmond naplója*, Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi BENKÓ Samu, Irodalomi Könyvkiadó, Bukarest, 1960. 150.; 153–154.
[28] Bár olykor találkozhatunk olyan megoldásokkal, hogy a feladó és a címzett lokális tere és ideje között nincs különbség, ilyenkor a levél egy olyan későbbi időpillanat számára fogalmazódik, amikor e két alak mégis távol kerül egymástól.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

szerkezetében, legyen bármennyire is egyszólamú egy levélszöveg, mégis a feltételezetett másik számára, a vele folytatott, neki adresszált párbeszéd elgondolásában születik.[29]

A naplót önmagunk számára őrizzük, és bármikor visszaolvashatjuk egykori önmagunkat, míg a levelek címzettjükhöz kerülnek, és többnyire ott is maradnak, így ritkábban nyílik mód a szöveggel való szembesülésre, hacsak a levélíró a levélről készített piszkozatot vagy másolatot meg nem őrzi. A naplóolvasó önmaga korábbi naplóírói állapotáról olvas, így az lesz a feladata, hogy saját idegenségével szembesülve értse meg önmagát, míg a levél olvasójának a dolga a számára alakított másik – illetve az általa hagyott nyomok mentén alakuló levélírói szubjektum – megértése.

Ugyanakkor a naplót író temporálisan már elkülönböződő én és a levél definitive különböző címzettje is alapvetően távol van. Tehát amennyire eltávolítjuk a másikat, annyiban meg is képezzük, közel hozzuk önmagunk számára, így a másiktól való megfosztottságunk olyan defigurációs alaphelyzetet teremt, amelyben a bennünk élő másik alaköltését kényszeríti ki.[30] A levél is olvasható az arcadás, a prosopopeia trópusaként,[31] mivel a megszólítás a megszólított másiknak hangot ad, a beszéd képességével ruházza fel, s megteremti számára a válaszadás lehetőségét. Az arcadás figurája persze számol az arc alakvesztésével is, vagyis ezek az alakzatok alaköltésükben és lerongálódásukban ragadhatók meg. A másik – és ezáltal önmagunk is – a megfosztás útján történő megértés révén válik hozzáférhetővé.[32]

A levél, mivel egy kommunikatív szándékot, a valakivel való beszélés alakzatát helyettesíti, valamelyest imitálja a beszélgetés közvetlen szituációját, ezért formáját tekintve meghatározóak benne a kommunikáció kapcsolatteremtő és fenntartó funkciói, amelyek a naplóban fölöslegessé válnak. A levélben a másik képzelt jelenléte, a vele folytatott elképzelt párbeszéd több olyan retorikai stratégiát hoz játékba, ami a napló közegében értelmetlenné válik. Ugyanúgy, ahogy a napló esetében irrelevánssá lesz az őszinteség és a hazugság kérdése, vagyis

[29] Bahtyin Dosztojevszkij *Szegény emberek* című levélregényét tanulmányozva állapítja meg: „A hős önmagához való viszonya elválaszthatatlan a másikhoz, és a másiknak őhozzá fűződő viszonyától. Saját öntudata mindig a másik róla alkotott tudati képnek a fényében, az »önmagáért való én« a »másokért való énhez« viszonyítva konstituálódik. […] Önigazolás [t.i. Makar Gyevuskiné] úgy hangzik, mint egy önmagáról szóló, egy másik, idegen emberrel folytatott szakadatlan, rejtett polémia vagy látens dialógus. BAHTYIN, Mihali, *A szó Dosztojevszkijnél*, (Ford. HETESI István és HORVÁTH Géza) *Helikon*, 1999/1–2., 61–89.; 67.

[30] „Naplóm, melyet egy idő óta elhanyagoltam, ma megint a kezembe került, és csodálkozom, lépésről lépésre mily tudatosan kerültem mindebbe! Milyen tisztán láttam mindig az állapotomat, és mégis menynyire gyerekként cselekedtem; ma is milyen világosan látok, és még sincs semmi reménye a javulásnak.” GOETHE, *Werther szerelme és halála.* (Ford. SZABÓ Lőrinc). In: *Goethe válogatott művei*, Európa, Bp. 1983. 5–131.; 48. Egy különösen összetett helyzet mutatkozik Goethe regényében, amikor a levelében a naplóolvasását elbeszélő Werther a másik számára újramondja egy korábbi önmagáról szóló tapasztalatát, így identitása három egymástól elkülönböződő – a naplót író, azt olvasó és végül erről beszámoló – énben szóródik.

[31] DE MAN, *i. m.* 101.

[32] Cynthia CHASE, *Arcot adni a névnek. De Man figurái*. (Ford. VASTYÁN, Z. KOVÁCS Zoltán) *Pompeij*, 1997/2–3. 108–147; 108.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

valamely narratívához való hűség, illetve attól való szándékolt eltérés, a levélben éppen a másik számára való megfogalmazás teszi lehetővé az igaz vagy hamis diszkurzíva megjelenítését.[33]

A napló és a levél között tehát sok a különbség, de az mindenképpen megállapítható, hogy az irodalmi kontextusba helyezett én-konstrukció vagy igazság-/valóságreferencia csak mint nyelvi, textuális konstrukció ragadható meg, még az olyan peremműfajoknak tűnő képződmények esetében is, mint a napló vagy a levél.

A FIKTÍV LEVÉL, ILLETVE A LEVÉLREGÉNY FIKTÍV JELLEGE

Dolgozatunkban a prózai levélirodalom fiktív műfajával, a levélregényekkel illetve a regényekbe foglalt fiktív levelekkel foglalkozunk. Jelen munka célja azonban nem a levélregények vagy levélbetéteket alkalmazó elbeszélő szövegek elősorolása – ezekről tájékoztatást adnak az összefoglaló munkák bibliográfiái[34] –, mindössze néhány reprezentatívnak ítélt művet vonultat fel mintáként a XVI. századtól napjainkig, a műfaj virágkorából nyilván nagyobb merítéssel. Az európai és a magyar irodalomból vett alkotásokat példaként sorakoztatja fel annak érdekében, hogy a műfaj egyes poétikai, tipológiai, narratológiai és textológiai sajátosságait megmutassa azért, hogy később a választott korpuszon belül a levélbetétek e szempontok alapján vizsgálhatók lehessenek.

A jelölten fiktív levélszövegek referenciális olvashatósága kevésbé bizonyult problematikusnak, hiszen a bennük kitárulkozó szubjektum maga is szándékoltan megalkotott, így a recepció többnyire egyértelműen textuális kódként, nem pedig szerzői megnyilatkozásként olvasta. Igaz, a levélregények gyakorta élnek azzal a poétikai fogással, hogy a valóságos forrást, eredetet tételeznek – például: talált kézirat –, s ezzel az eljárással saját vonatkoztathatóságukat a valóság és (így) az igaz(ság) mezejében jelölik ki. A levélregények tehát – mint azt látni fogjuk kitüntetett módon, azok paratextusaiban – nyomban színre viszik azt a konstrukciós ellentmondást, amely szerint egy irodalmi elbeszélés technikájával megjelenített diskurzus tárgya épp a fikcionalitás tagadása. E szerkezetbeli dichotómia minden alkalommal visszaköszön,

[33] Habár egyetlen levél – vagy a monologikus levélregények – esetében problematikus e kérdés megítélése, hiszen nem látható, olvasható az a vonatkoztatási rendszer, amelyhez képest fennállhat az affirmativ vagy tagadólagos viszony. A többféle diszkurzívát felvonultató művek alkalmával – jelen helyzetben a több episztoláris alanyt felvonultató levélregények, illetve az epikai folyamba ékelt levélbetéteteket tartalmazó szövegek esetében – lehetőség van ilyen tekintetű referenciális olvasásra. Összevethetővé válik, hogy egy levél textuális eseményei mennyiben képezik le a regényvilág – másik levélvilágának – „valós" történéseit.

[34] 520 levélregényt sorol fel: Francois JOST, *Essais de littérature comparée II. »Europaeana«*. Premiére série, Éditions Universitaires, Fribourg; University of Illinois, Urbana, 1968. 380–402., Vö még: Frank Gees BLACK, *The epistolary novel in the late eighteenth century*: *a descriptive and bibliographical study*. University of Oregon, Eugene, 1940., 112–173., Thomas O. BEEBEE, *Epistolary fiction in Europe*, 1500–1850, University Press, Cambridge, 1999. 231–258.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

amikor az írásmű – valóságos és fiktív retorikai felcserélhetőségét játékba hozva – önnön valóságossága mellett érvel.

A levélregény egyik jellegzetessége a metadiszkurzívitás, s e különösség abból a formai sajátosságból adódik, hogy folyamatosan a saját anyagszerűségükre figyelmeztető levelek egymásutánjából épül fel. Vagyis a levélregény önmagát dokumentumnak álcázva, egyszerre kelti a valóság látszatát[35] úgy, hogy azt az olvasói tapasztalatot involválja és hívja elő, amely a levélben ábrázolt világot, annak megszövegezőjével együtt valóságosnak tételezi – egyúttal azonban ezekkel az eljárásokkal éppen a levélregény architextuális megalkotottságára hívja fel a figyelmet.[36]

A fikciós közegen belül a valóság szimulálása néha olyan sikeres, hogy határátlépés történik, vagyis az imaginárius eseményei kiterjesztik hatókörüket a valóságra, nyomot hagyva rajta. A valóság történethez való igazításának érdekes látlelete az első francia levélregényként számon tartott *Portugál levelek*, melynek szerzősége hosszú ideig vitatott volt. A szöveg magyar kiadása[37] is Mariana Alcoforadót tünteti fel szerzőként, és a levelekre mint valóságosakra tekint. A fordító, Szabó Magda előszava pedig a szerelmes apáca sorsát érzelmes példázatként kezeli. A második magyar kiadás[38] is őrzi a korábbi szerző-megjelölést és változatlanul közli a fordító előszavát, de az utószóban helyet kap a filológiai kutatások újabb eredménye, amelyek Guilleragues auktorságát bizonyítják.[39] A levelek életből merítettségének tételezése azonban nemcsak a kiadásokon hagyott nyomot, hanem a bejai kolostor falán is, amelyen ugyanis utólagosan egy ablakot vágtak, amelyen keresztül a szöveg tanúsága szerint Mariana Alcoforado megpillantotta a szerelemesét. Ehhez hasonlóan, a több mint 100 évvel későbbi Werther hatástörténetének részévé vált a sárga nadrág és a kék mellény viselésének divatja ugyanúgy, ahogy a regény félreértett recepcióját követő öngyilkossági hullám[40] is. A „mintakövetésen" alapuló tömeges öngyilkosságokat, amikor az áldozatok az eseményekben önmagukra ismernek, a modern pszichológia Goethe ifjúkori regényének főhőse nyomán Werther-effektusnak[41] nevezi. A

[35] Wilheim VOSSKAMP, *Dialogische Vergegenwärtigung beim Schreiben und Lesen. Zur Poetik des Briefromans im 18 Jahrhunderts. Deutsche Virteljahrsschrift,* 45. 1971. 80–116.; 90–91.
[36] Vö: Frederic JAMESON, *The Prison-House of Language*. Princeton University Press, Princeton, 1972. 56. Idézi még: POZSVAI Györgyi, *Visszanéző tükörben. Az Álmok álmodója ezredvégi olvasata*. Argumentum, Bp. 1998. 19.
[37] ALCOFORADO, *Portugál levelek*. (Ford. Szabó Magda) Móra, Bp. 1959.
[38] ALCOFORADO, *Portugál levelek*. (Ford. Szabó Magda) Helikon, Bp. 2002.
[39] A magyar kiadások továbbá nem közlik a regény elébe készült előszót sem, amelynek magyar fordítása és *Portugál levelek* szerzőségének további részletezése megtalálható Bódi Katalin doktori disszertációjában: BÓDI Katalin, *Egy műfaj apológiája. A XVIII. századi magyar levélregény és kontextusai.* Debrecen, 2005. 48–50.
[40] Klaus SCHERPE, *Werther und Wertherwirkung. Zum Syndrom bürgerlicher Gesellschaftsordnung im 18. Jahrhundert*. Verlag Dr. Max Gehlen, Bad Homburg, 1970.Vö: WITTMANN, *i. m.*, 333.
[41] Karl JONAS, *Modelling and suicide: a test of the Werther effect*. *British Journal of Social Psychology*. 1992/31. 295–306.

valóság és a fikció egymásra hatása figyelhető meg a „magyar wertheriáda”[42] körül is. A *Fanni hagyományai*ban a szerkesztői előszó leválasztja magát a közrebocsátott levél és naplórészletekről, ezzel bizonytalanná (olvashatatlanná) teszi a szöveg határait, továbbá tételezi Fanni szerzőségét, aki ily módon mint írónő irodalomtörténet-írásunk részévé vált, Kármán pedig − egy ideig − álnév mögött rejtező szerkesztővé és előszóíróvá.[43] Sőt: a kitalált és valódi figura mellérendelő viszonyban jelenítődik meg Toldy Kármán-kiadásának belső előzéklapján, ahol Gabriel Decker és Gedr,b.J. Rauch egy-egy rajza található, két egymás felé forduló – feltételezhetően szerelmes – alakról Fanni és Kármán aláírással, a neveket körülölelő indával.

Bár Kazinczy *Bácsmegyeynek öszve-szedett levelei* c. regényének[44] alcíme – *Költött történet* – mutatja a fikciós szándékot, az előszóban megfogalmazott intenció szerint[45] azonban a narráció nélkül megszólaló levelek oly sikerültek lettek, hogy a Mossótzi Institioris Gábor 1792-ben[46] alapított olvasókabinetjének egy évvel későbbi, több mint 300 kötetet tartalmazó, műfaji besorolást is tartalmazó könyvkatalógusa Kazinczy szövegét az állomány tíz levele sorába, tehát nem a regények közé sorolta be.[47]

A fiktív levél tehát ambiguitást idéz elő, mivel önmagát misszilisnek álcázza és valószerűséget szimulál. Érdemes megvizsgálni tehát a levelek transztextuális allúzióiban[48] –főként a szöveg paratextuális, architextuális, pretextuális rétegeiben – tetten érhető imitációs kísérletet,

[42] A kifejezés Fried Istvántól származik. FRIED István, *Élet és Irodalom a „Fanni hagyományai”-ban.* In *Hagyomány és ismeretközlés*. Szerk. KOVÁCS Anna, Salgótarján, 1988. 71–79., 73.

[43] „Az éles szemű vizsgáló minden lapon reá fog ismerni Kármán átdolgozó kezére, az összeállítás, a hézagok pótlása, az átmenetelek, az előadás tisztázása az övéi, de a lélek, melly melegítő, megindító erővel kap meg, s fájdalmas kéjjel tapad lelkükbe, azé, kit imádója Fanninak nevez.”… „mely név nélkül jelent meg [ti: a regény] az Uránia I. kötete 150-154. lapjain az »Uránia szerzőjéhez« intézve, világosan hogy Kármán összeköttetése a történettel, melly azon időben nem lehetett többek előtt nem tudva, némileg elrejtessék; ez oka annak is, hogy K. neve „T-aira” van változtatva.” *Kármán József írásai és Fanni hagyományai*, újra kiadja és bevezette D. SCHEDEL Ferenc Hartleben, Pest, 1843. XVI., ZILAHY Károly, *Hölgyek lantja. Magyar költőnők műveiből.* Heckenast, Pest, 1865. KOZOCSA Sándor, *A Kármán József kiadások története. (Az író születésének 200. évfordulójára)*. Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve, 1968–1969. 331–336. Lásd erről részletesen még: SZILÁGYI Márton, *A Fanni’ hagyományai szerzőségének kérdése.* In: Sz.M., *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája.* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1998. 57–79. és BORBÉLY Szilárd, *Műfaji minták a Fanni hagyományaiban*. *Studia Litteraria,* XXXVI., 171–185; 178–179.

[44] A korábbi feltételezésekkel szemben Kazinczy e regényének első kiadása a névtelenül megjelent *Adolf gesammelte Briefe* c. német szöveg szoros fordítása, a nevek és helyszínek megnevezésének megváltoztatásával és némi hozzátoldással. Vö: NÉMEDI Lajosné, *Kazinczy és Bácsmegyeije. Fordítás vagy "teremtés"?* In: Kossuth Lajos Tudomány Egyetem Könyvtári Évkönyv, Debrecen, 1967. 171–196; 173. SZAUDER József, *A kassai „Érzelmek iskolája”*. In: Sz.J., *A romantika útján: tanulmányok*. Szépirodalmi, Bp., 1961. 90–114. és *Bácsmegyeynek összveszedett Levelei*. In: KAZINCZY Ferenc, *Fordítások Bessenyeitől Pyrkerig. Önállóan megjelent fordításkötetek*. Sar. BODROGI Ferenc Máté, BORBÉLY Szilárd, Debrecen Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2009. 779–780.

[45] „Ebben nem a’ Történetet-költő, hanem maga Bácsmegyey szólll, mégpedig *levelekben* és barátjaihoz…” KAZINCZY, 2009. 117.

[46] LÉCES Károly, *A pesti magyar olvasó kabinet megalapítása és könyvállománya*. *Magyar Könyvszemle*, 1959. 345–356. Idézi még SZILÁGYI, *i. m.*, 397.

[47] SZILÁGYI, *i. m.*, 397.

[48] Gérard GENETTE, *Transztextualitás* (Ford. BURJÁN Mónika), *Helikon,* 42, 1996. 82–90.

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

különös tekintettel a misszilis kötelező formai elvárasaira[49], elsősorban a címzésre, keltezésre, megszólításra és az aláírásra szorítkozva.

Genette a paratextus[50] fogalmát a könyv textológiai határainak felvázolásához vezette be. E fogalom alkalmasnak mutatkozik arra, hogy elhatárolható legyen a „boríték" és a benne foglalt írásos és egyéb tartalmak. Genette a paratextus két fajtáját különbözteti meg, peritextus alatt tárgyalva: azt, ami a könyvön belül található, vagyis a szerző nevét, a műfaji megjelölést, az előszót és utószót, az illusztrációkat, fülszöveget, ajánlást, az esetleges dedikációt stb. valamint epitextusként[51] megnevezve azokat az elemeket, amelyek pillanatnyilag a könyvön kívül találhatók (folyóiratokban, újságokban, esetleg rádióban vagy egy könyvbemutató során hangzanak el), de egy későbbi kiadás alkalmával akár be is kerülhetnek a könyvbe. Ilyenek például a kiadói előszavak, megjegyzések, a szerzővel – a könyv megjelenése kapcsán – készült interjúk, illetve napló- vagy levélrészletek. Ezek alapján a levél peritextusának nevezhetjük mindazt, ami a borítékon belül van (illetve fiktív levél esetén ott feltételeződik), valamint epitextusként kezelve azokat a szövegeket, megjegyzéseket, jeleket, amelyek a borítékon kívül találhatók, például a címzést[52], bélyeget, a pecséte(ke)t, amelyek a levél célba juttatásának eszközei és révbe érésének nyomát hordozzák. Ezek az elemek abban az értelemben paratextuálisak, hogy a főszöveg alárendeltjei, járulékos részei. Egyúttal megjelenítik, befogadóik számára keretezik, továbbá közvetítik a textust, valamint pragmatikai sajátosságaikból adódóan megidézik a levél itt és mostját, azaz a jelen részévé teszik a szöveget.

Genette a paratextust a szerző, befogadó és kiadó kommunikációja közötti közvetítőeszközként láttatja. E meghatározás részben – a kiadó funkciójának törlésével – a misszilisekre is kiterjeszthető, hiszen e tényezők pontos megadásának célja, hogy a tér és idő egy-egy jelölt pontja közötti kommunikáció végbemehessen. Míg az irodalmi szöveg (abban az értelemben, hogy fikciós) nem „igazságköteles"[53], addig az azt keretező egyes paratextusok azok, hiszen a

[49] HOPP Lajos, *A magyar levélműfaj történetéből*. In: *Irodalom és felvilágosodás*. Szerk. SZAUDER József, TARNAI Andor, Akadémiai, Bp., 1974. 501–566; 502.

[50] Genette paratextusfogalma a regény főszövegének alárendelt, járulékos elemeire vonatkozik, amely nem maga az elbeszélés szövege, ilyen például a cím, alcím, előszó, utószó, lapszéli vagy lapalji jegyzetek, illusztrációk, műfaji megjelölés, fülszöveg, ajánlás stb. Továbbá a paratextus kategóriába sorolható még a – többnyire kézzel írt – dedikáció, az aláhúzás, de a sajtóhibák és a tárgyi tévedések utólagos korrekciója is. Gérard GENETTE, *Paratexts. Thresholds of Interpretation*. (Transl. Jane E. LEWIN), Cambridge University Press, Cambridge, 1997. 1–15. Erről lásd még: ONDER Csaba, *A klasszika virágai*, Kossuth, Debrecen, 2003. 50–51.

[51] GENETTE, *i. m.* 5. peritextusról bővebben lásd: 2–12. fejezet, epitextusról bővebben lásd 13–24. fejezet.

[52] A borítékon lévő feladó és címzett megnevezése, a titulushasználat gyakorta eltér a levél megszólításától, illetve aláírásától. Vö: LABÁDI Gergely, *A magyar episztola a felvilágosodás korában. Műfaj és médiatörténeti elemzés.* L'Harmattan, Bp., 2008. 175.

[53] „Szánkon tarka hazugság, mind a valóra hasonlít, / tudjuk zengeni mégis a színigazat, ha akarjuk." HÉSZIODOSZ, *Istenek születése. Munkák és napok*. (Ford. TRENCSÉNYI–WALDAPFEL Imre), Helikon, 1974. 26–27. Lásd még: Arisztotelész: „…a költő dolga nem az, hogy a megtörtént dolgokat mondja, hanem, hogy olyan dolgokat, amilyenek megtörténhetnek, vagyis amelyek a valószínűség vagy a szükségszerűség szerint lehetségesek."

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

szerzői, kiadói szerepek és jogok valótlan megfogalmazása akár jogi processzust is vonhat maga után, ugyanúgy, ahogy egy misszilis főszövege szintén merítheti anyagát az imáriusból, ám ha a címzetthez való eljuttatása valódi cél, akkor e tekintetben a küldőnek pontosságra kell törekednie. Ha tehát a paratextus fogalmát a misszilisek közvetítettségének tényezőire érvényesnek fogadjuk el, akkor felmerül a kérdés, hogy az azokat imitáló, mimetikusan fiktív levelek ilyetén elemeivel mi a helyzet, amikor valamilyen fiktív irodalmi kontextusba ültették át őket. (E kontextus még abban az esetben is felmerül, amikor egy regényszöveg kizárólag levelekből áll.)

Véleményünk szerint a paratextus fogalma egy fikciós mezőn belül is értelmezhető, azzal a megkötéssel, hogy referenciális mezeje nem a valóság, hanem a diegézisen belül megképződő világ. Mindemellett közvetítő és a jelent megjelenítő szerepkörük nemhogy veszítene érvényességéből, hanem ellenkezőleg, éppen a levélműfaj egyediségét biztosítja.

A továbbiakban néhány jellegzetes példa felvillantásának segítségével arra teszünk kísérletet, hogy textusok rétegeiben ragadjuk meg a fiktív levél(regény) ambigutását, vagyis megmutassuk, hogy maguk a leveleket keretező paratextusok miként alkotják meg és rombolják le egyszersmind a valószerűség illúzióját.

A levélregény pretextusa

A levél- és/vagy naplóregények jellegzetes felépítéséből adódóan először egy külsőleges elem tűnik a szemünkbe, a levélregények eszköztárának gyakori kelléke a szerkesztői vagy szerzőinek titulált, máskor pedig a kiadói előszó, amelyben legtöbbször a beszélő csak közreadóként jegyzi önmagát, mint egy hallott vagy hozzá kéziratban eljuttatott történet – különleges esetben élő személyek ellopott levelezésének – hű közlője és egyben továbbhagyományozója.[54] Az ilyen típusú előszövegeket a főszöveggel való viszonyában pretextusként olvashatjuk.[55]

51a36 ARISZTOTELÉSZ, *Poétika és más költészettani írások*. (Ford: RITOÓK Zsigmond a kötetet szerk. és a jegyzeteket összeáll. BOLONYAI Gábor) Pannon Klett, h.n., 1997. 45. Sir Philip Sidney *The Defence of Poesy* c. poétikájában Arisztotelészt követően úgy oldja fel a költő által hazugság képeiben bújtatott általános igazság kérdését, hogy mivel a költő nem állít, ezáltal nem is hazudhat. Vö: KATONA Gábor, *Sidney poétikájának művészetfilozófiai előzményei*. *Studia Litteraria*, 1992 (30.) 47–61; 57.Vö még: Ingarden szerint az irodalom fikcionalitása felfüggeszti igaz és hamis oppozícióját, az irodalmi műalkotás egyetlen mondata sem valódi ítélet, a bennük előforduló kijelentéseket „kvázi-ítéleteknek” tekinti, melyeket célszerűtlen a valóságra vonatkoztatni és értelmetlen az igazság kérdése felől faggatni. Roman INGARDEN, *Az irodalmi műalkotás*. (Ford. BONYHAI Gábor), Gondolat. Bp., 1977. 166–188.; 308–312.

[54] Vö: FRIED *i. m.*, 74.

[55] A nem jegyzett pretextusok módot adnak arra, hogy a fikció részeként olvassuk őket, például Werther barátjának, Wilhelmnek vagy Fanni szerelmének, Tainak a szövegeként, akkor nem szövegkísérő, hanem fikcióalakító szerepük kerül előtérbe, amelyre azonban e dolgozat adta keretek között nem térünk ki.

Rousseau *Új Héloïse* c. regényének mindkét – a hagyományos első, és azt követő párbeszédes második – előszava színre viszi a szerzőség és a fikcionalitás kérdését oly módon, hogy a szövegteremtés többféle diskurzusát állítja, s ez a sokféleség elbizonytalanít a szöveg referenciális státuszát illetően.[56]

Az első prológban a szövegek létrejötte erkölcsi – akár nevelő szándékú – indoklást kap. A prológ szerzője önmagáról mint a levelek kiadójáról nyilatkozik,[57] és a közreadást mint morális döntést jeleníti meg. Ha tehát a közrebocsátás morális aktus, és célja valamilyen nevelőszándék, akkor csakis mint a szöveg kiadója jelölheti magát, nem pedig mint szerzője,[58] hiszen auktorként a szöveg felelősségének súlya nem az ő vállán nyugszik.[59] Ám nem marad meg a puszta közlő szerepében, hanem mint a szöveg alakítója is fellép – beavatkozásai a szövegtestben ugyan jelöletlenek maradnak – s e beavatkozási gesztus következtében a regény vonatkoztatási rendszere a fikciós mezőbe kerül át. Ugyanez a szituáció fokozódik, amikor magyarázatot ad a szerzői név szöveg előtti megjelenítésére,[60] így a név mint az olvashatóság metaforája jelenik meg, és a név jelölője mögött egy olyan szubjektumot tételezhetünk, aki a szöveg retorikai működésmódjának irányítója.

A második előszó N-je olvasóként dramatizálódik, és mint ilyen az olvasói paktumnak egy – és csakis egyetlen egy – olyan referenciális pontját keresi, ahonnan a szöveg számára olvasható. Ezért mintha az első prológ útmutatásait ismerve faggatná R-t a szerzőség kérdéséről, R azonban folyamatosan kitér a megnyugtató válasz elől.[61] Ugyanakkor ahogy az első felvezető szövegezőjének, úgy R-nek is tudnia kellene, hogy a talált kézirat hipotézise alapján kapta és másolta-e a szöveget vagy önmaga alkotta meg, ám az auktorság problémája nyitva marad, és a különböző szövegteremtő diskurzusok át- meg átértelmezik egymást. Így egy mindenkori N-hez képest olvasva a regényt fel kell ismernünk, hogy a szöveg olvashatósága – és

[56] „amennyiben a mű képzeletbeli, akkor bizonyosan Rousseau a szerző; ha viszont tényleges levelek gyűjteménye, egy írott szöveg portréja vagy másolata, akkor Rousseau csak szerkesztőként működött közre". Paul DE MAN, *Allegória (Julie)* (Ford. FOGARASI György) In: P.D.M.., *Az olvasás allegóriái,* Magvető, Bp. 2006. 220–256; 233.

[57] A címlap is erről tanúskodik: „Recueillies et Publiées Par Jean-Jacques Rousseau"

[58] Szerző alatt egy olyan nyelvi konstrukciót, figurát értve, aki megelőzi és kívül áll a szövegen, pozíciója a társadalmon belül cirkuláló diskurzus része, valamint mind a hús-vér alkotó polgári, fizikai mivoltától, mind pedig a műbeli fikciótól független. Vö: Michel FOUCAULT, *Mi a szerző?* (Ford. ERŐS Ferenc és KICSÁK Lóránt) In: M.F., *Nyelv a végtelenhez*. Latin Betűk, Debrecen, 1999. 119–145; 119–122

[59] Ez egy sokkal később realizálódó jogügyi esemény felől is tekinthető, ami a szerzők jogokkal a kiadót pedig felelősséggel ruházta fel.

[60] „*Ezért hát én e gyűjtemény élére nevemet adom. Nem azért, hogy kisajátítsam, hanem hogy felelősséget vállaljak érte."* BÓDI Katalin fordítása, 2003.

[61] Szegedy–Maszák Mihály R és N beszélgetését nem szerző és olvasó, inkább két szerzői én párbeszédeként olvassa. Vö: SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Kosztolányi Dezső*. Kalligram, Pozsony, 2010. 325–327.

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

szerzősége – nem köthető egyetlen rögzített ponthoz, szemantikai jelenséghez sem, hanem szóródásában ragadható meg.

Az első előszó megjelenít bizonyos olvasói közösségeket – tagadó és állító módon is behatárolja saját olvasói táborát – és olvasási módokat, amelyek felől olvashatónak tételezi önmagát.[62] Így azáltal, hogy színre viszi a befogadását és annak következményeit, aközben önmagát egyszerre mint olvasásra szántat állítja, továbbá a befogadáshoz nyújtott – implicit – útmutató itt óhatatlanul játékba hozza a vele való azonosulás és elkülönböződés lehetőségét az immáron tényleges recepció folyamatában.

A *Veszedelmes viszonyok* két előszót tartalmaz, *A kiadó nyilatkozatá*t és *A szerkesztő bevezetőjé*t, mindezek előtt két mottó áll. A második az *Új Héloïse* előszavának két sora, amelyet egy szerzői monogrammal ellátott megjegyzés előz meg a regény morális intencionalizáltságáról.[63] Így e Rousseau-idézet egyrészt olvasható *A szerkesztő bevezetőjé*nek alátámasztásául, abban az értelemben, hogy mindkét regény célja – illetve az előszövegek tanúsága szerint a közrebocsátás ösztönzője – az erkölcsi nevelés szándéka. Másrészt értelmezhető annak travesztiájaként is, mivel Laclos regényében kifordítja a *Julie* etikai diszkurzív intencióit, morális értékrendszerét épp tagadólag intertextualizálja, például abban a levélben, amikor Merteuil márkiné épp szerelmi légyottjához merít ösztönzést a *Julie* olvasása során.[64]

Nem kerülheti el figyelmünket a kiadói prológ ironikus mivolta, ugyanis a levelek valódiságát állító szerkesztői előszó leleplezését azáltal láttatja, hogy szerzői lapszusnak tűnteti fel a regényidő jelenhez kötését, ellenérveit egy (pszeudo)moralizáló diskurzusból eredeztetvén: „Hősei között olyan rossz erkölcsű személyek is szerepelnek, akikben képtelenség volna kortársainkra ismerni”.[65]

A szerkesztői bevezető csak közvetve utal a levelek valódi mivoltára, a prológ inkább a gyűjtemény megalkotottságát hangsúlyozza, indokokat vonultat fel a különböző a szerkesztői beavatkozások illetve azok elmaradásának magyarázatára, mint például – tervezett, de a

[62] *„Ez a könyv nem arra van szánva, hogy a társaságban közkézen forogjon, egyébként is nagyon kevés olvasónak felel meg. A stílus elkedvetleníti a jó ízlésűeket; a tartalom elriasztja a szigorúakat; minden érzelem természetellenes lesz azoknak, akik nem hisznek az erényben. Szükségszerűen bosszantani fogja az ájtatosokat, a szabados viselkedésűeket, a bölcselőket, biztosan megbotránkoztatja a büszke hölgyeket, és felháborítja a becsületeseket.”* BÓDI Katalin fordítása, 2003.

[63] E LEVELEKET BARÁTI KÖRÉBEN ÖSSZEGYŰJTÖTTE ÉS MÁSOK OKULÁSÁRA KÖZZÉADTA C…DE…L… »Láttam korom erkölcseit, és nyilvánosságra hozom e leveleket« J .J. ROUSSEAU (Előszó az »Új Héloïse«-hoz) Choderlos De LACLOS, *Veszedelmes viszonyok.* (Ford. ÖRKÉNY István). Magvető, Bp., 2007. 5.

[64] „én pedig átfutok egy fejezetet a Szófából, a *Héloïse*-nak egy levelét, La Fontaine két meséjét, és belélegzem a hangokat, melyeken majd szólni akarok… Eközben udvarlóm megszokott sietséggel kapumhoz érkezik.” LACLOS, *i. m.*, 38.

[65] LACLOS, *i. m.*, 7.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

levélírók által nem engedélyezett – stilisztikai hibák jelenlétére.[66] A redakteur mint a levelek közreadója és válogatója tünteti fel magát.[67] Szelekciós eljárására a szöveg egy másik paratextuális eleme, a lábjegyzet folyamatosan figyelmeztet, ahol is a szerkesztő megmagyaráz egyes kifejezéseket, vendégszövegeket,[68] megindokolja a válogatás, az elhagyások szempontjait,[69] összefoglalja az elhallgatott szövegek lényegét, illetve feltárja az egymásra utaló levelek allúzióhálóját.[70] E sok helyütt jelölt, a felvezetésben és a zárlatban is megjelenő aktív szerkesztői jelenlét, valamint a diskurzus recepcióját, a szereplők megítélését befolyásolni célzó kommentárok[71] mind az olvasóval folytatott metanarratív játék részei, ami nem hagyja feledni e szöveg konstruált jellegét.

A *Humphry Clinker kalandozásai*nak előszava[72] részlete egy levelezésnek, mely a levélcsomó felkínálója, Jonathan Dustwich és a könyvárus, Henry Davis között zajlik, s ez abban a tekintetben érdekes, hogy ez az egyetlen szöveghely, ahol válaszlevéllel találkozhatunk. Ugyanakkor, mivel e levelezést sem ismerjük meg teljes terjedelmében, mindkét féltől csak egy-egy írásmű áll rendelkezésünkre, így az előzményeket a visszautaló jelekből következtethetjük, s ezt az olvasási technikát kell majd alkalmaznunk a levélregény folyamán végig, válaszlevelek híján. Dustwich a kiadói pertextus idejében még élő magánszemélyek valóságosnak feltüntetett levelezését ajánlja fel, amely véleménye szerint semmilyen becsmérlést vagy titkot nem tartalmaz – bár ez utóbbi magának a levélműfaj intim jellegének mond ellent. Vagyis e felvezetés önmaga paródiája, hiszen a levelek valószerűségének bizonyításával éppen önmaga hiteltelenségét sugallja, s ez a gyanú, minden meggyőzésre szánt sorral – amikor Dustwich a megjelenés várható következményeit, a pert, börtönbüntetést, megkorbácsolást helyezi kilátásba – továbberősödik, majd a záró fordulatban szavahihetőségének travesztiáját adja.

---

[66] E pretextus felhívja a figyelmet a több levelező – korrektúrázatlan – szövegéből következő stílusbeli sokszínűségre, s ez a poétikai sajátosság a több levélírót alkalmazó levélregény attribútuma. „E hibákért némi kárpótlást nyújt a műnek természetéből fakadó érdeme, nevezetesen stiláris változatossága. Egy író csak ritkán érheti ezt el, itt azonban az ölünkbe hull…” LACLOS, *i. m.,* 11.

[67] „Az olvasóközönség szemében talán még így is túlságosan terjedelmesnek tűnik fel művem, jobban mondva gyűjteményem, pedig annak a levelezésnek, melyből válogatást végeztem, csak töredékét tartalmazza.” LACLOS, *i. m.,* 9.

[68] „Valószínűleg Rousseau *Émil*e-jéből való idézet, mely azonban egyrészt nem pontos, másrészt Valmont helytelenül alkalmazza. És kérdés, hogy Tourvalné olvasta-e az *Émile*-t.” LACLOS, 144. „Célzás Voltaire egyik versszorára.” *Uo.,* 162.

[69] „E mindennapos levélváltásból csak szemelvényeket közlünk, hogy próbára ne tegyük az olvasó türelmét.” LACLOS, *i. m.*, 30. illetve „Ennek az estélynek részletes beszámolója elveszett.” *Uo.*, 47. „Amint a későbbi levelekből kiderül, Volanges kisasszony a közeljövőben már nem Sophie Carnay-nak önti ki szívét. Levelei, melyeket ezentúl a kolostorba ír, teljesen érdektelenek, és ezért kimaradtak a gyűjteményből.” *Uo.,* 183.

[70] „Ő az, akiről Merteuil-né levelében már szó volt.” LACLOS, *i. m.,* 43., „Lásd a XXXV. levelet” *Uo.,* 102.

[71] „Tourvalné letagadja, hogy ő küldte oda az inasát? Úgy látszik!” LACLOS, *i. m.*, 60. „Az olvasó alighanem már régen tisztában van Merteuil-né erkölcseivel, és tudja, milyen kevéssé tiszteli a vallást.” *Uo.,* 130.

[72] Tobias SMOLLETT, *Humphry Clinker kalandozásai*. (Ford. SZOBOTKA Tibor), Európa, Bp. 1967. 7–9.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

A *Fanni hagyományai* három bevezetéssel kezdődik,[73] ebből az első egy szerkesztői előszó, amely a folyóiratközlést magyarázza, valamint, hogy az a körülmény, hogy a szöveget egy ismeretlen küldte, eredetének ismeretlenségét hangsúlyozza. Toldy – jól ráérezvén, hogy e textus mediális helyzetre utalt – a második kiadáskor e felvezetőt elhagyja a közlésből. Ugyanakkor a kiadása elé szánt felvezetőben Kármánt a szöveg kézbesítőjének állítja,[74] valamint a küldöncöt a fikció szerinti szerelmes, T-aival azonosítja,[75] ezzel többszörös metalepszist okozva fikció és valóság határán. A második előszó Fannit életből vett alaknak tűnteti fel.[76] A szerkesztő önmagát egyrészt – Fanni relációjában – mint e hölgy ismerősét, titkának tudóját, halálának tanúját ábrázolja.[77] E beavatkozó gesztusra azért is szükség van tehát, hogy olyasmik is megfogalmazódhassanak, amik a levelekből, a narratív szituációból adódóan nem derülhetnek ki. Másrészt hangsúlyozza érintettségét, azt, hogy személyes meghatódottság motiválja az *Urániá*ban[78] való közreadásra, mellyel – Fanni történetén keresztül – az a célja, hogy mások okulását szolgálja. E prológ tehát Fannit és a levelek közreadóját is valóságosnak állítja, aminek irodalomtörténetünkben való továbbélése a *Fanni* újrakiadásából eredeztethető. Továbbá utal Fanni életének példázatosságára, és leszámol az időzítés dramaturgiájával, hiszen az események végső kimeneteléről már a bevezetőben képet kap az olvasó.[79] A harmadik bevezetés itt is színre viszi a befogadást, kijelöli az olvasás útját, a fragentumok[80] erdejében való eligazodást, azok helyenkénti kiegészítését kívánva olvasójától.[81]

---

[73] A regény paratextusainak elemzéséről lásd még BENKŐ Krisztián, *A „napló" mint alakzat*, *Irodalomtörténet*, 2002/2. 206–218; 213–215 valamint: KOVÁCS Sándor s.k., *„Alamuszi macska nagyot ugrik…"* In: *FANNI hagyományai ~~DEkonFERENCIA~~ II.* Szerk. ODORICS Ferenc, SZILASI László. Ictus és JATE, Szeged, 1995. 5–15.

[74] „Ennyiből áll, mit Kármán emlékezetének megujítására röviden mondani akartam. De mielőtt tőle bucsút vennék, hagyj szóljak, ki nélkül őt neveznem nem lehet, Fanniról, kinek Hagyományait *szinte ['n] az ő kezeiből vettük.* " [Kiemelés P.B.]

[75] „K. neve »T-aira« van változtatva" TOLDY, *i. m.* XVI.

[76] Fannit később M-grófnéval azonosították, és kettejük levelezése meg is jelent. „"azóta ugy sejtem, hogy a titokzatos alak, a kit irodalmunk Fanninak nevez, tán költőitett alakja M-grófnénak," *Kármán és M……. grófné levelei*. Kiadja: SZÉKELY József, Hartleben, Pest, 1860. IV.

[77] Szilágyi Márton szerint e szólam tulajdonítható T-ainak, de mindenképpen szükséges egy külső narrátori helyzet megalkotása, ugyanis az egyes szám első személyű levél és napló műfaja nem lenne alkalmas Fanni halálának elbeszélésére. SZILÁGYI, *i. m.*, 374.

[78] Az *Urániá*ban való olvasásakor a fenti megjegyzés architextusként olvasható, utalásként, ami magára a megismerés helyére mutat. Viszont más kiadásban utaló és utaltjának viszonya a tapasztalhatóból a következtethetőbe, az anyagiból az elvontba helyeződik át. Továbbá Szilágyi Márton meglátása szerint a folyóiratban való megjelenés „Elrejti a szöveg megalkotójának személyét, illetve eljátszik a szerzőfunkcióval és a mű státusával: mintha már csupán a létező műfaji hagyományba kívánna becsatlakozni, nem helyezi előtérbe saját kezdeményező jellegét." SZILÁGYI, *i. m.*, 396.

[79] „Néha énreám nézett nedves szemekkel, és – csak énértem kivánt volna még élni. Így égett teste, és tekintete vígságot mutatott. Mosolygott, mikor a halál közelgetett, mosolygott, mikor megholt az én karjaim között!" KÁRMÁN, *i. m.* 112.

[80] Szilágyi Márton szerint épp e hangsúlyos töredékességgel megy szembe a Toldy-féle kiadás, amely a fejezeteket római számmal látta el, ami szigorú struktúrát és szoros egymásra következést sugall. SZILÁGYI, *i. m.*, 375.

[81] Gyulai Pál 1851-es *Fanni* című, átírásnak tekinthető novellájában – T-ai nevét ugyan Tolnai Kálmánra egészítette ki, de – megtartotta a neveket, és a történet alapsémáit, viszont elvetette a szentimentális műfajokat és az

A pretextusok a levélregények irodalmi jellegének affirmációi. Lándzsát törnek a levelek valódisága mellett, hiszen a vizsgált előszövegek mindegyike a „levélcsokrok" megalkotottságára tereli a figyelmet azáltal, hogy jelenlegi formájuk hangsúlyozottan valamilyen beavatkozás, szerkesztői munka, (el)rendezés eredménye.[82] E bevezetők továbbá jelölten – külön oldalon jelennek meg, többször címmel ellátottak, és egy szerkesztői, kiadói hang nyilatkozik bennük – elhatárolódnak a később következőktől, önmagukat mintegy azt felvezető és így egyben valamiféleképpen interpretáló metadiszkurzusként állítva be, ami egy nagyobb halmaz bizonyos részletét teszi megismerhetővé. Ezek alapján a pretextuális tényezők következtében a – még a narrátor nélküli – levélregényben is létrejön egy olyan szerkesztői metapozíció, amely a nullfokalizációs elbeszélői funkcióra emlékeztet.

A megszólítás, aláírás és keltezés paratextusai

A misszilisben, mivel a levél valamely őt elrejtő borítékban, azon az epitextusként értelmezhető címzéssel és a feladó megjelölésével érkezik, vagyis a feladó neve megelőzi a szöveget, így az olvasó számára feltárul valamely olvasási horizont. A levél – a körülölelő borítástól függetlenedve – egy olyan szövegtest, amely a végén, aláírásként jelöli meg szövegezőjét.[83] A levélregényekben gyakori megoldás, hogy – mint az imént láthattuk – a szerkesztői beavatkozás rendezi, némelykor sorszámozza is a leveleket, küldőjét és címzettjét egyaránt feltüntetvén, avagy főleg monologikus művek esetében – az állandó repetíció végett nyilvánvalóan hamar – fölöslegessé váló elemet elhagyja.[84] Ritkább megoldással találkozhatunk Smollett *Humphry Clinker kalandozásai* című regényében, amelynek levelei mellőzik a feladó külön megjelölését, ennek következtében írójának kilétéről – amennyiben lineárisan olvasunk – eleinte csak a levelet berekesztő aláírásból értesülünk. A levélírói név effajta késleltetése nyilvánvalóan írói fogás, a levelek szövegezői azonban könnyen azonosíthatóvá válnak, egyrészt amint felismerjük a

ezzel járó narrációs technikát. Azaz novellájában – melynek hatástörténete jóval kevésbé jelentős – éppen az eredetiben az olvasó fantáziájára bízott, elhallgatott jeleneteket kénytelen kipótolni és kauzális sorba rendezni.

[82] Szerkesztői beavatkozásról lásd még: NEUHAUS, *i. m.*, 50–54.

[83] „A levélíró aláírja a levelet: a levélben az »arc« előzi meg a nevet, az olvasó az előbb megismert »arc« alapján ítéli meg a megnyilatkozót." BENKŐ, *i. m.*, 209 Benkő állítása a tekintetben vitatható, hogy a megírás sorrendje szerint az arc valóban megelőzi a nevet, de ugyanakkor feltételezhető, hogy az olvasói kíváncsiság ellenáll az ilyen olvasási módnak, és nem ezt a sorrendet követi, akár misszils, akár fiktív levélről legyen szó.

[84] Goethe regényében sem a címzett barát kilétéről, sem tartózkodási helyéről nem kapunk képet, eleinte a küldés helyszíne sem ismert, később ez a levélszövegek ismertében, Werther költözésével válik világossá. A regényben vonatkozási pontként megadott helyszínek Goethe jegyzetével jelölten fiktívek: „Körülbelül egyórányira a várostól van egy helység, Wahlheim* a neve" „*Az olvasó ne fáradjon az itt megnevezett helységek keresgélésével; a kéziratban szereplő igazi neveket ugyanis meg kellett változtatni. – Goethe jegyzete." GOETHE, *i. m.*, 16. „Ismered Wahlheimomat; ott már teljesen berendezkedtem, onnan csak félórányira vagyok Lottétól, ott igazán érzem valómat és mindazt a boldogságot, ami embernek juthat." GOETHE, *i. m.*, 31.

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

szereplők különböző stílusát, másrészt amint a regény szerkezetében jártasságot szerezve, ráébredünk, hogy az öt levelező mindig ugyanazon ismerősének ír, vagyis a feladó a címzett felől kikövetkeztethető.

Dosztojevszkij *Szegény emberek* című 1845-ös regényének levelei minden esetben írójuk aláírásával vagy szignójával zárulnak. A megszólítás és a dátum mindig hiánytalan, és kitüntetett, szövegkezdő helyen áll, a keletkezés jelölésével így különösen hangsúlyossá válik, hogy a regény első három levele mind egy napra, április 8-ra datálódik. A pontos, azaz a helyszínt is magában foglaló keltezésre azért nincs szükség, mert a levelezők egymáshoz közel élnek, és mikor térben eltávolodnak egymástól, a köztük lévő kommunikáció megszakad, és ezzel a levélregény berekesztődik. Ugyanis egymás közvetlen szomszédságában élő férfi és nő folytat levelezést, írásaiknak csak a szemben lévő házig kell eljutniuk, és bár könnyedén találkozhatnának – ebben való akadályozatásuk gyakori témája szövegeiknek –, ám saját közvetlen terükből (szobájukból) majdhogynem képtelenek kilépni, ugyanúgy, ahogy az utolsó pillanatig személyiségüket sem tudják feltárni a másik előtt. A szereplők saját személyiségükbe zártságát szobájukba rekedtségük példázza.

A leveleket jellemző formai kritériumok egyre sűrűbb elmaradása a levélregény műfaji kategóriájának folyamatos elmosódásához vezet. Nem ritka a megszólítás elhagyása sem, Richardson *Pamela* c. regényének első egységében például helyszín és dátum nélkül követik egymást a számozott levelek, a megszólítás pedig csak esetlegesen fordul elő. A regény második egységében, továbbá a második részben teljesen elmaradoznak a beszélői helyzetből nyilvánvalóan fölöslegessé váló megszólítások, hiszen a regény egyre inkább Pamela naplójává alakul át, ezzel párhuzamosan azonban megsokasodnak és napra, sőt napszakra pontosan kelteződnek a bejegyzések, melyek az ily módon jelölt felgyorsult eseményekről vallanak.

Forgách András *Zehuze*[85] című regénye a kötelező formulákból majd semmit nem őriz meg, az alkotás egyetlen szövegfolyam, amit a tipográfiailag is hangsúlyosan kiemelt évszámok – többnyire egy hosszadalmas felsorolás két vesszővel elkülönített mellérendelő tagmondata közé ékelve – választanak el egymástól, miközben az időpont az egyéb utalásokból egyértelműen kikövetkeztethető. A szakirodalom éppen e formai redukció miatt és az erőteljes egy hangra írtság következtében érvel a regény műfaji besorolásának nehézsége mellett.[86]

[85] FORGÁCH András, *Zehuze*. Magvető, Bp. 2007.

[86] „mindez együtt a szöveg megképzését a családregénytől, a levélregénytől (még posztmodern átírásaiktól is) erőteljesen elcsúsztatja a monologikus forma felé, a tudatregény irányába.” DÉRCZY Péter, *C' est la vie*, Jelenkor, 2007/10. 1078–1084.; 1081.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Mivel a levélregény esetében is feltételeződik egy olyan szerzői-olvasói paktum, amelyben szerződve az olvasó elfogadja, hogy a nyomtatott szöveg a fikció szerint – általában kéziratos – levelek másolata. A szerkesztő, kiadó, közrebocsátó önnön hitelességét gyakorta épp azzal támasztja alá, hogy a levelet eredetijéről most másolja elénk, avagy olykor a levél kézírásos jellegét hangsúlyozza. Mindeközben a levelek eredeti kézírásos mivolta nem fejthető vissza, hiszen ahelyett minden alkalommal a nyomdagép uniformizált karakterei állnak. A megszólítás, keltezés, aláírás mint formai jegy, csak a levélszöveg keretét adja, önmaga architextuális jellegére utal, de épp a leveleknek az írásról leválasztott valódiságát ruházza vissza rá, ugyan nem az empirikus, hanem az imaginárius térben – azonban, mint láttuk az hogy a levélregények mi módon jelenítik meg a levél illuzórikus helyzetét, vagyis milyen paratextuális arzenált vonultatnak fel igen különböző lehet. Ha tehát a fiktív levél olvasásakor megteremtődik a misszilis műfaji adottságainak valószerűsége, azaz elgondolkodunk a levél anyaga, közvetítettsége, rögzítettségének múltja és olvasásának jelene között meghúzódó időről, akkor e formai állandók a szövegben olyan nyomként vannak jelen, amelyek arra szolgálnak, hogy elfogadtassák olvasójával, hogy az itt következők a levél retorikai alakzataként olvashatók. A levelet keretező formai attribútumok megjelenítése egyúttal megfeleltethető a fikció tér-idő, beszélő stb. megjelölésének, vagyis mint nyom az olvasási szabály szerepét töltik be, és irányítják az üzenet irodalmi szövegként való megfejtését. [87]

A LEVÉLREGÉNY TÖRTÉNETISÉGE ÉS NARRATÍVÁJA

Az irodalmi levélforma retorikai ismérvei, kultúrtörténeti jelentősége, műfajainak adottságai régi hagyományokra tekintenek vissza. Műfajai a vallásos vitairodalomban, a politikai publicisztikában egyaránt megtalálhatók. A levélforma prózai és lírai irányba is tovább ágazik, az emlékirodalom, illetve a költői verses levél műfajában, az episztola és a heroidan megjelenésében.

[87] Michael RIFFATERRE, *Az intertextus nyoma.* (Ford. SEPSI Enikő) *Helikon* 1996/2. 67–81.; 72.

A levélregények szakirodalma − minthogy maga a műfaj is antik hagyományokra tekint vissza[88] − igen sokrétű; poétikai,[89] műfajelméleti,[90] történeti rendszerező,[91] formalista, strukturalista,[92] narratológiai[93] és az utóbbi időkben kultúratudományi,[94] mediológiai[95] szempontokkal közelít a levélregények egyes darabjához avagy sokaságához, ez is magyarázza, hogy a levélregények egységes poétikai megközelítése aligha lehetséges. A tanulmányok többsége amellett teszi le a voksát, hogy a levélregény virágkorát a XVIII. században élte[96], s ez az időszak egybeesik a misszilis levélírás szigorú, kötött retorikai szabályainak lazulásával[97]. A műfaj népszerűségében meghatározó szerepe volt Richardson elsöprő sikert arató levélregényeinek[98], az

[88] Markus MOTSCH, *Die poetische Epistel*. Herbert Lang, Bern, Frankfurt/M, 1974., H Niklas HOLZBERG, *Der griechische Briefroman: Versuch einer Gattungstypologie*. Gunter Narr Verlag, Tübingen, 1994., MARÓTH Miklós, *Egy görög levél-regény és az arab prózairodalom kezdete*. In*: Levél, író, irodalom*. Szerk. KICZENKÓ Judit, THIMÁR Attila, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2000. 12–21. BURAI Erzsébet, *Motívumok és témák a császárkori görög erotikus és mimetikus fiktív levélgyűjteményekben*. PhD-dolgozat, Debrecen, 2008.

[89] Karl Robert MANDELKOW, *Der deutsche Briefroman. Zum Problem der Polyperspektive im Epischen*. *Neophilologus*, 1960. 200-208., Bernard A. BRAY, *L'Art de la lettre amoureuse des manuel aux romans (1550-1700)*. The Hague and Paris, 1967., Volker NEUHAUS, *Typen multiperspektivischen Erzählens*. Böhlau, Köln/ Wien, 1971., Hans Rudolf PICARD, *Die Illusion der Wirklichkeit im Briefroman des 18. Jahrhunderts*. Winter Verlag, Heidelberg, 1971., Wilhelm VOSSKAMP, *Dialogische Vergegenwärtigung beim Schreiben und Lesen. Zur Poetik des Briefromans im 18 Jahrhunderts*. In: *Deutsche Virteljahrsschrift*, 45. 1971. 80–116.

[90] Robert Adams DAY, *Told in letters. Epistolary fiction before Richardson*. Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1960., Niklas HOLZBERG, *Der griechische Briefroman: Versuch einer Gattungstypologie*. Gunter Narr Verlag, Tübingen, 1994.

[91] Frank Gees BLACK, *The epistolary novel in the late eighteenth century: a descriptive and bibliographical study* University of Oregon, Eugene, 1940., A. ELISTRATOVA, *Epistolary Prose in the Romantic Period* In: Ed., SŐTÉR István and I. NEUPOKOYEVA, *European Romanticism*, Akadémiai, Bp., 1977. 347–387. Jürgen STACKELBERG, *Der Briefroman und seine Epoche. Briefroman und Empfindsamkeit*. *Romantische Zeitschrift für Literaturgeschichte*, 1977. 293–309.

[92] Tzvetan TODOROV, *Die Kategorien der literarischen Erzählung*. In: *Strukturalismus in der Literaturwissenschaft.* Hrsg: Heinz Blumensath, Kiepenheuer & Witsch, Köln 1972., Frédéric CALAS, *Le roman épistolaire*. Paris, Nathan, 1996

[93] Franz K. STANZEL, *Theory of Narrative*, (Transl. Charlotte GOEDSCHE) Cambridge University Press, Cambridge, New York, 1984., Janet Gurkin ALTMAN, *Epistolarity. Approaches to a Form*. Ohio University Press, Columbus, 1982., Ernest Theodor VOSS, *Erzählprobleme des Briefromans, dargestellt an vier Beispielen des 18. Jahrhunderts* Diss, Bonn, 1960., Bertil ROMBERG , *Studies in the narrative technique of the first person novel*. Almquist and Wiksell, Stockholm, 1962.

[94] Thomas O. BEEBEE, *Epistolary fiction in Europe, 1500-1850*. University Press, Cambridge, 1999. Linda S. KAUFMANN, *Discourses of Desire: Gender, Genre and Epistolary Fiction*. Cornell University Press, Ithaca 1986.

[95] 2008-ban Grazi Egyetemen *Gattungspoetik des Briefromans. Medien- und wissensgeschichtliche Perspektiven* címmel rendezetek konferenciát, Giedon STIENING és Robert VELLUSIG hasonló című előadása itt érhető el: http://www.uni-graz.at/germwww_expose_poetik_briefromans.pdf (2010. március)

[96] BLACK, 1940., GANGLHOFER, 1968, PICARD, 1971., VOSSKAMP, 1971., Vö még: Tinyanov is ez időre teszi, amikor a levél dokumentumból irodalmi ténnyé válik. Jurij TINYANOV, *Az irodalmi tény*. (Ford. KÖNCZÖL Csaba), Gondolat, Bp. 1981. 17–19. Valamint a magyar kutatások is más-más kritériumok alapján, de a XVIII. századra teszik az episztola, a lettre familière illetve a levélregény hazai felvirágzását: HOPP, *i. m.*, 501–566., MEZEI, *i. m.*, BÓDI, *i .m.*, LABÁDI, *i. m.*

[97] VOSSKAMP, *i. m.*, 85. A misszilis levélszöveg rendezettségének, konvencióinak, karakterológiájának, közlésformájának átalakulásáról lásd bővebben: MEZEI *i. m.*, 113–120.

[98] *Pamela: Or, Virtue Rewarded* (1740), *Clarissa: Or the History of a Young Lady* (1748) és *The History of Sir Charles Grandison* (1753).

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

1740-ben napvilágot látott *Pamelá*nak[99] és a későbbi, nagy port felvert, *Clarissá*nak. A *Pamelá*t Diderot méltatja[100], Rousseau pedig a szintén nagyon népszerű és rengeteg kiadásban megjelent *Új Héloïse*-ához[101] tekinti mintául. Prévost mindkét regényt lefordítja,[102] majd sorra születnek a richardsoni érzelmes regényt parodizáló művek.[103] A levélregényt narratív technikája tette alkalmassá arra, hogy az érzékenység korszakának meghatározó kifejezési formája legyen.[104] Ámde virágkorának idején sem feltétlenül csak az érzékenység diskurzusa uralta e műfajt.[105] A romantika korára a szentimentális regény a személyes regényben (roman personnel) él tovább.[106] A levélregény veszít ugyan népszerűségéből, helyére az ént személyesebb formában elbeszélni tudó, önmagát az énnel folytatott dialógusban reprezentáló és önmegértésre törő napló lép,[107] illetve majd a századfordulóra e két műfaj újra és újra felbukkan: van, hogy

[99] A regény lelkes fogadtatása egyrészt az olvasóközönség körében történt átalakulással magyarázható, ugyanis a szerelmi kalandok iránt érdeklődő, a főhősnő sorsával azonosulni tudó, szabadidővel rendelkező szobalányok mint női olvasók megsokasodtak, másrészt a szubjektív önkifejezés médiuma, maga a levél is segítette az olvasmányélménnyel való azonosulás folyamatát. Ugyanakkor Pamela erkölcsi helytállása vallási szempontból nemhogy kifogásolható nem volt, de inkább követendő. Vö: Ian WATT, *The Rise of the Novel: Studies in Defoe, Richardson and Fielding*, University of Cailfornia Press, Berkeley and Los Angeles, 1957. 135–207.
Az 1740-ben megjelent *Pamela or a Virtue Rewarded* c. regényt követő 100 évben 80 levélregény jelent meg, Vö: Frank Gees BLACK, *The epistolary novel in the late eighteenth century: a descriptive and bibliographical study* University of Oregon, Eugene, 1940. 112–173.
[100] Diderot Prévost abbé megrövidített francia fordításában olvasta a regényeket, és ünneplő szövegét a *Grandison* sikere után írta, Denis DIDEROT, *Éloge de Richardson*, 1761.
[101] A francia forradalmat megelőző időszak legnagyobb bestsellerre Rousseau levélregénye volt, az 1761-es megjelenése után 1800-ig 70 kiadásban jelent meg. Vö: WITTMANN, *i. m.*, 332.
[102] *Pamela*, 1742., *Clarissa Harlowe* 1751.
[103] Már a rákövetkező évben több paródia is született: James Parry, The True Anti-Pamela, és Fielding Mr. Conny Keyber néven publikált *An Apology for the Life of Mrs. Shamela Andrews*. Néhány évvel később sorra jelennek meg az anti-Grandisonok: 1746-ben, a *Pamela* és *Grandsion* német fordítója, Gellert *Das Leben der schwedischen Gräfin von G*. címmel, Musäus pedig 1751-ben jelenteti meg maró paródiáját *Der deutsche Grandison*, illetve az átdolgozva *Grandison der Zweite* címmel, valamint az angol változat Francis Plumer nevéhez fűződik 1755-ből *A Candid Examination of the History of Sir Charles Grandison*. Bővebben lásd még: KOCZTUR, *i. m.*, 204., 207., Bernard KREISSMANN, *Pamela–Shamela*, University of Nebraska Press, Lincoln, 1960., HERMANN Zoltán, *„mint Vőlegénynek, úgy mégyek a' Halál' Angyalának elejébe"(Hamupipőke és Fanni)*, Palimpszeszt, 24.
[104]„eine gesamteuropäischen Empfindsamkeit" VOSSKAMP, *i. m.*, 110–113. Jürgen STACKELBERG, *Der Briefroman und seine Epoche. Briefroman und Empfindsamkeit. Romantische Zeitschrift für Literaturgeschichte*, 1977. 293–309., Sőt Goethe regényének romantika felőli olvasására is akad példa, Vö: Bernard DIETERLE, *Wertherism and the Romantic Weltanschauung*, In: *Romantic prose fiction.* Ed.: Gerald ERNEST, Manfred ENGEL, Bernard DIETERLE, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2008. 22–41.
[105] Montesquieu, *Lettres persanes (Perzsa levelek).* 1721., Mikes, *Törökországi levelek.* 1717–1758., Philip Yorke Hardwicke, Charles Yorke, *Athenian letters: or The epistolary correspondence of an agent of the king of Persia, residing at Athens during the Peloponnesian War*. 1741. Boyer d'Argens, *Lettres chinoises.* 1751.
[106] HORVÁTH Károly, *A romantika értékrendszere*. Balassi, Bp., 1997. 22.
[107] Jane Austennál a levélregényt belső monológ váltja fel. Vö: Jack IAN, *The Epistolary Element in Jane Austen'. English Studies Today*, Second Series 1961. 173–186.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

keveredve, valamely történetbe ágyazottan,[108] s jelenkori prózánk is él a műfajban rejlő lehetőségekkel.[109]

A levélregények keletkezéséről több elmélet ismeretes. Az egyik szerint közvetlen előfutárának azok a történeti vagy fiktív elbeszélések tekinthetők, amelyekbe leveleket fűztek, majd e leveleket tartalmazó regényekben a történetmondás egyre inkább a háttérbe szorult, fokozatosan átadta helyét a leveleknek.[110] Ennek az elgondolásnak az alapján tehát a levélbetét korábbi képződmény, mint a levélregény. Egy másik teória szerint[111] levelek és lírai művek vegyülékéből származik az epikolirikus jellegű levélregény, ahol is főképp a levelekben foglaltak adták a cselekményt, amely többnyire szerelmi tematikát jelentett.[112] A levélregény sokféle megközelítései közül vizsgálódásaimban Robert Adam Day meghatározását tekintem kiindulópontnak. Day levélregénynek tekint minden olyan hosszabb-rövidebb, részben vagy teljesen kitalált, prózában írt közlést, amelyben a részben vagy teljesen fiktív levelek a narráció közvetítő eszközeként szolgálnak, s a cselekmény alakulásában jelentős szerepet játszanak. [113]

E meghatározás alapján a levélregénynek mint elbeszélő szövegnek a különössége a diegézis narratív struktúrájának összetett lehetőségében áll, amelynek feltáráshoz szükséges a narratológia sajátos nyelvtanának leírása. A narratív szöveg alapstruktúrájával már Platón is foglalkozik, *Az állam*ban különválasztja a művek tartalmát, formáját és ábrázolásmódját.[114] Todorov[115] bolgár származású francia irodalmár az orosz formalizmusra támaszkodva Laclos

[108] Gérard GENETTE, *Diaries* In: GENETTE, 1997. *i. m.*, 384–397., SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Kemény Zsigmond.* Kalligram, Pozsony, 2007. 124–125., Philippe LEJEUNE, *Önéletírás, élettörténet, napló, Válogatás Philippe Lejeune írásaiból*. (Ford. VARGA Róbert et al) L'Harmattan, Bp., 2003., BENKŐ, 2002. *i. m.* 206–218.
[109] BÄCHER Iván, *Levélregény*. Kozmosz Könyvek, Bp. 1990., ORAVECZ Imre, *Kedves John. [Levelek Kaliforniába]*. Helikon, 1995., NÉMETH Gábor és SZILASI László *Kész regény. Gabriely György és Poletti Lénárd levelezése*. Filum, 2000., FORGÁCH András, *Zehuze*. Magvető, Bp. 2007.
[110] VOSS, *i. m.*, 60., ELISTRATOVA A misszilis és fiktív levél alakulásának folyamatát borderline jelenségnek nevezi. *i. m.*, 358–360.
[111] BRAY, *i. m.*, 23.
[112] Paul de Man részletesebben foglalkozik a szerelemmel mint defiguráló figura, amely az érzelmekről való beszéd állandó ismétlésével egy nyitott szemantikai struktúrát egyértelműsít, a jelentés illúziójával ruházza fel, azáltal, hogy a szerelem univerzumában jelöli ki azt a referenciális síkot, amelyen belül /keresztül az érzéseket kifejező képek értelmezhetők. DE MAN, 2006., 231–232.
[113] "any prose narrative, long or short, largely or wholly imaginative, in which letters, partly or entirely fictitious, serve as the narrative medium or figure significantly in the conduct of the story." DAY, *i. m.*, 5.
[114] Az esemény ábrázolásának módja szerinti osztályozáskor körüljárja a szövegben beszélő szerepkörét, így megkülönböztet elbeszélést, amikor a költő és dialógust, amikor az elbeszélt történet szereplői beszélnek egymással „Az az elbeszélés, ha a költő elmondja a beszédeket és a beszédek közti eseményeket." „De ha a költő másvalaki nevében beszél, akkor szerintünk a lehető leghasonlóbban annak a szavait adja vissza, akit mint beszélőt megjelöl." PLATÓN, *Az Állam*. (Ford. JÁNOSY István), Gondolat, Bp. 1970. 65.
[115] Ugyanebben a műben a szereplők egymáshoz való viszonyát generatív logikával tárja fel. A kapcsolatok bonyolult rendszerét háromféle típusba sorolja, az elsőbe azokat, amelyeket a szerelem határoz meg, a másodikba, amelyekben a kommunikáció, a közlésvágy, -kényszer dominál, valamint a harmadikba azokat a viszonyokat, amelyeket a részvét illetve az együttérzés alakít. Tzvetan TODOROV, *Die Kategorien der literarischen Erzählung*. (Übersetzung von *Les catégories du récit littéraire*. In: *Communications 8* 1966. 125–151, übersetzt von Irmela REHBEIN). In: *Strukturalismus in der Literaturwissenschaft*. Hrsg: Heinz BLUMENSATH, Kiepenheuer & Witsch, Köln 1972. 263–294. 272.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

Veszedelmes viszonyok című regényét vizsgálva az elbeszélő művek általános leírását adja, úgy, hogy megkülönbözteti az események sorát, kronologikus rendjét, a „histoire"-t, vagyis történetet az eseményeket elmondó elbeszélői instanciától a „discours"-tól, vagyis diskurzustól.[116] A történet vizsgálatakor két szint tételeződik a cselekvések logikája és a szereplők viszonyai. A történetmondás szintjén pedig háromféle eljárást különböztet meg: az elbeszélés idejét (és helyzetét), amely kimetszi a történet és történetmondás ideje közötti különbséget, továbbá az elbeszélés aspektusait, ami az elbeszélő és a történet, illetve annak szereplői közötti viszonyt jelenti, végül pedig az elbeszélés módjait, ami a történet közléséhez az elbeszélő által választott diskurzus fajtáját határozza meg.

Genette *Az elbeszélő diskurzus* című tanulmányában[117] az elbeszélés három különböző jelentésrétegét választja szét. A „récit"[118] az „elbeszélés" egyedi értelmet nyer, a szövegalkotási folyamat eredményeként értelmezhető, narratív kijelentésként, azaz valamely eseménysor szóbeli vagy írott közléseként. Történetnek vagy históriának[119] nevezi a diskurzus tárgyát képező valós vagy fiktív események egymásutánját, míg narrációnak a szövegalkotás folyamatát, a történet elbeszélésének aktusát. Genette az elbeszélői kategóriák felállításakor továbbá szempontként veszi fel, hogy a narrátor a történetben cselekvőként, résztvevőként vagyis homodiegetikus módon lép fel vagy azon kívül maradó, heterodiegetikus pozícióban jelenik meg. Valamint azt vizsgálva, hogy az elbeszélő és maga a történetmondói aktus része-e az elbeszélésnek magának,

[116] Todorov szerint a discoursban megjelenik a beszélő és a hallgató viszonya, ami a histoire-ban hiányzik, viszont a discours elbeszélője kiiktatott módon, ám mégis jelen van, vagyis e narrációs megoldásokat ugyanazon jelenség különböző aspektusaiként értelmezi. Ellentétben Benveniste elméletével, mely szerint e két elbeszélő tevékenység kizárja egymást. Ugyanis akkor beszélhetünk discours-ról, amikor a narráció magára az elbeszélői aktusra figyelmeztet, vagyis jelöli hallgató és beszélő különbségét, és ez utóbbi befogadást befolyásoló szándékát. (Ezt láthatjuk például a *Ködképek*ben, amikor Várhelyi Cecilt szórakoztatandó adja elő a Randon család történetét.) A histoire esetében azonban a befogadó számára úgy tűnik, hogy a történet bármiféle elbeszélői alakítottságtól, beavatkozástól mentes. Émile BENVENISTE, *Problems in general linguistics*. Transl. by Mary Elizabeth MEEK University of Miami, Florida, 1971. 195–204.

[117] Gérard GENETTE, *Az elbeszélő diskurzus*. (Ford. LOVAS Edit és SEPEGHY Boldizsár) In: *Az irodalom elméletei I*. Szerk. THOMKA Beáta, Jelenkor–JATE, Pécs, 1996. 61–98.; 61. Gérard GENETTE, *Narrative Discourse. An Essay in Method*. (Transl. Jane E. LEWIN) Ithaca: Cornell University Press, 1980. 19. Genette *Discours du récit* című szakkönyvének egyes részeit angolul olvastam Gérard GENETTE, *Narrative Discourse. An Essay in Method*. (Transl. Jane E. LEWIN) Ithaca: Cornell University Press, 1980. kiadásból, más részeit németül Gérard GENETTE, *Die Erzählung*. Hrsg. von Jochen VOGT (aus dem Französisch von Andreas KNOP), Wilhelm Fink Verlag, München, 1998., ami az első kiadást (*Diskurs der Erzählung. Ein methodologischer Versuch* (*Discours du récit,* ami a *Figures I-III* egyik tanulmánya, 1972) és a kritikusoknak az első változatra adott reakcióira adott válaszokat is tartalmazó második változatot *Neuer Diskurs der Erzählung* (*Nouveau discours du récit*. Paris 1983.) együtt jelentette meg. A vonatkozó kiadást jegyzetben mindig fel is tüntettem. Amennyiben léteznek a kifejezéseknek magyar megfelelői azokat Szegedy–Maszák Mihály és Kálmán C. György tanulmányaiból vettem: SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Figures, I–III.* In: *Helikon,* 1973/2–3. 393–396., KÁLMÁN C. György, *Gèrard Genette, Narrative Discourse. An Essay in Method* In: *Helikon,* 1983/3–4. 469–473.

[118] A francia nyelvben a „récit" többértelmű, jelentheti az elbeszélés folyamatát és annak eredményét, sőt akár magát a történetet egyaránt.

[119] Historie [story] Vö: GENETTE, 1980. *i. m.*,. 27. Lásd még erről: Seymour CHATMAN, *Story and Discourse. Narrative Structure in Fiction and Film*. Ithaca, London, 1978. 19.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

megkülönböztet extradiegetikus és intradiegetikus narrátori helyzetet.[120] Az előbbi alatt az elsőfokú narrációt, a keretelbeszélést érti, amikor a heterodiegetikus elbeszélő bemutatja egy szereplő történetét. Az ebbe beiktatott – ehhez képest másodfokú – narratíva az intradiegetikus helyzet, amikor maga az elbeszélői tevékenység az elbeszélés részét alkotja, a történeten belüli szereplő általában narrátorrá lép elő, és elmesél egy történetet.[121] Az intradiegetikus narráció tehát narráción belüli narráció. Ám maga az intradiegetikus történetmondás is szolgálhat narratív keretként, ez az immáron harmadik narratív keret, a meta- vagy hüpodiegetikus narráció esete.[122] E két kategóriát keresztezve négy alaptípus alkotható meg.[123] Mivel a levelekben a történetmondás aktusa mindig hangsúlyos – és többnyire jelölt is –, hiszen létrejöttének oka maga a másikkal való kommunikációs igény, ezért a narrációja intradiegetikus, és attól függően, hogy a levélíró önmagának vagy másnak a történetét mondja-e el, lehet hetero- vagy homodiegetikus. E nézőpontok természetesen váltogatják egymást a prózai műveken belül, a levélregény-irodalomban hol az egyik, hol a másik elbeszélésmód dominál, de ez nem jelenti a másik narrációs lehetőség teljes hiányát. Az érzékenység korában a levél intim, énközlő sajátosságai miatt az intradiegetikus, homodiegetikus elbeszéltség a gyakoribb, például Richardsonnak, Goethének vagy Laclos-nak az ént színre vivő levélregényeiben. De ez idő tájt sem feltétlenül minden leveleket felvonultató szöveg születik az érzékenység diskurzusának jegyében, homodiegetikus módon elbeszélve, hiszen például a *Törökországi levelek* vagy a *Perzsa levelek* szövegei vagy épp Smollett regénye bővelkedik a különböző népek eltérő szokásainak ecsetelésében, a város- illetve, tájleírások sokaságában, valamint mások kalandjainak a felelevenítésében, amelyben meghatározóbb a heterodiegetikus nézőpont.

A LEVÉLBETÉT

Mint ahogy a levélregények keletkezése kapcsán már szó esett róla, az elbeszélésekbe fűzött leveleket tartalmazó regények a műfaj eredetét kutató teória alapján[124] a levélregények előzményének is tekinthetők. Az elbeszélt történet összetettségének egyik tényezője a közbeékelt betét, ami azáltal, hogy az elsődleges eseménysort a másodlagos történet felfüggeszti, kétféle elvárási

[120] GENETTE, 1998. *i. m.*, 33–41. valamint 48–53.
[121] Kemény ezzel a fogással gyakorta él, mind a *Ködképek a kedély láthatárán*, mind *A szív örvényei*nek szereplői gyakorta veszik át a történetmondás stafétabotját.
[122] FÜZI Izabella - TÖRÖK Ervin, *Bevezetés az epikai szövegek és a narratív film elemzésébe*. https://christal.elte.hu/curriculu2/ (2009. december)
[123] Extradiegetikus – heterodiegetikus, extradiegetikus – homodiegetikus, intradiegetikus –heterodiegetikus, intradiegetikus – homodiegetikus, GENETTE, 1998. *i. m.*, 178.
[124] VOSS, *i. m.*, 60., VOSSKAMP, *i. m.*, 87., Elistratova A misszilis és fiktív levél alakulásának folyamatát borderline jelenségnek nevezi. ELISTRATOVA, *i. m.*, 358–360.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

horizontot ütköztet.[125] A levélbetétek úgy változtatják meg a narráció addigi menetét, hogy a külső nézőpontú történetmondás helyébe belső nézőpontú elbeszélés lép. Az egyéni hangok megszólaltatása lehetőséget ad a különböző nyelvi regiszterek, stílusbeli különbségek megjelenítésére, és azok egymáshoz való viszonyának ábrázolására, némelykor akár egybejátszatására is.

A leveleket betétként alkalmazó epikai művek esetében a beékelődő szöveghelyek egy fikciós közegbe ágyazódnak, vagyis ilyenkor különböző narratív szintek találkoznak. Ezek érdemben történő megkülönböztetéséhez szükség van a főszöveg és a beágyazott szöveg közötti viszonyrendszer feltérképezésére.

Genette munkájában[126] kiépíti a beágyazó és beágyazott narratíva rendszerét, figyelembe véve időiségük és egymáshoz való viszonyuk, kapcsolódásuk módját. Ez a viszony additív (mellérendelő), vagyis magyarázó, amennyiben az intradiegetikus narráció és a keretelbeszélés, vagyis az extradiegetikus és az intradiegetikus szintek közötti viszonyt az egyszerű érintkezés alkotja. Az egyik szereplő ilyenkor azért kezd újabb történet elmesélésébe, hogy valamit egy másik szereplő és/vagy az olvasó számára világossá tegyen (magyarázó analepszis). Konszekutív, vagyis következményes kapcsolatról beszélünk két narratív szint között abban az esetben, ha az egyik narratív helyzet korlátozottsága egy másik narratív helyzet bevezetésével, beékelésével oldódik fel. Ilyenkor tematikus a kapcsolat, amennyiben a beágyazott történet és a főtörténet között nem tér- és időbeli érintkezés, hanem valamilyen analógia áll fenn. A beékelődés valamilyen példázatként, tanulságként szolgál, a homodiegetikus (első személyű) nézőpontból megismert új események átértelmezhetik a heterodiegetikus (harmadik személyű) elbeszélői helyzetből előadottakat, és fordítva is, mivel az egyik narratív szint nézőpontjának korlátozottságát egy másik narratív szint beiktatása oldja fel. Végül fennállhat olyan eset is, amikor a viszony korrelatív, azaz metaforikus, a két réteg közötti kapcsolta nem explicit, azaz nem indokolható a történet szintjén, ilyenkor a beékelődött narratíva célja a narratív szituáció megváltozása. Ezekben az esetekben a narratív szituáció megváltozása, a kiszólások és megszakítások a narratíva megformáltságára, a diegetikus világ logikai-szemantikai felépítésére terelik a figyelmet.

Az egymásba ékelődő narratív szintek száma természetesen tovább bonyolítható,[127] hiszen az egymásba ágyazás lehetősége potenciálisan végtelen lehet. A narratív szintek

[125] SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *A regény, amint írja önmagát*, Korona Nova, Bp., 1998. 21.
[126] GENETTE, 1998. *i. m.*, 32–53.
[127] Mieke Bal Genette beágyazódás modelljéből indul ki, ahhoz képest változtat az elgondoláson, ugyanis Genette metadiszkurzus fogalmát vonja kritika alá, és helyette a hüpodiszkurzust, azaz a diszkurzus a diszkurzusról kifejezést javasolja. A beágyazást három szempont alapján határozza meg: a beillesztés átmenetének

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

különbsége jelölt, mivel küszöbök választják el őket egymástól. A rétegek hierarchiája felbomolhat, sérülhet oly módon, hogy a szerző beleszól az általa mondott történetbe, vagyis átlépi azt a határt, amely őt a mondottól elválasztja – ebben az esetben határátlépéssel, azaz metalepszissel van dolgunk.[128]

E narratív iskola terméke a diegetikus rétegzettséget modellálló kicsinyítő tükör, azaz a *mise en abyme*.[129] A fogalmat először André Gide használja naplójában, a koncepció kidolgozója, továbbfejlesztője pedig Lucien Dällenbach[130], aki Iser, illetve Ingarden „üres helyek"[131] elméletét gondolja újra. A *mise en abyme*-t olyan textuális jelzésként állítja, amely elősegíti az olvashatóságot, mert bár felfüggeszti ugyan a főszöveget, és ezzel üres helyeket generál, ám a két narratív réteg közötti analógiás viszonyból adódóan helyreállíthatja, kipótolja e hiányokat, így mintegy válogatva a szöveg kínálta jelentések között. A *mise en abyme* tehát egy olyan önreflexív konstrukcióként értelmezhető, amely a beágyazó és beágyazott réteg között analogikus s egyúttal alárendelő viszonyt feltételez, tehát a beágyazott narratíva kicsinyített mása annak, amiben bennefoglaltatik.

McHale a *mise en abyme* szerkezetében az ismétlésre pontosabban szólva rekurzív módon történő építkezésre összpontosít, párhuzamként a kínai dobozokat, illetve az egymásba csúsztatható matrjoska babák modelljét hozza fel, állítása szerint „újra és újra ugyanazt a műveletet hajtjuk végre, mindig azon a tárgyon, amit a megelőző művelet hozott létre."[132]

A narratív szintek megkülönböztetésekor a strukturalista vagy azok nyomdokain haladó elméletek hierarchikus viszonyt tételeztek, főszöveg és beágyazott szöveg között. McHale által

érzékelhetőnek kell lennie, a két egységnek ugyanahhoz az osztályhoz kell tartoznia, valamint hierarchikus viszonynak kell fennállnia köztük. „Akkor van szó beágyazásról, amikor egy narratív tárgy (ahogy az imént meghatároztuk) a következő szint alanyává válik." Mieke BAL, *Megjegyzések a narratív beágyazásról.* (Ford. JABLONCZAY Tímea) In: *Narratívák 6. Narratív beágyazás és reflexivitás*. Szerk. BENE Adrián, JABLONCZAY Tímea, Kijárat, Bp., 2007. 55–78.; 60. Keretelbeszélés és beágyazott szöveg viszonyáról lásd még: Jurij LOTMAN, *Szöveg a szövegben* In: *Kultúra, szöveg, narráció* Szerk. KOVÁCS Árpád, V. GILBERT Edit, JPTE, Pécs, 1994. 57–82.

[128] Genette a metalepszist helyettesítéses alakzatként tárgyalja, amely „az előzménnyel helyettesítik a következményt, midőn valamely leírás helyett a leírás tételezte eseményeket vetítik a szemünk elé" Gérard GENETTE, *Metalepszis.* (Ford. Z. VARGA Zoltán), Kalligram, Pozsony, 2006. 8.

[129] A bennefoglalás és keretezés működéséről lásd még: Sabine ROSSBACH, *Mirroring, abymization, potentiation (involution)* In: *Romantic prose fiction,* Ed. Gerald ERNEST, Manfred ENGEL, Bernard DIETERLE, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2008. 476-495.

[130] Lucien DÄLLENBACH, *Reflexivitás és olvasás*. (Ford. BENE Adrián), In: BENE, JABLONCZAY, *i. m.,* 39–54.

[131] INGARDEN, *i. m.,* 336–337. illetve az ingardeni Leerstellen továbbgondolása: Wolfgang ISER, *Az olvasás aktusa. Az esztétikai hatás elmélete*. (Ford. HÁRS Endre) In: *Testes könyv I*. Szerk. KISS Attila Atilla, KOVÁCS Sándor sk, ODORICS Ferenc, Ictus és JATE, Szeged, 1996. 241–264; 248–252.

[132] Brian MCHALE, *Kínai-doboz világok* (Ford. KUCSERKA Zsófia), In: BENE, JABLONCZAY, *i. m.,* 181–208.; 182. McHale rekurzióelméletét Hoftstadter híres *Gödel, Escher, Bach* c. munkájára hivatkozva teszi meg, vagyis kiterjeszti e matematikai axiomatikus fogalmat a narratológiára, hasonlóan ahhoz, ahogy Hofstadter tette ezt Escher képeihez és Bach zenéjéhez közelítve. Vö: Douglas R. HOFSTADTER *Gödel, Escher, Bach. Egybefont gondolatok birodalma*. (Ford. LIPOVSZKI Gábor), Typotex, Bp., 2005.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

narratívákra felállított rekurzió-elmélete[133] és Dällenbach kicsinyítő tükrének analogikus, alárendelő viszonya sem maradt kritika nélkül. A dekonstrukció felől egyértelműen tarthatatlan a kicsinyített tükör alapstruktúrája, miszerint a beágyazó narratíva része, és annak mása is egyben. Derrida szerint *a mise en abyme* épp a beomlás szándékának áll ellen, ezért kritika tárgyává teszi. A dekonstrukció felszámolja a hierarchikus réteg fogalmát, mivel az konstrukció. Derrida a „greffe" az oltvány, a beavatkozás alakzatát vezeti be, amely szerint az egyik szöveg elemei beoltódnak egy másikba, aminek révén egy harmadik jön létre, és így tovább a végtelenségig. A hierarchiák, a külső-belső réteg helyett marginániák, szupplementumok kerülnek előtérbe. A marginális oltás lényege épp az, hogy megfordítsa a hierarchiát, és újrarendezze központi és marginális, lényeges és lényegtelen, a jelentéktelennek tűnő szövegrészek és a főszöveg viszonyát.[134] A strukturalista felépítéstől merőben eltérő logikájú térbeli mintázatot javasol továbbá Deleuze és Guttari, akik botanikai hasonlattal élve, a hierarchikus lomb-törzs-gyökér felépítés helyett a rizómát pártolják, ami a rétegek egymáshoz való viszonyát mellérendelőnek, oldalirányúan egybekapcsolódónak tételezi, mely képes bármely ponttal bármely ponton összekapcsolódni; a rizóma szétszedhető, megfordítható, módosítható, központ és hierarchia nélküli nem jelentő rendszer.[135]

Így mi sem vonatkoztatjuk analógiásan az önreflexív modelleket a levélbetétekre, nem a beágyazó narratíva utánzásaként, a mimézis rendszerének újrakonstruálásaként határozzuk meg, nem mint egy hierarchikus viszony alárendeltjét vagy lazán – akár elhagyható módon – kapcsolódó epizódként gondoljuk el, hanem egy beágyazott szövegtestet feltételezünk, amely része a beágyazónak, amelynek az addigi diegetikus rendje a betét következtében épp azért függesztődik fel, hogy olyan események vagy jellemvonások jussanak az olvasó tudomására, amelyeknek elmondására az addigi – többnyire extradiegetikus, még akár nullfokalizációjú – elbeszélésrend nem mutatkozott alkalmasnak. A levélbetét megszakítja annak a történetnek a menetét, amelybe ágyazódik, felfüggeszti a főszöveg terét és idejét, egy jelölten más tér-, idődimenzióba áthelyezve azt, ezáltal felfüggesztve a regényidőn belüli folytonosságot és az egyirányú történetmondás rendjét is. Ez a felfüggesztés azonban átmeneti, hiszen a levélszöveg végeztével többnyire visszaáll a beágyazó narratíva rendje, a történetmondás stafétabotja

[133] Moshe Ron több szempontból is megkérdőjelezi McHale *mise en abyme*-re támaszkodó rekurziós modelljét, például, hogy a művet mint egészet gondolja el, és annak analógiásan egyértelműen megfeleltethető kicsinyített részeként tételezi a beágyazott részt. Hamlet egérfogó-jelenetén illusztrálja, hogy a kicsinyített tükör nem pontos mása a beágyazó narratívának, hiszen Gonzágó jelenetéből, épp egy Hamlet alakjának megfeleltethető figura hiányzik. Moshe RON, *The Restricted Abyss – Nine Problems in the Theory of Mise en Abyme*. *Poetics Today* 8. 1987. 417–438.

[134] Jonathan CULLER, *Dekonstrukció, Elmélet és kritika a strukturalizmus után*. (Ford. MÓDOS Magdolna), Osiris, Bp., 1997. 204–205.

[135] Gilles DELEUZE, Félix GUATTARI, *Rizóm*a. (Ford. GYIMESI Tímea), *Ex-Symposion*, 1996. 1–17.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

visszakerül a főtörténet elbeszélőjéhez. Azokban az esetekben, amikor a további beékelődések következtében meta- vagy hüpodiegetikus narratíva jön létre, ilyenkor a levélbetétek egy (fő)történeten túli narrációval bírnak.[136] A levélbetétek fogalmazói többnyire a főtörténet szereplői, tehát mindenképp metonimikus vagy akár szinekdochészerű a viszony a két réteg között. Az elbeszélő gyakorta nemcsak közlője, hanem implicit vagy explicit szándékkal alakítója, fordítója, összefoglalója, megcsonkolója vagy kommentálója a leveleknek, tehát a levélszövegekhez való hozzáférés csak e beavatkozásokat követően lehetséges.

Mindezek alapján a levélbetétek struktúrájának leírásához az elméletek metszéspontjában álló szubtextus fogalmát hívjuk segítségül, egy olyan szövegbe ágyazott alszöveget, ami metaforikusan, metonimikusan vagy szimbolikusan is kapcsolódhat a főszöveghez, valamint szétszóródik a szövegben, de kibontása átszövi a regény egészét, így segíti annak egészben történő értelmezését.[137]

A levélregények szövegszerveződésének meghatározó eleme a megalkotottság és a valódiság metadiszkurzív jellege. Mint láttuk, e poétika a különböző eljárásokban oly módon artikulálódik, hogy a szövegreferenciát valódi (misszilis) és fiktív horizont mozgásában jelöli meg. Itt azonban e játék annyival árnyalódik, hogy a levélszövegek egy másik fikció részei, így utánzásaik, textológiai allúzióik egy metadiegetikus síkra vonatkoznak.

A beágyazó technikából adódik tehát, hogy a regény szintjei is megkettőződnek, ennek összes retorikai következményével együtt, a levelek ugyan jelölten egy másikhoz szólnak, ám e megszólított szerepkörébe az olvasó önmagát is beleérti, így az aposztrophé alakzatát önmagára is vonatkoztatja. E jelenségben ugyanúgy, mint az elbeszélő én megjelenésében – ami tulajdonképpen a levélírói elbeszélői én megjelenítése – érzékelhetővé válik a szintek különbsége, s ez metalepszist idéz elő, ami a szöveg összetett vonatkoztathatóságát mutatja.

A levélregények sokféle intradiegetikus nézőpontból álló összetett perspektívájához képest a levélbetétek elbeszélésekor távlatváltás következhet be, mégpedig a szövegre reflektáló nézőpont megalkotásával. Míg tehát a levélregényben nincs a szereplők és történeteik fölé metapozícióba helyezett történetmondó – illetve az olvasási módra nézve csak a szerkesztői paratextusok adhatnak útmutatásokat –, nincs kijelölt módja a levelek összerendezésének, a köztük lévő kapcsolat megteremtésének. A levélbetétekkel operáló alkotások esetében viszont az interpretációs útmutatás meghatározó. A levélregények olvasásakor az értelmezői munka tehát

[136] A kétszeres beágyazás esetében gyakorta nem egyértelmű a narratívák alá, fölérendeltségi viszonya.

[137] Riffaterre szerint a szubtextus többnyire egy jelentéktelen tárgy és egy hermeneutikai funkció poláris ellentétére épül. Azt helyezi a fókuszba, ami a valóságban elhanyagolható lehetne, azaz „a szubtextus mindent tartalmaz, ami regényt működőképessé teszi.” Michael RIFFATERRE, *Szimbolikus rendszerek a narratívában.* (Ford. MÁTHÉ Andrea) In: *Narratívák 2. Történet és fikció.* Szerk. THOMKA Beáta, Kijárat, Bp., 1998. 61–85.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

más, ugyanis a levelek közötti viszony, a köztük lévő globális összetartó erő megalkotásában és cselekményszálak felgombolyításában – elbeszélői intelem híján – a befogadó önállóan tevékenykedhet. Ezzel szemben a levélbetéteteket alkalmazó regényekben a levél recepciója többrétegű, mivel mindenkori olvasói helyzetünkből kell kibogoznunk a megkettőzött fikció narratíváját, a történet és a beékelődő levélszöveg tereit, idejeit, szereplőit, íróikat, hallgatóikat és olvasóikat, végül pedig egymáshoz való viszonyaikat. A fogalmazványok egyfajta értelmezési mezeje már a regénybeli fiktív befogadás során jelölődik, amiben valódi értelmezői helyzetünk kicsinyített tükrét láthatjuk. A recepciót továbbá árnyal(hat)ják a befogadást színre vivő történetmondói kommentárok, amelyekhez képest az olvasó szöveginterpretációját részben vagy egészben affirmatívan vagy tagadólagosan alakíthatja.

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

A LEVÉLREGÉNY KÜLDŐ ÉS CÍMZETT RELÁCIÓJÁBAN

A LEVÉLREGÉNYEK TIPOLÓGIÁJA

A levélregények tematikus megkülönböztetésekor kiindulási pontnak Frédéric Calas[138] formai-strukturális, három kategóriájú tipológiáját tekintjük, amely a levélírók száma alapján megkülönböztet monologikus, dialogikus és polifonikus[139] levélregényt.[140]

Az első típust egyetlen levélíró szövegei alkotják, egyetlen elbeszélői nézőpontból, homodiegetikus történetmondói pozícióban. A monologikus levélregények emlékeztetnek leginkább naplóra, ezek közül is azok, amelyek megszólítottjuktól nem várnak választ – például mert a címzett már halott vagy a levél nem is küldődik el, esetleg a címzett maga kitalált –, a megnyilatkozások így reflektálatlanok maradnak, önmagukban, viszonyítási pont nélkül állnak. E levelek esetében valamely másik narratívához való hűség vagy attól való – szándékolt – elkülönböződés kérdése nehezen ítélhető meg, hiszen nem látható, olvasható az a vonatkoztatási rendszer, amelyhez képest affirmatívan vagy tagadólagosan a viszony fennállhat.

A monologikus levélregény attribútuma tehát, hogy egyetlen levélírói én írásaiból áll, azonban a válaszreakciók hiányának szempontjából különbség tehető közöttük. Van rá eset, hogy a fikció szerinti címzett nem válaszolja meg a hozzá intézett sorokat, vagy ezek a válaszok

---

[138] CALAS, *i. m.*, 18–32. Idézi még: BÓDI Katalin, *A valóság poétikája a francia és magyar levélregényekben*. ItK, 2003/4-5. 483 –503.; 485-486. Használatos még Bertil Romberg rendszerezése, aki a főcsoportokat szintén a levélírók száma alapján különbözteti meg. Ezeken belül felvesz alcsoportokat aszerint, hogy érkeznek-e válaszok. E szempontot mi sem fogjuk a továbbiakban figyelmen kívül hagyni. Vö: ROMBERG, *i. m.*, 11.

[139] A polifonikus kifejezést zenei (egyidejű egyenrangú) értelmétől függetlenül használjuk, a kettőnél több levélírót felvonultató művek esetére, amelyekben így többféle nézőpont és nyelvhasználat összevetésére nyílik lehetőség. Többértelműsége okán nem ragaszkodunk a többszólamúság szakkifejezéséhez (Vö: SZEGEDY–MASZÁK, 2007. 35.), de az ilyen típusú regényeket jellemző megállapításaink hasonlatosak ahhoz, amit Bahtyin állít Dosztojevszkij regényeiről: „Műveiben nem jellemek és sorsok sokasága bomlik ki egy egységes, objektív világban, valamely egységes szerzői tudat fényében, hanem éppen egyenrangú tudatok világlátások sokasága kapcsolódik itt össze valamilyen esemény egységében, anélkül, hogy ezáltal a közöttük húzódó éles határok elmosódnának." Mihail Mihajlovics BAHTYIN, *Dosztojevszkij poétikájának problémái*. In. M.M.B., *A szó esztétikája*. (Ford. KÖNCZÖL Csaba) Gondolat, Bp. 1976. 29–147.; 32–33.

[140] A levélregény-irodalom persze nem írható le teljességében egyetlen taxonómiai rendszerrel, hiszen ezen modell alól is vannak kivételek. Mint például Richardson regénye, a korában nagy népszerűségnek örvendő *Pamela, avagy az erény győzelme*. Ebben Pamela a 32 kézhez vett levélből mindössze négyet kap szüleitől (pontosabban hármat a szüleitől, egyet pedig az apjától). A szülők hangja nem válik szét, a háromból egy levél többes számban fogalmazódik, a másik kettő azonban egyes számban, ám az utalások az apát tüntetik fel a levelek szövegezőjeként. Vagyis a levelek többségében Pamela számol be szüleinek a vele történtekről – időnként akár oly módon, hogy bemásolja a másoktól, például Mr. B-től kapott leveleket. E levélregényt ezek alapján inkább dialogikusan szerkesztettnek látjuk, sőt a monologikus kategóriát sem tartjuk túlzónak, mivel az események közlője többnyire Pamela, valamint a szövegtest egészének nagyobbik részét Pamela naplója képezi. Hasonló a helyzet Kazinczy 1789-ben kiadott, *Bácsmegyeynek öszve-szedett levelei* c. regényével, ahol a szöveg garmadát a címszereplő Marosyhoz írott levelei adják, rajta kívül még Mancihoz ír öt illetve gróf K… Therézhez egy levelet. A nem Bácsmegyey által írott szövegek száma mindössze négy, két másik levélíró tollából; vagyis a regényt lényegileg az ő Marosynak szóló monologikus beszámolói határozzák meg. Azért van szükség az egyes számú szólamot megtörő Endrédy leveleire, mert általa a cselekmény olyan fordulópontjai válnak ismeretessé – Manci férjhez menetele, illetve Bácsmegyey halála – amelyekről a főszereplő levélíró maga nem tudósíthat.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

megképződnek ugyan, de a megszólítottjukhoz nem jutnak el, vagy nem kerülnek a kiadó birtokába,[141] továbbá elképzelhető olyan variáció is, amikor a válaszok az olvasó elől hallgatódnak el időlegesen vagy véglegesen, ám ez utóbbi esetekben az egyetlen episztoláris alany által fogalmazódó szövegek részben reakciók az olvasó előtt ismeretlen válaszokra.

Hatástörténete alapján a monologikus levélregény prototípusának[142] a francia irodalom első levélregénye, az 1669-es *Portugál levelek* tekinthető, amely egy apácának – a fikció szerint – szerelmeséhez portugálul írt, ám válasz nélkül hagyott öt leveléből áll.[143] Itt a fikción belül a szereplő számára sem születnek válaszreakciók, éppen e magányos szerelmi vívódás miatt olvashatta a recepció érzelmes példázataként.[144] Hölderlin 1794-es *Hüperión* c. regénye is lírai monológ, ahol a levelezőtárs Bellarminnak mindössze egyetlen megnyilatkozása ismert, igaz ez kitüntetett, szövegkezdő helyen áll. E barátnak tulajdonított mondat[145] indítja el Hüperión – ugyan e feltételezett másiknak adresszált, ám mégis – önfeltáró magánbeszédét. Goethe szintén monologikus levélregényében sem ismerjük a címzett barát kilétét,[146] és válaszaiból is csak azokat a konatív funkciójú kérdéseket ismerjük, amelyeket Werther válaszait létrehívó kérdésként megidéz.[147] Forgách András *Werther*t is intertextualizáló[148] *Zehuze* c. monologikus levélregényében az elbeszélő (nagy)mama hangja az egyeduralkodó, semmilyen más nézőpont nem érvényesül mellette, így a vele és körülötte történteket ugyanúgy, mint a leveleire kapott válaszokat csak az általa kommentált részletekből sejthetjük.

Szintén egyetlen episztoláris alany leveleit olvashatjuk Mikesnél a *Törökországi levelek*ben.[149] A levelek nyitányai majd mindenkor a megszólítottal való levelezést tematizálják,

---

[141] „Amit csak megtudhattam a szegény Werther történetéről, szorgalmasan összegyűjtöttem, és most elétek bocsátom," GOETHE, *i. m.,* 7.

[142] Frédéric Calas „roman épistolaire à une voix"-ként nevezi meg ezt a típust. Vö: CALAS, *i. m.,* 24. idézi: BÓDI, *i. m.,* 491.

[143] „Egyszóval: mért nem írtál nekem egy sort sem? Elmondhatatlanul boldogtalanná tesz, hogy mióta elmentél, egyszer sem tudtál időt szakítani az írásra, s még jobban elbúsít, ha kiderül, lett volna rá alkalmad, csak nem éltél vele." ALCOFORADO, 2002. *i. m.,* 53.

[144] Lásd Szabó Magda előszavát az első magyar kiadáshoz: ALCOFORADO, 1959. *i. m.*

[145] „Köszönöm, hogy arra kérsz, meséljek neked magamról, s hogy így az elmúlt időket emlékezetembe idézed." HÖLDERLIN, *Hüperión vagy a Görögországi remete.* (Ford. SZABÓ Ede) In: HÖLDERLIN, *Versek – Levelek, Hüperión – Empedoklész*, Magyar Helikon, Bp. 1961. 97–252.; 100.

[146] Valójában csak nevét ismerjük, amire csak a 6. levélben derül fény egy közbevetett megszólításból.

[147] „Kérdezed, elküldd-e a könyveimet? – Az istenre kérlek, barátom, nyakamra ne szabadítsd őket. Nem akarom többé, hogy vezessenek, buzdítsanak, tüzeljenek, hiszen eléggé buzog ez a szív saját magától; bölcsődal kell nekem, és azt bőségesen megtaláltam Homéroszomban." GOETHE, *i. m.*, 13. „Hogy miért nem írok neked? – Ezt kérdezed, noha bölcs koponya vagy? Kitalálhatnád, hogy jól érzem magamat, éspedig – egy szó, mint száz, olyan ismeretséget kötöttem, amely kissé közelebbről érinti a szívemet. Olyan – de nem tudom." *i. m.* 21.

[148] „Apus szentül megigérte, hogy ha befejezi a Werther fordítást az utazás előtt, sárga nadrágot húz, megtanul lovagolni, nem lövi főbe magát, és nem kezd semmi komoly munkába…" FORGÁCH, *i. m.*, 303., 333. Amely megidéző gesztusban a recepció szerzői öniróniát lát. Vö: ZASZKALICZKY Gergely, *Hangvétel, harminc évre. Beszélő*, 2007/11.

[149] A kézirat eredeti címe: Constantinapolban Groff P… E… irot leveli M... K… a fenti címet Kultsár István adta az 1794-es első kiadásnak. MIKES Kelemen, *Törökországi Levelek és misszilis levelek*. Sar. HOPP Lajos,

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

maga a levélváltás fontossága, annak aktusa hangsúlyozódik, egyszer örülve az érkező leveleknek, másszor azok elmaradásán hosszasan borongva, vagy mentegetőzve a megkésett válaszok miatt, de soha a válaszokból konkrétumot meg nem idézve. A monologikus szöveg fiktív párbeszédessége[150] ihletadó volt egy közelmúltban született regényhez, amely az elmaradt válaszleveleket egy kétszáz évvel későbbi beszélői helyzetből igyekszik pótolni.[151]

Oravecz Imre levélregényének előszava is mintául tekinti a *Leveleskönyvet*.[152] A *Kedves John*-t csupán a címében megszólító regény – mint ahogy azt a pretextus is kiemeli, és az egyes fogalmazványok is mutatják – nem kalkulál a válaszokkal, azoktól függetlenül fogalmazódik, mint ahogy erre az alcím egyirányúsága is utal. A címzett annyiban szükségeltetik, hogy a levélírói én önmagát e Johnnal jelölt másik, és az általa képviselt másik világ viszonyában elbeszélni tudja, és e korábbról ismert, de elhagyott amerikai világot így önmaga levélírói jelene számára megőrizni, és az írás által újratemetni tudja.

Monologikus levélregények esetében kérdés tehát, hogy a fikció szerint születnek-e egyáltalán válaszok egy bizonyos fogalmazványra, és azokat maga a levélíró mennyiben ismeri, illetve mennyiben számol velük. Hiszen minél kevésbé játszik szerepet a dialógus feltételezett partnere, illetve annak megnyilatkozásai a szöveg alakulásában, egy-egy szövegmű annál inkább elmozdul az én-elbeszélés irányába.

Ha a valóságos regényolvasó számára ismeretlenek maradnak a válaszok, akkor a hiányzó, ám többnyire valamilyen anaforikus módon mégis megidéződő szöveghelyek hiátusainak kipótlása az olvasó feladatát képezik, amely recepciós munka során a befogadói tudat válaszokat generál, ezzel egy folytatólagos párbeszédet konstruálva.

A dialogikus levélregények csoportjába a két levélíró közötti, a levelek számát tekintve nagyjából kiegyenlített levélváltásokat soroljuk. Ilyen például Kisfaludy Sándor töredékben maradt *Két Szerető Szívnek Története,*[153] Dosztojevszkij első alkotása, a *Szegény emberek,* vagy hogy egy újabb példát említsünk, Németh Gábor és Szilasi László *Kész regény. Gabriely*

Akadémia, Bp. 1966. 354–404; 354–355; 376–386. A kézirat címében szereplő monogram arra utal, hogy a levelek szerzője Mikes Kelemen tulajdonévvel azonosítható. De a szerző, elbeszélő és főszereplő-levélíró azonos tulajdonnevében jelölődő olvasási módtól, a leveleket misszilisként való recepciójától már Toldy Ferenc második kiadáshoz írt előszavában elhatárolódik, amely álláspontot a későbbi Mikes-filológia elfogad és megerősít. Vö: MIKES, *i. m.* 376–377; 399–400.

[150] A fiktív párbeszéd csevegő, udvarló, évődő stílusú levelei sokban hasonlítanak Bussy Rabutin és Mme de Sévigné valóságos levelezéséhez. Vö: MIKES, *i. m.* 401–402.

[151] Gyárfás Endre levélregényében egy nyugdíjas tanárnő válaszolja meg az Édes nénémnek címzett leveleket, miközben képet kapunk az írónő jelenéről; GYÁRFÁS Endre, *Édes Öcsém! Mikes nénjeinek levelei*. K.u.K. Kiadó, Bp. 2002.

[152] „Aki a nyilvánosságnak ír, nem kerülheti meg Mikes Kelement. Mióta az ő pompás episztolái 1794-ben napvilágot láttak […] ő a példa, a minta, a mérce." ORAVECZ Imre, *Kedves John*. Helikon, Bp. 1995. 8.

[153] *Kisfaludy Sándor Szépprózai művek.* Sar. DEBRECZENI Attila, Kossuth, Debrecen, 1997. 119–183.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

György és Poletti Lénárd levelezése című regénye. E típusba sorolható még Montesquieu *Perzsa levelek* c. műve is, melyben két perzsa ifjú, Üzbek és Rika beszámolóit olvashatjuk a korabeli nyugati világáról, Párizsról. E levelek is olvashatók egymás viszonyában, habár a rendezői szempont nem az egymásra következés, hanem az azonos témák különböző módon történő láttatása, ami e szövegek különlegességét adja. [154]

A dialogikus levelezés szerkezeti sajátossága, a textusok egymásból következése és egymásra hatása lehetőséget ad egy szöveg keletkezésének és alakulásának nyomon követésére. Mivel a dialogikus struktúra, a két szöveg egymásra vonatkoztatottsága, kimetszhet egy viszonyítási mezőt, s ennek következtében láthatóvá válhat, hogy egy levél mennyiben egy másik szövegvilág következménye, a két narratív séma mennyiben hasonló illetve különböző módon képezi le a világ eseményeit. Végigkövethető a levelek egymásra reflektáló, proleptikus és analeptikus rétege, valamint az egymást idéző utalásrendszere. A levélregényekben általában kétféle intratextussal találkozhatunk: vagy önmagát idézi a levélíró, vagy a dialógusban résztvevő másik féltől citál, mindkét esetben már ismert szöveg idéződik fel, ágyazódik új kontextusba. Vagyis ezen eljárások az eredeti és az attól – időiségében és kontextusában mindenképpen – eltérő, azaz elkülönböződő szövegek összevetését kívánják. Mint ahogy azt láthatjuk Kisfaludy levélregényében, ahol a házassági ajánlatot követő második részben megszaporodnak a másiktól származó idézetek, és azokon való – szerelmi civódásszerű – hol szándékolt, hol szándékolatlan merengések.[155] A játékba hozott szövegrészek kölcsönösen át- meg átértelmezik egymást, amely szövegmódosulások leképezik a két szerelmes egymáshoz való viszonyának átalakulását. E játéknak részese, és egyben tovább bonyolítója az olvasó, hiszen az egyes citátumok esetében saját első recepciójával és a szereplői interpretációkkal egyaránt szembesülve gondolhatja újra értelmezését a vonatkozó szövegrészletre valamint a szöveg egészére nézvést. A textuális hálózatok szempontjából kiemelkedő példa Németh Gábor és Szilasi László levélregénye, ahol az önallúziók és a másiktól származó citátumok sora játszik az olvasói emlékezettel, újra és újra, más és más helyen jelölve meg a szöveg centrumát, ezzel a mozgással lezáratlanul tartva az értelmezést. [156]

[154] Például a francia királyról Rika a XXIV. míg Üzbég a XXXVII. levélben vélekedik, a vallásról, kereszténységről Rika a XXIX. Üzbég pedig a XLVI. és a LXI. levélben elmélkedik.

[155] „»Én írok Magának, valamíg kezem lesz.« Ezek a 'Maga' szavai; és én szívszakadva várom és reménylem már ezen igéretnek tellyesedését." KISFALUDY, *i. m.*, 138. „*»Maga sem fog mindég álmodozni; Maga is fel fog egykor ébredni, és szívből kívánom, hogy kellemes legyen ébredése!«* Nem tudom ugyan mit ért itt Maga tulajdonképen;" KISFALUDY, *i. m.*, 145.

[156] Vö: BENYOVSZKY Krisztián, *E nyomokkal színültig teli világ maga, Kész regény. Gabriely György és Poletti Lénárd levelezését közreadja: Németh Gábor és Szilasi László*, *Új Forrás* 2006/2. 65–77.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

Calas *A nézőpont megsokszorozódása* című alfejezetben[157] tárgyalja a harmadik típust, ami alatt azokat a szövegeket érti, ahol három vagy annál több szereplő közötti levelezésből kell a befogadónak összeállítania az események mozaikdarabjait. E kategória alkotásai közé tartozik az ismert levélregények közül Rousseau *Új Héloïse*,[158] Smollett *Humphry Clinker kalandozásai*,[159] Laclos *Veszedelmes viszonyok* c. műve,[160] Henry James *A Bundle of Letters*[161] c. alkotása illetve a tizenegy évvel később keletkezett *Drakula gróf válogatott rémtettei* Bram Stoker tollából, valamint Jane Austen hét levelezőt felvonultató *Lady Susan*ja, továbbá John Barth *Letters* című regénye szintén hét levélíróval. E levélregények sajátja, hogy módot adnak a nézőpontok arzenáljának felvonultatására, hiszen gyakorta ugyanaz a történés, város, alak

[157] CALAS, *i. m.* 32.

[158] Rousseau a *Julie ou la Nouvelle Héloïse* címet az 1761-es kiadásra alcímmel bővítette ki, – amelynek a címoldalon való elrendezésére külön ügyelt –: *Lettres de deux amans, Habitans d'une petite ville au pied des Alpes*, vagyis az alcím a két szerelmes levelezésére összpontosít, míg a regény valójában sokkal több levelező írását tartalmazza. Jean–Jacques ROUSSEAU, *Julie, or the New Heloise: Letters of Two Lovers Who Live in a Small Town at the Foot of the Alps*. (Transl. Philip STEWART and Jean VACHE) University Press of New England, Hannover, 1997. xii., 655.

[159] Smollett regényében az öt levélíróval utazásaik során – amely eltávozás módot ad a Brambleton Hallban maradottak informálására – esett kalandjaikat ismerhetjük meg, így vegyítve az úti beszámoló és a levélregény műfaját. Iser szerint Smollett regényében három, a korban divatos műfajt ötvöz, a levélregényt, az úti naplót és a pikareszket. Wolfgang ISER, *Generic Control of the Esthetic Response* In: Wolfgang ISER, *The Implied Reader. Patterns of Communication in Prose Fiction from Bunyan to Beckett*. John Hopkins University Press, London, 1974. 57–80; 60–69.

[160] Laclos 1782-ben megjelent levélregényében úgy nyerünk betekintést az intrikák világába, hogy ugyanazt a helyzetet többnyire az összes benne szereplő, így hódító és hódított szemszögéből is figyelemmel kísérhetjük. Sőt egyazon eseményt egyetlen szereplő is többféleképpen mesél el, attól függően, hogy ki levelének címzettje: Valmont Tourvelné elcsábítására szőtt terveit a Merteuil márkinét beavató, eleinte őszinte írásaiból ugyanúgy nyomon követhetjük, mint magát a kivitelezését a vikomt Tourvelnének írt képmutató szerelemes ömlengéseiből. Sőt e kettős játszma olykor a szavak kettős értelmének játékában is megjelenik, amikor a szavak másodlagos jelentését csak a beavatottak ismerhetik. A másodlagos jelentés a levélírás kontextusából válik érthetővé, amely helyzetről a vikomt nem szégyelli felvilágosítani a márkinét: „Nem is volt rossz tréfa, hogy épp egy ilyen nőcske ágyában, testéhez szorosan odabújva írjam meg Tourvelnénak első levelemet." Choderlos de LACLOS, *Veszedelmes viszonyok.* (Ford. ÖRKÉNY István), Magvető, Bp., 2007. 120. Vö: „Olyan helyzetben írom ezt a levelet, melyben végre egész valójában felismerhetem a szerelem legyőzhetetlen erejét. […] Még sohasem élveztem ennyire a levélírást, mint most; miközben magának e sorokat rovom, tele vagyok pezsgő éltető kedvvel. Minden, ami körülvesz, csak táplálja elragadtatásomat; a levegő, amelyet beszívok, gyönyörtől illatozik…" LACLOS, *i. m.* 121–122.

[161] Henry James regényének hat levélíróját az köti össze, hogy mindannyian Párizsból tudósítanak, és leveleikben egyedi nézőpontjukon és hangjukon keresztül többek közt a nemzetek közötti különbségek beszélődnek el. Miss Miranda Mope: „I told you […] my first impressions of Paris. […] but I have come to the conclusion that it is not a country in which I should care to reside. The position of woman does not seem to me at all satisfactory, and that is a point, you know, on which I feel very strongly. It seems to me that in England they play a very faded-out part, and those with whom I conversed had a kind of depressed and humiliated tone; a little dull, tame look, as if they were used to being snubbed and bullied, which made me want to give them a good shaking." Henry JAMES, *The Bundle of Letters*, 3. http://www.go-odreads.com/ebooks/download/1101326.A_Bundle_Of_Letters?doc=987 (2012. október)
Louis Leverett: „I am rather disappointed, I confess, in the society I find here; it is not so local, so characteristic, as I could have desired. Indeed, to tell the truth, it is not local at all; but, on the other hand, it is cosmopolitan, and there is a great advantage in that." *Uo.*, 15.
Dr. Rudolf Staub: „There are only four French persons in the house—the individuals concerned in its management, three of whom are women, and one a man. This preponderance of the feminine element is, however, in itself characteristic, as I need not remind you what an abnormally—developed part this sex has played in French history." *Uo.*, 32.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

több szempontból is narrálódik, olykor egymástól élesen különbözve. A leírások, jellemzések során sokszor ugyanazokat az eseményeket, állomásokat, alakokat ismerjük meg az elbeszélők egyéni látószögén és egyedi stílusán keresztül.[162] Így e szövegek nemcsak kronotopikus módon adnak számot a történtekről, hanem a megközelítésekben tetten érhető különbségek, az élmények elbeszélésének egyedi beszédmódja a levélírókat magukat is jellemzik.

Mint láttuk, Smollett vagy Henry James levélregényében több eltérő vérmérsékletű levelező egyoldalú leveleit ismerjük meg, a válaszokat nem. A többféle címzett jelenléte, de meg nem szólalása ösztönzi az olvasót, hogy maga váljon a levelek befogadójává. Egy levél olvasójaként nemcsak annak tényeit érti meg, hanem megismeri egy szereplő nyelvezetét és jellemét egyaránt. Mivel az összes levél címzettjévé válhat, ezért tudása meghaladja a szereplőkét, mivel a különböző nézőpontú levelekből kivilágló eseményrészletekből nagyobb rálátása nyílik a történet egészére, annak folyamataira, összefüggéseire.[163] Vagyis minél több szereplő ragad tollat, annál több szempontból ismerhetjük meg egy adott városhoz, nemzethez vagy tárgyhoz, szereplőhöz való viszonyokat, annál összetettebb képet kaphatunk egyetlen eseményről, akár a különböző értelemváltozatok ütköztetésével. Az empirikus olvasónak, mivel az összes szereplő által fogalmazott minden levelet ismerhet, megadatik egy olyan metapozíció, amelyből egyaránt figyelemmel tudja kísérni az egyes elbeszélések közötti különbségeket, illetve hasonlóságokat. A levélregény műfaji adottságából fakadóan nem képes a folyamatos történetmondásra,[164] mivel anyagát az egymástól jól – többnyire jelölt módon – elkülöníthető időpillanatok látleletei adják, vagyis diakrón szempontból csakis töredékes lehet, ugyanakkor, ha több levélíró-elbeszélő világa jelenítődik meg, akkor többféle szereplői szemszögből többféle diszkurzíva

[162] Winifred Jenkins: „elérkeztünk […] a skótok közé, […] fura nyelvüket nem értem. Nem szép tőlük, hogy rászedik az idegeneket…" Tobias SMOLLETT, *Humphry Clinker kalandozásai* (Ford. SZOBOTKA Tibor), Európa, Bp. 19671. 369., MelFord. „Az emberek olyan barátságosak és figyelmesek az idegen iránt, hogy szinte észrevétlenül én is magamra öltöm modorukat és szokásaikat […] … és a fülem teljesen megbékél a skót akcentussal, amelyet egy szép nő ajkán egyenesen vonzónak találok." *Uo.,* 371. Matt. Bramble: „A lakosok [ti. skótok] mintha mindezzel [ti. a szenny utcára ürítésével] szemben teljesen érzéketlenek lennének, sőt inkább azt hiszik, az utasok csak színlelik undorukat; holott lehetne bennük annyi részvét azok iránt, akiktől az efféle szenvedés idegen…" *Uo.,* 366. „a skótok saját érdekükben jól tennék, ha elsajátítanák az angol nyelvet és kiejtést […] Tapasztalatból tudom, milyen könnyen befolyásolja az angolt a füle, és könnyen nevet, ha a maga nyelvét külhoni vagy vidéki tájszólással hallja beszélni." *Uo.,* 388. Ennél még érzékletesebb a befejező rész, amely három házasságkötést – és így e kötelékhez való viszonyt is – tárgyalja különböző nézőpontokból: „A végzetes kötések feloldhatatlanokká váltak." *Uo.,*. 575. „Liddy húgom élethossziglan kikötött a házasság révében, Lismahago hadnagy levette rólam Tabby terhét; […] gondoskodjam fiamról Loydról, aki szintén egybekelt Mrs. Winifred Jenkinsszel." *Uo.,* 582. „Az ég az ő bölcs szándékából eredően úgy rendelkezett, hogy megváltoztassam nevemet és földi elhivatásomat, úgy, hogy többet nem vagyok a bátyám családjának sáfárja;" *Uo.,* 584. „A Gondviselésnek úgy tetszett, hogy nagyot változtasson sorsomnak menetén. A tegnapi napon Istennek kegyelméből három pár egyesült a házasság szentséges kötelékeiben, minél fogva mostantól Loyd néven írom magam alá, szolgálatjára." *Uo.,* 585.

[163] ISER, 1974. 60., 70–71.

[164] Vö: FRIED István, *Élet és Irodalom a „Fanni hagyományai"-ban. In: Hagyomány és ismeretközlés*. Szerk. KOVÁCS Anna, Salgótarján, 1988. 71–79.; 73.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

jön létre, akár ugyanannak az eseménynek a bemutatására, tehát az ilyen típusú levélregény szinkrón módon képes a megismerhető világ egyes részleteit, több oldalról is megvilágítani.

A LEVÉLÍRÓ MINT SZEREPLŐ ÉS (ÉN)ELBESZÉLŐ

A levélírás aktusa sok szempontból hangsúlyos, hiszen a levélírót az írás kreatív cselekedete határozza meg, csakis e tevékenysége közben ismerjük meg, ezáltal mutatkozik meg levélírói énje, ugyanakkor az e tevékenység eredményéül létrejövő írást bogozza a majdani címzett, fiktív és a valóságos olvasó egyaránt. Az írás és olvasás alakzatát színre vivő levélregény esetében[165] tehát adódik a kérdés, hogy a levelet fogalmazó, írásművet létrehozó levélíró bír-e a szerzőség szerepével.

A szerzői funkció értelmezéséről többféle elmélet ismeretes. Bahtyin a szerző fogalmát elkülöníti a művön kívül maradó „empirikus szerzőtől" és csakúgy, mint a hőst, a műalkotás eseményét belülről formáló erők egyikének tartja. Wayne Booth a szerzőt, pontosabban az arról leválasztott „implied author"[166] kategóriáját a szöveg egészének értékrendszerében, jelentésében megmutatkozó szemantikai konstrukcióként gondolja el. Ricoeur Booth elméletéből kiindulva választja szét a valóságos, életrajzi szerzőt az implikált szerzőtől. Ez utóbbit egy olyan elbeszélői hangként gondolja el, amely kezdeményezi a megírás és olvasás közötti kapcsolatot, sőt a szöveget olvashatóvá teszi a mű virtuális olvasója számára.[167] Foucault a szerzői funkciót a valódi író és a fiktív elbeszélő hasadásában, kettejük szétválasztásában és távolságában ragadja meg.[168] A levélírói és szerzői szerepkör elhatárolásában segítségünkre lehet még Lejeune korai meghatározása,[169] aki tanulmányában olyan szövegek vizsgálatával foglalkozik, ahol a szerzőt, az elbeszélőt és a szereplőt azonos tulajdonnév köti össze. A szerző önmagáról szóló

---

[165] „A szereplők rengeteget olvasnak ebben a könyvben [ti. *Julie*-ben], ami érthető is, hiszen alighanem a levélregény kínálja a legjobb módot az olvasás örökös szükségességének tematizálására." Paul DE MAN, *Allegória (Julie)*. (Ford. FOGARASI György), In: P.D.M., *Az olvasás allegóriái*, Magvető, Bp. 2006. 220–256; 226. Vö még: SENECA *Erkölcsi Levelek* (1 levél) (Ford. KURCZ Ágnes), Európa, Bp. 1975. 7.

[166] Wayne C. BOOTH, *The Rhetoric of Fiction*. University of Chicago Press, Chicago–London, 1983. 71.

[167] Paul RICOEUR, *A szöveg és az olvasó világa*. (Ford. JENEY Éva) In: P.R., *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Osiris, Bp. 1999. 310–352. Vö még: Barthes az írás és olvasás kapcsolatából kiindulva láttatja be, hogy az olvasó születésének feltétele a szerző halála, a szerzőé, akit mint a szöveg eredete az írás megmagyarázója, lezárója gondol el. Roland BARTHES, *A szerző halála*. (Ford. BABARCZY Eszter) In: R.B., *A szöveg öröme*. Osiris, Bp. 1996. 50–56.

[168] Michel FOUCAULT, *Mi a szerző?* In: M.F., *Nyelv a végtelenhez*. Latin Betűk, Debrecen, 1999. (Ford. ERŐS Ferenc, KICSÁK Lóránt) 119 –145.; 127–130.

[169] Philippe LEJEUNE, *Le Pacte autobiographique*. Seuil, Paris, 1975. Lejeune később változtatott álláspontján, ugyanis érdeklődése fokozatosan növekedett a nem-fiktív módon kanonizált szövegek iránt, és egyre szélesebbre tágította a vizsgált én-műfajok, az önéletírás, emlékezés, napló korpuszának határait. Vö: SZÁVAI János, *Irodalom, fikció, autofikció*. In: *Írott és olvasott identitás: Az önéletrajzi műfajok kontextusai.* Szerk.: MEKIS D. János és Z. VARGA Zoltán. Bp., 2008, L' Harmattan, 25 –32; 25–26.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

beszédeit önéletírói paktumoknak nevezi.[170] A szerzőt nem személyként, hanem mint szövegen kívüli és belüli világokat összekötő szálat határozza meg, ami/aki egyaránt társadalmilag felelős személy, ugyanakkor diskurzus-előállító.[171]

Mint látható elméletalkotók sokasága élesen elválasztja egymástól a szövegen kívüli szituációt a szövegen belüli világtól, így bármennyire is diskurzusképző a levélírói funkció a szövegben és bármily mértékben is jelöletlen az őt keretező fiktív világ, mégis vitathatatlanul annak a része, így a szerzői szerepkör ezen összetett szövegezői funkcióra applikálhatatlan.

Ugyanakkor – mint ahogy arról már korábban részletesen szó esett[172] – a levélregények többségében megtalálható egy szöveglétrehozó funkció, amely a szerkesztői vagy kiadói felvezetőben és egyéb paratextusokban jelenik meg, lép működésbe. A bevezetőben megszólaló a szöveg konstruált jellegére figyelmeztet, aktív, beavatkozó, szöveg elrendező, azt módosító és kommentáló szerepével, amiben az implikált szerző fortélyaira ismerhetünk. Vagyis e megjelenített redakteuri szerepkör egy szövegvilágot megelőző nyelvi konstrukcióként értelmezhető, [173] vagy mint az olvasás refigurációs aktusában a szöveget létrehozó stratégia.[174]

Összefoglalva tehát a levélírás aktusa által egy szereplőből nem szerző, hanem önmaga történetét intradiegetikus módon elbeszélő narrátor lesz, míg a kézirat megtalálója, közre bocsátója pedig, mint odaértett szerzői funkció is olvasható.[175]

Mivel a levélregényekben, különösen pedig a levélbetéteket tartalmazó epikai művekben elbeszélő és szereplő szerepköre mozgásban van, így mindenképpen vizsgálni kell a közvetítő narratív kijelentés tárgyához való viszonyát, annak lehetséges beszédmódjait, és az elbeszélő hangját, hiszen az elbeszélő diskurzusokban épp az válhat érdekessé, hogy a narratív kijelentések miként jelenítődnek meg, beszélődnek el, milyen nézőpontból, milyen összefüggésben tesznek olvashatóvá egy történetet.

Korábban az elbeszélő szövegek ezen eltérését az első és a harmadik személyű elbeszélés közötti különbségtétellel magyarázták. Az újabb narratológiai elméletek[176] azonban

[170] Önéletírói alatt értve a következőket: „Visszatekintő prózai elbeszélés, melyet valódi személy ad saját életéről, a hangsúlyt pedig a magánéletére, különösképp személyiségének történetére helyezi.” Philippe LEJEUNE, *Az önéletírói paktum.* (Ford. VARGA Róbert) In: P.L., *Az Önéletírás, élettörténet, napló*. L’Harmattan, Bp. 2003. 17–46.;18.
[171] LEJEUNE, *i. m.* 22–36.
[172] Lásd: 1.2.1. fejezet
[173] BOOTH, 1983, 71.
[174] RICOEUR, *i. m.*, 312–313.
[175] Vö: Wilhelm VOSSKAMP, *Dialogische Vergegenwärtigung beim Schreiben und Lesen. Zur Poetik des Briefromans im 18 Jahrhunderts*. In: *Deutsche Virteljahrsschrift*, 45. 1971. 80-116; 109., POZSVAI Györgyi, *Visszanéző tükörben. Az Álmok álmodója ezredvégi olvasata*, Argumentum, Bp. 1998. 18.
[176] BOOTH, *i. m.*, 150. Mieke Bal is foglalkozik az első személyű narrátor problémájával, bevezeti a „external narrator” (EN) fogalmát, amennyiben az elbeszélő nem utal önmagára mint szereplőre, valamint a „character-bound narrator” (CN) terminusát, azokra az esetekre, amikor az én az előadott történet egy szereplőjeként

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

elbizonytalanítanak e terminológia tarthatósága felől, ugyanis e két narrációs típus közötti különbség nyelvileg nem egyértelmű, hiszen a harmadik személyű elbeszélő is csak én-ként tud megszólalni, így pontosabb, ha azt vizsgáljuk, hogy az elbeszélői diskurzus az énről vagy másról szól-e, továbbá, hogy a beszélői én szereplője-e az előadott történetnek, vagy kívül áll rajta.[177] Az első személyű és a harmadik személyű elbeszélés nyelvi reprezentációjának megkülönbözetése végett a szakirodalom bevezette a perszonális és imperszonális narráció terminusokat,[178] az előbbin olyan elbeszéléstechnikát értve, amely tartalmazza a beszédesemény résztvevőire utaló deiktikus nyelvi elemeket, és ezek a résztvevői szerepek nyelvileg explicitté is válnak, míg ez utóbbi megszólalási mód nem a résztvevői szerepekre, hanem a beszédeseményen kívül eső személyekre utal.[179]

Genette a narráció és a szereplő észlelése és értelmezése közötti viszonyt a narrátor nézőpontjából gondolja el és háromosztatú hagyományra[180] támaszkodva a fokalizáció fogalmával világítja meg. A nullfokalizáció a tradicionálisan mindentudó elbeszélői helyzetre emlékeztet, amikor az elbeszélő bármelyik hősénél többet tud és mond, a külső fokalizáció az az eset, amikor az elbeszélő kevesebbet árul el, mint amennyit tud, elhallgatja előlünk, hogy mit gondol vagy érez egy szereplő, és végül a belső fokalizáció helyzete az, amikor elbeszélő és szereplő érzékelési tartománya nagyjából azonos. Az elbeszélő azonosulhat mindössze egyetlen szereplőjének látószögével, a történetet egyetlen, rögzített nézőponton keresztül is bemutathatja, ahogy a monologikus levélregény teszi. Egyúttal persze több szereplő között felváltva vándorolhat, sőt egyetlen eseményt akár több különböző perspektíván keresztül is megjeleníthet, mint ahogy azt a több levélírót alkalmazó levélregények esetében láthattuk. A levélbetéteket alkalmazó prózai művek pedig jó alkalmat adnak arra, hogy a fokalizáció folyamatosan szűküljön, illetve táguljon, azaz mozgásban legyen és a textuális határon perspektívaváltás következzék be, aminek következtében egy szereplőt először kívülről láthatunk, majd belső motivációit is megismerhetjük, és fordítva.

E különbségek a narratívák beszédmódjaiban is megragadhatók. Az elbeszélői beavatkozás mértékének függvényében hagyományosan szintén háromféle dikció határolható el

határozza meg önmagát. Vö: Mieke BAL, *Narratology: introduction of the theory of narrative*. University of Toronto Press, Toronto/Buffalo/London, 1997. 21-22.

[177] Hasonló megoldásokkal találkoztunk már Genette munkájában, amikor az elbeszélői kategóriák felállításakor azt vizsgálja, hogy a narrátor a történetben résztvevőként jelenik meg, vagy azon kívül maradóként, azaz homodiegetikus módon lép fel vagy heterodiegetikus pozícióban áll elénk. Vö: GENETTE, *i. m.*,1996. 61–98.

[178] Genette a perszonális narráció fogalmát azokra az elbeszélésekre alkalmazza, amikor a történetmondó maga is az előadott történet szereplője. Vö: GENETTE, 1999. *i. m.*, 83.

[179] TÁTRAI Szilárd, *Az ÉN az elbeszélésben. A perszonális narráció szövegtani megközelítése*. Argumentum, Bp. 2002. 60.

[180] Pouillion és Todorov háromosztatú rendszerére támaszkodva. Vö: KÁLMÁN C., *i. m.*, 472.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

egymástól.[181] A legtávolságtartóbb az elbeszélő mód (narrated speech), az egyenes beszéd, amikor a narrátor és a figura beszéde közötti váltás grammatikailag és általában formálisan is jelölt, a narrátori kijelentés és megidézett szereplői beszéd között nincs idő-, szám- és személybeli egyeztetés. Az áthelyezett vagy transzportált beszéd (transposed speech), ami már mimetikusabb, mivel az elbeszélő a szereplők szólamát saját elbeszélői szólamába illeszti, saját stílusának megfelelően átértelmezi, átalakítja, így ez őrzi legkevésbé az eredeti megnyilatkozást. Nyelvi megnyilvánulása a szabad függő beszéd, valamint a hozzá hasonlatos átélt beszéd (erlebte Rede), azzal a különbséggel, hogy szintaktikailag nem épül bele a narratív mondatokba, és nincs egy, a beszéd aktusát jelző igéhez kötve.[182] Végül a legközvetlenebb a dramatikus mód, a személyes beszéd (reported speech), ahol a figurák beszéde szó szerint megidéződik, dialogikus vagy monologikus formában. A belső monológ esetében az elbeszélő akár teljesen eltűnhet, felszámolódhat a hős alakja mögött, vele helyettesítődhet.

A tiszta levélregények egyértelműen ez utóbbi dikcióval élnek, azonban a levélbetétek esetében nyelvileg is megragadható, hogy egy beékelt szövegrész mennyiben tud függetlenedni, leválni az őt körülölelő kontextus nyelviségétől. Amennyiben az elbeszélő a levélbetétet nem a szereplő közvetlen megszólalásaként, a főszövegtől elkülönítve adja közre, hanem lefordítja, összefoglalja, saját szövegalakító eljárásainak alárendeli, akkor e beavatkozás nyelvileg a transzportált beszédben, a különböző szólamok egységesítésben jelenik meg. Még felsejlik ugyan a levélírói én megnyilatkozásának nyoma, de az eredeti formájában, beszédmódjában már nem hozzáférhető.

A gyakorta váltakozó nézőpontok nyomon követése segítheti a textuális határok, a beágyazódó szövegek beágyazó narratívához való viszonyának feltérképezését, ahogy a beszédmódok vizsgálata elősegítheti, hogy feltáruljon, hogy egyes szövegrészek miért kapnak oly bőséges helyet, mások pedig miért csak, megrövidítve, kivonatolva, netán az olvasó előtt teljességükben elhallgatva, csupán utalásszerűen jelennek meg.

Az elbeszélő hangjának rendszerbe foglalásában meghatározó Frank K. Stanzel háromféle elbeszélői szituációt felvázoló modellje, amelyben az elbeszélő személye, az elbeszélés

[181] GENETTE, 1980. *i. m.*, 161–211. Vö: Platón az *Állam* harmadik könyvében Szókratész Adeimantosszal beszélgetve szintén kétféle elbeszélésmódot különböztet meg: a diegészisztet, a tiszta elbeszélést, és a mimészisztet, az utánzást. Szókratész a mimézist kerülendőnek tartja, mert az utánzás mindig csak megközelítőleg lesz hasonló az eredetihez, vagyis mindig alacsonyabb rendű nála, ugyanakkor az utánzás tárgya lehet nem illendő, csúf, amelylyel való hasonlatosság inkább kerülendő az államban: „[amikor] maga a költő beszél, és nem próbálja meg elménket másfelé fordítani, mintha más lenne a beszélő, nem ő […]; amikor a költő másvalaki nevében beszél, akkor szerintünk a lehető leghasonlóbban annak a szavait adja vissza, akit mint beszélőt megjelöl […] Amikor valaki máshoz akar hasonlítani mind hangjában, mind megjelenésében, akkor utánozza azt.” PLATÓN, *Az Állam*. (Ford. JÁNOSY István), Gondolat, Bp. 1970. 65.

[182] BENCZIK Vilmos, *Nyelv, írás, irodalom, kommunikációelméleti megközelítésben*. Trezor, Bp. 2001. 157. Vö: Dorrit COHN, *Erlebte Rede im Ich-Roman*. *Germanisch-Romanische Monatsschrift*, 19., 1969. 305–313.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

módja és annak perspektívája alapján auktoriális, perszonális és én-elbeszélői helyzetet különböztet meg.[183]

A szerzői elbeszélés érzékelési centruma, viszonyítási pontja az elbeszélő, ő határozza meg az elbeszélt történet terét és idejét, valamint kommentálja és kíséri kiszólásaival az előadott eseményeket. Figuráiról mindent tud, gondolataikat és érzelemvilágukat behatóan ismeri, és ezekről be is számol, vagyis olyan metapozícióból beszél, és ezáltal az olvasó számára egy olyan kitüntetett értelmezői szituációt kínál, amely semmilyen más tapasztalati, megismerői helyzethez nem hasonlítható. Senkit nem ismerhetünk úgy, olyan mértékben, mint az auktoriális szempontból láttatott fiktív szereplőket.

A perszonális elbeszélői helyzet leggyakrabban a leírásokban, párbeszédekben, jelenetekben mutatkozik meg. Az egyik szereplő reflektor-figurává lép elő, azaz az ő nézőpontjából, az ő tudatán keresztül egy belső perspektívából ismerhetjük meg az eseményeket.[184] Az én-elbeszélői szituáció jellemzi a levél- és önéletrajzi regényt. Az egyes szám első személyben nyilatkozó elbeszélői én azonos a történet egyik szereplőjével, vagyis az elbeszélői én és a történetet átélő én egybeesik.[185] Az én-elbeszélő ilyenkor egy bizonyos konkrét személy, akihez képest viszonyítjuk a történetet.

Ha a történetmondó olyan eseményről számol be, aminek ő maga is részese volt, akkor szükségképpen meghatározott pozíciót foglal el a történethez képest, aminek személy, tér- és időviszonyait ahhoz a centrumhoz képest tudjuk értelmezni, amit a történetmondó személy, tér- és időviszonylatai kijelölnek. A rögzített centrum így meghatározza a történetmondó hozzáférési lehetőségeit a történethez, vagyis a megismerői én horizontja korlátozott.[186] Az önéletrajzi műfajok ilyen típusú ön-narrációja számára a legnyilvánvalóbb korlátokat a gyermekkor, illetve a halál jelentik,[187] hiszen ezek elmondása ezen inherens nézőpontból elbeszélhetetlen, és ilyenkor valamely beavatkozó szövegek, kommentárok, jegyzetek – a levélregények esetében ide

[183] Franz K. STANZEL, *Theory of Narrative*, (Transl. Charlotte GOEDSCHE) Cambridge University Press, Cambridge, New York, 1984.
[184] Ezt a belső nézőpontot alkalmazza Flaubert is a *Bovaryné*-ben Emma gondolatainak, érzelmeinek láttatásakor és az ily módon megjelenített bizonyos jelenetek miatt házasságtörés dicsőítésért perbe fogják. Ugyanis e belső monológok igazságtartalmáról az olvasónak szerzői instrukció nélkül kell meggyőződnie. STANZEL, *i. m.*, 130. Lásd erről még Hans–Robert JAUSS, *Az irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja*. (Ford. BERNÁTH Csilla) In: H.R.J., *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*, Osiris, Bp. 1997. 36 –84.; 81.
[185] Leo Spitzer Proust regényét elemezve az egyes szám első személyű elbeszélői én kétféle szerepére hívja fel a figyelmet, megkülönbözteti az „erzählendes Ich" és az „erlebendes Ich" fogalmát, a történetet elbeszélő ént a történetet átélő éntől. Leo SPITZER, *Zum Stil Marcel Proust.* In: Leo SPITZER, *Stihtudien II.* München. 1928. 365–497. Stanzel én-elbeszélői szituációjában e két én egybeeséséről van szó.
[186] STANZEL *i. m.* 87–91.
[187] Vö: NEUHAUS, 49–50.

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

érthetők még a kiadói pretextusok és utószók – toldják meg, egészítik ki az elbeszélői nézőpontot.[188]

A tiszta levélregényben egy szereplő önelbeszélését hangsúlyozottan írott, megszerkesztett formában látjuk. E tekintetben tehát inkább a magánbeszédre emlékeztet, szemben a szerkesztetlen, a gondolatok szabad áramlását színre vivő belső monológgal.[189] A levél irányultsága, szándéka valamint a megjelenített írás mediális jellegéből adódóan maga a kalligrafálás temporalitása is visszahat a szövegre, strukturálja, szervezi azt, hiszen az érzések, gondolatok múlt idejű eseményekké, szavakká, lejegyzésekké válnak. Az elbeszélt események egy levélben tehát – bármily mértékben is törjenek a jelenszerűségre[190] – múltbeliek, amelyeket a megélésükkor még egyfajta bizonytalanság uralt, de az emlékezés kialakít egyfajta metanyelvet, amely által narratív identitás megragadható.[191]

Az elbeszélő és tapasztaló én kettőssége[192] egybehangzó ön-narrációs technikával megszüntethető: így egy konstans, időben folytonos én tölti be a narrátor pozícióját, aki jelöletlenül hagyja az elbeszélt, múltbeli esemény befolyását, annak utólagos következményét történetmondói énjének jelenére. Művészi szövegek azonban gyakorta élnek e kettősség adta lehetőséggel, játékba hozzák a jelenbeli, elbeszélői vagy levelet írói én és a korábban cselekvő, tapasztaló múltbeli én kettős szerepét, amelyek távolsága a deiktikus nyelvi jelekben érhető tetten. Múlt és jelen dialektikus, akkor és most ellentétét figuráló analepszisekben jelenítődik meg, ami elbizonytalanít az én organikus elbeszélhetőségének lehetősége felől.

Mindezeknek fényében felmerül továbbá a kérdés, hogy a történetmondó vajon azt mondja-e, amit az esemény bekövetkeztekor gondolt, érzett, tapasztalt, avagy azt, amit a mondás, az írás, a felidézés szituációjában rendel a történethez.[193] Ez utóbbi megkülönbözetése igen

---

[188] Vö: Dorrit COHN, *Áttetsző tudatok.* (Ford. GÁCS Anna, CSERESNYÉS Dóra) In: *Az irodalom elméletei II*. Szerk. THOMKA Beáta, JPTE –Jelenkor, Pécs, 1996. 81–193.; 106;

[189] COHN, *i. m.,* 98. Ugyanakkor létezik olyan szakirodalom, amely a levélregényt, mivel az olvasói tudat aktivizálására motivál, a tudatregény előzményének tartja: Karl Robert MANDELKOW, *Der deutsche Briefroman. Zum Problem der Polyperspektive im Epischen*. *Neophilologus,* 1960. 200–208.; 202.

[190] A pillanatnyiság retorikájának tarthatatlanságát Richardson regényeinek paródiái aknázták ki, például Fielding a *Shamelá*ban. Henry FIELDING, *Shamela / Joseph Andrews*. Penguin Classics, 1999. 18.

[191] Paul RICOEUR, *Az én és az elbeszélt azonosság.* (Ford. JENEY Éva) In: In: P.R., *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok,* Osiris, Bp. 1999. 373–413. Lásd még: TENGELYI László, *Élettörténet és önazonosság*. In: T.L., *Élettörténet és sorsesemény*, Atlantisz, Bp. 1998. 13–48.

[192] Elbeszélő és tapasztaló én levélregényben való működéséről lásd még: NEUHAUS, *i. m.,* 35–43.

[193] Az önéletrajzi elbeszélésen belül kognitív pszichológiai tanulmányok is vizsgálják az elbeszélői perspektívát. Különböző élettörténetek elbeszélését kategorizálják, és a nyelvi megformálás grammatikai összetevőinek különbsége alapján kétféle élettörténet-elbeszélést különböztetnek meg. A „történet elbeszélője" abból a nézőpontból beszéli a történetet, ahogy azt felidézésekor látja, míg a „történet elbeszélője mint a történet szereplője" úgy meséli el az eseményt, ahogyan azt eredetileg megtapasztalta. A különbségek a nyelv személyre, időre, illetve helyre utaló deiktikus kifejezéseiben mutatkoznak meg. Amikor a „történet elbeszélője" mondja históriáját, a narratív kijelentések deiktikus centruma általában az elbeszélés szituációjára vonatkozik, azaz a megnyilatkozás egyes szám első személyű névmása a történet elbeszélőjének pozíciójára utal, ugyanakkor a közeli tér és idő deixisek a narrációra, míg a távoliak a megidézett eseményre vonatkoznak. Az elbeszélés szituációjára jelen

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

problematikus, hacsak nem nyílik lehetőség a többféle diszkurzívát felvonultató művek esetében ilyen tekintetű referenciális olvasásra.

A levél, miközben a másik felidézésének eszköze a levélírói énben, egyúttal a szubjektum ön-reprezentációs műfaja, hiszen az én ezen másik számára, hozzá való címzettségében ragadja meg, beszéli el, jeleníti meg önmagát. A levélírói én nemcsak az elbeszélő és tapasztaló én kettősségében szóródik, hanem az eltérő címzettek számára különbözőképpen reprezentálódó énben is, valamint a levelezés során megmutatkozó korábbi és későbbi levélírói énben. Egy levelezés során küldő és címzett szerepe folyamatosan váltakozik, azaz a szerepkörök adottságainak és elvárásainak ismerőssége módot ad az egyik vagy másik résztvevői szereppel való azonosulásra, sőt játékba hozza e szerepkörök átjárhatóságának és felcserélhetőségének lehetőségét.[194]

Amennyiben pedig a levél(regény) én-elbeszélés, beszédmódjából adódóan egyszerre nyújt alkalmat az azonosulásra, és szembesülésre, mivel a mindenkori énnek egy olyan aspektusát mutatja meg, ami a tapasztalatunkból hiányzik, hiszen egy tőlünk különböző másik önreprezentációjával, önmagáról alkotott monológjával találkozhatunk. Vagyis azokban a szövegekben, ahol a megértés tárgya maga a szerzői/beszélői én, a szöveg tükörstruktúraként is elgondolható, amikor: „az olvasás folyamatában érintett két szubjektum kölcsönösen reflexív helyettesítés útján meghatározza egymást, s az önéletrajzi mozzanat mint kettejük egymáshoz igazodása játszódik le. A struktúra éppúgy rejt különbségtevést mint hasonlóságot, hiszen mindkettő a szubjektumot megalkotó felcserélésén alapszik”.[195] Ebben a szituációban a valóságos olvasó az én-elbeszélő levélíró akár megsokszorozott szerepkörét és a megszólított helyzetét

idejű igealakkal utal, míg az elbeszélt eseményre múlt idővel. Vagyis szétválik a történet és az elbeszélés ideje és tere, az esemény eltávolodik alanyától. Amikor viszont az elbeszélő a „történet elbeszélője mint a történet szereplője” pozícióból beszél, akkor a közeli deixisek, a jelen idejű igealakok az elbeszélt, felidézett eseményre vonatkoznak, nem pedig a felidézés aktuális helyzetére. A megidézés, az elbeszélés helyzete eltűnik, háttérbe szorul, a megidézett helyzet pedig jelenidejűségével előtérbe tolakodik. PÓLYA Tibor, *A narratív perspektíva határa és az elbeszélő személy észlelése*. In: *Az elbeszélés és az élmények kulturális és klinikai elemzésében* Szerk. ERŐS Ferenc, Akadémiai, Bp. 2004. 89–107. Vö még: PÓLYA Tibor, *Miről informál az élettörténet narratív perspektívája?* In: *A reprezentáció szintjei*. Szerk. LÁSZLÓ János, KÁLLAI János, BERECZKEI Tamás, Gondolat, Bp., 2004. 341–355.

[194] A levélíró és az olvasó szerepét cseréli fel Asbóth *Álmok álmodójá*nak hőse, Darvady Zoltán, amikor egykori szerelmesét a közösen eltöltött boldog órákra, és a nő érzelmes vallomásaira úgy emlékezteti, azokkal oly módon szembesíti, hogy keletkezési sorrendjükben hetenként visszaküld neki egyet a tőle kapott szerelmes levelekből. A levelek Irma szerelemének leáldoztával már referencialitásukat vesztették. Darvady azáltal, hogy saját kezűleg újraírja, rekonstruálja az egykor volt viszonyt, valójában levélről levélre lebontja azt. A szerelem újra átélése és újramondása következtében szabadul meg az őt béklyózó érzelem kötelékéből, vagyis e gesztusa nyomán létrejött új történet dekonstruktív diegézisként is olvasható. ASBÓTH János, *Álmok álmodója*, Osiris, Bp. 2009. 142–143.

[195] Ez a tükörstruktúra minden olyan szövegnek sajátja, ahol a megértés tárgya maga a szerző. Paul DE MAN, *Az önéletrajz mint arcrongálás*. (Ford. FOGARASI György), *Pompeji*, 1997/2–3. 93–107.; 95.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

egyaránt önmagára vonatkoztathatja. Tehát az által, hogy a levél(regény) színre viszi az olvasás allegóriáját, az én osztottságának tapasztalata a levélíró és -olvasó számára is artikulálódik.

A LEVÉLREGÉNY MÁSIK FŐSZEREPLŐJE A BEFOGADÓ

A levél dialogikus struktúrájában színre viszi a másik megértésén keresztüli önmegértés hermeneutikáját.[196] A levelek általi kommunikáció, a megértés megjelenítése a befogadó számára olyan alkalmat kínál, amely során megvilágítódik másokhoz és önmagához való viszonya. A fiktív levél írott jellegéből következőleg grammatikai analízisében egyrészt hozzáférhető a műalkotás stabilitása, fakticitása, másrészt kommunikációs funkciójában, a címzetthez fordulásában a befogadás aktusa emelődik ki, ami a megértés folyamatszerűségére, temporalitására figyelmeztet. A megértés tehát úgy alakul, és annyiban fogható fel valamiféle teremtődésnek – inszeminációnak – amennyiben elfogadjuk, hogy a szöveg létrejötte bár szerzői aktus eredménye, mégis az értelemmegképződéséhez a másik fél, és dekódoló tevékenysége ugyanúgy elengedhetetlen, tehát a megértés a befogadás folyamatában jön létre.[197]

Az (ön)értelmezői olvasói szerep és a megértés alakzatának színrevitele

Minden levél egy bizonyos valakihez fordulást jelenít meg, egy másik számára fogalmazódik, aki épp jelenlétének hiányával konstruál meg egy olyan helyzetet, amelyben őt mint a szöveg megszólítottját az elbeszélői énnek kell megalkotnia. A levél mindig ennek a másiknak a vonatkozásában, őt feltételezve, megszólítva fogalmazódik, egy, a vele folytatott párbeszéd egyik fele. Egy levél magán viseli az elképzelt párbeszéd, a másikat megszólító, őt célzó különböző retorikai stratégiák nyomait. Az olvasó éppen e nyomolvasó értelmezői munka során kaphat valamiféle útmutatást a levél intenciója felől, ezen – önmagára vonatkoztatott – jelekből következtetheti azt az olvasási módot, amit a szöveg maga elvár. A levél tehát csak akkor éri el célját, ha e (pár)beszéd címzettjére talál, csakis az olvasás során teljesíti be kommunikációs funkcióját, vagyis amíg a szöveg elolvasásra vár, addig ontológiai státusza felfüggesztett.[198] Tehát egy levélhez (is) alapvetően hozzátartozik annak elolvasása, létmódját (akárcsak a műalkotás maga)

[196] A hermeneutika fogalmait az alábbi szövegekre támaszkodva használom: Martin HEIDEGGER, *Lét és idő*. (Ford. VAJDA Mihály et al) Osiris, Bp., 2004. Különösen: 31.§. *A jelenvaló-lét mint megértés*, 32.§. *Megértés és elemzés*. 171–183., Hans–Georg GADAMER, *Igazság és módszer*. (Ford. BONYHAI Gábor), Osiris, Bp., 2003. Különösen *II. A hermeneutikai tapasztalat elméletének alapvonalai* című fejezet. 299–420.
[197] Paul RICOEUR, *A szöveg és az olvasó világa*, (Ford. JENEY Éva) In: P.R., *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, Osiris, Bp. 1999. 310–352; 312.
[198] RICOEUR, *i. m.*, 312–314.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

az olvasás performatív aktusában nyeri el,[199] amely folyamat során az olvasó maga elé teremti dialógusbeli partnerét, megképzi beszélőjét, arcot és hangot ad a megszólaló másiknak, a beszéd képességét tulajdonítja neki.[200] Az olvasás pillanatában a levél fogalmazója – ugyanúgy hangsúlyosan, ahogy számára a megíráskor a címzett – nincs jelen, helyette az írás áll, ami azonban eredete, azaz megírója híján értelmeződik,[201] és bár közölhet információkat, adhat proleptikus interpretációs útmutatásokat, az értelemtulajdonítás feladata az olvasóra hárul.[202] Elsődlegesen a dolgot magát értjük meg és csak utóbb, másodlagosan foglalkozunk a címzett véleményének, intencióinak megértésével.[203]

Egy levél címzettre irányultsága emlékeztet egy művészi szöveg olvasóra irányultságára. Ahogy az odaértett vagy implikált olvasó[204] mint a valóságos olvasó megelőzöttje van jelen, illetve ahogy az implikált olvasó elgondolható egy a szöveg utasításai szerint kijelölt virtuális szerepként,[205] továbbá amennyiben az implicit olvasó[206] fogalma kiterjeszthető a szöveg nyelvi jeleire és struktúráira, amelyek az általuk kiváltott olvasási aktusban nyerik el értelmüket, úgy mutatkozik meg a címzett is egy levél szövegében. A (levél)szöveg nyelvi jelei és struktúrái tehát az általuk kiváltott olvasási aktusban nyerik el értelmüket, amely szerint az olvasó tudata aktualizálja, előidézi a szöveg által felkínált potenciális sokrétűséget (hatáspotenciált).

---

[199] Hiszen a befogadás és értelmezés egymástól nem elválasztható műveletek. Vö: Nelson GOODMAN, *Az újraalkotott valóságról és a képek hangjairól* (Ford. HABERMANN M. Gusztáv) In: *A sokarcú kép*. Szerk. HORÁNYI Özséb, Typotex, Bp. 2004., 41–101.; 45.

[200] DE MAN, 1997, 101.

[201] Sőt Derrida szerint „A transzcendentális jelölt távolléte a végtelenségig kiterjeszti a jelentés/jelölés mezejét és játékát." Jacques DERRIDA, *A struktúra, a jel, és a játék az embertudományok diszkurzusában*. (Ford. GYIMESI Tímea), *Helikon* 1994/1–2, 21–34.; 22.

[202] Derridánál hasonló gondolat merül fel, valamivel radikálisabban így fogalmazza meg: „Az írás előttünk van, tartósan, függetlenül az írás eredetétől, létrehozójának intenciójától, belső hangjától." ORBÁN Jolán, *Derrida írás-fordulata*, Jelenkor, Pécs, 1994. 135.

[203] Gadamer az olvasó megértését irányító transzcendens értelemelvárásokat taglalva épp a levélolvasás példáját hozza fel: „Ahogy a levél címzettje megérti a híreket, melyeket a levél tartalmaz, s először a levélíró szemével nézi a dolgokat, azaz igaznak tartja, amit az ír – s például nem a levélíró sajátos véleményét mint olyat próbálja megérteni, úgy értjük meg a hagyomány szövegeit is, azoknak az értelemelvárásoknak az alapján, melyek a dologhoz való előzetes viszonyulásunkból erednek." GADAMER, *i. m.*, 329.

[204] Ahogy az implikált szerző az olvasó tudatában a valóságos szerző képzete, úgy az implikált olvasó a valóságos szerző fejében élő lehetséges olvasó. Vö: Eco mintaolvasó és mintaszerző fogalmával: „Ezt a néző- (vagy könyvolvasó) típust nevezem én mintaolvasónak: egyfajta eszményi olvasótípust, akiknek az együttműködésére a szöveg nem csupán eleve számít, de igyekszik is azt eleve megteremteni." „A mintaszerző másfelől az a hang, amely kedvesen – máskor dörgedelmesen vagy csúfondárosan – beszél hozzánk, s maga mellé akar állítani bennünket. Ez a hang egy elbeszélői stratégiában nyilvánul meg, utasítások sorozatában, amelyeket fokozatosan kapunk meg, és amelyeket követnünk kell, ha úgy döntünk, mintaolvasók leszünk." Umberto ECO, *Hat séta a fikció erdejében*. (Ford. SCHÉRY András), Európa, Bp., 1995. 15.; 26.

[205] Ricoeur szerint a valóságos olvasónak tulajdonított címzett szerepe mindaddig virtuális marad, míg nem aktualizálódik, vagyis a empirikusvolvasó az olvasás interakciója során a szöveg által konstruált olvasó szerepében átalakítja a szöveget, és ahogy e folyamat során a valóságos szerző eltűnik az implikált szerző mögött, úgy az implikált olvasó a valóságos olvasóban ölt testet. RICOEUR, *i. m.*, 335–337.

[206] ISER, 1974. 278–287.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

A levélregények rendezőelve többnyire íróik szerinti, tehát elsődlegesen a levélírón van a hangsúly, a levelek alakulását a megírás helyzetéből követjük. A levelekben bizonyos szereplők nyilatkoznak meg, az ő hangjuk szól, az ő én-elbeszéléseiket követhetjük nyomon. A fiktív, regénybeli levél fogalmazódása pillanatában már kalkulál címzettjével, aki e fiktív közegnek implicit vagy explicit módon szereplője. Ugyanakkor a levélregények esetében számolnunk kell a levélolvasói szerepkör megsokszorozódásával, hiszen e hallgatói pozíció egyrészt a fiktív levél címzettjére, másrészt azonban a regény olvasójára vonatkozik. A levélregények valódi címzettje olykor reflektál a megértésre, időnként beszámol a befogadás aktusáról, ám ezeket többnyire a válaszlevél elhallgatja.

A levélbetét esetében azonban, általában külső, elbeszélői nézőpontból sokkal gyakrabban láthatjuk a megszólított megértés szituációját, és így olvasóként hangsúlyosabban szembesülhetünk egy szöveg több jelentéslehetőségével. A betéteknél nemcsak a szöveggel találkozhatunk (újra), hanem maga a befogadói szituáció is megjelenítődik, és az azt kísérő gesztusok (papír remegése a kézben, elsápadás) időzítése, dramaturgiája szintén egyfajta interpretációs lehetőség.

A megértés alakzatának színrevitelében felismerhetjük, hogy nemcsak előzetes információk alapján kialakított elvárásokról van szó, hanem hogy a megértés részleteiben történik. Az egy(es) részlet megértése előrevetíti az egész értelmét, az egész értelmezése átalakul az egyes fragmentum értelemtulajdonításának fényében.[207] Az előítéletekkel való szembesülés segít – saját értelmezői tevékenységünkben –, hogy felismerjük egyetlen levél csak részesemény, amely által az egészre vonunk le következtetéseket.[208] Különösen érdekes tehát a helyzet, amikor egy levél útját megalkotásától a befogadásig figyelemmel kísérhetjük, amikor tanúi lehetünk, hogy egy szöveg mennyiben teljesíti be előzetes intencióját, mint szöveg mennyiben működik (azon) üzenetként, amely közlésének szándékával megalkotódott.

Eddig az olvasó összetett helyzetének beavatottságát, megszólítottságát hangsúlyoztuk. De ne feledkezzünk el sajátos kívülálló helyzetéről sem, amely lehetőséget ad a levél szövegének adott kontextuson kívüli szemlélésére, egy szó vagy helyzet megjelenített szituációtól független értelmének felismerésére; vagyis eredetének és adott használati, illetve olvasási módjának különbségeinek összevetésére. Láthatóvá válhatnak számára a megértést befolyásoló

[207] Vö: protenció és retenció játékát a *Zord idő* c. regény azon jelentében, amikor a Deák testvérek Kállay Menyhért levelének olvasás közben, a részletek megismerésének folyamán, át- meg átalakítják értelmezésüket az eseményekről.
[208] A beágyazott szerkezet metonimikus voltával már foglalkoztunk az 1.3. fejezetben.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

autoritáson alapuló előítéletek,[209] avagy azt korlátozó elnyomó erők, diskurzusok. Még a félreolvasások is – ha egy regényben megjelenő levél, nem is jut el címzettjéhez, a regényvilágon belüli funkcióját nem teljesíti be, mégis több lesz, mint nyelvi objektum, hiszen a regény olvasója szövegként viszonyul hozzá, és akként működteti, tehát – támpontot ad(hat)nak ahhoz, hogy mi olvasók megtaláljuk azt a pozíciót (létmódot), ahonnan a szöveg olvashatóvá válik.

A megszólított címzett és a regényolvasó értelmezési szituációja sokban különbözik. Nem esik egybe látószögük, más a szöveg szándéka címzettjével, aki (misszilis) levélként olvassa, illetve a regényolvasóval, aki egy irodalmi szöveg, egy műalkotás részeként, továbbá eltérő a befogadók szöveggel szembeni igénye is. Mindezek ellenére e különböző értelmezések összevethetők, hiszen a művön belül felvázolódik egy megértéshorizont, amely mindenképpen része az általunk létrehozott horizontnak, és egyben hatással is van annak alakulására. Bárhogy is viszonyulunk e megjelenített, – a mienktől elkülönböződő – másik értelmezéshez, mindenképpen dialógusba kerülünk vele, és értelmezésünkre kumulatív módon hat.

A levélregény tehát egy olyan műalkotás, amely magát az (ön)értelmezést jeleníti meg, több olvasási mód, több szöveg ütköztetése folytán a megértésre mint folyamatában alakulóra, mint történeti képződményére hívja fel a figyelmet. Az értelemkeresés többféle útját mutatja meg, akár olyan szélsőséges helyzetet teremtve, amely felszámolhatja az értelmezés igaz-hamis dialektikus jellegét. A befogadás, a megértés színre vitele nemcsak a szövegjelenségek megértési technikájának megjelenítését szolgálja, hanem játékba hozza az (ön)megértés ontológiai jellegét is. A recepció létkérdésének feltárulkozása miatt a regényben megjelenített levelek önreflexív szövegként olvashatóak.[210]

A megjelenített interpretációs helyzet lehetőséget ad, hogy egyszerre követhessük nyomon, miként artikulálódik a megértés ontológiája a levél címzettjében, egyúttal pedig kérdés elé kerül saját megértését megformáló értelmezői helyzetünk, a másik és önmagunk

[209] Gondolunk itt például az *Özvegy és leánya* c. regényből azon jelenetre, amikor Rákóczi Döme deákjával levelet irat Mikes Jánosnak, melyben Lupuj vajda lányának megkérését ösztönzi Radzivil litván herceg számára. A levél azon túl, hogy retorikai megformáltságának több elemében is a regényidőbeli – XVII. század eleji – misszilisek elvárásai szerint íródik, egyúttal mimetizálja azt a hagyományt is, hogy a főúr megbízásából annak íródeákja fogalmazza meg a levelet. A deák a fejedelem utasítására, az általa jóváhagyott tárgyban, de a maga nevében fordul Mikes Jánoshoz, ahogy erről a szövegberekesztő subscriptio is tanúskodik, valamint jól látszik ez az érvelésében, amelynek megerősítő pilléreit mindig egyes szám első személyben írja. A diák szerzőségének nem csak protokolláris, hanem politikai okai is vannak, hiszen a fejedelem dokumentálhatóan sem a leánykérésbe, sem a kegyelem esetleges lehetőségének ügyébe nem involválódhat. Ezt a beszélői helyzetet bonyolítja Rákóczi saját kezű post scriptuma és kézjegye. A levelet a kézbesítő testőr, Kapronczai szemszögén keresztül ismerjük meg, ő válik a regény reflektor-figurájává, és rajta keresztül nyerünk betekintést e levél kézírásos jellegének érzékszervi megtapasztalásába, amint előtte a szöveg mint optikai képződmény jelenítődik meg, s az írás egyedi anyagszerűségében tárul fel. A levél olvasását követő riadalma pedig azzal magyarázható, hogy számára a fejedelem mint írás, azaz a hatalom a nyelv anyagszerű aspektusában tűnik elő, és írásműveletében épp magának az írás hordozójának a megsemmisítésére szólít fel.

[210] Az önreflexív modellekről az 1.3 fejezetben már részletesebben szó esett.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

megértésére irányuló tevékenységünk. Így a megértésről való gondolkodás, a megértés diskurzusa maga lesz megértésünk fő kérdésévé, vagyis a fiktív levél olvasása metahermeneutikai eljárásként (is) felfogható.

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

A LEVÉL(REGÉNY) MEDIALITÁSA ÉS IDŐISÉGE

A LEVÉL ÍRÁSBELISÉG ÉS SZÓBELISÉG KETTŐSÉBEN

A levélregények – mint ahogy azt már vizsgáltuk – színre viszik a szöveg írható és olvasható jellegét, s egyúttal megjelenítik az írásbeliség és a szóbeliség kettősségét is. A műfaj megjelenése és virágzása összefüggésben van azzal az érzelmesség és romantika korára tehető jelenséggel, amikor az irodalom nyelvezete (vissza)fordul az élőszó felé, ugyanis a mediális írásbeliség szövegformái közül e műfaj képviselői a leginkább szóbeliek,[211] a levélregény éppen a szóbeliség utánzásával, a párbeszéd irodalmi formává válásával jön létre.[212] Miközben e szövegek az oralitás kultuszának termékeiként is felfoghatók e szövegek architextuális adottságuk következtében épp magát a múltat rögzített módon megjelenítő dokumentumokból, írásművekből állnak.

E kettősség nemcsak a műfaj sajátja, hanem magát a levelet is jellemzi, hiszen miközben célja a szóbeli kommunikáció számára adott lehetőség pótlása, a másiktól való távollét áthidalása, az oralitás helyettesítése, és ezért alkalmazza az élőbeszédre jellemző közvetlenséget, rögzítettségével és anyagiságával azonban éppen a beszéd anyagtalanságát képtelen visszaadni, hovatovább folyamatosan saját írott mivoltára figyelmeztet.

Amikor a levél bekerül az olvasás folyamatába – amelyre eleve szánt – a maga mediális-materiális lehetőségein belül mégis kiolvashatóvá, hallhatóvá tudja tenni a távollévő – akár már halott – másik hangját. Hiszen a levélben – amely szándékoltan a távollévő másikkal való dialógus céljával fogalmazódik meg, azért, hogy őt megszólítsa – a levélíró a kommunikációs helyzet következtében e másikat megszólító hangját írássá transzponálja, amit a címzett az írás nyomai mentén néma, belső hanggá, avagy akusztikus közegbe átemelve, akár perceptuálisan is hallható hanggá változtat.

A levélregény önreflexív jellege mindennek alapján úgy bővíthető ki, hogy saját megalkotottságát, beszéd és írás, majd pedig írás és olvasás viszonyában való alakulását, tehát az eredetét és attól való távolodását, az alkotás és újraalkotás gesztusát egyszerre poetizálja.

---

[211] „Az irodalom tárgyának és a tárgy ábrázolásmódjának a változása az irodalom nyelvében az oralitás nyelvéhez való visszafordulásként manifesztálódik. (Kérdéses, hogy a romantika oralitáskultusza kiváltó oka vagy következménye ennek a nyelvi változásnak.) Ezt a nyelvi változást jól jelzi a levél- és naplóregények elszaporodása – a levél és a napló (az »önmagunknak írt levél«) a mediális írásbeliség szövegformái közül koncipiálisan a leginkább szóbeliek.” BENCZIK Vilmos, *Nyelv, írás, irodalom kommunikációelméleti megközelítésben*. Trezor, Bp. 2001. 185., Lásd erről még: NEUMER Katalin, *Gondolkodás, beszéd, írás*. Kávé, h.n., 1998. 39–40.

[212] Niklas LUHMANN, *Az írás formája*. (Ford. OLÁH Szabolcs), In: *Intézményesség és kulturális közvetítés* Szerk. BÓNUS Tibor, KELEMEN Pál, MOLNÁR Gábor Tamás, Ráció, Bp. 2005. 431–454 Különösen: 452.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

A levelek beszéd és írás viszonyában

A levelekkel való foglalkozás nem kerülheti meg, hogy ne közelítsünk felé a mediális kultúra tudománya felől,[213] ne koncentráljunk a közvetített értelmen túl a közvetítés technikájára, módjára, az írás anyagiságára. Nem feledve a dilemmát, hogy miközben nincsen kommunikálható értelem a kommunikáció anyagszerű tapasztalata nélkül, önmagában ez a materialitás semmilyen értelmet nem kommunikál. A levél tehát – ahogy a szépirodalom is – lényegét tekintve nyelvi alkotás, vagyis létmódjának meghatározója, hogy csakis a nyelv közvetítésével létezhet. A levél egyúttal a társadalmi érintkezés egyik módja, célja szándékoltan – legalábbis és többnyire – két egymástól távollévő fél közötti kommunikáció. Intencionáltsága elsősorban e távollét áthidalására irányul, mégpedig a nyelv kétféle megjelenése közötti helyettesítő viszony felállításával, azaz a nyelvi közléstartalom átáramlik a materiális jelsor értelmében vett írás anyagiságába.

Jelen dolgozatban nem célunk az írás történetének, kialakulásának,[214] periodizációjának,[215] valamint következményeinek elősorolása, pusztán az írás materilás adottságaira és azok következményeire, valamint az írás és a beszéd összefüggéseire kívánjuk felhívni a figyelmet.

Az írás az emlékezet megsegítésének céljára születetett, történetének kezdetén Mezopotámiában a gazdaság megszervezésére, Egyiptomban a politikai szerveződés és reprezentáció közegében alakult ki, vagyis a hatalom diskuzusának eszközeként, a rendelkezés, az előírás orgánumaként jött létre. Az egyiptomi hieroglif írás összetett architektúra, vonatkoztatási rendszere komplex, hiszen írásjelei képek, amelyek egyszerre működnek jelként, és ekként vonatkoznak egy nyelvrendszerre, miközben képiségükkel érzékibb módon jelenítenek meg valamit a világból.[216] Izraelben az írás nem a világi, hanem a túlvilági hatalom apparátusa volt, az írás itt héberül rögzítette a törvényeket, az életvitel alapszabályait. Az írás szavait közvetlenül Istentől eredeztették, így az írásból Isten megnyilatkozását olvasták ki. Nemcsak a jelentést tekintették szentnek, hanem annak hordózóját, megjelenítőjét, a nyelvet, az írás testét és a

[213] Medienkulturwissenschaft fogalmáról bővebben: KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Költészettörténet és mediális kultúrtechnikák*. In: *Történelem, kultúra, medialitás*. Szerk. KULCSÁR SZABÓ Ernő, SZIRÁK Péter, Balassi, Bp. 2003. 15–30; 15–21. valamint SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Irodalomtörténeti elképzelések a* New Literary History *című folyóiratban*. In: *Az irodalomtörténet esélye* Szerk. VERES András, Gondolat, Bp. 2004. 213–231; 229–231.

[214] A különböző írásrendszerek áttekintését lásd: BENCZIK *i. m.*, 55–109. és Jack GOODY, Ian WATT, *Az írásbeliség következményei* (Ford. TURI László) In: *Szóbeliség és írásbeliség: A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig*. Szerk. NYÍRI Kristóf, SZÉCSI Gábor, Áron, Bp. 1998. 111–128.

[215] Többféle periodizációról lásd bővebben: NYÍRI Kristóf, *Idő és kommunikáció. Világosság*, 2007/4. 33–39.; 34.

[216] Piktogram és logogram fejlődéséről lásd bővebben: GOODY, WATT, *i. m.* 120–121.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

beszédet is. A zsidóság ezért is gondozta és másolta kitüntetett figyelemmel a kanonikus szövegeket, és ezért vetették el a szent szövegek fordítását.[217] Az írás a zsidóknál és általában keleten a szentség közege, a szentséggel való érintkezés kiváltsága volt. Egyetlen, írásban rögzített, szent igazság létezett, ami az írás olvasása során hozzáférhetővé vált. Ezekben a kultúrákban tehát az írás a kötelességgel, az előírásossal, az olvasás pedig az engedelmességgel fonódott össze.

A görög kultúrában az írás a hatalmi diskurzusoktól függetlenül fejlődött ki. E szabad közeg több teret engedett a szóbeliség jelenlétének. A görögök szent szövegei szóbeli úton hagyományozódtak, az írást nem sajátította ki a bürokrácia. A görögök elvont, absztrakt jelölőrendszert hoztak létre, alfabetikus írásuk az első olyan ábécé, amely az egyes beszédhangot jelenítette meg. A görög betűírás létrejötte sokféle következménnyel járt. Egyrészt jelentette az írás demokratizálódását[218] abban az értelemben, hogy már nem csak egy szűk elit számára volt hozzáférhető, mint bonyolult jelölőrendszere miatt a kínai vagy az egyiptomi írás. Másrészt többen[219] az alfabetikus írás kialakulásához kötik a szellem domesztikációját, a filozófia születését, mivel ez a jelrendszer elvont módon képes volt szétválasztani a szó szemantikai és fonetikai egységét, és alkalmas volt a szóbeli közlés folyamatának hiánytalan visszaadására, vagyis Havelock szerint a görög szóbeliség hű hordozójának tekinthető.[220] A görög alfabetikus írással vált lehetségessé a beszéd pontos lejegyzése, s ezáltal az eredetileg elhangzottnak az írott szöveg alapján történő pontos visszaidézése, mivel a fonetikus írás az emberi beszédet imitálja, nem a természeti vagy társadalmi rend tárgyait szimbolizálja, mint a piktografikus és logografikus rendszerek, hanem magát a beszédben megnyilvánuló emberi interakciót.[221] Ezen elméletek mellett léteznek az írás univerzalizmusát tagadó elgondolások is, melyek az írás rögzítő jellegében a beszélt nyelv élénkségének, dallamosságának hovatovább természetességének elvesztését látják, vagyis az írás nem rögzíti, hanem megváltoztatja a nyelvet.[222]

---

[217] A legújabb mediológiai elméletek hasonlóan, a szöveget létrehozó és egyben meghatározó anyagiságuk miatt tartják lehetetlen vállalkozásnak a fordítást. Vö: Friedrich A. KITTLER, *Dicourse Networks, 1800/1900*. (Transl. Michael METTEER with Chris CULLENS) Stanford University Press, Stanford, California, 1990. 70–76.

[218] David DIRINGER and Ellis MINNS, *The Alphabet: A Key To The History Of Mankind*. New York, 1948. 214–218.

[219] Vö: Jan ASSMANN, *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. (Ford. HIDAS Zoltán) Atlantisz, Bp. 2004. 253.

[220] Eric HAVELOCK, *The Literate Revolution in Greece and its Cultural Consequences.* Princeton University Press, Princeton, 1982. 8.

[221] GOODY, WATT, *i. m.,* 124.

[222] Vö: „Az írás, amely látszólag rögzíti a nyelvet, pontosan az, ami megváltoztatja a nyelvet; nem a szavakat, hanem a szellemét változtatja meg; a kifejezést egzaktsággal helyettesíti. Az ember az érzelmeit adja ki, amikor beszél és a gondolatait, amikor ír." Rousseau, *Értekezés a nyelvek eredetéről (Oeuvres complétes* 1754–63*);* Más fordításban*: Esszék a nyelvek eredetéről)* idézi: Jurij LOTMAN, *A szó és a nyelv a felvilágosodás századának kultúrájában* (Ford: SZOMOR Kornélné) *Helikon,* 1989/2. 212–220.; 218. Idézi még SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Az első szótól az utolsóig. Regényművészet és íráskultúra. Filológiai Közlöny*, 2011/1. 5–28. Sok

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

Az írás beköszöntével a megismerés módusza, a nyelvhasználat médiuma változott meg, mivel a cél a hangok helyettesítése volt valamely láthatóval, így az észlelés az akusztikáról áttolódott az optikára, vagyis észlelése fényt és rögzített dolgot előfeltételez. Az akusztikai és optikai médium ugyanazt a tárgyat jeleníti meg, a nyelv ugyanarra a tárgyra vagy valóságra utal, függetlenül attól, hogy az akusztikai médium illékonyságával, vagy az optikai médium duratív jellegével fejezi is ki azt.[223]

Az írás mediális instrumentuma nem képes közvetlenül leképezni a beszédet, ekképpen az írás nem pusztán a szóbeli közlésesemények rögzítése, hanem olyan technológia vagy mediális-archiválási metódus, amely maga is alakítja, formálja a közvetített szemiózis hozzáférhetőségét. A felolvasás transzpozíciós közegváltása sem értelmezhető egyszerűen verbalizációnak, hiszen ez utóbbi artikulált és akusztikus ugyan, de mivel az írás jelei, nyomai közvetítik, így híján van a beszédet jellemző produkciónak, spontaneitásnak és kötetlenségnek.

Ahogy a hang írássá változtatása a szubjektívitás szemantikájának kontextusairól való leválását, diszkurzív létmódjának transzformációit eredményezi,[224] ugyanúgy, ha egy levelet felolvasnak, vagyis vizuális közegből akusztikus közegbe transzponálnak, szintén eltérő mediális-szemiotikai státusszal ruházódik fel.[225] Ebben a folyamatban tehát az egyes szemantikai elemek mindig magukon hordozzák az éppen aktuálisan adott médium általi meghatározottságukat. Ekképp valamely más médiumba való átültetésük újrabeírásként értelmezhető, ugyanis a transzpozíciók kiiktatják kiindulási médiumukat, vagyis megváltozik eredeti adresszatív (közvetítő), rögzítési és közreadó eljárásuk is.[226]

A beszéd extralingvális és szupraszegmentális sajátosságait az írás tudvalevőleg nem képes visszaadni, ez utóbbira legfeljebb kísérlet tehető a nyelv szegmentális eszköztárának

szempontból hasonló, oppozicionális módon közelít beszélt és írott nyelv viszonyaihoz Herder körülbelül az *Értekezés*sel egy időben keletkezett művében, a *Töredékek*ben (*Fragmente,* 1764–68). „Az írás azt képes kifejezni, amit gondolunk, s nem azt, amit érzünk. A könyv festett nyelvén – egy halott nyelven – csak halott gondolatokat lehet kifejezni." NEUMER,1998. *i. m.* 32. Hasonló gondolat jelenik meg a romantika oralitáskultuszában. Az írásbeli és szóbeli közlés ellentétes szemléletéről és annak történetiségéről részletesebben lásd: NEUMER, *Uo.*, 25–42. Írás és szó egymás mellett létezéséről pedig: NEUMER Katalin, *Ongon innen és túl*. In: *Kép, beszéd, írás*. Szerk. NEUMER Katalin, Gondolat, Bp., 2003. 7–22. Élőszó és írás irodalmi közegen belüli kapcsolatairól, kölcsönhatásairól lásd még: SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Szájhagyomány és irodalom: Kapcsolat vagy ellentét?* In: *Folklór és irodalom*. Szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes, Akadémiai, Bp. 2005. 27–39.

[223] Niklas LUHMANN, *Az írás formája*. (Ford. OLÁH Szabolcs), In: BÓNUS, KELEMEN, MOLNÁR, *i. m.,* 431–454.; 443.

[224] Vö: LŐRINC Csongor, *Medialitás és diskurzus*. In: KULCSÁR SZABÓ, SZIRÁK, *i. m.*, 156–173.; 168.

[225] Bármely médiumok között következik be a transzpozíciós közegváltás az mindig szemantikai módosulásokat eredményez. Gondolunk itt például arra, amikor is Henry James a *What Maisie Knew* című regényének írása közben kénytelen volt áttérni a gépbemondásra, és e technikai közbeavatkozás megváltoztatta későbbi írásművészetét. Ezzel az új lejegyző-technikával készült első regényében *A csavar fordul egyet* című szövegben nem véletlen a szóbeli és írásbeli közlések együttes, hierarchia nélküli megjelenítődése. Vö: SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Szó, kép, zene*. Kalligram, Pozsony, 2007. 14.

[226] A beírás vagy tárolás is a közvetítésben (adresszálás) jut érvényre, ami ugyanakkor az információ feldolgozását előfeltételezi. Vö: KITTLER, *i. m.*, 112–117.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

segítségével. Épp e tényezőinek megragadására tett törekvés szülte a folyóírás, a központozás létrejöttét is, ami a nyomtatás megszületetése után stabilizálódott.[227] A beszéd során a tartalom – a még retorikailag szerkesztett megnyilatkozás alkalmával is – az íráshoz képest esetlegesebb, pontatlanabb, a hangképzés okozta szünetek miatt szaggatottabb. Az élő nyelv jelen idejű, temporális és dinamikus, az írás ehhez képest szükségképpen rendezett, lezárt, mesterségesen strukturált, véglegesített statikus képződmény, amely függetleníti az információt tértől és időtől, a befogadási körülményektől, az olvasók számától. Sem az íráshoz sem az olvasáshoz nincs szükség a másik jelenlétére, és nem kell számot vetni annak korlátozó, megszakító hatásával. Az élőnyelv nem verbális intenciói, az írás mediális természetéből következően egyetlen nyelvi aktusában sem azonosíthatók biztonságosan. Az írás a betűk megrajzolása miatt több időt vesz igénybe, mint ugyanannak a tartalomnak a kimondása. Az írás, különösképpen pedig valamely írásmű, például levél megfogalmazása időigényes feladat, a kalligrafáláshoz és megszerkesztéshez szükséges elidőzés, visszahat a tartalom megformálásra.[228]

Az írás egyedi anyagszerűsége, a szöveggel mint optikai képződménnyel való szembetalálkozás visszahat a szöveg poétikai-retorikai megalkotottságára, vagyis az írás vizuális karaktere miközben elfedi, azonközben akaratlanul fel is tárja annak anyagszerűségét, amely jelenség a szöveg poeticitásában mutatkozik meg.

Az írás megjelenése nem szorította ki a hangzás dimenzióját, hiszen feltűnése és elterjedése között is hosszú idő, több száz vagy akár ezer év is eltelt, és az olvasni-írnitanulás, valamint a hangos olvasás még sokáig megőrizte a látott és a hallott szöveg összefüggéseit. De idővel mindenképpen átalakította a kommunikáció csatornáit, oralitás és írás funkcióját, új grammatikát, logikát, szemantikát, a megismerésnek új modelljét hozta létre, és ezáltal a művelt gondolkodás struktúráit a lineáris szöveg logikája határozta meg. Az írás tehát olyan lehetőségeket teremtett, amelyek a szóbeli kultúrák számára nem álltak rendelkezésre. Ne felejtsük el azonban, hogy az írás miközben elválik és különbözik a beszédtől, eredetében mégis hordozza a szóbeliség jegyeit, hiszen az írás a beszéd rögzítésének céljával jött létre, és később, amikor az olvasás mind jobban elvált a szóbeliségtől, az orális technikák annál inkább nyomot hagytak és továbbéltek az írásbeliség gyakorlatában.

Mindez számunkra azért hangsúlyos, mert az a kettősség, ami a levelet architextuálisan jellemzi, jelesül hogy kommunikációs és interperszonális adottságainak következtében

[227] Vö: Malcom PARKERS, *Olvasás, írás, interpretálás. A kora középkor szerzetesi gyakorlata*. (Ford. SAJÓ Tamás) In: CAVALLO, CHARTIER, *i. m.*, 98–114.; 108.
[228] BENCZIK *i. m.*, 185.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

folyamatosan életre hív és beemel az írás közegébe az élőbeszédre jellemző jelenségeket,[229] az már az írás ontológiájában is megjelenik.

A LEVÉL MINT (RÖGZÍTETT) ÍRÁS, RÖGZÍTETT JELENTÉSHORDOZÓ

Az írás maradandósága, rögzített jelentéskoncepciója[230] kimozdítható a biztos talapzatról, mint ahogy arra Derrida tesz kísérletet a *Phaidrosz* írásról szóló dialógusának újraolvasásával.[231] Ugyanis a *Phaidrosz*ban, amikor Theuth feltalálja az írást, Thamos arra figyelmezteti, hogy nem az emlékezet, hanem az emlékeztetés varázsszerét, azaz a tudás látszatát találta fel. A szöveg tanúsága szerint az írás nem az emlékezet és tudomány varázseszköze, hanem a feledésé, mivel a külső, idegen jegyek formájában történő megőrzés éppenhogy leveszi az emlékező válláról a terhet. Az információ rögzül, megőrződik, de nem aktivizálható azonnal. Továbbá az írás jelei nem ugyanoda mutatnak lejegyzésük és befogadásuk idején, nem vonatkozhatnak a világ ugyanazon tárgyaira, mivel a megírás és olvasás idejének különbsége, játékba hozása kitüntetetten jelezheti számunkra, hogy jel jelentettje ki van téve az idő okozta változásnak.

Derrida írás-elképzelése továbbá szembe megy Saussure logo és fonocentrikus, a langue és parole bináris oppozíciójára építő, az írást a kimondott szóhoz képest másodlagosnak tételező nyelvfelfogásával, mivel szerinte az írott szöveg alkotja a gondolkodás alapját, és az irodalomtudomány új feladata az írott jelek a (gramma) vizsgálata.[232] Elképzelése szerint az írás fölött nem uralkodik a szerzője, vagyis jelentése sem azonos azzal, amit a szerző neki tulajdonít. Ebből adódóan nem feltételezhető azonosság egy fogalom különböző kapcsolatai között, csak különbségek, amelyek az egymásra utaló jelek sokszínűségében mutatkoznak meg. Egy fogalom jelentése nem egy jelhez kötötten, hanem a jelölők végtelen láncolatában, azok játékában található meg.[233] A nyelv elgondolható egy folyamatos játékként, amely során újabb és újabb jelentéseket tulajdonítunk a szövegnek. Egyetlen jelölővel szemben akár vele ellentétes értelmű más jelölők is megképződhetnek, amely folyamatban a nyelv instabilitása[234] ragadható meg. A

[229] Jelenkorunk ez irányú szándékoltsága sokkal nyilvánvalóbb, egyre kevésbé bízzuk a befogadást az olvasóra, mind több jelölő áll rendelkezésünkre – sőt saját ötletekkel, egyedi megoldásokkal magunk is bővíthetjük emotív ikonjaink tárházát – a szöveg interpretációs terének /mezejének befolyásolására. Erről részletesebben lásd: ÉRSOK Nikoletta Ágnes, *Szóbeliség és/vagy írásbeliség*. *Magyar Nyelvőr*, 2006. 165–176.
[230] Amit az imént Luhmannra hivatkozva állítottunk. Vö: 224. jegyzet.
[231] Jacques DERRIDA, *A disszemináció*. (Ford. BOROS János, CSORDÁS Gábor, ORBÁN Jolán), Jelenkor, Pécs, 1998. 65–169.
[232] Jacques DERRIDA, *Grammatológia*. (Ford. MOLNÁR Miklós), Életünk, Magyar Műhely, 1991. 53–102.
[233] Jacques DERRIDA, *A struktúra, a jel, és a játék az embertudományok diszkurzusában*. (Ford. GYIMESI Tímea), *Helikon* 1994/1–2. 21–34; 22–23.
[234] A nyelv instabilitásának elmélete alapján minden jelölő aktus, így az írás is magán viseli a véletlen esemény esetlegességének nyomát, vagyis minden szignifikáció, jelentés vagy értelem kísérője valamiféle nem-jelentés,

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

jelölő és jelölt biztosnak vélt összetartozásának megbomlása, a jelek mozgásban léte, a jelentés szóródása éppen a nyelv gazdagságáról tanúskodik.

A levél attribútumából adódóan nem kerülheti meg, hogy ne figyelmeztessen a másik távollétére, akár ha mint küldő a megszólított másik hiányában fordulok hozzá, akár ha mint címzett a hozzám szóló távollétében vagyok, vagyis a levél írásának és olvasásának folyamatában is állandóan játékban van távollét és jelenlét hiánya. Derrida fogalmai szerint az olvasás éppen ebben a mozgásában, a jelenlét és távollét felcserélhető játékában textualizálja a nyelvet, ami azáltal, hogy a szavak új és új működési pozíciókba, használati módokba kerülnek, szétfeszítik a szöveg zárt struktúráját.

Ha feltételezzük, hogy a levél, vagyis az írás a másik (az írás vagy az olvasás helyzetétől függően feladó vagy címzett) helyett áll, akkor az írás nyomai által konstruálható másik körvonalai a valóságos világból áttevődhetnek a szövegvilágba, így majd a másik is mint írás áll előttünk, és olvasásában nyeri avagy veszíti el értelmét.

Az, ha levelek a szerzői intenciótól függetlenül értelmezhetőek, netalán céljukat nem váltják be, ha az írójuk és olvasójuk közötti megértés öröme nem jön létre, talán arra a megértésmódozatbeli problémára mutat, hogy maga a nyelv, a jel (decentralizált) jellegéből adódóan (már) nem képes beteljesíteni feladatát, nem tud a kommunikáció hordozója, közvetítője lenni.

A KÉZÍRÁS VERSUS A NYOMDAGÉP NYOMTATOTT BETŰJE

Eleddig összefoglaló néven írásról beszéltünk. Az írás materiális vizsgálatához azonban hozzátartozik, hogy kézírásról vagy nyomtatott betű írásáról elmélkedünk, különösen a levélregények közegében, ahol gyakori fikciós elem a talált kézirat vagy levélgyűjtemény toposza.

A könyvnyomtatás megjelenése kétségtelenül alapvető változást hozott mind a szöveg minőségi, mind pedig mennyiségi dimenzióját tekintve.[235] A könyvnyomtatást az olvasható szövegek iránti megnövekedett igény váltotta ki, amely aztán a találmány bevezetésével még tovább fokozódott. Az ólomból öntött betűkép uniformitása kitágította az írás hatókörét, fejlődésével korszakalkotó változást hozott,[236] hiszen a kézírás sajátos, mindig kicsit más betűje

nem-értelem, valami zaj. Vö: David E. WEEBERY, *Az írás külsődlegessége.* (Ford. KÓS Krisztina) In: BÓNUS, KELEMEN, MOLNÁR, *i. m.*, 416–430; 419, 427.

[235] A könyvnyomtatás jelentőségéről, annak technológiai és mediális hatásáról, egyéni és közösségi tudatviszonyok alakításában való tetten érhetőségéről részletesebben lásd: Marshall MCLUHAN, *Gutenberg galaxis. A tipográfiai ember létrejötte.* (Ford. KRISTÓ NAGY István) Trezor, Bp. 2001. 180–188., 238 –240., 268–281.

[236] A nyomtatás egyéb következményeiről: a tipografikus tér megváltoztatásáról, a mentális világra tett hatásairól, a személyes elvonultság lehetőségét megteremtő mivoltáról, a privát szókészletek és új fogalmakat alakító jellegéről, a szöveg lezártság státusának megjelenéséről lásd bővebben: Walter J. ONG, *Nyomtatás, tér, lezárás.* (Ford. SZÉCSI Gábor) In: NYÍRI, SZÉCSI, *i. m.*, 245 –267; 250–264.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

helyett egy állandó, ugyanolyan karakter állt, vagyis épp a betűk elvonatkoztatott, absztrakt lényegét adta vissza mindenféle egyéni esetlegességtől mentesen.[237] Ezek a nyomtatott karakterek függetleníthetőek voltak éppen aktuális megjelenésüktől, azt megelőzően és követően is létezhettek, másolhatóak, ismételhetőek voltak, nem úgy, mint az egyedi és egyben egyszeri kalligráfia jegyei. A szavakat már az írás áthelyezte az akusztikus világból a vizuálisba, a nyomtatás pedig rögzítette a szavak térbeli pozícióját. Vagyis a nyomdatechnikai előállítás kitüntetett módon képes (volt) előtérbe állítani a szavak tárgy-jellegét, a nyelv anyagiságát, materiális determináltságát.[238]

Számunkra mindez azért különösen fontos, mert a levélregényben a fikció szerint a levelek kézzel írottak vagy eredetijük, kéziratuk (itt-ott rejtélyes helyen) fellelhető. A szerkesztő vagy elbeszélő önnön hitelességét gyakorta épp azzal támasztja alá, hogy a szóban forgó levelet az eredetijéről most másolja elénk. De még arra is láthatunk példát, hogy elidőz a levél kézírásos jellegénél, részletezve annak az olvasójára gyakorolt hatását. Mindeközben matériájukból a levelek eredete nem fejthető vissza, hiszen az egyedi kézírás helyén minden alkalommal a nyomdagép sematikus karakterei állnak. Tehát e gépi munkát feltételező formaelv hegemóniája alá hajtja az egyéni jellegzetességeket magán viselő nem vagy legalábbis nehezen utánozható, másolható, ismételhető kézírást. A betűsorok gépi-technikai optikájában már nem érhető tetten az ént egyedileg jellemző kézírás,[239] vagyis e szövegek egyedisége, mely önmagukból következik, a tárgy megjelenésekor nem áll rendelkezésre a tárggyal egy időben, csak egy későbbi, külső nézőpontból írható le, csak ekkor tehető rá utalás.[240] A nyomtatás tehát az írás sokszorosíthatóságát teremtette meg, ami megtöbbszörözte ugyan, egyúttal viszont megfosztotta valódiságától, itt és mostjától, egyediségétől.[241] A fikció segítségével a levelek épp erre a tartalmi és formai egyediségükre emlékezetnek, a fikció épp az írásról leválasztott valódiságukat ruházza vissza rájuk bár nem az empirikus, hanem az imaginárius térben. Azaz bármily mértékben

[237] Vö: BENCZIK, *i. m.*, 98.
[238] Walter J. ONG, *i. m.*, 246–250. Vö: még FODOR Péter, *A mechanizáció kiazmusa. Bevezetés Marshall McLuhan médiaelméleti kutatásaiba*. In: KULCSÁR SZABÓ, SZIRÁK, *i. m.*, 191–201.; 196.
[239] Oravecz *Kedves John* című levélregényének *Amerikai zsinór* című fejezete a betűvetés módozatának identitást meghatározó erejét illusztrálja, amikor is M. amerikai típusú zsinórírása szembekerül a magyar oktatásban bevett kalligráfiával, és M. lassacskán – ahogy a magyar közeghez alkalmazkodni kénytelen – összes betűjének kicserélésére kényszerül. ORAVECZ, *i. m.* 53–59.
[240] Amikor a szerkesztő vagy az elbeszélő, esetleg a levél címzettje következő levelében utalást tesz a kézírás jellegére.
[241] „Azok a körülmények, amelyekben a műalkotás technikai sokszorosításának terméke kerülhet, ha mégoly érinthetetlenül hagyják is a műalkotás állagát, mindenesetre megfosztják „itt"-jének és „most"-jának értékétől." Walter BENJAMIN, *A műalkotás a technikai sokszorosíthatóság korszakában*. In: W.B., *Kommentár és prófécia*. (Ford. BARLAY László, BERCZIK Árpád), Gondolat, Bp. 1969. 301-334.; 302.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

törekszik is a valóságosság látszatát kelteni egy levél(regény), materiális jellegéből adódóan mégis folyamatosan fikciós jellegére figyelmeztet.

A (LEVÉL)OLVASÁS MINT MEDIÁLIS TEVÉKENYSÉG: A HANGOS ÉS A NÉMA OLVASÁS

Az oralitás hosszú időn át kísérője volt az írott szövegeknek. Az antikvitást nemcsak a hangos olvasás, de a hangos írás is jellemezte, azaz a szöveg írója önmagának diktált. A néma írás a középkori másolószerzetesek gyakorlatában vált általánossá, ahogy a magányos olvasás elnémulására szintén a középkori regulákból következtethetünk.[242] Az ókori görögöknél a hangos olvasás elsődleges szerepet töltött be, ugyanis csak az akusztikum segítségével válhatott hozzáférhetővé a folyamatosan, szóköz nélkül lejegyzett szöveg. Olvasni ugyan csak kevesen tudtak, de ők az olvasásnak többféle gyakorlatát ismerték és alkalmazták. Az olvasás egyik elsődleges jelentése (*ananemein, epinemein*) eleve feltételezi a hangos olvasást, mivel ez az írás megosztását jelentette, azaz a szöveg felolvasását az olvasni nem tudók számára. Emellett gyakorolták az írás önmaguknak való felolvasását is, amit feltehetőleg félhangos felolvasó hangon végeztek. A szavak hangos kimondásának oka a kevéssé biztos olvasási készségben keresendő, célja pedig a kimondott szó, az olvasott helyességében való megbizonyosodás volt.[243] A néma olvasásra elszórtan, kuriózumként vannak ugyan példák az antik görög kultúrában,[244] de gyakorivá a VIII–XII. századtól kezdődően, elterjedtté pedig a XII. század után vált. Az olvasás teljes elnémulásának igen hosszú folyamata csak a XVII–XVIII. században következett be, de a hangos olvasás egyre perifériku sabb jelenségével elvétve még a XIX. században is találkozunk.[245] A középkorban ugyanis a csöndes olvasásban a szöveg tanulmányozásának, kellő mélységű megértésének eszközét látták, az olvasó felfogását termékenyebbnek gondolták, ha nem hallja a saját hangját, így kisebb erőfeszítéssel és nagyobb hatékonysággal, jobban összpontosítva, könnyebben memorizálva tudott olvasni.[246]

Az olvasásban az érzékek jelentősége ugyanolyan alapvető feltétel, mint az írásnál, így az olvasás medialitásának alakulása is összefügg az érzékeléssel.[247] A hangos olvasás összetett érzékszervi munkát igényel, a jelek felismerését, a szöveg kibetűzését és annak kimondását

[242] A középkor kultúrájának bimediális jellegéről lásd bővebben: NEUMER Katalin, *Wittgenstein könyve – hangosan és magukban olvasva.* In: NEUMER, 2003. *i. m.* 236–263.; 237.
[243] Guglielmo CAVALLO, Roger CHARTIER, *Bevezetés*. In: CAVALLO, CHARTIER, *i. m.*, 9–43.; 15–17.
[244] Euripidész *Hüppolitosz* és Arisztophanész *Lovagok* c. darabjában is található egy-egy néma olvasást feltételező jelenet. Vö: Jesper SVENBRO, *Az archaikus és klasszikus Görögország. A csöndes olvasás feltalálása*. (Ford. SAJÓ Tamás) In: CAVALLO, CHARTIER, *i. m.*, 44–97.; 57–59.
[245] DEMETER Tamás, *A hangos olvasás problémája*. *Világosság*, 1998/11. 47–57.; 49–52.
[246] Malcom PARKES, *i. m.*, 99–100.
[247] Vö: NEUMER, 2003. *i. m.*. 15–17.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

egyaránt feltételezi. Az az olvasó, aki látja is a szöveget és ezenközben hallja is a saját hangját két csatornán keresztül lép kapcsolatba a szöveggel. A nyomtatott szövegeket sokkal könnyebb volt olvasni, automatikusabb és hatékonyabb olvasásmódot kínáltak a kézirat kibetűzésénél. A jobb olvashatóság mind az írónak, mind az olvasónak a viszonyát szöveghez megváltoztatta,[248] lehetővé tévé a halk és gyors olvasás elterjedését.[249]

A néma olvasás, a hang interiorizációját jelentette, vagyis kialakult egy belső olvasói hang, ennek következtében a fizikai akusztikum nem lépett fel zavaró, az olvasás sebességét korlátozó tényezőként, és maga a hangképzés sem vont el energiát az olvasótól, vagyis a szövegnek mindenképpen gazdaságosabb befogadási módját jelentette. A néma olvasás ebből adódóan többszörösen gyorsabb a hangos olvasásnál, vagyis az olvasási technika megváltozása az olvasás hatékonyságát és az olvasottak mennyiségi megnövekedését is maga után vonta.

Az olvasás elnémulása tehát mediális közegváltást idézett elő, egyrészt a tekintetben, hogy az olvasó a szöveggel mint vizuális termékkel került kapcsolatba, amely nélkülözte a fizikailag hangzó formát, és mintát adott a hangzás nélkül működő nyelvre, ezáltal utat nyitva a belső beszéd és a verbális gondolkodás felé.[250] Másrészt ez azt is jelentette, hogy (a könyvben) rögzített tudás immár nem igényelte a hangzó megelevenítést, s így a könyvben a tudás készentárgyiasan, adottként tűntethette fel önmagát.[251] A közösségi olvasás magányossá válása továbbá a közösségtől való függetlenedést jelentette, az egyén számára új, privát szférát hozott létre, ennek lélektani és individualizációs következményeivel együtt. És végül a néma olvasás következtében felgyorsuló szövegpercepció kihatott az ismeretek terjedésének sebességére is, befolyásolva az emberi gondolkodás műveleteinek alakulását.

A HORDOZÓ LEVÉLPAPÍR MEDIÁLIS JELLEGE

A szöveg hosszú ideig csak papíron létezett. A bennünket foglalkoztató levél a grafoszférához tartozik, valamilyen felületet feltételez, megkívánja egy hordozó materialitását, ami a legutóbbi idők technikai fordulata előtt szintén a papír volt. Az általunk érintett levélregények fogalmazványai hagyományos értelemben szintén papírra vetettségükben léteznek, ezt a materiális tulajdonságukat időnként ki is emeli a fikció. Az írás tehát eszközigényes, nem jöhet létre

[248] A mechanikusan megjelenített szöveg sokkal elementárisabb erővel hatott olvasójára. Vö: Reinhard WITTMANN, *Az olvasás forradalma a 18. század végén?* (Ford. SAJÓ Tamás) In: CAVALLO, CHARTIER, *i. m.*, 321–347.; 324.
[249] ONG, *i. m.*, 250.
[250] Walter J. ONG, *„Látom, amit mondasz" – az értelem érzékanalógiái.* (Ford. SCHREINER Orsolya) In: NYÍRI, SZÉCSI, *i. m.*, 67–188.; 169–174.
[251] Walter J. ONG, *Nyomtatás, tér, lezárás*. (Ford. SZÉCSI Gábor) In: NYÍRI, SZÉCSI, *i. m.*, 245–267.; 246.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

írószerszám és írható, empirikusan megtapasztalható hordozó felület nélkül. A levél leginkább papíron, íróeszköz, tinta és papír kölcsönhatásának következtében áll elő, létmódja tehát a kulturális technikák termelte anyagszerűségében érhető tetten. A szöveget mint optikai képződményt megelőzi hordozójának anyagszerűsége, a papír, s olvasójára ez teszi az első benyomást, mégpedig egyszerre több érzékszervre is hatva. Így a közlés észleléstartalmának mediális tapasztalatát elsődlegesen e hordozó anyagisága alakítja.

A papír kiterjedéssel bíró, empirikusan létező, ami azonban nem csupán jelek hordozója, hanem egy műveleti munka archívuma is. A papír mint technikailag előállítható ipari tömegtermék attól válik archívummá, hogy használatba veszik, az írás által lesz hordozója valamely közlésnek, információnak. Papír teste egyúttal egy garancia- vagy hitellevél, netalán egy értékpapír esetében képes az írás, a rajta megfogalmazott, az általa képviselt helyébe, helyett állni. [252]

Az inskripcióra szánt papír töltheti be a hordozó (multimédia) szerepét, de csakis saját materiális adottságainak normái, alakzatai által meghatározva, hiszen a papír anyaga, az oldal kiterjedése, a bekezdés, a margó elhelyezkedése, stb. mind-mind a szöveg megjelenését befolyásoló tényező. A hordozó felszín, mely alárendelődik valamely felületi nyomnak, azzal a céllal, hogy prezentálja a szöveget, ugyanakkor éppen anyagiságának instabilitása, a papír sérülékenysége, felülírhatósága, megsemmisíthetősége miatt el is fedheti, örökre el is rejtheti azt, ami ráíródott. Persze a papír a palatáblához képest tartósabb nyommegőrző, hiszen a táblát, amint betelik, máris letöröljük, hogy az új írásnak helye legyen, ezzel szemben a teleírt első lapot további papírlapok követhetik. A papírlapok így hierarchiát hoznak létre, az olvasásnak a keletkezés sorrendjét kell követnie.

A papír a szöveget egészében tudja elénk tárni úgy, ahogy az számunkra soha nem hozzáférhető, a recto elfedi a versot és megfordítva, mindkettő egyszerre egy topológiai felületen van jelen, de közelíteni egyszerre csak az egyikhez tudunk. A papír egyidőben láttatja azt, ami az olvasói tudat számára, az olvasás temporalitása miatt soha nem lehet egyidejű.

A papírnak is van időisége, értéke idővel értéktelenségbe fordulhat, hiszen mit ér egy darab üres lap, mielőtt íráshordozó lenne, valamint amikor közlő, tájékoztató stb. funkcióját már betöltötte. Egy levél, amely különös súlyt helyez az időre, jelölten valamely időpillanatok közötti kommunikációt célozza meg, de amikor e papír feladatát betöltötte, elveszíti funkcióját és értéktelen, eldobható tárggyá válik.

[252] Jacques DERRIDA, *A papír (a)vagy én, tudják...* (Ford. BÓNUS Tibor) In: BÓNUS, KELEMEN, MOLNÁR, *i. m.*, 381–415.; 382–385.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

A levélpapír értéke tehát függvénye az időnek, és helyzete is más, ha az írás vagy az olvasás pillanatából tekintünk rá. Hiszen amikor írásra várva áll előttünk, már láthatjuk, hogy mi van mögöttünk, de azt nem tudhatjuk pontosan hány sor van még előttünk, ezzel szemben olvasáskor, mivel lezárt szöveggel van dolgunk, a papír megmutathatja a szöveg mennyiségét, s ezáltal ki tudjuk számítani, hogy a kalligráfiák megfejtése, az olvasás ideje mennyi időt vesz majd igénybe.

***

A levélregény – mediális adottságaiból fakadóan – különleges feladat elé állítja olvasóját: a nyomdagép sematikus, diszkréten tagolt, anyagukban cizellált írásjelei mögül a fikció szerinti hordozó levélpapíron az egyedi, a megalkotó személyt jellemző kézírásnak kell előállnia. Ez az írás – mint fentebb láttuk – eredetében és funkciójában is a szóbeliséget idézi fel, helyettesíti, és ez a közegváltás a néma, azaz belső hangon történő olvasás aktusában megy végbe vagy megeshet, hogy a hangos olvasás akusztikus médiumában ölthet testet. Ebből látható, hogy a levélregény olvasása aktív munkát, sokszor transzpozíciós közegváltását kíván meg olvasójától.

A levélregény, azaz a csak leveleket tartalmazó szövegek és a levélbetétekkel operáló regények között anyagiságukat tekintve is lényegi különbséget találunk. A levélregényben csakis írások viszonyulnak egymáshoz, maga a cselekmény csak az írások szintjén bontakozhat ki, a levelek itt nem csupán a közvetítő eszköz szerepét töltik be, hanem egyúttal a cselekmény (meg)alakítói.[253] Ezzel szemben a levélbetéteket körbeágyazó szöveg a történetmondással, a beszédszerűség megjelenítésével keretezi az írás kitüntetett jellegét, sőt lehetőséget ad arra, hogy nyomon követhessük, miként is érvényesül az írás vagy (történet)mondás logikája, hogyan feszül egymásnak írás és beszéd.

A levélbetétekben az írás távol esik ugyan eredetétől, de a történetmondásba ágyazottság szituációja, és maga az elbeszélő is gyakorta emlékeztet az eredetre, a közlőre, akinek szándéka felől az elbeszélő, mint a metadiskurzusok ismerője, tisztában van. Azáltal, hogy az elbeszélő azon a fikciós mezőn belül mozog, amely a levélpapírt és az írás kézírásos jellegét feltételezi, az arról való beszéddel, történetmondással közvetíti az írásnak azt az eredetét, amit róla nyomtatásbeli formája leválasztott. Így az írást a róla szóló beszéd diskurzusában kell értelmeznünk, ahol – Derrida kifejezésével élve – a beszéd időnként átveszi a hegemóniát az írás fölött.

[253] Lásd Bódi Katalin doktori disszertációja: BÓDI Katalin, *Egy műfaj apológiája. A XVIII. századi magyar levélregény és kontextusai.* Debrecen, 2005. 81.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

A LEVÉLREGÉNY IDŐISÉGE

A médiatörténeti technikai fordulat előtt, amely lehetővé tette érzéki adatok feljegyzését, tárolását és reprodukálhatóságát, egyetlen rögzített lejegyző rendszer létezett: az írás. Mint ahogy arról már szó volt, mediális adottságaiban a vizuálisan, tárgyi formába öntött nyelv sok tekintetben különbözött az akusztikusan felcsendülőtől, ám eredendően mégis a szóbeliség rögzítésére, későbbi előhívására, az emlékezet megsegítésére jött létre. Hosszú ideig ez volt az információ megőrzésének és továbbadásának egyetlen megbízható módja. Az írás anyagisága rögzítettsége, állandósága, térben időtlenül, tárgyilagos formában, vizuális módon való létezése szemben a beszéd képlékeny, változó, jelen időben létező auditivitásával, szembeszegült a beszéd mulandóságával. Az írás, és szorosabban véve a levél, képes volt szembeszállni az idővel, egy későbbi pillanattal kalkulálni, az ő számára fogalmazódni; hovatovább hosszú időn keresztül ez volt a távol lévő másikkal való egyetlen helyváltoztatást nem igénylő kommunikációs lehetőség.[254] A levél tehát írásban való rögzítettsége révén meg tud őrződni a keletkezéséhez képest későbbi időpont számára, miközben maga a levélírás is temporális alkotási folyamat,[255] elbeszélői tevékenység,[256] időisége tehát összetett módon szemlélhető.[257]

Több levélregénynek jellemző vonása, hogy tematikusan megjeleníti az egymástól való távollétet, amit a levelek igyekeznek áthidalni, enyhíteni. A levelek megírásának oka épp az elválás, az eltérő helyeken tartózkodás. Vagy a feladó(k) tudósítják új körülményeikről az

[254] CALAS, *i. m.*, 14., HOPP, *i. m.*, 501-502, BEEBEE, *i. m.*, 1., A hídszerepről bővebben lásd még: VOSSKAMP, *i. m.*, 88.

[255] „ [az írás] időt enged az író számára, hogy homályosan mozgó képzeteit következetesen, ésszerűen, energikus belső művelettel fejezze ki. Az író gondolkozását radikálisan fegyelmezi, a beszéd szétfolyik, az írásgondolat a közös állományt növeli." HAJNAL István, *Írásbeliség és fejlődés*. In: *Replika*, 1998/30. 195–210.

[256] „Minden elbeszélésnek […] szüksége van az időre ahhoz, hogy megjelenhessék, »*mert csak egymásutánban, lefolyásban valósulhat meg*«." Hans Robert JAUSS, *Idő és emlékezés Marcel Proust Az eltűnt idő nyomában című regényében* (Ford. HORVÁTH Károly) In: *Az irodalom elméletei II*. Szerk. THOMKA Beáta, JPTE –Jelenkor, Pécs, 1996. 5–79.; 6

[257] A levél a csábításnak épp azért nem megfelelő eszköze, mert a szerelmes szavak egy távollévő másikhoz szólnak, így a szavak kiváltotta hatást fogalmazójuk, mivel távol van, nem tudja kihasználni. Valamint, mivel a levélírás időt igényel, ezért alkalmatlan arra, hogy a csábító az érzelmek viszonzásáról megbizonyosodjon, hiszen a szerelmes asszony válaszában, az írás biztonságában könnyen elkendőzheti érzelmeit. Ezért rója meg Merteuil márkiné Valmontot, hogy rossz eszközt választott Tourvalné ostromlásához. „Az igazi baklövés az volt, hogy levélírásra adta a fejét. […] a legszívhezszólóbb levél sem ér semmit, hisz épp az nincs ott, aki kihasználhatná az ellágyulást. […] Számítsa ki: mennyi ideig tart egy levél megírása, mennyi ideig, míg a kezébe jut, s most döntse el maga, hogy egy asszony […] mennyi ideig akarja azt a valamit, amit kétségbeesetten igyekszik nem akarni? LACLOS, *i. m.*, 82–83.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

otthon maradottakat,[258] vagy az otthon maradók tájékoztatják az események alakulásáról az eltávozottakat.[259]

A levél keletkezése kitüntetett módon, jelölten a szövegkezdetben vagy a zárlatban jelenik meg, mint a levél architextuális formai kötelme, a levélszöveget keretező paratextus, amely módot ad a megírás és befogadás terének-idejének közvetlen összevetésére, a kettő között eltelt idő értelembefolyásoló, jelentésalakító szerepének feltárására. A levélírás megjelenített időpontja tehát óhatatlanul játékba hozza az olvasás mindenképpen későbbi időpontját. Ám – mint ahogy arról már a 2. fejezetben szó volt – a levélregényekben megsokszorozódik a levélolvasók száma. A valóságos olvasó szembesül a fiktív olvasói helyzettel, ami a dialogikus levélregényeknél belülről látható, míg a több levélírót felvonultató több szempontú levélregények vagy a levélbetéteket használó alkotások esetében külső nézőpontból jelenítődik meg. A regényolvasó, ahogy az aposztrophét, úgy a levél befogadását és az annak idejét célzó proleptikus figurákat is önmagára vonatkoztatja, nem feledkezve meg a megírás, fiktív befogadás és saját időbeli státusának különbségeiről.

Egy levél tehát szemlélhető az egymást kölcsönösen feltételező megírás és az olvasás időpontjából. A levél a célját, a tér és idő távolságának áthidalását, csak olvasásakor éri el. Ahogy a levél egy időben későbbi pillanat számára fogalmazódik, és e körülmény visszahat magára az írásra, úgy az olvasás pillanata sem tudja megkerülni a megfogalmazás idejének felidéződését. Az olvasás visszatekint a megírás időpillanatára, amelynek tér- és idő-deixisei kimetszik a megírás és olvasás jelenének és terének különbözőségét, a megírás jelene múlttá, a jövője pedig jelenné változik.

A levélírás kommunikatív funkciójából következőleg a naplótól eltérően számol az időben mindenképpen későbbi befogadással,[260] vagyis egy időben későbbi pillanat számára fogalmazódik, előzetes narratív helyzetből, akár jövő időben. A levél, az írás rögzített – sőt a megírás idejének dátum formájában való megjelölése révén – időpontjában marad, a múlt és a jövő

[258] E motívum szervezi a fentebb említettek közül Montesquieu és Mikes szövegeit, valamint Richardson, Henry James és Smollett regényét.

[259] Lásd Forgách András *Zehuze* c. regényében. E szempontból is figyelemreméltó Dosztojevszkij első regénye, a *Szegény emberek*, ahol a levelezők közötti kommunikáció, amint térben valóban eltávolodnak egymástól, megszakad, és ezzel a levélregény berekesztődik.

[260] „Ezt a levelet holnap kézbesítik magának. Parancsom az, hogy holnap este hétkor jöjjön el hozzám."; „Ha ezt a levelet elolvasta, remélem, megnyugszik, és gondolatban bocsánatot kér tőlem, amiért össze mert téveszteni a többi asszonyokkal." LACLOS, *i. m.*, 19., 228. „Midőn soraim hozzád érkeznek, házamban hihetőleg már több ember fog összegyülekezni, mint ahány tíz év óta átlépte küszöbömet. A szokatlan ténynek oka temetési szertartásom leend; mert ha nem csalódom, az én életem még legfölebb addig tart, míg e papírdarab a Rajnához érkezik, hogy átvitessék azon szép honba, melynek most huszonhét éve örökre búcsút mondottam." KEMÉNY Zsigmond, *Ködképek a kedély láthatárán* In: KEMÉNY Zsigmond, *Férj és nő, Ködképek a kedély láthatárán, Szerelem és hiúság.* Szerk. TÓTH Gyula. Szépirodalmi, Bp. 1968. 342–343.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

ebből a pillanatból mint origóból válik közvetítetté. A levélírás ideje tehát egyszerre magába sűríti az idő hármasságát, mivel a levélírás jelene közben analeptikusan elbeszéli azt, ami a megíráshoz képest múlt, és eközben prolepsziseiben számol azzal, ami a megíráshoz képest jövő, vagyis a befogadás ideje. A háromféle időmenzió egymásra vonatkoztatottsága biztosítja a levélszöveg kompozícióját. A levélíró kettős dialógusban beszéli el a történteket, e párbeszéd egyrészt a levelezőtársára vonatkozik, akinek az olvasás jövő idejével kalkulálva felelevenítí az eseményeket, s az általa megélt vagy valamilyen módon megtapasztalt eseményeket önmaga elbeszélői jelene számára is újramondja, s ezeket – az írás, az elrendezés által – megtapasztaló énjét önmaga levélírói, elbeszélői jelenének is részévé teszi,[261] ezáltal – amennyiben a történetnek szereplője is a levélíró – újraalkotva önmagát.[262]

A levelekben valamiféle tartalom rögzül, amely nyilván csak a megíráshoz képest későbbi időben és más térben értelmeződik. E közlendő a levél műfaji adottságaiból adódóan az időből – a megírás és az onnan feltételezett megérkezés idejének kettőséből – következő értelemmeghatározottsággal bír. Az üzenet temporális jellegéből adódik, hogy a megértés az idő függvénye, a közlendő az idő múlásával relevanciáját vesztheti, vagyis a megírás idejében valamely még meghatározó esemény, a befogadás pillanatára érvénytelenné válhat. A levelek megérkezésének ideje nemcsak a megírásáéhoz képest lehet meghatározó, hanem benne megfogalmazódhat egy reménybeli, többnyire egy eseményhez viszonyított megérkezési időpont, amihez képest a levél megkéshet. Így a levél nem teljesíti azt a kommunikációs szándékot, amely létrehozta. Késedelme, jelentőségének elvesztésével, a felek kommunikációjának kudarcával járhat, ami befolyásolja a történések alakulását. A levelek megkésettsége az elbeszélő prózában és a drámairodalomban egyaránt gyakori dramaturgiai elem.

Mivel a levélírás – a levélregényeken belüli szereplői megnyilvánulás feltétlenül – valamilyen elbeszélő aktus, ezért egy levél esetében is vizsgálható az elbeszélés, illetve a történet ideje. A levél gyakorta elkendőzi a levélírás és a történet idejének különbségét. Ilyenkor úgy tűnik, az elbeszélés és az elbeszélt események, illetve az azokon való tűnődések ideje egybeesik. A levélregény szereplői introspektív módon, szimultán narrációval az események pillanatából beszélnek, írnak. Ennek iskolapéldája Richardson *Pamelá*ja, ami jelen idejűnek[263] mutatja az eseményeket. A *Pamela* azonban kevert műfajú, napló- és egyben levélregény, a napló pedig a megélt és a rögzített tartalom közötti távolságot sokkal inkább le tudja rövidíteni, mint a levél.

[261] „Most látom, hogy hajnali háromra jár, s én, néhány sor helyett, egy egész könyvet összeírtam magának.” LACLOS, *i. m.*, 40.
[262] VOSSKAMP, *i. m.*, 99–100.
[263] A levélregény formai újításának lényege jelenidejűségében áll. KOCZTUR, 196.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

Továbbá a levélszövegek is eltérő módón szerveződnek, van, hogy Pamela függő beszédben, máskor pedig anélkül, jelen időben fogalmazza meg – az írás pillanatából tekintve – a korábbi eseményeket, amikor azokat szülei számára összefoglalja.[264] Nem véletlen, hogy a pillanatnyiság retorikájának tarthatatlanságát Richardson regényeinek paródiái aknázták ki. Fielding a *Shamelá*ban a pillanat számára születő írás travesztiáját adja.[265] Ugyanis bármely – különösen a maga temporalitását kikövetelő – elbeszélő tevékenység, ami a beszédhelyzettel szimultán zajlik illogikus, de egy szöveg önálló logikát hozhat létre, melyben a beszéd és a cselekedet szimultaneitása elképzelhető.[266] Az események felidézésekor az elbeszélő én visszaválthat az átélő én szerepébe, és így az egymásba csúsztatott narrációs technikával élve újraértelmezi az elbeszélő én helyzetét. [267] A levélíró szándékosan is törekedhet a jelenidejűség látszatának kialakítására, amikor az eseményeket az olvasó befogadói nézőpontját szem előtt tartva, lineárisan vezeti elő, az eseményektől való érintettségét elhallgatja, egybehangzó ön-narrációs technikát alkalmaz, amelyben a tapasztaló és az elbeszélő én különbsége nem jelenik meg.[268] Jó példa erre Dosztojevszkij regényében Makar Alekszejevics életének örömteli fordulópontját megelevenítő levele, amikor szorult helyzetéből főnöke száz rubellel kisegíti és a társadalmi hierarchia szabályainak ellentmondva, kezet nyújt a lerongyolódott, elesett másolónak. Levelének felütésében olyan beszédmódot használ, mely érzelmi indíttatásait tekintve a korábbi elkeseredett hangvételű szövegeire emlékezetet, ám a történet végeztével kiderül, hogy e lelkiállapot oka ez alkalommal nem valamilyen szerencsétlenség, hanem éppen a fortunának köszönhető váratlan fordulat. A nyitány dikciója tehát először, a korábbi szövegek relációjában a szokásos panaszként értelmeződik, majd az események ismeretében új jelentéssel ruházódik fel.[269] A történet teljességének, az események kronologikus szerveződésének reprodukálása következtében egy olyan egyedi szöveghely teremtődik, ami értelmezhető az eseményeket megelőző,

[264] Vö: NEUHUAS, *i. m.*, 35–43..
[265] „Mrs. Jervis and I are just in Bed, and the Door unlocked; if my Master should come – Odsbobs! I hear him just coming in at the Door. You see I write in the Present Tense, as Parson Williams says." FIELDING, *i. m.*, 18. Hivatkozza még: COHN, *i. m.*, 185.
[266] COHN, *i. m.*, 192–193.
[267] „eingeschobener Narration" GENETTE, 1983., *i. m.*, 153–162.
[268] COHN, *i. m.*, 107–124.
[269] „Magamon kívül vagyok. A szörnyű események egészen feldúltak. Úgy érzem magamat, mintha minden forogna körülöttem." […] „Most borzasztóan felindult, borzasztóan izgatott lelkiállapotban vagyok! Szívem zakatol, valósággal ki akar ugrani a mellemből." Dosztojevszkij, *Szegény emberek*, 123. Cohn egy másik Dosztojevszkij regény, az *Egy szelíd teremtés* beszédhelyzetét önéletrajzi monológnak nevezi, stilizált retorikai hatását külön kiemelve, mivel nehezen hihető, hogy valaki saját magának mondja el, pláne kronologikus rendben az élettörténetét. COHN, *i. m.*, 151. Itt azonban Makar Alekszejevics Varenykának meséli el a történetét, és rá, mint hallgatóra van tekintettel azáltal, hogy a nagyszerű fordulatot a történet végén, a történés alakulásának sorrendjében meséli el. Vö: „A jelen nem lévő beszélőtársat lehet többé vagy kevésbé ignorálni. Dosztojevszkij rendkívül nagy figyelmet fordít rá." Mihail BAHTYIN, *A szó Dosztojevszkijnél*, (Ford. HETESI István, HORVÁTH Géza), *Helikon*, 1999/1–2., 61–89.; 66.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

azoktól érintetlen beszédhelyzetként, illetve az azt követő öröm okozta zavarodottságként is. A szerkezet linearitásának látszata tehát olyan szöveghelyeket kíván, melyeknek jelentése mozgásban van.

A levélregényben tehát – úgy mint az önéletrajzi műfajban – a múlt a közlés előadása által válik jelen idejűvé,[270] s ezt a prezentalitást – mint az 1. fejezetben láttuk – a szövegek paratextuális rétege keretezi, vezeti elő. A keltezés tehát, miközben látványosan jelzi a keletkezés időpontját, és így figyelmeztet az írás és az olvasás távolságára, aközben e paratextus magyarázza meg, készíti fel az olvasóját arra a drámai műnemből ismerős – szintén paratextuálisan elővezetett – eljárásra, hogy minden előkészítés, expozíció nélkül valamely szereplő közvetlen, jelen idejű megszólalásával fog találkozni. Vagyis ez a formai elem a levélben közlendőt egyszerre mint távol és egyúttal mint jelen lévőt jeleníti meg.

Az esemény megtörténte és annak lejegyzése között persze logikailag mindig van valamekkora intervallum. Ezért célszerűbb az evokatív jelen idő fogalmát használni, amely egy múltbeli történést idéz fel ugyan, de a felidézett múlt és a megalkotás jelenének idősíkja egybeolvad azáltal, hogy a felidéződő, az elbeszélt pillanat, mintha most történne.[271]

A levélregény, mivel egymástól jelölten elválasztott, mikro szövegegységekből épül föl, ellene mond a folytonosságnak. Bármily sűrűn kövessék is egymást a levelek,[272] mégis kihagyások vannak közöttük, a levelek csak az események fragmentumait tudják nyújtani, még ha megalkotója a legaprólékosabban, retrospektív módon igyekszik is megteremteni valamiféle kontinuitást a korábbi és a most megfogalmazódó levelek között,[273] mégis megfoszt minket a permanens idő tapasztalatától. A levélregény tehát műfaji sajátosságából adódóan töredékes, a levelek között létrejövő üres helyeket,[274] a szövegrészek metszetén létrejövő rést legfeljebb a folyamatosság igényével fellépő olvasói tudat tudja kipótolni.

A levélbetét megszakítja a beágyazó történet menetét, a főszöveg terét és idejét egy jelölten más tér- és idődimenzióba helyezi át, s ennek következtében a regényidőn beüli

[270] VOSSKAMP, *i. m.*, 95.
[271] SPITZER, *i. m.*, 50–83.
[272] Dosztojevszkij *Szegény emberek* c. regényében egy napon akár több, 2-3 levélváltás is bekövetkezi. Az első három levél például mind április 8-ra datálódik.
[273] Időbeli folytonosság: „Az utunkról szóló részletes beszámolót következő levelemben küldöm, feltéve, hogy ebben semmi baleset nem akadályoz meg […] *Bath, május 17*”. „Anélkül, hogy utolsó levelemre küldendő válaszodat bevárnám, máris beszámolok neked londoni utunkról, ami nem volt ment minden kalandtól. Múlt kedden…. *London, május 24*” SMOLLETT, *i. m.*, 134.; Tematikus kontinuitás: „Utolsó levelemben jól fűszerezett fogással szolgáltam a skót hadnagy személyében, akit most még egyszer feltálalok szórakozásodra.” SMOLLETT, *i. m.*, 320.
[274] Roman INGARDEN, *Az irodalmi műalkotás*. (Ford. BONYHAI Gábor), Gondolat, Bp. 1977. 336–337. illetve az ingardeni Leerstellen továbbgondolása: Wolfgang ISER, *Az olvasás aktusa. Az esztétikai hatás elmélete*. (Ford. HÁRS Endre) In: *Testes könyv I*. Szerk. KISS Attila Atilla, KOVÁCS Sándor sk, ODORICS Ferenc, Ictus és JATE, Szeged, 1996. 241–264; 248–252.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

folytonosság és a lineáris történetmondás rendje egyaránt felfüggesztődik. Ahogy a levélregényben már maga a közlés sorrendje is feszültséget teremt, úgy a beékelt szövegrész és főszöveg viszonya is meghatározó: lehet prognosztikus, a levél előre beharangoz valamely eseményt vagy lehet visszatekintő, amikor egy már korábbról ismert eseményt ismétel meg, más nézőpontból új megvilágításba helyez, vagy valamely ellipszist hivatott feloldani, az elhallgatást elbeszélni.

Az ilyen típusú repetitív technikák szintén a hasonlóság és a különbség összjátékát idézik elő, mindig új és új jelentéseket teremtenek az írás minden egyes olvasata során. Ha a jelölők egymásra hatása új és új rendszerbe szerveződése megállíthatatlan folyamat, akkor a levél jelentése nemcsak szerzőjétől függetleníthető, hanem a nyelvet használó szubjektum szándékaitól is,[275] olvasójából tehát állandóan új jelenségek felfedezését kényszeríti ki.

[275] Vö: DERRIDA, *i. m.*, 1994. 22–23.

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

BEVEZETÉS KEMÉNY ZSIGMOND REGÉNYEIHEZ

Kemény szépprózájához közelítve jól látható, hogy az író koncepciózusan alakítja regényeinek anyagát.[276] Az 1853-as *Eszmék a regény és dráma körül* című tanulmányában[277] a regényt a mese és a dráma viszonyában vizsgálja, mint a kettő metszéspontjában álló műfajt. A dráma szigorú arányosságával, rendjével szemben a regény témaválasztásbeli és formai szabadságát hangsúlyozza. Állítása szerint a regény sokkal tágabb formakészlettel bír, és egyedisége épp a detailjok alkalmazásában rejlik, legyen szó a jellemábrázolás aprólékosságáról vagy a cselekményvezetés bogainak összekuszálásáról. [278] Az enciklopédikus műfajiságra törekvés, az egységbe szerkesztett műfaji sokrétűség leglátványosabban elsőként megjelent regényében, az 1847-es *Gyulai Pál*ban mutatkozik meg, ahol a szereplőket felsorakozató címlapot, a rendezői utasításokkal ellátott, sok jelenetes drámai részeket szavalatok, elbeszélő költemények váltják, az epikai részletek összetartozását pedig esszészerű fejtegetések, mesei példázatok, értekező hangnemű kitérők, levél- és naplórészletek tördelik tovább.

Esszéjében részletesen foglalkozik a prózai művekben megjelenő a drámai beszédmód hatásával, amely eljárást maga is szívesen alkalmazza szépirodalmi munkáiban. A klasszikus dramaturgiából kölcsönzött elemként tekint az időhorizont összetettségére, a kibontakozást hangsúlyozó szerkesztési elvre – amely szempont regényeinek cselekményvezetésében érhető látványosan tetten –, valamint a mono- illetve dialogikus megnyilatkozásokra.[279] Ez utóbbiakon nem egyszerűen a magán- illetve a párbeszédet érti, hanem az elbeszélői pozíció gyakori váltogatásából és a szereplők beszédmódjainak sokféleségéből fakadó lehetőségeket.[280] A recepció szívesen időz el regényeinek drámai jellegénél, sőt némely írások poétikailag meghatározónak tekintik műveiben az epikai és drámai beszédmód ötvözését.[281]

---

[276] A Kemény-féle regénykompozícióról és annak recepciójáról lásd még: SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Kemény Zsigmond* In: SZ.M.M., *Világkép és stílus*, Magvető, 1980. 287–318; 302–303. Szegedy–Maszák e helyütt Kemény műnemelméleti írásának elsőségét hangsúlyozza, poétikai kategóriáit a XX. századi regényelméletek előzményeként tekinti.

[277] KEMÉNY Zsigmond, *Eszmék a regény és a dráma körül* In. K.Zs., *Élet és irodalom. Tanulmányok*, Szépirodalmi, Bp., 1971. 191–212.

[278] KEMÉNY, *Eszmék…* 208–209.

[279] KEMÉNY, *Eszmék…* 200.

[280] Hasonlóan ahhoz, amit Bahtyin Dosztojevszkij regényeit elemezve az egymástól elváló szólamok, tudatok, világlátások sokaságának, azaz polifóniának nevez. M.M. BAHTYIN, *Dosztojevszkij polifonikus regénye a szakirodalom tükrében* (Ford. KÖNCZÖL Csaba) In: M.M. B., *A szó esztétikája*, Bp., Gondolat, 1976, 33–82. A Dosztojevszkij-művekkel való összevetés tehát nemcsak a szereplők megformálásban érvényesülhet, hanem a beszédmódok tekintetében is. Erről és egyéb más párhuzamokról lásd még: SZEGEDY–MASZÁK, 1998, 72–93.

[281] GYULAI Pál, *Emlékbeszédek*. Franklin, Buda-Pest 1879. 171., PÉTERFY Jenő, *Báró Kemény Zsigmond mint regényíró* In: P.J., *Válogatott művei*, Szépirodalmi, Bp. 1983. 550–585.; 564–568., PAPP Ferenc, *Báró Kemény Zsigmond* [S.n.] Bp., II. 1922. 134–135., MARTINKÓ András, *Töredékes gondolatok Kemény Zsigmond palackpostájáról*. In: M.A., *Teremtő idők*. Szépirodalmi, Bp. 1977. 328–386., 358–365., NAGY Miklós, *Kemény*

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

A tudatos szerkesztési elv Kemény későbbi írásműveit is jellemzi. Regényeiben többféle formakészletből merítve, a romantika normáira támaszkodva törekszik a műfajelemek funkciójának újragondolására. Miközben egyrészt előállítja az egyes műfaji konvenciók nyelvi-poétikai normáit, aközben azáltal, hogy megbontja e konstrukciók hagyományát, magát a művelet artisztikumát állítja az előtérbe.

A Kemény-életmű újraolvasásának tradíciójához csatlakozva tehát írásunk a regények szövetét alakító detailjokból a leveleket emeli ki. Azzal a céllal, hogy rávilágítson a levelek létmódjában – írásmivoltuk miatt – egyrészt grammatikai analízis alapján hozzáférhető a műalkotás stabilitása, fakticitása, másrészt kommunikációs funkciójukban, a címzetthez fordulásukban a befogadás aktusa emelődik ki, ami a megértés folyamatszerűségére, temporalitására figyelmeztet. A regényszöveg bizonyos részleteinek kiemelése, újraolvasása, a levelek tanulmányozása olyan a regények egészét érintő lényegi kérdéseket vetnek fel – mint megalkotottság, szövegszerűség, írás és olvasás trópusa, valamint a szövegben megmutatkozó szubjektum önreprezentációja, elbeszélhetősége; megértés és recepció ontológiája stb. –, amelyek Kemény poétikai megfontolásának és regényszövésének korszerűségét bizonyítják.

A Kemény-regényekkel való foglalkozás megkerülhetetlen kérdése a hiteles szöveg felkutatása, ugyanis regényeinek kritikai kiadása még mind a mai napig várat magára. A jelen dolgozatban hivatkozott levélrészleteket szövegkörnyezetükkel együtt legalább három kiadásban megvizsgáltuk: az első kiadást, a Gyulai-féle tizenkét kötetes Összes műveinek[282] részleteivel valamint a Szépirodalmi kiadó életműsorozatának vonatkozó szövegegységeivel összeolvastuk. E munka során tanúi lehettünk – ahogy az az életműkiadás utószavából ki is derül –, hogy a szerkesztő – korántsem minden esetben,[283] de – sokszor visszajavította Gyulai

Zsigmond. Gondolat, Bp. 1972. 154., Thomas COOPER, *Zsigmond Kemény's Gyulai Pál: Novel as subversion of form*, *Hungarian Studies*, 2002. 16/1, Akadémiai, Bp., 29–50., BARTA János, *Kemény Zsigmond mint esztétikai probléma,* In: B.J, *A pálya végén*. Szépirodalmi, Bp. 1987. 218–277; 248–254., BÉNYEI Péter, *Drámaiság és történelmi regény. Kemény Zsigmond: Özvegy és leánya*, *Irodalomtörténet*, 2002/4. 533-560. BÉNYEI Péter, *A Kemény-regények drámaiságának és tragikumának kérdései kritikatörténeti vonatkozásban*, *Studia Litteraria*, 2005. XLIII. 66–114., SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Kemény Zsigmond*. Kalligram, Pozsony, 2007. 86. EISEMANN György, *Elhallgatás, beszéd, szubjektum Kemény Zsigmond regényeiben*, *Iskolakultúra*, 2007/1. 41–47. 41.

[282] *Kemény Zsigmond Összes művei*. Közrebocsátja GYULAI Pál. I-XII. kötet. Franklin-Társulat, Bp., 1896–1908.

[283] A *Férj és nő*ből származó mondat „S mily dús tenyészet mindenhol!" első megjelenésbeli felkiáltójelét némely kiadás megőrizte, több kiadás azonban kérdőjelre módosította, vagyis mint látható a legutóbbi kiadások az első megjelenéshez nyúlnak vissza és nem a Gyulai gondozta textushoz. KEMÉNY Zsigmond, *Férj és nő*, Pest, Emich és Eisenfels Könyvnyomdája, Kiadja SZILÁGYI Sándor, 1852. 115. KEMÉNY Zsigmond, *Férj és nő, Ködképek a kedély láthatárán, Szerelem és hiúság.* Szerk. Tóth Gyula. Szépirodalmi, Bp. 1968. 51., KEMÉNY Zsigmond, *Férj és nő, Ködképek a kedély láthatárán,* Unikornis, Bp. 1996. 60. Ellenben: KEMÉNY Zsigmond, *Férj és nő*, Szerk. RÁTH Mór, Kiadja a Kisfaludy Társaság, Bp., 1878. 65., KEMÉNY Zsigmond, *Férj és nő*, KEMÉNY Zsigmond összes munkái III. Közrebocsátja GYULAI Pál, Franklin Társulat, Bp., 1896. 76.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

korrekcióit, ebben az első kiadást tekintetve kiindulópontnak.[284] Ezalatt hangtani, morfológiai, szó-, szintagma és mondatszintű beavatkozásokat egyaránt értünk.[285] A példák részletes elősorolásától eltekintünk, mivel egyrészt nem célunk visszaélni az olvasó figyelmével, másrészt három kivételtől eltekintve[286] nem bukkantunk olyan jelentésmódosító eltérésekre, melyek véleményünk szerint lényegileg kihatnának a szövegrészletek értelmezésére. Ezeken felül több helyütt hasznosnak láttuk egyéb kiadásokba[287] is belelapozni, idézni azonban elsősorban a fent említett legutóbbi életműsorozat köteteiből fogunk, ugyanis e szövegvariánsok állnak – elsősorban helyesírásukban – a legközelebb a mai köznyelvhez. Ha pedig megállapításaink során valamely egyéb kiadásra támaszkodunk, vagy amennyiben mégis elgondolkodunk a variánsok eltérő jelentéséről, ott az esetlegesen felbukkanó több, különböző változatot, és a vonatkozó kiadásokat minden esetben értelemszerűen hivatkozni fogjuk.

A levélrészletek vonatkozásában további fontos kérdés, hogy a levél szövege hogyan különül el a főszövegtől. Az első kiadásokból a sok nyomdahiba ellenére is világos a koncepció,

[284] KEMÉNY Zsigmond, *Gyulai Pál I–II.*, Szerk. TÓTH Gyula. Szépirodalmi, Bp. 1967. II. 330.
[285] Az első kiadásban eredetileg: „több rokonszenvvel bir"; Tóth Gyula féle kiadásban „több rokonszenvet tanúsít" Első megjelenéskor: „első szekerezésem"; Tóth kiadásában: „első kocsizásom". KEMÉNY Zsigmond, *Férj és nő*, Pest, Emich és Eisenfels Könyvnyomdája, Kiadja SZILÁGYI Sándor, 1852. 85., 76., KEMÉNY Zsigmond, *Férj és nő, Ködképek a kedély láthatárán, Szerelem és hiúság.* Szerk. TÓTH Gyula. Szépirodalmi, Bp. 1968. 56., 51.,
[286] A *Gyulai Pál*ban egy levélhez kapcsolódó elbeszélői hozzáfűzést a legtöbb kiadás a főszövegbe ékelt zárójeles betoldásként szerepelteti, míg az első és az újra gondozott, 2011-es kiadás lábjegyzetben hozza. Ennek jelentőségét a szerkesztő, Dobás Kata utószavában tárgyalja is. Vö: KEMÉNY Zsigmond, *Gyulai Pál.*, Bp., Napkút, 2011. Sar. és jegyz. készítette és az utószót írta: DOBÁS Kata, II. kötet. 280–281. A levélszövegek összeolvasása során mi két ponton, a *Férj és nő* datálásaiban találtunk további értelemmódosító kivételekre; erről részletesebben lásd *Férj és nő*t tárgyaló fejezetünket, illetve: PINTÉR Borbála, *A levél szerepe és működése Kemény Zsigmond* Férj és nő *című regényében*, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2011/3. 355–373.; 360. Hovatovább észrevettük, hogy a *Ködképek a kedély láthatárán* című regényben a különböző kiadások eltérnek azon a ponton, amikor Villemont Randon életírásának bevezetőjében a család francia királyi udvarhoz való viszonyát ecseteli. Ősei XIV. Lajos, a napkirály udvarában kezdték pályafutásukat, majd XV. Lajos udvarában is jelen voltak, tudható, hogy Madame Pompadour XV. Lajos szeretője volt, és végül elbeszélőnk, Villemont XVI. Lajos udvarában élt, aki a politika helyett inkább szenvedélyeinek, például az óráknak hódolt, és az ő uralkodása idején tört ki a francia forradalom, amiben a fikció szerint Villemont jelentős szerepet vállalt. A fennebb vázolt uralkodók sorrendje csak az első kiadásban helyes. (KEMÉNY Zsigmond, Regényei és beszélyei III. kötet, *Ködképek a kedély láthatárán*, Pest, Emich Gusztáv könyvnyomdája, 1853. 89.) A Gyulai gondozta kötetben és az azt követő Szépirodalmi Kiadó kiadásában egyaránt XV. Lajos helyett XIV. szerepel, valamint ugyanezt a tévedést örökíti tovább az Unikornis Kiadó kiadványa is. (KEMÉNY Zsigmond, *Ködképek a kedély láthatárán*, Budapest, Franklin-Társulat, 1887. II. kiadás, és KEMÉNY Zsigmond, *Férj és nő, Ködképek a kedély láthatárán, Szerelem és hiúság*, Budapest, Szépirodalmi, 1968. 297–500.; 347. Ehhez hozzájárul még az is, hogy Tóth Gyula külön jegyzetben magyarázza a Lajosok keveredését, Keménynek tulajdonítva e lapszust: „Az elbeszélésben XIV. és XV. Lajos kora összemosódik, mert Mme Pompadour XV. Lajos kegyencnője volt." KEMÉNY, 1968., 620. KEMÉNY Zsigmond, *Férj és nő, Ködképek a kedély láthatárán,* Bp., Unikornis, 1996., 262.
[287] Például: KEMÉNY Zsigmond, *Férj és nő*, Szerk. RÁTH Mór, Kiadja a Kisfaludy Társaság, Bp., 1878.; KEMÉNY Zsigmond, *Rajongók. Regény*. Móricz Zsigmond átírásában. NÉMETH László bevezetésével. Athenaeum, Bp., 1940.; KEMÉNY Zsigmond, *A rajongók, Zord idő*, *A rajongók* szövegét NAGY Miklós, a *Zord idő* szövegét TÓTH Gyula gondozta, a jegyzeteket GYŐRI János állította össze, Szépirodalmi, Bp. 1975. KEMÉNY Zsigmond, *Zord idő. Történeti regény*. Kriterion, Bukarest, 1975. A szöveget gondozta és a jegyzeteket összeállította KATONA Ádám; KEMÉNY Zsigmond, *Férj és nő, Ködképek a kedély láthatárán,* Unikornis, Bp. 1996; KEMÉNY Zsigmond, *Gyulai Pál*, S.a.r. a jegyzeteket és az utószót írta: DOBÁS Kata, Napkút, Bp. 2011.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

hogy a leveleket idézőjelek emelik ki.[288] Gyulai e szerkesztést többnyire megőrizte, de néhol a dátumot záró idézőjel az ő kiadásából is elmaradt. Tóth Gyula köteteiben ezen jelölés használatától eltekint, de a leveleket a korábbi kiadások mintájára sorokkal választja el a főszövegtől, a dátumot és az aláírást pedig következetesen a jobb szélre kizárva közli. Amennyiben a jelölésekben alkalomadtán eltérés mutatkozik, azt a vonatkozó leveleknél természetszerűleg jelölni fogjuk.

[288] Például a *Gyulai Pál*ban a leveleket, naplóbejegyzéseket és belső magánbeszédeket jelző idézőjelek használata következetlen, több helyütt hiányzik a záró idézőjel illetve van, ahol a megszólítás kívül reked rajta. Erről részletesebben szólunk az első regény tárgyalásakor.

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

A LEVÉL MINT A TEREMTETTSÉG FELHÍVÓ STRUKTÚRÁJA A *GYULAI PÁL*BAN

Kemény Zsigmond *Gyulai Pál*[289] című regényét enciklopédikus műfajiság jellemzi. E szerkesztési elv értelmezhető a műfajok szintéziseként[290], egy átfogó kifejezésformára törekvésként[291], romantikus műfajkeverésként, szándékos műfaji szabadságként[292] vagy szabadosságként[293] és a schlegeli értelemben vett műfajok fölött álló műfaj[294] megteremetésére tett kísérletként egyaránt. Kemény amerikai kutatója és méltatója, Thomas Cooper tanulmányában[295] e regényt épp koncepciózusan egységbe szerkesztett műfaji sokrétűsége miatt helyezi európai irodalmi kontextusba, azt állítva, hogy a regény az európai – elsősorban a *Don Quijoté*t olvasó német romantikus – mintákból merítve olyan kollázsát hozza létre az irodalmi mintáknak, amely egymással szembehelyezi az ellenkező hagyományokat és aláássa a szerkezet hagyományos formáit. Vagyis Kemény egy olyan műfajt teremetett a XIX. századi magyar irodalomban, amelynek előzményei a német romantikusoknál találhatók meg.

Az eltérő műnemek, a megénekelt dal, a színre vitt dráma valamint a szövegszerű epika s esetünkben az íródó és olvasott levél más-más beszédhelyzetet teremt, ezzel különféle írói-olvasói paktumokat hozva működésbe. Hiszen az eltérő nyelvi-poétikai célok különböző műfaji konstrukciókat kívánnak. Másfajta olvasói elvárással hallgatjuk a szereplők által megénekelt dalbetéteket, mint kísérjük figyelemmel az olasz színtársulat aktorjainak dramatizált sorsát vagy tekintünk vissza egy letűnt kor alakjaira, hovatovább követjük figyelemmel egy levélszöveg létrejöttét máskor pedig fogadtatását.

Az elbeszélő műfajokon belül is többféleségre törekszik a regény, egyaránt él a szóbeliség formanyelvéből merítő közös tudásra támaszkodó rege szerepeltetésével, a tételes

[289] Az első kiadás több apróbb nyomdahibát is tartalmaz, például a negyedik kötetben nem található 181. lap, viszont 182. oldalból kettő is. A leveleket, naplóbejegyzéseket és belső magánbeszédeket jelző idézőjelek használata következetlen: ugyan van a levél kezdetén nyitó idézőjel, ám mégis az aláírás egésze is idézőjelbe kerül. (KEMÉNY Zsigmond, *Gyulai Pál*, Pest, Hartleben, 1847. III. 60; III. 79. A negyedik kötetet Gyulai napló följegyzése zárja, amelynek végéről hiányzik a berekesztő zárójel. (*Uo*., IV. 188.). Több helyütt hiányzik a záró idézőjel (*Uo.*, III. 106. IV. 182.) illetve van, ahol a megszólítás kívül reked rajta (*Uo.*,III. 180.). Ezeket a feltehetően nyomdai pontatlanságokat Dobás Kata 2011-es kiadása remekül korrigálta, ahogy a lábjegyzetek főszövegbe emelését az első megjelenést mintául véve visszaállította jegyzetszöveggé, amely textuális módosítás jelentőségére utószavában ki is tér. KEMÉNY Zsigmond, *Gyulai Pál*, Bp., Napkút, 2011. s.a.r és jegyz. készítette és az utószót írta: DOBÁS Kata, II. kötet. 280–281.

[290] MARTINKÓ András, *Töredékes gondolatok Kemény Zsigmond palackpostájáról* 358–365. In: M.A, *Teremtő idők*, Bp., Szépirodalmi 1977, 328–386.; 368.

[291] SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Kemény Zsigmond*. Kalligram, Pozsony. 2007. 86.

[292] KEMÉNY, *Eszmék*..,. 200.

[293] BARTA János, *Kemény Zsigmond írói világa*. In: B.J., *Évfordulók*, Akadémiai, Bp., 1981. 235–267.; 237.

[294]Friedrich SCHLEGEL, *Levél a regényről* In: August Wilhelm SCHLEGEL, Friedrich SCHLEGEL, *Válogatott esztétikai írások*. Gondolat, Bp. 1980. 370–382.; 375.

[295] Thomas COOPER, *Zsigmond Kemény's Gyulai Pál: Novel as subversion of form*, *Hungarian Studies*, 2002. 16/1, Akadémiai, Bp. 29–50.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

tanulságot állító fabula általános példázatosságával, továbbá találkozhatunk még értekező hangnemű magyarázó, elemző esszékkel és a vallomásosság személyes műfajaival, az önkifejezés és önmegértés céljával formálódó monológ, a napló valamint a másikat megszólító, vele párbeszédre törő levél konstrukciójával egyaránt.

Ismerünk szakmunkát[296], ami a Kemény-regények fabuláris rendszerére összpontosítva a művek románcos történelmi elbeszélésként való olvashatóságával kísérletezett, és a szóban forgó szöveg kapcsán arra a megállapításra jutott, hogy Kemény a *Gyulai Pál* több szálon futó, széttartó majd újra összetalálkozó kalandfűzésében valamint az erdélyi couleur local megfestésében olyan románcos hagyományokat alkalmazott[297], amely a Walter Scott-i tradícióra emlékeztet, illetve a skót mester magyar közvetítőjének, Kemény jó barátjának, Jósika Miklósnak *Abafi*jához hasonlítható.[298] *Gyulai Pál* azonban nem feleltethető meg egyértelműen a románcos elbeszéléskompozíciónak,[299] mivel bizonyos kötelező sajátságok, mint a lovagi világ illetve a jó és rossz pólusú világmodell, a próbatétel-motívum, stb. hiányoznak belőle, a tere is ideje kötött, valamint a jellemek is összetettebbek, nem pusztán eszmék szócsövei vagy stilizált őstípusok.[300]

Fontos megállapítanunk továbbá, hogy olvasó és szerző közötti szerződésbe úgy is beléphetünk, hogy e regényt történelem és fikció viszonyában, mint történelmi regény olvassuk.[301] Amely, bár tárgyát a történetíráshoz hasonlóan a történelem eseményeiből veszi, azok közül kompozíciós szándéka alapján szabadon válogathat, ugyanis célja nem a tények

[296] NYILASY Balázs, *Romance-nézőpontból Kemény Zsigmond történelmi regényeiről, Irodalomtörténeti Közlemények,* 2009/6, 709–727. A románcos történet és vallomásos műfaj keveréséről a *Gyulai Pál*ban lásd még: SZEGEDY–MASZÁK, *A történet és az elbeszélés szereplői Kemény Zsigmond regényeiben*. *Irodalomtörténeti Közlemények,* 1978/4. 475–494. 482.

[297] NYILASY, *i. m.*, 712–713.

[298] Kemény Jósika históriai regényeiről hozzá írott leveleiben is értekezik. Egy azon levélben méltatja az *Abafi*t, és említi a *Gyulai Pál* nyomdai előkészületének munkáit. Lásd: *Kemény Zsigmond levelezése*, Sar: PINTÉR Borbála, Balassi-ELTE, Bp. 2007. 43–46. Kemény felléptekor magától értetődő volt, hogy a kritika a szintén erdélyi témát feldolgozó és ünnepelt Jósikával vetette össze, amely összehasonlítási szempontot a későbbi recepció is megőrizte. Salamon Ferenc *Zord idő*ről írott, a *Szépirodalmi Figyelő* hasábjain megjelent méltatása is a két szóban forgó szerző valamint Eötvös és Jókai recepciójának összevetésével indul. SALAMON Ferenc, *Br. Kemény Zsigmond*, Zord idő, *Szépirodalmi Figyelő,* 1861/62. II. szám. 5.6.7. In. S.F., *Dramaturgiai dolgozatok II.*, Franklin, Bp., 1907.

[299] Northrop Frye elgondolása szerint a románc ősi műfaja a romantika korában éledt újjá többek közt Walter Scott és Brontë nővérek szövegeiben. És valóban Kemény első nyomtatásban megjelent regénye mutat románcos jellegzetességeket, de amennyiben Frye kategóriáit érvényesítjük e szövegre, úgy inkább regény, románc és anatómia vegyülékének látjuk. Vö: Northrop FRYE, *A kritika anatómiája. Négy esszé.* Ford: SZILI József. Helikon, Bp., 1998. 262–272. A kérdés további, alapos szétszálazására látunk példát Bényei Péternél a XIX. századi történelmi regény románcos, biedermeier illetve realista jellegének vizsgálatakor Jókai, Jósika valamint Kemény művei kapcsán. BÉNYEI Péter, A *történelem* és a *tragikum vonzásában*: a *történelmi* regény műfaji változatai és a *tragikum kérdései Kemény Zsigmond írásművészetében*, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007. 31–35.

[300] SZEGEDY–MASZÁK, 1998. 20 –21.

[301] Paul RICOEUR, *A történelem és a fikció kereszteződése*. Ford: JENEY Éva. In: P.R.: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok,* Osiris, Bp., 353–372.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

valóságreferenciájú, hű közvetítése vagy igaz visszaadása, rekonstruálása, hanem a történelmi múlt utánképzése, annak esztétikai funkcióba helyezése, egy teremtett szövegvilág konstruálása, melyben a múlt felé fordulás, annak megszólaltatása, kérdéshorizontba állítása eszköz arra, hogy a szöveg a jelennel folytatott párbeszédben működésbe jöjjön, és így bizonyos aktuális kérdések, tágabb létösszefüggések a jelen olvasójának számára megvilágítódjanak.[302] Kemény tehát – ahogy értekező szövegében ki is fejti – történelmi regény alatt a kortársaktól hangsúlyosan elkülönülve nem a múlt szakszerű ábrázolását érti, hanem annak művészi visszateremtését a fikció és a művészi képzelőerő által.[303]

Egy történelmi regény olvasása tehát megkerülhetetlenül játékba hozza fikcionalitás és teremtettség kérdését, hiszen a téma és szereplőválasztás folyamatosan emlékeztet bennünket a kiinduló szövegelőzmény realitására, miközben nem feledteti azt, hogy a történelem egyes figurái és eseményei a műalkotás közegébe kerülve, egy új összefüggésrendszerben elveszítik egykori funkciójukat, esztétikailag átlényegülnek, s egy művészileg teremtett világ részévé válnak.[304]

A *Gyulai Pál* mint kísérletezés tehát sokféle formakészletből merítve, a romantika normáira támaszkodva törekszik a műfajelemek funkciójának megváltozására. Miközben egyrészt előállítja az egyes műfaji konvenciók nyelvi poétikai normáit, aközben azáltal, hogy e konstrukciók egyvelegét hozza létre, magát a művelet artisztikumát állítja az előtérbe.

Azt, hogy a különböző műfajok összeillesztése mennyiben ötvöződik egységes egésszé,[305] az eltérő műnemű szövegek között mennyire zökkenőmentes az átmenet, az értekező ismeretek sokasága miként dolgozik a szépprózai műorganizmus ellen,[306] nem célunk megítélni. Azt azonban lényegesnek tartjuk kiemelni, hogy e műfaji áttűnések mentén óhatatlanul rések keletkeznek, amelyek mint üres helyek működtetik a regényt. E szerkesztési megoldás koránt sem fogyatékosság, hiszen azáltal, hogy nyitva marad a szöveg szegmentumainak összekapcsolódási lehetősége, a szövegsémák kombinációjának munkáját a mindenkori olvasói képzelet végzi el, ami a sémák összekapcsolhatóságának sokszínűségét eredményezi.[307]

---

[302] BÉNYEI Péter, A *történelmi regény műfajkonstituáló tényezőinek meghatározási kísérlete* Studia Litteraria, 1999, XXXVII. 55–89.; 61–70.
[303] KEMÉNY, *Eszmék…,* 196.
[304] BÉNYEI, 1999. 75.
[305] SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Az elbeszélő nézőpont összetettsége Kemény Zsigmond regényeiben*. MTA I. Osztályának Közleményei, 1979. 411–441.; 434.
[306] Vö: MARTINKÓ, 1977. 368–369.
[307] Amit a szöveg maga is hangsúlyoz: „Minthogy olvasóim képzelődése könnyen kitöltheti az apró hézagokat, melyek egy szívviszony fejlődésének előadásában támadhatnak, nincs miért naponként az erdélyi fejedelmet szép Armidájához kísérjem, s néhány lapot Tiefenbach grófné Emlékezései-ből belétekintés nélkül átforgathatunk!...” KEMÉNY Zsigmond, *Gyulai Pál*, Szépirodalmi, Bp., 1967. II. 228.; Vö: Wolfgang ISER, *Az olvasás*

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

Az imént vázolt műfajai sokrétűség magától értetődően befolyást gyakorol a narratológiai eljárásokra, a beszédhelyzetek és nézőpontok kezelésére. Az elbeszélő kiváltságos helyzetéhez és a történetalakítás komplexitásához nem fér kétség.[308] Bárki, aki kézbe veszi a regényt, megbizonyosodhat az erőteljes elbeszélői jelenlétről[309], a történetmondó öntükröző tudatának jelöltségéről[310] és a diegetikus rend felszámolását célzó eljárások sokaságáról. A történetek felfüggesztése[311], az időbeli ugrások, az előre[312] és visszautalások[313] rendszere, a megszakítások[314], elhallgatások[315], máskor bőbeszédű kitérők[316], a dramatikusan megjelenített részek elbeszélői magyarázata[317], az elbeszélés idejét játékba hozó[318], az olvasót megszólító, regényvilágon kívüli tudását mozgósító kiszólások[319] sokasága, a hiányok pótlását, az elhallgatások feltárást célzó megszólalások[320], illetve az ezt a célt szolgáló utolsó fejezet[321] mind az elbeszélő

aktusa: Az esztétikai hatás elmélete, ford. HÁRS Endre In: *Testes könyv I.*, szerk. KISS Attila Atilla, KOVÁCS Sándor sk, ODORICS Ferenc, Szeged, Ictus – JATE, 1996, 241–264; 253–254.

[308] Lásd erről részletesen: SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Az elbeszélő nézőpont összetettsége Kemény Zsigmond regényeiben*. MTA I. Osztályának Közleményei, 1979. 411–441. valamint SZEGEDY–MASZÁK, 2007. 89–97. BARTA János, *Kemény Zsigmond. Bevezető tanulmány a* Gyulai Pál*hoz,* Szépirodalmi, Bp., 1967. 89.

[309] „E kérdésekre örömest felelnék, ha most Sofronia kisasszony dísztermébe éppen be nem lépett volna Cecil, de így ki kell hallgatnom őket, különben regényemben hézag támad." KEMÉNY, *Gyulai Pál,* I. 259. „Annyi idő alatt, míg olvasóim harmadát átforgaták azon ötleteknek, melyeket, ha mostani eszemmel 1591-ben fejedelmi kegyenc leheték vala, saját okulásomra följegyezni el nem mulattam volna, már a habos normann mén tulajdonosa és kísérete a Miklós-kapu előtti tér szegélyénél valának." *Uo.,* 306.

[310] SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *A történet és az elbeszélés szereplői Kemény Zsigmond regényeiben. Irodalomtörténeti Közlemények,* 1978/4. 475–494.; 491.

[311] „Én az érzékeny jelenetek barátja nem vagyok. Ennélfogva egy egész hajnali órát mellőzök." KEMÉNY, *Gyulai Pál*, II. 128.

[312] „…egy véletlen fölvilágosulás, melynek titkához olvasóim a közelebbi szakaszon drámai formában szorított jelenetei útján fognak jutni." KEMÉNY, *Gyulai Pál,* I. 360.

[313] „A Miklós tér előtti jeleneteket már ismerik olvasóim." KEMÉNY, *Gyulai Pál*, I. 326.

[314] „Itt megszakítjuk kivonatainkat Tiefenbach grófné Emlékezéseiből, mert már regényünk végpontjai felé más fonalszálak is elvezethetnek." KEMÉNY, *Gyulai Pál*, II. 304.

[315] „Sajnálom, hogy e regény terve csak a mutatványok készületeire és a színköri függöny felvonataláig engedi olvasóimat elvezetni." … „Általam föl nem leplezhető kérdések." KEMÉNY, *Gyulai Pál*, I. 48.

[316] „Gyermekkoromban voltam egyszer Sebeshelyt. Visszaemlékezéseimben csak halvány, elmosódott, álomszerű képe él e tájnak." KEMÉNY, *Gyulai Pál*, I. 141.

[317] „Mi ezentúl következik, azt célszerűnek gondoltuk drámai alakba öltöztetni." KEMÉNY, *Gyulai Pál,* I. 111.

[318] „Adja az ég, hogy a históriai iskola és kodifikáció emberei, Dessewffy Emil gróf és Eötvös József báró mielőbb szintoly összhangzó meggyőződésre emelkedhessenek a törvényhatósági rendszer árnyoldalai iránt, mint amily bizonyosan tudom én elméletből és Senno tapasztalásából, hogy egy börtönfal nemigen szokott kedves álmokat és vidor fölébredést okozni!" KEMÉNY, *Gyulai Pál*, I. 185.

[319] „Mi, ha irántunk fukar volt a végzet, törekszünk kellemes modorral pótolni fogyatkozásainkat. Így tesz Balzac úr is, ki mint tudjuk nem hasonlít Antinoushoz." KEMÉNY, *Gyulai Pál,* I. 221.

[320] „Ekkor rendre oly eszmék merültek föl agyában, melyek regényünk homályos és kevéssé indokolt helyeit fölvilágosíthatják, s melyeket mi röviden érinteni kötelességünknek tartjuk." KEMÉNY, *Gyulai Pál*, I. 188.

[321] „Mielőtt a közelebbről találkozás reményével most búcsút vihetnék olvasóimtól, néhány fölvilágosítással tartozom oly kérdésekre, melyek regényem személyeire vonatkoznak." KEMÉNY, *Gyulai Pál,* II. 324.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

digresszív szerepéről tanúskodnak[322], továbbá állítják lépten-nyomon a szöveg alakítottságát[323], és helyezik át a hangsúlyt a regény világszerűségről annak szövegszerűségére.[324]

A narratíva gyakori nézőpontváltásai is hasonló célt szolgálnak, ugyanis a perspektívaváltások során téma és horizont viszonya át- és átszerveződik, és a feltünedező üres helyek az odaértett olvasót folyamatos áttematizálásra ösztönzik.[325] A többszólamúságra építő szövegszervezés esetében az implicit olvasó nézőpontja vándorol a szereplői és az a narrátori szólam között, és e perspekítvaváltás során értelmeződnek az időközben elhallgatott üres helyek.[326]

A beszédhelyzetek gyakori váltakoztatása, és a műfaji konvenciók váltogatásának művelete, a drámát, az elbeszélő költeményt, a levelet, a naplót egységgé olvasztó forma egy olyan metanarratívát hoz tehát létre, amely a szöveg megalkotottságát hangsúlyozza, és mindenkori olvasójától e koncepciózusan teremtett szövegvilágban való eligazodást kíván.[327]

***

A *Gyulai Pál* megszakításokkal tarkított prózájába hét teljes levélbetét ékelődik, máskor a mű dramatikus jelenetre vált, ahol levélolvasás szituációjába csöppenünk, amikor Báthory Boldizsár és titkára olvasnak leveleket, illetve beavatódhatunk Gyulai levélolvasási helyzetébe, amikor is a Brutustól, Sennotól, Báthory Boldizsártól valamint Márkházytól hozzá érkezett irományok fölött mereng.

A levél nemcsak a regény struktúrájában játszik kiemelkedő szerepet, hanem ezen kívül a cselekmény alakulásának is meghatározó motívuma, különösen Sofronia Boldizsárnak címzett billet doux-a. Bár az elbeszélő számos alkalommal utal rá, tartalmát azonban mégsem ismerjük, az csak az allúziókból illetve a levelet övező számos bonyodalomból sejthető. Ismerjük keletkezésének körülményeit, hányattatásának útját, végigkövethetjük illetéktelen kezekbe

[322] „Miután azon titkos tanácsnak, melynek vitatkozásait igen megbocsátható regényírói taktikánál fogva előbb közöltük, mint indokait…" KEMÉNY, *Gyulai Pál*, I. 329.
[323] „De miért mulatnék hosszasan oly taglalásoknál, melyek ránk nézve merőben fölöslegesek, minthogy én a misztériumok rendezőjének régibb éveiről éppen semmit sem tudok, következőleg, ha olvasóim most vagy ezentúl érdekkel viseltetnének iránta, az nem krónikájából, hanem naplójából, nem múlt szenvedéseiből, de jelen - azaz regényem folyama alatti - tetteiből eredhet?" KEMÉNY, *Gyulai Pál*, I. 244. „Az új fejedelem regényem évében még nem volt zsarnok, mint Néró vagy a szörnynek nevezett Iván." *Uo.*, 267.
[324] Viktor ZMEGAC, *Történeti regénypoétika*. *A huszadik századi regény alapvető kettősség.* Ford: RAJSLI Emese. In: *Az irodalom elméletei I*. Szerk. THOMKA Beáta, Jelenkor, Pécs, 1996. 99 –170.; 104–115.
[325] Történetmondó és befogadó kapcsolatáról a *Gyulai Pál*ban lásd még: SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *A történet és az elbeszélés szereplői Kemény Zsigmond regényeiben*. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1978/4. 475–494. 492–493.
[326] Wolfgang ISER, *Im Lichte der Kritik.* In: Rainer WARNING (Hrgs.) *Rezeptionsästhetik*, Wilheim Fink Verlag, München, 1994. 323–342. 327.
[327] Vö.: COOPER, *i. m.* 30. A értelmezői tevékenység hangsúlyosságáról lásd még: KEMÉNY Zsigmond, *Gyulai Pál*, s.a.r. a jegyzeteket és az utószót írta: DOBÁS Kata, Napkút, Bp. 2011. 282.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

kerülését, majd amint a levél titkába több meg nem szólított beavatódik, végül pedig részesei lehetünk a jelenetnek, amikor a levél egy ládikába elhelyezve visszakerül feladójához annak sorsát megpecsételve.

Sofronia levelének kalandozása tehát cselekményszervező motívum, útját terjedelmi határokra való tekintettel nem követjük végig, csupán e motívum kibontakozásának egyes stációra összpontosítunk, jelesül arra, hogy e fogalmazvány birtoklása vagy éppen elvesztése milyen konfliktusokat indukál. Genga árulónak titulálja Pierrót, meggyanúsítja, hogy hírvivői szerepét szándékosan nem teljesítette. Farkas István a muderrisek Komjáti-várban tartott gyűlésének végéhez közeledve megvádolja Gergely diákot, azaz Ali csauszt, és a harmadik vádpontban épp azt hozza fel ellene, hogy ugyan a levelet az ő aktív asztrológusi segítségével sikerült Pierrótól ellopni, viszont a diák neki azt nem mutatta meg, titkába be nem avatta, ami ellenkezik a muderris társaság törvényeivel.[328] Az ellopott levél és Sofronia vélt becsületén esett folt ürügyén vív párbajt Genga és Gergely diák, ami az idős nemes halával végződik. Végül pedig e levél az ok, amiért Zsigmond Sofroniát mind az ágyából mind pedig az országból száműzi.

Szintén e levél kapcsán – egy értelmezői kicsinyített tükörjelenetben – kontextualizálódik maga a nyomolvasás aktusa, az imént említett szcénában, amikor Farkas István elcseni Pierrótól Sofronia billet doux-át. Farkas István, azért hogy Pierrótól a levelet megszerezze, asztrológusnak álcázza magát, és úgy tesz, mintha a mágia különös nyelvét ismerve olvasná a jeleket a csillagjegyekből illetve a tenyér barázdáiból, holott információit Gergely diáktól szerezi. Pierro tenyerében először Vénusz majd Mercurius jegyét látja kirajzolódni. A szerelem istennőjének feltűnése apropóján szívügyekben való óvatosságra inti hallgatóját, míg a második jelet a hírvivő hányatatott szerepével azonosítja. Pierro mindkét megfeleltetést helyénvalónak érzi, és magát mint a szerelemes levél közvetítőjét egyre kényelmetlenebbül érzi, olyannyira, hogy fájdalmas arccal óvatlanul a levelet rejtő zsebéhez kap, ezzel feltárva – az erre figyelmes tenyérjós tolvaj előtt – annak lelőhelyét.

Hermész azonban nemcsak hírvivőként ismert, hanem ő a tolvajok istene is, amely szerepkörének említését Farkas nem véletlenül mellőzi. Hermész életének első napján szemet vetett Apollón teheneire, és azokat úgy csente el, hogy visszafelé vezetette őket, fordított nyomokat hagyva. Farkas valójában a megjelenített értelmezői munka során egy olyan jelfejtési aktust hajt végre, amely, miközben egy bizonyos jelmegfeleltetést feltár, aközben a jelnek épp az aktuális jelen helyzetre mutató s abban feltáruló, deiktikus értelmét elhallgatja.

[328] „Amely muderris nem jelent föl hivatalosan minden adatot, mely által egy gyanús egyén tetteiről tudomást vőn, a halál padjára ül.” KEMÉNY, *Gyulai Pál*, II. 26.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

Pierro látószöge és értelmezői tevékenysége korlátozott, csak a félrevezetője által szándékolt (nyomokra) jelmegfeleltetésre figyel, miközben – az elbeszélői magyarázatok során szándékoltan is – beavatott olvasó számára a jelértelmezés szituációja egyúttal megjeleníti magát lopás helyzetét is s e szimbólum számára denotátumainak összetettségében mutatkozik meg.

A levél születésének körülményei sem szokványosak, Báthory Boldizsár találkát kérő levele hívja életre s Sofronia bájait ígéri cserébe a grófnak Senno megmentésért. Genga javaslatára a színésznő becsületét és a kivitelezésre váró ügy sikerét szem előtt tartva Sofronia árnyalja az eredeti változatban tett ígéreteket. Vagyis az irat – mint ahogy azt az elbeszélői kiszólásból tudjuk[329] – Sofronia kézírásával, de Genga útmutatásai alapján készül, így a szerzőség kettejük között oszlik meg. A levél hét kézen (Genga, Pierro, Farkas István, Gergely diák, Boros Jancsi, Gyulai Pál, Zsigmond fejedelem) is megfordul, tartalmát pedig öten ismerik Sofronia, Genga, Gyulai, Gergely diák, és Báthory Zsigmond.

E levél különössége tehát abban áll, hogy miközben több szálon is alakítja a történések folyását, rengeteg kalandot és konfliktust generál, történetszálakat mozdít elő és jellemeket bír cselekvésre, aközben eredeti, ontológiai funkcióját nem teljesíti be, mivel címzettjéhez, Boldizsárhoz maga az irat, sőt annak még híre sem jut el, hovatovább a cél, ami megírását – és rögtön azt követő alakítottságát – kiváltotta, Senno kiszabadításának ügye, mint lehetőség fel sem merül. A levél tehát az eredeti, intencionált funkcióját nem tölti be.

Ellenben a sok betolakodó olvasó komplikálja a levél kommunikációs szituációját. A különböző szereplők más és más értelmet tulajdonítanak neki: Cecil Sofronia iránta való hűtlenségét látja benne, Gergely diák a lehetőséget a két rokon viszályának fokozására, Gyulai egy újabb Senno kegyelméért való könyörgést, Zsigmond pedig több szempontból is a színésznő általi elárultatását, hiszen nem csupán mint szeretője válik hozzá hűtlenné, hanem vetélytársától, Boldizsártól épp annak kiszabadítását kívánja, aki ellenlábasát élteti vele, a fejedelemmel szemben.

Sofronia levele kalandos körútja után dolga végezetlenül, csúfondárosan megtoldva kerül vissza feladójához. Zsigmond egy háromosztatú ládikát ajándékoz a színésznőnek, amelynek első fiókja aranyakat rejt – feltehetőleg az utazás költségeit fedezendő –, a másodikban egy valószínűleg Gergely diák kézírásával keletkezett *Sofronia kisasszony útja* című írás található, amely Sofronia országból való eltávozásának jelenetét beszéli el részleteiben, míg a harmadik magát az eredeti levelet tartalmazza kiegészülve Zsigmond kézírásos appendixével, amelyben egykori kéjhölgyét az ország elhagyására utasítja.

[329] „Végre annyi csillagokkal volt rakva a levél, hogy Sofronia a tisztázáskor alig tájékozhatta magát, és többször vitatá, hogy ily sok szóval egész billet doux gyűjteményt el lehetett volna látni.” KEMÉNY, *Gyulai Pál,* I. 248.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

Sofronia levele tehát, nemcsak, hogy nem jut el címzettjéhez, hanem helyette a legkevésbé illetékes kezébe kerül, nemcsak, hogy nem teljesíti be célját, hanem úgy egészül ki, hogy a hozzátoldás destruálja a levél eredeti szándékát, sőt annak feladóját is megsemmisíti, megfosztja addigi státuszától és ezzel járó privilégiumaitól, egy olyan helyzetet konstruálva – ezt jeleníti meg a második fiók tanulmánya – amelyben mint idegen, és ennélfogva szükségtelen s eltávolítandó figura azonosíttatik.[330] Az írás e végső hozzátoldással kiegészülve mint fenyegetés jön működésbe, a szupplementum működésbe hozza a nyelv felforgató erejét, amely feladója ellen hat, és – Erdély érvényesülési lehetőségein belül – felszámolja azt.

A különböző befogadók eltérő értelmezésének következtében a levél jelentése e különböző értelemtulajdonításokban szóródik. Az olvasó pedig, mivel a levél szövegébe betekintés nem nyer, ezért értelmezését ez elbeszélt olvasói recepciók következtében alakítja.

E példán keresztül tehát azt igyekeztünk alátámasztani, hogy egy levél anyagszerűségével, kézzelfoghatóságával miként válik a cselekményalakulás eminens eszközévé, elvesztése, elrejtése, idegen kézbe kerülése pedig mily mértékben befolyásolja az események alakulását.

***

A *Gyulai Pál*ban 7 teljes levélbetétet olvashatunk, ezek közül kettő terjedelemében jócskán felülmúlja az összes többit, mindkettőt Alfonso Cariglia írja Tiefenbach grófnak, akivel mint szereplővel mindössze egyetlen egyszer a regény elején találkozunk egy drámai jelenetben, amikor mint prágai titkos követ Erdély visszacsatolásának feladatával érkezik ez ügyről Alfonsóval és Lazintzkyvel szövetkezni. Alakja többször nem bukkan fel, csak neve jelenik meg többféle kontextusban is, rejtélyes figurájáról tehát a vele fennálló viszonyokból és a hozzá intézett szövegekből kaphatunk képet. Azonkívül, hogy ő Alfonso titkos terveinek szövetségese és leveleinek címzettje, egyúttal ő lesz Eleonóra második férje. Arról, hogy a rendíthetetlen, férjéhez hű Eleonóra egyszer csak, mint Tiefenbach grófné tűnik fel a regény legutolsó fejezetéből kapunk magyarázatot.[331] Itt az elbeszélő történetének eddig elhallgatott részleteiről ad felvilágosítást az utolsó pillanatig késleltetve e szupplementumokat, amelyek a történetmondó szavai szerint a történet teljessé kiegészíthetőségét célozzák, miközben pedig tovább

[330] „A honi nők hűtlenségét szívesen tűrjük, de idegen némberekre nincs szükségünk.” KEMÉNY, *Gyulai Pál,* II. 162.

[331] Tiefenbach grófnő figurája nagyban foglalkoztatta Keményt, regényt is tervezett e címmel, de a regény nem jelent meg, kéziratáról nem tudunk. Lásd erről Kemény Jósika Miklósnak írott 1847. február 24-ei levelét. Lásd: *Kemény Zsigmond levelezése*, Sar: PINTÉR Borbála, Balassi-ELTE, Bp. 2007. 84.; Vö még: PAPP Ferenc, *Báró Kemény Zsigmond*. Akadémia, Bp. 1922. I. 382.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

bonyolítják az eddig is nehezen szétszálazható történetszálakat, mivel a visszatekintő részek gyakorta olyan új információkat hoznak az olvasó tudomására, amelyek következtében a korábbiakat újraértelmezni kényszerül. Például kiderül, hogy Senno egy távoli Tiefenbach rokon, bizonyos Hugo kitett gyermeke, akire kalandos életútja során ugyan nem lel, azonban némi vagyont hagyományoz, amiket a báró Senno özvegyének – hogy nála udvarlásában célt érjen – továbbad, ezzel neki jogos nevet és vagyont nyújtva ahhoz, hogy terveit Gyulai ellen kivitelezhesse. A történetszálak ilyetén és ehhez hasonló összetalálkozása hovatovább összekuszálódása, mint fentebb említettük gyakran érvényesülő eljárása a regénynek, amely műveletről miközben azt feltételezzük, hogy egy részlet alapos megismerését, a hiátus betöltését szolgálja, aközben épp az egész koherenciája felől bizonytalanít el.

Mindkét levél csak a megszólítás és a búcsúzás paratextusával él. A keltezésről a beágyazó szövegből értesülünk: az első levél 1591. május 31-én, a második június 3-án fogalmazódik. Az első időpontról a levél bevégeztével értesülünk, mint ugyanannak a napnak az eseménye, amelyen a fejedelem palotaostromtól tartva Alvincről Gyulafehérvárra visszavágtatott. A szerencsétlen hazafutás a két Báthory rossz viszonyát még tovább rontja, és – mint látni fogjuk – az erdélyi főurakat a két utód közötti döntésre sarkallja. Azaz e levél épp azon reggelen fogalmazódik és tör lándzsát a Báthory fiúk kibékítése mellett, melyen e rokoni kapcsolat végleg elmérgesedik. E változással a levélíró jezsuita csak később jön tisztába, az új információk tervei azonnali módosítására sarkallják, amelyről szövetségesét ismételten levélben tudósítja.

Több metanarratív megjegyzés is előrejelzi az izokrón jelenséget. Az olvasó tehát kitüntetett helyzetéből adódóan az egyidejű eseményeknek beavatottja, így számára láthatóvá válik, ahogy maga a levél megírása olyan sok időt vesz igénybe, hogy a benne foglaltakat a rá, illetve közben következő események időközben felszámolják.[332]

A két levél keletkezésének időpontjai tehát épp a regény történelmi szálában bekövetkező fordulatot keretezik: Erdély szenátusának június elsejei összeülését és Báthory Boldizsár bukását döntő titkos végzését, amelyről – mint látni fogjuk több titoktartásra tett eskü megszegésének következtében – a páter második levele beszámol. Így míg az első levél, amely a Báthory testvérek majdani kibékülését tervezi és Boldizsár jövőbeli szerepének emelkedését tekinti tárgyának, főként prolepszisekben gazdag, addig a második írásmű elsősorban analepeszisekkel

[332] „Mihelyt tudósítását bevégzé, s a zárda magányából távozhatott, idegenszerűnek lelé a szabad léget, melyet néhány óráig nem szívhata… […] egy megmagyarázhatlan valaminek elősejtelmét lehellette kedélyére. […] Szóval Alfonso, zárdáját odahagyva, azon sejtések martaléka lőn, melyeket gyakran érzünk, midőn egy kedvetlen történet kezdetéből kimaradánk, s folyamába véletlenül lépünk.” KEMÉNY, *Gyulai Pál,* I. 441–442.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

él, azok felfejtését kívánja, hiszen a megíráshoz képest korábbi döntés születésének és kitudódásának körülményeit tárja fel.

Mindemellett az első levél is tartalmaz retrospektív, retenciós részeket, Cariglia több a korábbi találkozón elhangzott cikkelyt is ismétlésszerűen felelevenít, illetve kibővít és alátámaszt, valamint – hogy ígéretéhez híven a grófnak ügyük alakulásáról kellő alapossággal beszámolni tudjon – olyan eseményeket is elbeszél, amelyeket az olvasó más narratív nézőpontból ismer. Az újrafelelevenítések és a megidézések alkalmával szelekció és kombináció műveletsorával szembesülve az olvasónak módja nyílik a létrejövő kétféle narratíva egybevetésére.

A páter első levelének portréi nyomán Alfonsót jó emberismerőnek,[333] helyzet felismerőnek és ügyes diplomatának ítéljük, hiszen mind Zsigmond, mind pedig Boldizsár jellemének rajza sokban egybeesik a korábban róluk olvasottakkal, habár nyilván ez egyéni nézőpont egy-egy tulajdonságot kommunikációs szándékából adódóan kitüntetett módon kezel. Zsigmond központi alakja a regényben sztratszkopikusan sokféle nézőpontból artikulálódik[334], kezdve Báthory István merengésén Zsigmond arcképe fölött vagy a titkos tanácsban Kendi jellemzésén, melyeket a dramatikus és elbeszélt jelenetekből megismert helyzetek árnyalnak továbbá. Az elbeszélő aprólékosan megszerkesztett egyedi portréjában igencsak komplex képet fest a fejedelemről. Az elbeszélés idejét a regényidővel ütköztetve vázolja fel a történelmi figura átértelmeződésének, megítélésének alakulástörténetét, s történetmondói álláspontját hangsúlyosan és sajátosan elkülöníti az általános vélekedésektől. A történelem jövőidejéből visszatekintve ábrázolja talányos, változékony jellemű hősét a történelem – és épp e regényszöveg által megidézett történeti idő – során megképződő zsarnok figurájától függetlenítve.[335]

Ez összetett jellemrajzból – ahogy tette azt már korábban szóban is – Alfonso levelében elsősorban a fejedelem gyöngeségét és megingathatóságát emeli ki[336], amelyeknél fogva ő mint

[333] Persze mint oly sok megállapításunkat, úgy ezt is revízió alá kell vegyük a szöveg előrehaladtával. Hiszen Alfonsó Gergely diákról adott jellemzése szereplői és elbeszélői nézőpontból is hibásnak tűnik. Vö.: Cariglia Eleonórához szóló levelét és Eleonóra saját naplójában rögzített benyomásait: „Alfonso jó concionator lehet ugyan és gyóntató... ah, ezt tudom, mily jó! – de arcfestő nagyon hűtlen. Őfensége titkárját idomtalan alkatú és szögletes modorú férfinak rajzolá le, pedig kevés jelentékenyebb arcot ismertem és társalgása bár nem folyékony, bár gyakran szakad félbe, s téved sötét ösvényekre, hol a kedély láthatárát fellegek borítják, mégis örökké érdekes, sőt néha magával ragadó. KEMÉNY, *Gyulai Pál*, II., 273., 275.

[334] Zsigmond közvetlen jellemzéséről lásd: SZEGEDY–MASZÁK, 2007. 106–107.; Barta János Zsigmondot kiszámíthatatlan, patologikus jellemekhez sorolja, lásd: BARTA, 1981., 244. A jellemek sokoldalúságáról lásd még: KEMÉNY Zsigmond, *Gyulai Pál I–II.*, s.a.r. a jegyzeteket és az utószót írta: DOBÁS Kata, Napkút, Bp. 2011. II. 283.

[335] Báthory Zsigmond részletező jellemrajzát lásd KEMÉNY, *Gyulai Pál*, I. 297–306. Vö: „Sokan keresték s találták is föl ez ifjúnak – kiben olvasóim már bizonyosan Zsigmond fejedelmet gyanítják – vonalain azon rémítő jeleket, melyekről tüstént ráismerhetni a szörnyre, a zsarnokra, a vérszomjasra, az erdélyi Néróra. Én mellképét nagy figyelemmel vizsgáltam, s most is legparányibb részletekig visszaemlékezésem előtt lebeg, de kénytelen vagyok őszintén megvallani, hogy hasonló eredményre nem juthattam.” *Uo.*, 297.

[336] „Sokat panaszoltam levelem elején őfenségének ingatag természetéről, mely gyakran alig hihető gyorsasággal rohan a legszögesebb végletekre.” KEMÉNY, *Gyulai Pál*, I. 440.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

gyóntatója minél nagyobb befolyást igyekszik gyakorolni kegyeltje fölött. A fejedelem befolyásolhatósága ugyanúgy nyomatékosan megjelenik a korábbi, részletes elbeszélői jellemrajzban,[337] mint ahogy hangsúlyos lesz majd a páter második levelében, továbbá ahogy a regényidő előrehaladtával látni fogjuk, az események alakulásának meghatározó tényezője lesz.

Báthory Boldizsár figuráját illetőleg is beavatottnak tűnik a levélíró ugyanis ifjúkorát, neveltetését, a történelmi közelmúltban betöltött szerepét tekintve új elemekkel bővíti tudásunkat, ugyanakkor az olvasó számára korábbról már ismert események alapján fest – az olvasói konklúzióhoz hasonlatos – hű portrét a fogarasi grófról. Alfonso Boldizsár hiúságát taglalva nagyon hasonló megállapításra jut, [338] mint amit a fogarasi gróf – az olvasói emlékezetben nyilván még élő jelentben[339] – önmagáról állít.

Mivel a szövetségesek célja Boldizsár emelkedése és a Báthory-fiak megbékéltetése, ezért megidéződik – mind e levélnek, mind az egész regénynek meghatározó jelenete – a Báthoryak konfliktusának gyújtópontja, Boldizsár s Jósika inzultusa. Bár az együttműködők között már szóba került az ügy, azonban a szorgos levélíró itt részleteiben beszéli el a történteket, pártatlanul, az elbeszélői diskurzushoz hűen kivonatolja a már ismert eseményeket. Továbbá annotálja Jósika kegyenci pozíciójának szilárdulását, ami szintén a prágaiak érdeke ellen való, hiszen a felek kibékülését, Erdély állapotának rendeződését egyelőre e kegyenc bukásának előidézésében látják. A korábban szóban is vitatott tárgyban, miszerint a nagy ívű tervek tekintetében, Jósika vagy Gyulai bukása kedvezőbb-e, e levél még nem hoz döntést. Az eseményekben bekövetkező változások azonban eldöntik a kérdést, így a titkos tanácskozáson részt vevő, s a határozatról a fejedelmet tudósító Gyulainak kell vesznie, erről majd a második levélben hallunk részletesen.

---

[337] A regényben ehelyütt is nagyon összetett szintaktikai helyzettel van dolgunk. Ugyanis a jellemzésében e tulajdonság kérdésként merül fel, és rá hosszas fejtegetés után születik csak válasz. „Volt-e ő annyira a tevékenység mezejére zaklatva, hogy midőn önállónak s makacsnak mutatkozott is, ne legyen vékony fonalszálakkal most a kegyenc, majd a gyóntató akaratjához bilincselve?" […] „Szóval: Zsigmond fejedelemnél azért nehéz és veszélyes a kegyenc sorsa, mert ő nem gyönge ember szenvedélyekkel, nem ingatag lélekerő nélkül. Ő bír jellemmel. S e jellem hegyhez hasonlít…" KEMÉNY, *Gyulai Pál*, I. 302, 305. Azonban a szöveg felépítése, arányai, a metaforikus képek vonatkoztatási rendszerének felfejtése mind a kérdés-válasz logikája ellen hat, ugyanis a felelet nem juttatja nyugvópontra, nem zárja le, nem rendezi el, nem feleli meg a kérdésben körvonalazódókat. Válasz formájában egyszerre jelenítődik meg Zsigmond jellemének egyetlen tulajdonsága, majd számolódik is fel a következő pillanatban mind a feleletjelleg kérdésességével mind pedig jellemrajz további részleteinek megismerésével.

[338] Vö: „Mily nyomorult tér nyílik nálunk a becsszomjnak! Kinek jutna Gyulafehérvárt több eszébe, mint kéj és elkábulás? Mily boldog Raleigh! Ő egy nagy birodalom polgára, és szeretője volt egy híres királynőnek." „Inkább szeretne a prágai kabinet tábornoka vagy valamelyik lovagias országban ünnepelt udvaronc, tekintélyes főnök lenni, mint fejedelem oly tartományban, mely, hogy úgy szóljak, az európai polgárosodás égövén kívül esik." KEMÉNY, *Gyulai Pál*, I. 407, 438.

[339] Abban ismét a szálak felettébb ügyes bonyolítását és az eltérő narratív szintek egymásba ékelődését látjuk, hogy Boldizsár e kijelentést Raeligh levelének olvasása után teszi, amelyet bevégezvén épp Alfonso keresi fel váratlanul, azért, hogy vele a titkos tanácsról megtudottakat közölje, ahogy e jelenetet a páter második levélben fel is idézi.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

***

Alfonso második levele[340] hamarosan követi az elsőt, bár e nevezetes napok eseményeiről a két levélszöveget beágyazó rész csak igen szűkszavúan tudósít, egyrészt proleptikusan felidézi az alvinci hazafutást és az azt követő titkos szenátusi gyűlést, másrészt jelölten elhallgatja[341] azokat az eseményeket, melyek a jezsuitát sürgősen e levél megírására ösztönözték. Azaz lesznek olyan eseménymozaikok, amelyek először vagy egyáltalán csak e személyes közlés révén jutnak el az olvasóhoz.

A második fogalmazványt a következő felvezetés után kapjuk kézhez:

„A bezárt cellában suttogva folyt értekezéseik iránt elég felvilágosítást nyújt Alfonsónak még aznap Tiefenbach grófhoz intézett második levele, *melynek szövegét viszont kihagyások nélkül közöljük*."[342]

Az elbeszélői közbeszúrás ellentétes kötőszava következtében nyomban tűnődni kezdünk, hogy ez oppozitív – itt egészleges, ott hiányos – viszony vajon mely szövegrésszel állhat fenn. Visszautalásként egyrészt vonatkozhat a cellában elhallgatott dialógusra, amely beszélgetést eladdig nemhogy kihagyásokkal, de töredékeiben sem ismeri egyelőre az olvasó, az ez okból keletkező kíváncsiságát csak jócskán késleltetve csillapítja majd Alfonso terjengős levelének utolsó harmada. Utaló és utalt távolsága a hosszadalmas késleltetés miatt feltűnő. Másrészt olvashatjuk analeptikus utalásként a korábban is idézett Gergely diák közlendőjét az olvasó előtt egyelőre elhallgató elbeszélői magatartásra, explicit ellipszisként.[343] Ugyanakkor szintaktikailag e megjegyzés visszavonatkoztatható Alfonsó és Tiefenbach viszonyában ismeretes korábbi levélre is, az első levél töredékes mivoltára tett célzásként. Amennyiben e hiátust az első írásműre vonatkoztatjuk, csalódnunk kell, ugyanis sehol sem véljük felfedezni csonkolás nyomát; az első levél az újraolvasás után is a teljesség, lezártság látszatát kelti.

Viszont ezen megállapításra csak úgy juthatunk, ha a május 31-ei levelet ismételten fellapozzuk. De bármely értelmezés is álljon fenn ez elbeszélői megjegyzés azt mutatja, hogy a

[340] A leveleket, naplóbejegyzéseket jelző idézőjelek használata következetlen, több helyen, így itt is mind az első mind pedig legújabb 2011-es kiadásból hiányzik a másodlagos közlést jelölő záró idézőjel, talán azért, mert ez a levél rekeszti be a III. kötet IV. fejezetét. Vö: KEMÉNY Zsigmond, *Gyulai Pál*, Pest, Hartleben, 1847. III. 106., KEMÉNY Zsigmond, *Gyulai Pál*, Bp., Napkút, 2011. s.a.r és jegyz. készítette és az utószót írta: DOBÁS Kata. I. 281.

[341] „Miről értesíté e szemfüles ember őt, később világosságra jön." KEMÉNY, *Gyulai Pál*, I. 442.; A regény kihagyásairól, ellipsziseiről, megszakítottságáról lásd bővebben: SZEGEDY–MASZÁK, 2007. 89–95.

[342] KEMÉNY, *Gyulai Pál*, I. 442. [Kiemelés: P.B.]

[343] Lásd erről Gérard GENETTE, *Az elbeszélő diskurzus* (Ford. Lovas Edit és Sepeghy Boldizsár) In: Szerk.: THOMKA Beáta, *Az irodalom elméletei I*. Jelenkor-JATE, Pécs, 1996. 61–98.; 92–94.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

történetmondó az egyes részeket, mint eddig láttuk előre sejtetve, olykor többször több nézőpontból láttatva, másokat elhallgatva, megint másokat aprólékos részleteiben akár szóról szóra, azaz alakítva osztja meg olvasójával. Ezzel a befogadót a szöveg alakítottságának tapasztalatára folyamatosan figyelmezteti, továbbá a történetmondó ehelyütt magát sokat tudó narrátori szerepben tűnteti fel, s annak látszatát kelti, hogy az eseményeknek még a közrebocsátásuk előtt tudatában van.

Analeptikus allúzióval találkozhatunk még e levél igen kitüntetett helyén, amikor is, mind e szupplementum mind az egész regényre nézvést lényegi eseményről, az erdélyi szenátus titkos gyűlésén történtekről, az ott meghozott döntés eredményéről értesülünk.

Cariglia levelét a levélíró helyzetéből ismerjük meg, így az ő látószögén keresztül követjük a szöveg alakulását.[344] Levele több olyan eseményről számol be, aminek ő maga is részese, ha más nem, hallgatója, így helyzete a történet(ek)hez képest szükségképpen meghatározó, a szöveg személy, tér- és időviszonyait hozzá képest értelmezzük. Mivel a levélíró több másoktól származó megnyilatkozást is fölidéz, ezért egyrészt több – egymásba ágyazódó – történetmondói centrum is kialakul. Az így létrejövő megismerő és/vagy elbeszélői ének horizontja eltérő, a történetekhez való hozzáférésük – mint látni fogjuk – korlátozott és elfogult, ennek következtében bizonyos történések több szempontból, eltérő interpretációval tárulnak fel az olvasó előtt. E megnyilatkozások megjelenítésekor a levélíró többféle beszédmóddal operál. Saját szólamába dramatikus módon párbeszédes részeket épít, így a figurák személyes beszéde szó szerint(inek tűnve) megelevenítődik. Gondoljunk csak a levél elején Gergely diáknak tulajdonított cirkalmas felvezetőre, amelynek stílusa és példázatossága a köpönyegforgató diák korábbi megnyilatkozásaira emlékeztet. E terjedelmes szövegrész egyúttal késleltetés is, amely, mivel az elbeszélés tartama egybeesik az elbeszélt megnyilatkozás tartamával mindhárom hallgató – Alfonsó mint egykori hallgató, Tiefenbach mint megszólított címzett és az olvasó – izgalmát tovább fokozza. A levélíró más részeket pedig szintaktikailag épp elkülönít a megszólaló alanytól, szabad függő beszédben, saját megjegyzésével, benyomásaival, magyarázataival kísérve jeleníti meg.

[344] Vö.: SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Az elbeszélő nézőpont összetettsége Kemény Zsigmond regényeiben*. MTA I. Osztályának Közleményei, 1979. 411–441. 423.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

A narratív szintek egymásba épülésének láncolta még tovább bonyolódik egy szokatlan[345] lábjegyzetbe vagy más kiadásokban zárójelbe helyezett[346] elbeszélői közbeszólással. E metalepszisben[347] az elbeszélő átlépi az éppen mondott történetének keretét, kiszól olvasójához, figyelmeztetve őt, hogy a páter által írottak és az általa mondottak nem esnek egybe.

Már a maga a metalepszis is megteszi hatását, nem feledteti a fikciós szintek metadiegetikusan egymásba épülő rendszerét, a kiszólás konatív jellege pedig aktivitására, újraolvasásra ösztönöz, hiszen e különbségek meglétéről csak úgy bizonyosodhatunk meg, ha ismét fellapozzuk a hivatkozott részeket.

Mivel mi olvasóinktól nem várjuk a *Gyulai Pál* egyes részleteinek könyvnélküli ismeretét, azonban az állítások hitelességéhez elengedhetetlennek tartjuk e részletek egybevetését, ezért a vonatkozó passzusokat terjedelmi okokból a főszövegben – tőlünk származó kiemelésekkel segítve a tájékozódást – idézzük.

Alfonso levele:

„E gyűlésben – **mint mondá** – *Gyulai Pál úr lángszavakkal festette le Báthory Boldizsár rendetlenségeit, nagyravágyását és uralkodási szomját*. Cáfolhatlan okokkal bizonyította be, hogyha csak néhány napig késedelmeskedik a kormánygyűlés, a lázadást korlátolni lehetetlen lesz, és a fejedelem élete fog veszélybe sodortatni. Midőn az állam legtekintélyesebb férfiai egészen meggyőződének szavai igazságáról, indítványba hozta, hogy a fogarasi gróf első törvénytelen föllépésekor ölessék meg, mint Bebek legyilkoltatott Izabella királyné parancsából, mert a forradalom szélére sodort Erdély csak ius ligatum és vérbíróság által hozathatik rendbe. A tanácsosok áthatva üdvös nézeteitől, e szabályt elfogadák, de határozataik titokban tartására a misztikus erejű keresztre esküdtek meg. Mihelyt a gyűlés berekesztetett, Gyulai Pál közakaratból – **így végzi vallomását a fejedelem** – hozzám küldetett, s miután meggyőzött, hogy nagy fontosságú tény jött náluk szőnyegre, melynek nyilvánításából fejemre és a hazára végveszély háramlana, rávőn, miképp én is a feszületre fogadjak örök és feltétlen eltitkolást. Ily előzmény után értésemre adta a kormánytanács határozatát.

(Olvasóim emlékezhetnek, hogy a titkos gyűlés folyama *ellenkezik* Alfonso e közleményével, *mert éppen Gyulai volt, ki leginkább kárhoztatá Kendinek a fejedelemmel is csak félig közlött indítványát.* Azonban a tény ily elferdítését nem lehet a szent atyára róni. Mert midőn Báthory Zsigmond a kegyenccel tartott párbeszédkor neki tulajdonítá a tanács megállapodását, s ez híven esküjéhez, bármint küzdött szíve, olyant nem nyilváníthatott, mi a fejedelem makacs hitét megcáfolja – már el vala vetve a *félreértés* magva. *Zsigmond rögzött hite mellett maradott, ezen alapra építé vallomásait*, s mondott a gyűlés folyamáról oly általánosságokat, melyek természetesen másként

[345] A leveleket felvezető vagy azok lezártát kísérő szövegekben a történetmondó gyakorta bevezeti vagy kommentálja a levelek megnyilatkozásait, van, hogy szereplői közbeszólásokkal szakítja meg a levél szövegét, de a Kemény regényeiben fellelhető levelek közül ez az egyetlen, ahol az interpretációs útmutatás magába a textusba ékelődik.

[346] Az általunk használt 1967-es kiadás e hozzáfűzést zárójelben hozza, míg az első és az újra gondozott 2011-es kiadás lábjegyzetben szerepelteti. Vö: KEMÉNY, 1847. III. 95., KEMÉNY, 1967. I. 453–454.; KEMÉNY, 2011. I. 275. A lábjegyzet helyi értékének jelentőségéről lásd még a legutóbbi megjelenés utószavát: KEMÉNY, 2011. 280–281.

[347] A határátlépés alakzatával e regényben több helyütt is találkozhatunk, megesik, hogy a különböző narratív szintek keretei közötti átlépéskor a történet és az elbeszélés kronotoposzainak különbsége különös hangsúlyt kap: „Adja az ég, hogy a históriai iskola és kodifikáció emberei, Dessewffy Emil gróf és Eötvös József báró mielőbb szintoly összhangzó meggyőződésre emelkedhessenek a törvényhatósági rendszer árnyoldalai iránt, mint amily bizonyosan tudom én elméletből és Senno tapasztalásából, hogy egy börtönfal nemigen szokott kedves álmokat és vidor fölébredést okozni!” KEMÉNY, 1967. I. 185. Kemény itt Dessewffy Emil *Budapesti Hiradó*-ban 1845. július 6 –17 között megjelent cikkeire utal, amiket a *Gyulai Pál* megírásakor olvasott. Lásd erről részletesebben az 1845. december 15-én Jósika Miklósnak írt levelét In: *Kemény Zsigmond levelezése*, sar: PINTÉR Borbála, Balassi, Bp., 2007. 59–60.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

nem is **történhettek volna**, **ha** a tények úgy állottak vala, mint azokról Zsigmond értesítették, s ha az indítvány valósággal Gyulai Páltól **származott volna**.)”[348]

„– Bármit határozzatok, kettémetszétek Boldizsár életének fonalát – *mormogá magában*. – Uraim – szóla rövid szünet után, mely alatt Kendi megpihent –, úgy rémlik, hogy midőn Zsigmond őfensége fölött bíráskodni jogot veszünk magunknak, tanácskozásunk a dolgok természeténél fogva *összeesküvéssé* alakul.”[349]

„– Már nincs egyéb hátra – szólott a korlátnok –, mint kinevezni egyik társunkat, hogy határozatunk iránt őfenségét értesítse.

– E kötelesség mindig a legifjabb tanácsost illette – jegyzé meg Kendi.

– Gyulai Pál úr! Lépjen hozzám közel – hangzék a korlátnok ünnepélyes parancsolata.

Zsigmond kegyence engedelmeskedett.

– Ön titkot és hallgatást e keresztre esküdött.

– Úgy áldjon Istenem, mint szavaimat megtartani fogom – válaszolá Gyulai.

– Fölszabadítjuk, hogy a fejedelemnek kinyilatkoztathassa, hogy a kormánytanács Báthory Boldizsár halálát kívánja, azon esetben, ha őnagysága egyetlen új törvénytelenség által bűneinek számát növelné. Több részletekre ön, Gyulai Pál úr, ki nem terjeszkedhetik.

– Az adott utasítást megszegni nem fogom – *erősíté a kegyenc, mellére tevén kezeit*.

– Vegye ön e keresztet – folytatá a korlátnok –, s mielőtt szándékunkat fölfedezné, eskesse meg Zsigmond őfenségét, hogy azon állami titkot, mely most végzéssé lőn, senkinek nyilvánítani nem fogja.

Gyulai mélyen hajtá meg fejét.”[350]

[…]

„Zsigmond, ki a beiktatási esküt is élete némely perceiben botrányos szertartásnak képzelte, mert kétellyel vegyült számoltatási hajlamot rejt kedélyes formák közé, *most meg sem akará hallgatni azon indokokat*, melyek szenátusát ösztönözték csak kikötések mellett tudatni a fejedelemmel – minden állami hatalom forrásával – egy szándékot, egy szabályt.

– Hozzák elő a keresztet, s én tüstént hitet teszek rá – mondá Gyulainak.

Rövid óranegyed kelle, hogy a titkos tanácsban megállított korlátok közt, fölvilágosíttassék a vérbírák ítéletéről.

– Ezt neked köszönöm, kedves barátom – szóla a kegyenchez örömtől sugárzó szemekkel.

Gyulainak szívét hasogatta Zsigmond fejedelem sejtése, mert a titok esküje miatt még el sem háríthatá magáról.

– Meghálálom. Nem fogok feledékeny lenni.

– Engedje fönséged, hogy ügyéért kionthassam véremet anélkül, hogy e szavak emlékemhez ragadjanak, és a krónika lapjaira följegyeztessenek – esdeklék Gyulai átváltozott s megható vonalakkal.

– *Hallgatunk*, kedves barátom, némák leendünk, mint a hal.

– Nagy ég, mennyi kín vegyült e perchez – sóhajtá a kegyenc, és rövid búcsú után távozott, noha a fejedelem még a palota lépcsőinél is ebédre marasztgatá, és csodálkozott: miként vonulhat valaki vissza a vidor poharazástól sürgető országos dolgok miatt, holott az élet oly rövid és üröm bőven terem rajta, anélkül, hogy vetnők!”[351]

Mivel az elbeszélői kiszólást útmutatásként olvassuk, feltételezzük a hivatkozott részek meglétét, azonban e szöveghelyek nem vagy nem úgy léteznek, ahogy a narrátor hivatkozza azokat. Bár a levélben foglaltak és a titkos tanács döntéséről olvasottak sokban eltérnek egymástól, épp nem azon a helyen, amelyre az elbeszélő figyelmeztet. Kendi és Gyulai közt nincs vita. Gyulai zokszó nélkül vállalja, és teljesíti a rárótt feladatot.[352] Bár az elbeszélő premisszája hibás illetve nem egyezik a korábban elbeszéltekkel, következtetése fölöttébb érdekes konklúzióhoz vezet. Felmenti a pátert e csúsztatatás alól azáltal, hogy ismét e narratív szituáció

[348] KEMÉNY, *Gyulai Pál*, I. 453.
[349] KEMÉNY, *Gyulai Pál*, I. 176.
[350] KEMÉNY, *Gyulai Pál*, I. 179.
[351] KEMÉNY, *Gyulai Pál*, I. 332
[352] „– Az adott utasítást megszegni nem fogom – erősíté a kegyenc, mellére tevén kezeit. […] Gyulai mélyen hajtá meg fejét.” KEMÉNY, *Gyulai Pál*, I. 179.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

összetettségére céloz, hiszen az atya a Zsigmondtól hallottakat adja tovább, és a torzításokért a történet elsődleges mondóját, a döntés által érintett fejedelmet teszi felelőssé, akinek ingatag jelleme most recepciójának – el is beszélt[353] – alakulásában is megmutatkozik, ahogy az első hallomás öröme idővel paranoiává s a hír hozója iránti hála benne haraggá változik. A helyzet a Kemény-regényekből oly igen ismert félreértés[354] szituációja: Gyulai – az egyetlen, aki esküjéhez hűen viselkedik – nem mondhat többet, a fejedelem pedig a töredékesen megismert részletekből egyre inkább kényszerképzetes történetvázat mozaikol össze,[355] amiben a hírközlő kegyenc egyre kegyvesztettebbé válik. Ez abban nyilvánul meg, ahogy a fejedelem Gyulai Boldizsár elleni aktív jelenlétét képzeli a titkos tanácsban, holott a kegyenc ez ügyben nemhogy lángszavakkal nem szólalt fel, de reménykedő szavait pusztán önmaga elé mormolta.[356] A komplikált narratív szituáció ellenére is a szabad függő beszéd egyértelműsíti, hogy itt Zsigmond vélekedéséről van szó.

E határátlépő kiszólás helyzetében nemcsak a narratív keretek megsértését látjuk, hanem magának a bonyolult történetmondói pozíciónak a kiemelését is. Míg az imént a levelet felvezető szövegrészből egy történetek fölött álló, mindentudó történetmondót következtethettünk, addig most az elbeszélő ismereteinek pontatlanságával, tudásának fogyatékosságával találjuk szemben magunkat. Ugyanis a narrátor ehelyütt nem ismeri jól az általa előadott történetet vagy szándékosan félrevezeti olvasóját, de e felhívással mindenképp a tartalmak téves visszaadására irányítja a figyelmet, és bár magát mint a szálak kibogozója tűnteti fel, valójában csak még inkább összekuszálja azokat.

Ne feledjünk mindeközben a beszélői helyzetek komplex rendszerének még egy fontos tényezőjét, jelesül, hogy a levélben foglaltak közlése több fogadott eskü, titoktartási ígéret megszegésével állhat csak elő. Gyulai az egyetlen, aki megtartja esküjét,[357] nemcsak az erdélyi szenátus előtt meghozott, hanem a Báthory Istvánnak tett fogadalmát is, de – mint látni fogjuk –

[353] „… néhány órával Gyulai távozása után érzeni kezdém a kormánytanács önzését. […] – Ily hűtlenség szemlélete gyötreni kezdé keblemet...” KEMÉNY, *Gyulai Pál*, I. 454–455.
[354] A félreértés kiinduló helyzete meghatározó Kemény több regényben is. Például a *Ködképek* és az *Özvegy és leányá*nak szerepcserés a Shakespeare komédiák félreértés mintázataira emlékeztetnek, ám Keménynél ezek mindig tragédiába fordulnak. A szerepek felcserélése és félreértelmezések sokasága szintúgy gyászos végkimenetelű a *Zord idő*ben – ezekkel az utolsó regény tárgyalása során részletesen is foglalkozni fogunk – ahogy szószerinti félreértések, azaz téves jelazonosítások okozzák Kassai Elemér halálát *A rajongók*ban. A *Gyulai Pál* kapcsán lásd erről még: SZEGEDY–MASZÁK, 2007. 97; 105.
[355] Hasonló helyzetet láthatunk a *Zord idő*ben is, amikor a paranoiás Barnabás Werbőczi Elemérnek írt levelének széttépett fecnijeiből közös fogadalmuk elárultatását olvassa ki. E levéllel lejjebb bővebben is foglalkozunk.
[356] „E gyűlésben – mint mondá – Gyulai Pál úr lángszavakkal festette le Báthory Boldizsár rendetlenségeit, nagyravágyását és uralkodási szomját.” „– Bármit határozzatok, kettémetszétek Boldizsár életének fonalát – mormogá magában. – KEMÉNY, *Gyulai Pál*, I. 453; 176.
[357] Már amikor Kovasolczky Farkas levélben a szenátus gyűlésére hívja Gyulait, rövidke írásában már akkor az összejövetel titokként őrzését kéri a kegyenctől. Vö: KEMÉNY, 1967. I. 161.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

adott szavához való hűséges magatartása bukását eredményezi.[358] Gyulai ugyanarra a Libussza királyné ékköveiből készült keresztre tesz fogadalmat, amelyre Zsigmondot is megesketi. A fejedelem – Cariglia levélében megjelenített – félelmei megidézik a keresztre fogadott egykori eskük és azok megszegőinek sorsát, ezáltal ismét egy már elbeszélt, korábbi rész[359] evokálódik.[360] A fejedelem és Alfonso dramatikus módon szó szerint megidéződő dialógusából kitűnik, hogy e levél épp létrejöttének eredetét beszéli el, ráadásul úgy, hogy azt a fogadalom megszegésének különböző történeteivel történeti kontextusba, valamiféle esküszegő hagyományba ágyazza, mikor a páter Zsigmond megnyugtatásául a titkokat fogadó esküszegők sorsának különbségeit részletezi. Miközben tehát a többszörös titoktartás megszegésének históriáját kapjuk – Gyulai a titoktartás kötelezettsége alól felmentve egy titkot közöl a fejedelemmel, akit megesket ennek megőrzésére, azonban a fejedelem meggyónja az apátnak, aki a gyónási kötelem alól kibújva Tiefenbachhal és Boldizsárral is megosztja az enigmát –a közben a diskurzus, az éppen olvasott levélszöveg csak a gyónási titok megszegése révén állhat elénk, amit mi olvasók éppen egy levél intim titkába betekintve ismerhetünk meg. E metadigetikusan sok szinten elbeszélt titoktartási motívumot olyan önreflexív konstrukcióként értelmezhetjük, amely a rétegek között analogikus viszonyt feltételezve megengedi, hogy a beágyazott elemeket, sőt a narratívát is mintegy a levélszöveg kicsinyített másaként olvassuk.

E második levélszöveg vendégszövegként hozza az ószövetségi Salamon második könyvéből Absolom történetét,[361] amit a titkos tanács döntése után nyugalmat keresvén a Szentírásból Zsigmond fellapoz, majd pedig Don Carlos[362] sorsán mereng. Az ószövetségből merített párhuzam nem először kerül elő, ugyanis Kendi a szenátus gyűlésén a Báthory fiak jellemzésekor is épp e forráshoz nyúl,[363] Boldizsárt Absolomnak, Zsigmondot Dávidnak felelteti meg,

[358] Vö: NÉMETH G. Béla, *Kemény Zsigmond*, In: N.G.B. *Türelmetlen és késlekedő félszázad*. Szépirodalmi, Bp., 1971. 131–139.; 135.

[359] „Martinuzzi erre esküdött Izabellának és Gritti Zápolyának hűséget. Mindkettőnek pedig szószegése és halála tudvalevő tény.” KEMÉNY, *Gyulai Pál*, I. 168.

[360] „Megfagy vérünk, elalszik a szív, a lélek erélye haldoklik, midőn eszünkbe jut, hogy ezer év óta senki sem szegte meg e keresztre tett esküjét anélkül, hogy nyomorulttá, anélkül, hogy végínség gyermekévé vagy halál martalékává ne váljék. Szent atyám, rettegjen érettem, mert e feszületre fogadám föl egy szívemet kínzó állami titok megőrzését.” KEMÉNY, *Gyulai Pál*, I. 451.

[361] Absolon Dávid király fia, aki trónörökös korában fellázadt apja ellen. Dávid elmenekült előle Jeruzsálemből, Absolom mindenki szeme láttára bement Dávid másodrangú feleségeihez, ami azt jelentette, hogy átvette Dávid helyét az uralkodásban. 2Sám 16, 21-22 Dávid seregei előli menekülés közben Absolon a hajánál fogva fennakadt egy tölgyfa ágain, és ott lelte halált. 2Sám18, 9-15

[362] A kronológiát szem elől nem tévesztve itt feltehetően Don Carlos történelmi alakjáról lehet szó, aki messze nem vonzó figurája a történelemnek. Don Carlos ügyetlen összeesküvést szervezett apja ellen, amiért bűnösnek mondták ki felségárulásban s összeesküvésben, és ezért halálra ítélték. Don Carlost Schiller 1787-ben íródott drámája és Verdi operája teszi hőssé.

[363] „Ő [t.i.: Boldizsár] hasonlít Absólónhoz, ki igen szép és ügyes volt, de kicsapongó, mint Ammón, ki megszeplősíté rokonát, Támárt.” […] „Meggyőződésemet őszintén kimondanám akkor is, ha hátam mögött bakó állana, és szólana neki a fejedelem, mint az Izrael királya” KEMÉNY, *Gyulai Pál*, I. 173.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

egymáshoz való viszonyukkal azonban nem foglalkozik, és e zsoltártörténet tanulságát rájuk vissza nem vonatkoztatja. Nem úgy Zsigmond, aki az első történetből Absolom sorsában az apa ellen lázadó fiú, a másodikból a lázadó fiút vérpadra küldő apa, II. Fülöp vívódásait emeli ki.

A megfeleltetések jelölten egyértelműek,[364] ám mégis elgondolkodtatóak, mivel az apa-fiú viszonyát mintázzák, nem pedig a testvér illetve unokatestvér háborúságát. Még ugyanezen levélben Alfonso páter ugyan említi az öccsével hosszú évekig háborúskodó, és ezért országában fejetlenséget okozó XI. Lajost,[365] de csak Tiefenbachnak hozza fel hasonlatképp, Zsigmond példázatait nem tereli más értelmezési mezőbe.

Zsigmond mindkétszer apa és fiú példázatán mereng, amely parabola értelmében Boldizsárt apja ellen lázadó fiúként azonosítja – amely párhuzamot Alfonso Tiefenbachnak meg is erősíti – , önmagát pedig ebből következőleg mint a fiút nemző, őt részint megalkotó apát.

A fiú mivolt egyszerre hasonlatos az apához, mert létében ismétli őt, folytatja, örökíti tovább, ugyanakkor másságában különbözik tőle. Apa és fiú viszonyban ismétlés és folytathatóság artikulálódik. Ugyanakkor a hatalom apáról fiúra öröklődik, a fiú az apa halála után kerülhet a trónra vagy az ő (szakrális) megölésén keresztül juthat a hatalomhoz[366], azonban testvér, vagy unokatestvér csak a vérrokon távollétében[367] illetve annak halálát követően uralkodhat.

Zsigmond tehát úgy legitimálja Boldizsár elleni indulatát, hogy önmagát, nemcsak mint fejedelem, hanem mint eredet, mint apa is unokaöccse fölé helyezi, így az ellene irányuló vélt lázadás nemcsak a kollektív rend megsértését jelenti, hanem az egyéni eredettel való szembefordulást is, ami kérdésessé teszi magát a folytathatóság lehetőségét. A fiúgyilkosság azonban mindenképpen felszámolja azt.

Hovatovább Báthory Boldizsár apjához, Istvánhoz való hasonlatossága jelenítődik meg az Alfonsó citálta álomjelentben[368], amikor Zsigmond álom és valóság világának kettősségében

[364] „Tüstént sejtém, hogy itt Absálóm neve alatt a fogarasi grófot érti…” KEMÉNY, *Gyulai Pál,* I. 447.
[365] XI. Lajos fél életén keresztül öccsével, Merész Károllyal hadakozott, aki nemzetközi összeesküvést is szőtt ellene, de végül a szintén Lajos ellen szervezett nancyi csatában meghalt. A regényben többször is megidéződik alakja, például Zsigmond kegyetlenségének elbeszélésekor „Mert kegyetlennek tartom ugyan őt, de még oly mértékben sem, mint XI. Lajost, s annál kevésbé, mint Caligulát vagy Dom Miguelt.” KEMÉNY, *Gyulai Pál*, I. 298.
[366] Lásd erről még Sigmund FREUD, *Totem és tabu,* Ford.: SZALAI István In: S.F. *Tömegpszichológia, társadalomlélektani írások*. Cserépfalvi, Bp. 1995. 150–152.
[367] Mint ahogy ezt Báthory István és Kristóf uralkodása is mintázza.
[368] „Álmomban az üdvözült lengyel király tegnap és ma éjjel szünetlenül velem járt. […] Ő ifjabb vala, mint e vásznon (ekkor a fenséges személy nagybátyja képére mutatott, mely a hálóterem falán függött s ottománunkról, a nyitott ajtón át látható volt) szent atyám, ő e képnél legalább húsz évvel fiatalabbnak rémlett, s ez okból vérlázítólag hasonlított Boldizsárhoz.” KEMÉNY, *Gyulai Pál,* I. 455.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

látja meg a falán függő királyi portré és Boldizsár közti hasonlóságot, sőt István arcában fiának vádló tekintetére ismer.[369]

A szerepek átértelmeződése másfelől is problematizált a regényben, ugyanis Báthory István kegyencétől unokaöccse, a vajda iránti hűséget kéri. A fogadalom időközben azonban elválik eredetétől, hiszen a lengyel király meghal, a vajdából pedig fejedelem lesz, tehát Gyulai szövegszerűen a fejedelemnek már nem tartozik hűséggel. Vívódásait naplójában is megörökíti – e narratív szituációból az olvasó a korábban történeteket a címszereplő nézőpontjából újramondva is megismerheti –. Gyulai látja, hogy Zsigmond nem ér apja nyomdokába és megtapasztalja – Báthory István által is prognosztizál – metamorfozisást, tetteinek elfajulását, ám mégsem képes szétválasztani a gyermek vajda és az ifjú fejedelem szerepét, a kettő között folytonosságot épp ő teremt. Nem reflektál arra, hogy a megváltozott körülmények átértelmezték kegyenci szerepkörét. Ahogy azt maga is sejdíti és előrevetíti, Boldizsár életének kioltásával segíti Zsigmondot az uralkodói trónon maradni, aki viszont őt feláldozza, Erdélyt pedig mint fejedelem ruinálja.

Mint szó volt róla e regény olvasható olyan alakzatként, amelynek középpontjában a történelem áll; s így ez alakzat a történelem és az irodalom diskurzusnak összjátékában jön létre, vagyis a megidézett történelmi események és személyek valamint azok irodalmi reprezentációja az olvasói tudatban egyszerre jelennek meg. A történelmi regény a választott korszak rögzítettnek tekintett eseményei alapján konstruálja cselekményét, amelyek hiteles tolmácsolására természetesen nem szegődött, és a fikciós szándék következményeként eltérhet ezektől az eseményektől. Ennek következtében az olvasó előtt alakuló, létrejövő – történelmi regény mint – konstrukció egyszerre két diskurzusba ágyazódik, a történelmi és esztétikai horizontok folyamatosan egybejátszanak. Mivel egyfelől a történelem szereplői, a megtörtént és bekövetkező események, valamint azok kimenetele valamilyen mértékben és módon ismert[370], másfelől pedig a tények a fikciós közegváltással új összefüggésrendszerbe kerülve eredeti funkciójuktól eltérő, új esztétikai szereppel ruházódnak fel. Ezért szükségszerűen (fel)figyelünk arra, hogy

[369] A dolgozat terjedelmi korlátai nem engedik meg, hogy részletesen elidőzzünk, így csak említés szintén hívjuk elő azt a regény kezdetén található jelenetet, amikor is a három figura portréja együtt áll. Ugyanis Hannibál Torino készíti el az erdélyi udvar számára II. Fülöp, Báthory István és az akkor még erdélyi vajda, Zsigmond arcképét. És Báthory István ez alkalommal Zsigmond fiatalkori portréján merengve arcáról rossz előjeleket olvas. Az arckép jelentőségéről részletesebben lásd: SZEGEDY –MASZÁK Mihály, *Nem hallott dallamok és nem látott festmények: társművészetek a romantikus szépprózában.* In: SZ.M.M., Szó, kép, zene. Kalligram, Pozsony, 2007. 155–176; 160–161. BENCE Erika, *Báthori Zsigmond arcképe: festmény és esszé Kemény Zsigmond Gyulai Pál című regényében, Híd*, 2007/5. 67–73.

[370] Báthory Zsigmond néhány napra átadja a trónt Boldizsárnak, majd megöleti őt, és újra fejedelemi pozícióba lép. Báthory Zsigmond és Boldizsár történetének feldolgozásáról lásd még: MÁRTON László, *A nagyratörő*, Jelenkor, Bp. 1994., PASSUTH László, *Sárkányfog*, Atheneum, Bp. 2009. (Első megjelenés 1960.)

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

történelmi előismereteink, előítéleteink egy művészileg teremtett világ közegében miként teljesednek be.

Báthory Zsigmond alakja tehát a történelemből ismert kontinuus figurából és a regényben megjelenő sokféle látószögön keresztül láttatott ifjú vajda, majd fiatal fejedelem és a regényidőhöz képesti jövőben prejudikált zsarnok szerepéből áll össze. Az összetett jellemképhez tehát hozzájárul történelmi – ami az olvasó számára szintén nem tapasztalati megismerés, hanem ugyancsak valamiféle elbeszélő tradíciójú történetírás eredménye – és fiktív figura megalkotottságának kettőssége,[371] ami arra készteti a befogadót, hogy elidőzzön a fejedelem jelleménél, hogy a szereplő koherenciáját a szövegszerű olvasás igényével fellépve[372] megalkothassa.

Zsigmond Erdély aranykorának végét jelenti, a trónról való távozásai és visszatértei nem az ország javát szolgálják, kiegyensúlyozatlan politikájának következtében a fejedelemség pusztulásnak indul. Zsigmond a rokoni kapcsolatok átrendezésével tehát saját sorsát prognosztizálja, miszerint vele a folytonosság[373], a Báthory István jelentette kontinuitás az erdélyi fejedelemségben felszámolódik.[374]

Alfonso Cariglia két levele egymás relációjában is érdekes, különösen, ahogy az utóbbi sorai, át- meg átírják az előbbieket, mindezek közül csak Gyulai sorsának alakulását villantva meg, láthatjuk, hogy az első levélben a kegyencek bukása még nyitott, eldöntetlen kérdés, azonban az időközben történtek Jósika helyzetét szilárdítják meg Gyulaival szemben. Gyulai nem cselekvő hős, mint láttuk eskü és titoktartás köti, fátuma a ráruházott szerepek következményeiként alakul. Ő a legfiatalabb a titkos tanácsban, ezért közvetíti ő a fejedelem felé a döntést, amely információközlő szerep a bukását okozza, hiszen mind a fejedelem, mind Boldizsár haragját a fejére vonja, és így nem történelemalakító szerephez jut, hanem összeesküvések eszköze és áldozata lesz.

Összefoglalva tehát e hüpodiegetikusan egymásba épülő narratív struktúrában, a történetmondói szerepek megsokszorozásában, az elbeszélők megbízhatatlanságában – lett légyen az heterodigetikus narrátor, aki történetének részleteit pontatlanul ismeri vagy határátlépést

[371] Történetírás és az irodalmi alkotás figuráinak megalkotottságáról lásd még: SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Megfordított időrend*. In: Sz.M.M., *Az újraolvasás kényszere*, Kallgiram, Pozsony, 2011. 220–225.;225.
[372] SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *A Tündérkert műfaja és világképe* In: Sz.M.M.*: A regény, amint írja önmagát*, Korona Nova, Bp., 1998. 57–79. 44. [SZEGEDY–MASZÁK e tanulmányban Móricz *Erdély-trilógiá*járól ír, de megállapítása itt is releváns].
[373] Báthory Zsigmond utód nélkül marad, a Habsburg Mária Krisztiernával kötött házasságát VIII. Kelemen pápa felbontotta.
[374] „Akár szerepelnének a regényben helyes vagy helytelen történelmi előrejelzések, akár nem, a jövő történetét az olvasó mindenképp odaértheti…" HITES Sándor, *Prognózis és anakronizmus: A* Zord idő *mint politikai példázat* In: H.S., *A múltnak kútja*. Ulpius-ház, Bp. 2004. 25–101.;58.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

alkalmazva szándékosan ad félrevezető útmutatásokat a recepcióhoz vagy a saját történetébe érzelmileg involválódó ezért szintén elfogult, pontatlan homodiegetikus nézőpontú elbeszélő szereplő – az általuk megalkotott különböző históriák, üzenetek deformációjában valamint különbségeiben, a *mise en abyme* önreflexív konstrukciójában, az intertextuális allúziók jelentéseket megvilágító és árnyaló jellegében bizonyítva látjuk e szubtextus – és megállapításainkat metonimikusan kiterjesztve az egész regény – kitüntetettségét.

***

A *Gyulai Pál* harmadik kötetének második fejezetében két levél részletébe kapunk betekintését dramatikus módon. A prózafolyamot jelenetekkel felváltó megoldás a regény gyakori eljárása. A *Gyulai Pál* átfogó kifejezésformájával, dramatikus jellegével több szakirodalom[375] is foglalkozik. Itt mi csak arra hívjuk fel a figyelmet, hogy e drámai elrendezés jelen idejűvé teszi a történéseket, így beszéd és cselekvés szimultán zajlik, a cselekmény itt és most bontakozik ki előttünk, időtartama egybeesik a befogadás tartamával és – mivel betétszerűen beékelt dramatikus részről van szó, ezért csak – átmenetileg ugyan, de felszámolja az elbeszélői interpretáció lehetőségét. Vagyis ugyan csak öt megszólalás terjedelméig, de a drámai műfajból adódóan a szereplők egyéni megnyilatkozásai előtérbe kerülnek, saját hangjuk és nyelvük – nem elbeszélői közvetítésen keresztül – válik hallhatóvá.

A műnemváltás indokoltsága látszik továbbá abban is, hogy a titkár által felolvasott rész, és Gesztiné epekedő sorai valóban szimultán hallatszódnak, azonban a regény szövegén belül az izokrónia csak egymásutániságban jelenítődhet meg – amire rá is játszik a szöveg azzal, hogy a kiemelt részletek felelnek egymásnak – és csak a színpad az a közeg, ahol az egyidejű megszólalások ténylegesen megjeleníthetők. [Az Eszmékben ír arról, hogy csak a dráma képes az egyidejűségre, a regény meg csak az egymásutániságra!]

A drámai elrendezés tehát mind dramaturgiailag mind időiségét tekintve presentalitást eredményez. Hovatovább magának a levélnek a műfaji[376] sajátosságából is az adódik, hogy a

[375] GYULAI Pál, *Emlékbeszédek*. Franklin, Buda-Pest 1879. 171., PÉTERFY Jenő, *Báró Kemény Zsigmond mint regényíró* In: P.J., *Válogatott művei*, Szépirodalmi, Bp. 1983. 550–585.; 564–568., PAPP Ferenc, *Báró Kemény Zsigmond* [S.n.] Bp., II. 1922. 134–135., MARTINKÓ András, *Töredékes gondolatok Kemény Zsigmond palackpostájáról*. In: M.A., *Teremtő idők*. Szépirodalmi, Bp. 1977. 328–386., 358–365., NAGY Miklós, *Kemény Zsigmond*. Gondolat, Bp. 1972. 154., Thomas COOPER, *Zsigmond Kemény's Gyulai Pál: Novel as subversion of form, Hungarian Studies*, 2002. 16/1, Akadémiai, Bp., 29–50., BARTA János, *Kemény Zsigmond mint esztétikai probléma,* In: B.J, *A pálya végén*. Szépirodalmi, Bp. 1987. 218–277; 248–254., BÉNYEI Péter, *A Kemény-regények drámaiságának és tragikumának kérdései kritikatörténeti vonatkozásban*. In: *Studia Litteraria*, 2005. XLIII. 66–114., SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Kemény Zsigmond*. Kalligram, Pozsony, 2007. 86.

[376] A levél jelenidejűsége textológiai sajátosságaiból egyaránt adódik, ugyanis a prezentalitást a szövegek paratextuális rétege keretezi, vezeti elő. Azonban e levelek paratextusai az olvasó előtt nem ismeretesek.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

múlt a közlés előadása által jelen, pontosabban evokatív jelen idejűvé válik,' ugyanis egy múltbeli történés idéződik fel, de a felidézett múlt és a megalkotás jelenének idősíkja egybeolvad azáltal, hogy olybá tűnik, mintha az elbeszéltek most történnének. Vagyis e két, a prózai szövegfolyam megszakítását célzó eljárásától a jelenidejűség élményét várjuk. Ám az a fonák helyzet jön létre, hogy egyszerre két levél részletébe is betekintést nyerünk, így mivel a levélszövegek folyamatosan megszakítják egymást, ezért az olvasó bár egyszerre két, egymást át- meg átértelmező levél ismeretének birtokába jut, azonban az olvasás ideje nála nagyjából kétszer annyi időt vesz igénybe, mint a dramatikus szituációban az olvasás időtartama.

Mindkét levél címzettje Báthory Boldizsár. Az első írást, Prépostvári[377] Zsigmond iránti tiszteletre felszólító levelét a titkár olvassa fel hangosan, miközben Boldizsár ez intelmeket elunván, a második küldeményhez lát s Gesztiné szerelmes sorait betűzi magában. Mindeközben mi magunk is értelmezői tevékenységet végzünk. Olvasói pozíciónk sokban különbözik a levelek megszólítottjának helyzetétől. Egyrészt redukáltabbak a lehetőségeinek, mivel a levelekből csak részleteket ismerhetünk meg s a levélszövegekhez sem lineárisan, hanem megszakításokkal jutunk, másfelől viszont egy olyan sajátosan kívülálló helyzet kínálkozik számunkra – itt nem a regény egészének megismerhetőségét értve –, ami lehetőséget ad a levelek adott kontextuson kívüli szemlélésére is, jelen esetben e két szöveg egybeolvasására és összevetésére.

A két levél sorai – ahogy a bohózatok előtér-háttér szituációiból jól ismerjük – ellentéteiben egyszerre oltják ki és fokozzák fel egymás értelmét: „nem kell végsőre vinni a szenvedélyeket" […] „Ha fölfedezné szenvedélyemet, vagy ha te azt kijátszanád! Bizonyos volna egyik esetben halálom..." […] „Változtassa meg ön viszonyait." […] „Maradj állandó."[378]

Arról, hogy a két levélből Boldizsár melyikre figyelmez, nem tudunk. Reakcióiból mindössze azt látjuk, hogy Prépostvári sorait dorgálásként értelmezi, és rögvest más tárgyra tér, Gesztiné szerelmes soraira pedig mind szóban (BÁTHORY: […] „Ah, Gesztiné túlságig érzelmes... három nap óta."[379]), mind pedig cselekedeteiben elutasítóan reagál, ugyanis a levelet néhány passzus után unottan eldobja. E mozdulatok szerzői utasításként, nem pedig elbeszélői megállapításként jelennek meg: „(*ásít s kiejti a levelet kezéből*)".[380] A képzelet színpadán e jelent sokkal hatásosabb, mint a történetmondás folyamatosságában lenne.

[377] Prépostvári egy korábbi leveléről is kapunk rövid, mindössze félmondatos említést a regényben. Az elbeszélő Prépostvári levelét, melyben Zsigmondot zsarnoknak titulálta forrásként használja fel az ifjú fejedelem jellemrajzához. Vö.: „Igaz, hogy Prépostvári neki megírta egy barátságos levélben, hogy a vak sors soha rémítőbb ember kezébe nem dobta a fejedelmi pálcát…" KEMÉNY, *Gyulai Pál,* I. 298.
[378] KEMÉNY, *Gyulai Pál,* I. 402–403.
[379] KEMÉNY, *Gyulai Pál,* I. 403.
[380] KEMÉNY, *Gyulai Pál,* I. 402–403.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

Ugyanígy drámai megjelenítődés és diegézis különbségének hangsúlyossá tételét látjuk abban a további jelenetben is, amikor a titkár summázza magában Boldizsár viselkedését: „A titkár ámulattal tekinte Boldizsár méla vonalaira. Grófja Gesztiné szerelmi levelét ásítva ejtette ki kezéből, Cecilt feledni látszék, nője iránt érzelmes, s mindez fél óra alatt történik. Mennyi változás! De a kondor hajú ifjú épebb agyvelejű volt, hogysem rögtön Pált várjon Saulból.”[381]

A fogarasi gróf megértésmódozatainak részleteibe nincs módunk betekinteni. Prépostvári levele Boldizsárt, mint Erdély közszereplőjét szólítja meg, és inti visszafogottságra, míg szeretőjének szenvedélyes levele pedig a csapodár férfit sarkallja hűségre. A közéleti szerep és egyéni érdek közötti vívódás a regény egészén végigvonuló motívum. Boldizsárnál a szenvedélyességre tüzelés és a mértékletességre intés egyaránt süket fülekre talál. Reakciói az eddig megismert, a közügyekben gyors dicsőségeket hajszoló, ugyanakkor kalandos szerelmi életű, kicsapongó, hiú világfi figuráját erősítik.

A Boldizsárhoz érkező küldemények sorát, Gesztiné és Prépostvári írását a warmiai püspök[382] levele, majd egy svéd református akadémikus[383] csomagja követi, amit végül a pultawai kanonok sorai zárnak. Boldizsár a hozzá intézett leveleket semmibe veszi, gúny tárgyává teszi, illetve olvasásukat elhalasztja. Ezeket követően még hangsúlyosabb kedélyváltozása a következő irat feladójának, Raleigh nevének hallatán. A feladó kilétét a titkár a levél epitextusaiból – a jelölt helyszín és a borítékon lévő pecsét nyomán – nem tudja kikövetkeztetni, így a levél olvasását nem lineárisan kezdi meg, hanem az azt berekesztő aláírással. A levelek befogadásának folyamata tehát – mint e több levelet is elsősorjázó jelentből jól láthatjuk – a feladó személyének – legyen arra csak a fogalmazvány zárókövében utalás – azonosításával kezdődik, azaz olvasásuk e nyomkereső aktussal indul, és nem feltétlenül egyenes vonalú.

Báthory Boldizsár tehát titkára előadásában hallgatja meg a rajongó csodálattal övezett angol kalandor újabb élménybeszámolóját, s hogy eszményképe egyetlen szavát se mulassza el, kétszer is felolvastatja az írást, amellyel azonban mi, olvasók nem jöhetünk tisztába. Az elbeszélő e második felolvasásba kapcsolódik be, a teljes textus helyett, csak annak kivonatát hozva tudomásunkra, mivel előtte az angol vándor sorai kevés beccsel bírnak. A levél közlésének szituációja: a címzett odaadó lelkesedésével szemben az eminens közlő lekicsinylésének éles ellentéte e véleménykülönbség megértésére ösztönöz. Raleigh és a fogarasi gróf hasonlatosságának kérdésben összhang mutatkozik szereplő és elbeszélő megítélése között. Kettejük

[381] KEMÉNY, *Gyulai Pál*, I. 405.
[382] Báthory András, Boldizsár testvérének levele.
[383] A gúny e helyütt abban áll, hogy az új hit emberének értekezését a legbuzgóbb gyulafehérvári katolikus apáthoz küldi tanulmányozására, hogy a vallási konklúziókat majd Zsigmonddal is megossza.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

hasonlóságait egyaránt kiemelik, ámde jócskán eltérően ítélik és festik meg az angol kalandort:„a világ legbölcsebb, legdelibb modorú embere” […] „e regényes jellemű, de szemtelen, hígagyú, de lángeszű, kalandor és hideg számító, nevetséges s nagyszerű férfi”.[384]

Az elbeszélő pedig kivételesen nem marad adósunk, röviden ugyan, de indoklását adja feltehetőleg a levélszöveg elhallgatását is motiváló ellenszenvének, amit a két világfi könnyelműségben és véletlen iránti szenvedélyes lelkesedésében jelöl meg. A véletlen szerepe e regény cselekményalakulásában lényegi – lásd akár Alfonsó, Gergely diák és Eleonóra összetalálkozását, vagy véletlenek sorát, amikor Zsigmond kényszerképzeteinek következtében az útjába kerülő jeleket, kegyencei hallgatását félreértelmezve palotapuccsot sejt, és önmagát nevetségessé téve Alviczről Gyulafehérvárra visszavágtat; továbbá azt, hogy Gyulai a legfiatalabb a tanácsban, ezért neki kell közölnie a fejedelemmel a döntést stb. – azonban a koincidencia mint rendezőelv, mindig baljóslatú, tragikus fordulatokat hoz.

Boldizsár a második felolvasást követő monológjában külön hangsúlyt fektet kettejük helyzete közötti különbségre is, míg példaképének lehetőségeit felértékeli, addig saját cselekvési terét ehhez képest szűkösnek látja, és habár történelemfordító események küszöbén áll, mégis lekicsinylően jeleníti meg azt.

Boldizsár tehát a Raleightől kapott levél hatása alatt saját közszereplői alternatíváiról elmélkedik, amiben Alfonsó atya megjelenése zavarja meg. És bár a történetszál a pap beléptével megszakad, az olvasó a későbbiekből[385] mégis kikövetkeztetheti, hogy Alfonsó azért keresi fel a fogarasi grófot, hogy vele a titkos tanács döntését megossza. A fejedelem gyóntatópapjának megjelenése jelöli ki a történetek rétegei közötti rést. Azonban amennyiben ez elhallgatott üres helyet a később birtokunkba kerülő információk alapján kipótoljuk, akkor a szövegsémák kombinációjából egy olyan szöveg-összefüggésháló bontakozik ki előttünk amely, kétségbe vonja, törlésjel alá teszi Boldizsár nagyra törő terveit, hiszen így még hangsúlyosabbá válik az ellentét a legendás angol kalandor sorsa és Boldizsár – kinek vesztéről az imént határozott a titkos tanács – tragikusnak ígérkező fátuma között.

***

[384] KEMÉNY, *Gyulai Pál*, I. 405.
[385] Épp abból a levélszövegből világlik ki e részlet, amelyben Boldizsár Senno kegyelmi ügyének elmozdítását sürgeti a fejedelemtől: „Ebben a fogarasi gróf, ki már Alfonso által értesült a titkos gyűlés határozatáról, szelíd modorban ajánlott kezességet a vagyon nélküli Sennóért.” KEMÉNY, *Gyulai Pál*, II. 142.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

A *Gyulai Pál* negyedik részének 10. fejezetében a címszereplő asztalánál ülve a hozzá intézett fogalmazványokat, Brutus, Senno, Báthory Boldizsár és Márkházy levelét olvassa. Brutus, a történettudós levelét nem ismerhetjük meg, csak annak kivonatát illetve a levél érkezésének körülményeit – a feladó kilétét Gyulai a címzés kézírásából azonosítja – és a címzettre tett hatását közli az elbeszélő.

A levél hétköznapi és tudományos témákról egyaránt beszámol. Szóba hozza a tudós tervezett erdélyi utazását, melynek célja egyfelől, hogy barátait, jelesül Báthory Boldizsárt és Gyulait felkeresse. Őt többek közt azért is, hogy neki, mint Kristóf fejedelem egykori hű kegyencének Erdély történetét elbeszélő grandiózus munkáját, melyet Báthory Kristóf halálának eseményével zár, átnyújthassa.

Gyulaira e két név együttemlítése teszi meg hatását. A két Báthory szóbahozása Gyulai számára egyszerre jelöli az akkor volt és a mostani helyzete közötti folytonosságot, amit a Báthoryak egymásra következődése, és neki hozzájuk való kötődése jelent. Egyúttal azonban kimetszi a különbséget is, hisz István királynak tett esküje és Kristóf iránti hálája kötelezi arra, hogy annak fiát, Zsigmondot segítse a trónon, ami azonban jelen helyzetben úgy tűnik, csak Boldizsár halálának árán lehetséges

Brutus a történetíró Erdély történetének rögzítésekor épp ott teszi le a tollat, ahol regényünk elbeszélője megragadja, ezzel mintegy átvéve a történetmondás és -alakítás stafétabotját, és megnyitva előttünk a történelem lezárt, hitelesített, múltbeli korpuszát, azt mintegy eseményeiben éppen most előttünk alakulót ábrázolva.

Brutus az események rögzítésének munkájával a jelen politika halandó alakjait a történetírás kontextusába áthelyezve, őket a történelem arcképcsarnokának figuráivá változtatja, s ezzel számukra mintegy halhatatlanságot biztosít. Miközben Brutus a múlt eseményeit a jövő számára teszi elérhetővé s a történetírással alakítja a történet- sőt ehelyütt történelemmondást, aközben mi annak vagyunk tanúi, ahogy Gyulai a jelen szituációjában kételyekkel küzdve az aktuális politika útvesztőiben tájékozódni próbál, majd cselekedni kényszerül, s végül mint mellékszereplő a hatalom áldozatává válik, és elbukik. A jövőbeli perspektíva Gyulai látószögén keresztül is felsejlik, amikor azon mereng, hogy a jelenben formálódó, a színész halálos ítéletét jelentő és Boldizsár bukásának kieszközlésére irányuló döntését egy Brutusszal azonosított, későbbi visszatekintő, történeti szempontból tekinti. A történetírás nézőpontjának

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

korlátozottsága miatt tetteinek valódi indokait megmutatni képtelen lesz, s ezért helyzetéről csakis hamis képet festhet s jelleme felől igaztalanul fog ítélni.[386]

A történeti hűség kérdését problematizálja az a jelenet is, amikor Brutus nevével először találkozik az olvasó, igaz csupán egy közbevetésben – de e regény olvashatóságát csak ezen összetett allúziórendszer felfejthetőségén keresztül gondoljuk megvalósíthatónak –, amikor a narrátor elősorolja az erdélyi szenátus tanácstermének freskóit, és köztük egy olyan alakra akad, akiről nem tudósítanak a krónikák. A hiátus felfejtésére magyarázatot kapunk, miszerint Brutus kéziratos munkája ugyan beszámolt Zápolya törvénytelen fiáról, de a história róla regélő lapjait Báthory István kicenzúrázta, mert azokat „vagy hiteleseknek vagy ildomosoknak nem tartotta"[387]. Az elbeszélő tehát ehelyütt a krónikaírókhoz képest többlettudással rendelkezik, hiszen egyrészt ismeri a későbbi események folyását, sőt az azokat előidéző tettek körülményeit is, amikor Gyulai döntéséhez vezető hosszú utat elregéli, másrészről a szóban forgó történelmi tárlat üres helyének magyarázatával is szolgál.

Tehát e kicsinyített tükörjelenetben egyszerre zajlik szemünk előtt a jelenkori politika cselszövevényes alakulása valamint azt a jövő számára hozzáférhetővé rögzítő történetírás létrejötte, hovatovább a krónikák forrásaira támaszkodó történet formálódása. E történelmi regény a történetírás és históriai forrás többszöri szóbahozásával[388] folyamatosan az olvasás kérdéshorizontjában tartja a regény krónikaíráshoz képesti alakulását és olvashatóságát. Nem is akárhogy, hanem ahogy már korábban az elbeszélő történetmondásának bizonytalanságaiba bevezettettünk[389], úgy most a történelemnek mint históriának hiteles rögzíthetősége felől jövünk kétségbe.

Vagyis egy olyan tükörjelenettel van dolgunk, amelyben egy a saját szövegszerűségét lépten-nyomon hangsúlyozó történelemi regény, a történetírást alakítóinak kezében lévő, elbeszélői műveletként állítja, és a megképződő história teremtődését jeleníti meg, egyszersmind annak realitásra vonatkoztathatóságára (referencialitására) is rákérdezve.

---

[386] „Ez titok, mondanám én. Ah, minden pellengérre állított bűnös jobban védhetné magát. Az istenért, égessétek el a krónikákat!" KEMÉNY, *Gyulai Pál*, II. 137. […] A történelemé a tett, az adat: ebből fűzi ő össze hazug műveit. Bíránk-e a jövendő?" *Uo.*, 246.

[387] KEMÉNY, *Gyulai Pál*, II. 165.

[388] Erre az eljárásra más helyütt is találunk példát e regényben, például amikor Gyulai Suetonius császárok életét bemutató munkáját olvassa: „Csodálatos, a krónika holt anyagai életműves erőkkel szövetkeznek, a kiszáradt adatok testet öltenek, s a nyomtatott könyv minden sorai – mint mesék országában a fák és kövek – nyilatkozni kezdenek. […] A múlt idők följegyzett viszonyait – mint egy kiásott csonka szobort a művész keze – kiegészíti az élénk képzelődés." KEMÉNY, *Gyulai Pál*, I. 159., vagy az imént idézett részben, amikor az elbeszélő a titkos tanácsterem falrajzain mereng: „Kérdésünkre nem felelnek krónikáink és a levéltárak." KEMÉNY, *Gyulai Pál*, I. 164.

[389] Lásd Alfonsó Cariglia második levelébe ékelt elbeszélői közbeszólás nyomán tett megállapításainkat.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

Brutus levele történelem alakulásának és benne az egyén sorsának kérdését feszegeti. Gyulai az írás következtében Báthory István, valamint a fiatal fejedelem, és a fogházba zárt színész fátumán töpreng, amiben Balázs, a börtönőr zavarja meg. A foglár ekkor már harmadszor keresi fel az államférfit, azért, hogy számára a színész levelét kézbesítse.

Gyulai Senno vélt kérelmét hosszas tétovázás után veszi kezébe. A késlekedés okáról az elbeszélő értesít bennünket, feltárva előttünk a címzett elvárásait. Gyulai ugyanis úgy véli, hogy Senno által, csak kegyelmének ügyében lehet megszólítva s ezért a tőle érkező borítékban a rab rimánkodó szavait, szabadon bocsátásának előmozdításáért könyörgő sorait sejti. Azonban nagyban téved. A szövegek ütköztetése során, a levelet a címzettel együtt olvasva[390] mi magunk is megbizonyosodhatunk, azon éles distanciáról, ami Gyulai elvárási horizontja és a rákövetkező levél tartalma között rajzolódik ki.

A levelet legalább olyan hosszú elbeszélői magyarázat követi, mint amilyen terjedelmű az írás maga. A narrátor rögvest rámutat a címzett megszólított és a regényolvasó nézőpontjának és tudásának különbségeire. A kronotoposzok ütköztetése arra szolgál, hogy odaértett fiktív olvasóját az elbeszélés idejének jelenébe helyezze. A *Conversations Lexikon*ok korának megjelölése az időbeli deixist a XIX. század első harmadára vonatkoztatja, így a mindenkori – attól nyilván eltérő – befogadói szituáció a recepciós helyzetek szinteződését tovább bonyolítja. Az elbeszélői hozzáfűzés egyrészt azt részletezi, hogy Gyulai nézőpontja miben és mennyiben korlátozottabb, mint az odaértett olvasóé, másrészről Senno homályos allúzióinak magyarázatát adja, ezzel persze tovább tágítja és távolítja figurájától fiktív olvasójának horizontját.

A művész milánói hallomásaira alapozott I. Ferencet és szeretőit megelevenítő[391], szaggatott, a szenvedélyektől némiképp túlzó és zavaros előadásmódú parabolájának magyarázatára szüksége is van az olvasónak. Bár a kegyenceket minősítő lesújtó kritika felől nem szükséges a felvilágosítás. Sőt a befogadói helyzetek közötti különbségek eltúlzását véljük abban a

[390] Az együttolvasásból adódó olvasói lehetőségről lásd még: SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Az elbeszélő és a szereplő viszonya Kemény Zsigmond regényeiben. Literatura*, 1978/1. 3–25. 12.

[391] Bár a regényben megjelenő történelmi alakokra és a velük történtekre mint szövegspecifikus ekvivalenciákra tekintünk, tehát a tárgyhűséget nem kérjük rajtuk számon, de e példázat szétszálazása számunkra is kihívással bír, mivel Diane de Poitiers Saint-Vallier grófkisasszonya, nem I. Ferencnek, hanem fiának II. Henriknek volt a szeretője. Továbbá számunkra az elbeszélő által kínált magyarázaton túl két másik azonosítási lehetőség is kínálkozik. Jelesül, hogy egyfelől a francia király félrevezettetésében – egy regényvilágon kívüli információra alapozva – Senno megtévesztését is véljük, ugyanis I. Ferenc második felesége Habsburg Eleonóra volt, ami egybeesik az olasz színész rajongásig imádott feleségének keresztnevével. Másfelől ezt a hozzászólást – persze csak a regény egészének ismeretében – olvashatjuk Eleonóra sorsára nézvést prognosztikus prolepszisként, aki a fejedelem kegyenceinek törekvései által és saját elvakult bosszúszomjától vezéreltetve végül mint Tiefenbach grófné Zsigmond szeretője lesz.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

megállapításban, miszerint Gyulai előtt e szerepét ért bírálat ne jönne világra, és Senno ironikus megjegyzését valóban állítólag és nem pedig gúnyos megjegyzésként értelmezné.[392]

Gyulai tehát első felindulása ellenére mégis bevonódik a levélolvasás folyamatába, Senno szemrehányó cinizmusának és kényszerképzetes viselkedésének okával azonban nem jön tisztába, mivel sem Senno és Eleonóra házastársai viszonyáról, sem a férj őrült, féltékeny ragaszkodásáról nem tud. A címszereplő előtt a levél eredeti szándéka tehát nem tárul fel, hangsúlyozottan nem azt az olvasási módot következteti ki, amit a szöveg közlője elvár.

Ezzel szemben az elbeszélő kijelenti, hogy, Senno sértegetéseinek rejtett és kevésbé rejtett motivációit és utalásait az odaértett olvasó jobban érti, mint a címzett maga[393], azaz fiktív olvasóját kitüntetett értelmezői szereppel ajándékozza meg, többlettudással és nagyobb látószöggel ruházza fel, a megértés eminens módját kínálja fel számára. Abban tehát, hogy a történetmondó címszereplőjének kárára összekacsint fiktív olvasójával ismételten az elbeszélői jelenlét, hovatovább önkény hangsúlyozódást látjuk. A határátlépés (metalepszis) alakzata önkénytelenül tovább terjeszkedik és kihat a megsokszorozott befogadói státus többi szereplőjére is, aminek következtében saját befogadói álláspontunk felől is elgondolkodunk.

A címzett első indulatában összegyűri a levelet, majd egy hirtelen ötlettől vezéreltetve kisimítja, és mint ereklye szekrényébe zárja. Fontos hangsúlyozni, hogy a közléshordozó materialitásának roncsolásakor nem a végleges megsemmisítés útját választja, hanem átmenetileg teszi olvashatatlanná a szöveget, hallgattatja el a távollévő másik hangját. Amikor azonban a revíziós szándék következtében e materialitás újra előáll, már nem azonos azzal, ami korábban volt. Már nem az, ami még Balázs börtönőr zsebében a kézbesítést megelőzőleg volt, sem pedig a Gyulai kezeiben kibomló, gondosan összehajtogatott irat, hanem a Gyulaiban bekövetkezett fordulat jelölője lesz. Megszüntetés és megőrzés két végpontja között a levélpapír mint nyom leválik eredetéről, és mint Gyulai döntésének jelölője áll elő ismét, a profán – sőt a vulgaritásra proleptikusan törő – irat így válik szent ereklyévé, megőrzendő archívummá.[394]

Arról, hogy Gyulai számára ez a fordulat milyen fontossággal bír, naplóbejegyzéséből is képet kapunk. Konklúzióját, a Julius Ceasarnak tulajdonított szállóigét naplójában az addigi

[392] „Minden vonatkozás nélkül s csupán azért említem a fölhozottakat, hogy vegye észre ön, mily előszeretettel viseltetem a kegyencekhez." […] Semmi csoda tehát, hogy Gyulai Senno levelének első felét, ragaszkodva az író tulajdon szavaihoz, minden vonatkozás nélkülinek s csak azért mondottnak vevé, hogy abból kitűnjék, mily előszeretettel viseltetik maestrónk a kegyencekhez." KEMÉNY, *Gyulai Pál*, II. 139, 140–141.

[393] „E levelet jobban érthetik olvasóim, mint Gyulai. Mert most a Conversations Lexikonok korában élünk, hol a hasznos ismeretek betűrendbe állíttatnak fel, s mi, mint egy tábornok a katonaság sorain, szemlét tarthatunk néhány perc alatt egész légióján a míveltség csalhatatlan eszközeinek." KEMÉNY, *Gyulai Pál*, II. 141

[394] „A szentek ereklyéjét, melyet üvegen át csókolnak, jobban nem őrizheti egy kolostor, Amalfi városa a meglelt római törvények eredeti példányát hívebben nem védheti, egy antikvár az ősidők írott kincsét fukarabb szomjjal nem ragadhatja kezei közé, mint ahogy csatolta nevezetes gyűjteményéhez Gyulai a maestrónak bősz féltékenység miatt papírra tett, de alig érthető sorait." KEMÉNY, *Gyulai Pál,* II. 141.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

bejegyzésektől elválasztva, külön lapra rögzíti. [395] Ceasar alakja a tett szükségességét és a cselekvésben rejlő bukás lehetőségét egyszerre idézi meg. Gyulaiban tehát a levélolvasás aktusának következtében egy olyan dialógus jön létre, ami a (napló)írás monológjában talál zárókövére.

Gyulai előzetes elvárásai alapján Sennotól kegyelemlevélre számít, ám helyette kendőzetlen sértéssel találja magát szemben. Az olasz színész írása hatást gyakorol címzettjére, de koránt sem a várt módon, ugyanis Gyulaiban e levél olvasása során tudatosodik a különbség világtapasztalat előzetes megértése és az önmegértés között, megvilágítódik másokhoz és önmagához való viszonya, s hosszas tétlenkedés után döntésre jut, s cselekvéshez lát, – groteszk módon épp – a levélíró likvidálásán kezdve a sort.

E helyütt ismét szembekerülünk tehát a tapasztalattal, hogy a megértés úgy alakul, annyiban fogható fel valamiféle teremtődésnek, amennyiben elfogadjuk, hogy a szöveg létrejötte bár szerzői aktus eredménye, mégis az értelemmegképződéséhez a másik fél, és annak dekódoló tevékenysége elengedhetetlen, azaz a megértés a befogadás folyamatában jön létre[396].

Amennyiben e levelet a regény egésze felől is tekintjük, úgy világossá válik, hogy e negyedik fejezetet berekesztő rész a szöveg egészének nézőpontja felől is különösen fontos szereppel bír, hiszen nemcsak a beágyazó és beágyazott szöveg narratívája, a megtöbbszörözött befogadói szituáció, a levél materialitása, stb. kerül a figyelem középpontjába, hanem a levél cselekményeket előmozdító, azokat alakító szerepe is.

A kegyelemi kérelem ügye Senno írásával nem jut nyugvópontra, ugyanis a Gyulai asztalára helyezett további küldemények is e témában fogalmazódtak. A levelek szövegébe az olvasó nem nyer betekintést, a bennük foglaltakról az elbeszélő tájékoztatja, Gyulai olvasói nézőpontját érvényesítve. Az elsőben Báthory Boldizsár a színészért kezességet vállalva kéri Senno szabadon bocsátást a fejedelemtől, míg a másodikban a köpönyegforgató Márkházy értesíti Gyulait arról, hogy Boldizsár azzal fenyegetőzik, hogy akár erőszakos eszközök alkalmazásával, de feltétlenül szándékában áll a színészt börtönéből kiszabadítani. Gyulai számára ekkor egy pillanatra felsejlik a remény, hogy kívül maradhat az eseményeken, akkor, ha a fogarasi gróf tőle függetlenül lép fel törvénytelenül, aminek következtében a titkos tanács döntésének értelmében bűnösnek nyilvánítható s Zsigmond közeléből eltávolítható.

[395] „»El van vetve a kocka«. Mennyi óra küzdelmeibe került e kevés betű? – ne nyomozzuk." KEMÉNY, *Gyulai Pál*, II. 144.

[396] Paul RICOEUR, *A szöveg és az olvasó világa*, (Ford.: JENEY Éva) In: P. R., *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, Osiris, Bp. 1999. 310–352; Különösen: 312. Iser a szöveg artikulációs jellegeit hangsúlyozza az olvasás aktusában, miszerint a befogadás egyéni és kreatív folyamat. Magát a befogadás aktusát a szöveg váltja ki és tereli, azonban teljesen befolyásolni, megszabni nem tudja. Wolfgang ISER, *The Act of Reading*, John Hopkins University Press, Baltimore, 1976. 34–36.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

Itt jön játékba azonban az időzítés dramaturgiája, a levél keltezése, ami a titkos tanácskozás előtti időpontra datálja a levelet, azaz ennek alapján visszamenőleg Boldizsár nem titulálható vétkesnek. Gyulai előtt tehát felcsillan a menekülés reménye, azonban már a következő pillanatban hamvába is hull, hiszen a döntés elől, a cselekvés felelőssége és tetteinek következményei – azaz éppen előtte (meg)alakuló sorsa – elől nem menekülhet.

***

Márkházy imént említett levelét közelebbről nem ismerhetjük, azonban kicsivel később betekinthetünk Joannes Hellebordiusszal folytatott levélváltásába, amiben Senno egészségi állapotát tárgyalják.[397]

Ez az írás – mint ahogy arra mindjárt rátérek – nemcsak nyelviségében kitüntetett, hanem mint dinamikus motívum is működteti a regényt. E fogalmazványból derül ki, hogy Gyulai sokat latolgatott, kételyek és hosszas vívódások nyomán megfoganó döntése, majd ezt követő bűntudata, és végül Eleonóra elvakult bosszújának eredményeképp bekövetkező halála mind fölösleges(nek tűnik), ugyanis a viszály gyújtópontja, Senno megöletése szükségtelen volt, mivel a börtön körülményei már kikezdték az itáliai színész egészségét, aki Gyulai beavatkozása nélkül is, mindenképpen jobb létre szenderült volna.[398] Gyulai azonban a levél tartalmával, amint arról az óvatos intrikus, Gergely diák gondoskodik, nem jön tisztába.

Mint ahogy arról már szó volt, a *Gyulai Pál*ban nem könnyű, ám annál boldogítóbb feladat kiigazodni a bonyolult történetek szerteágazó labirintusában. Mind a jellemek, mind a helyzetek megítélésekor folyamatosan változik az olvasói vélekedés, álláspontunkat a regény folyamán állandó reflexióval konstansul revízió alatt kell tartsuk. Mikor egy ítéletünket érvényesnek hisszük, a szöveg hamarjában szembemegy ez átmenetei nyugvóponttal, az addig biztosnak tételezett felől elbizonytalanít. Hasonló az olvasói tapasztalat abban a jelentben, amikor Gergely diák váratlanul betoppan Márkházyhoz, hogy felelősségre vonja a padisahhal szintén lepaktált palotaőrt, hogy a török érdekkel ellentétesen cselekedett, mikor Sennot megölette. E jelentben nincsen, kivel szimpatizáljon az olvasó, a török és magyar oldalon egyaránt aktívan tevékenykedő Gergely diák, és a hatalmával visszaélő, élvhajhász Márkházy alakja is ellenáll

[397] A regény első kiadásában Márkházy Hellebordius doktorral folytatott levélváltásának kérdő és a válaszlevele egyaránt egyetlen, a főszövegtől idézőjellel jelölten különböző közlésként jelenítődik meg, amelybe zárójelben ékelődik be Márkházy Gergely diákhoz intézett kiszólása. A későbbi kiadások azonban ezt a két levelet határozottan kettéválasztják. Míg az életműkiadás viszont Márkházy közbevetésének zárójelezését törli. Vö: *Gyulai Pál,* 1847. 124.; *Gyulai Pál*, 2011. II. 181–182. *Gyulai Pál,* 1967. 235.

[398] Kemény monográfusa szerint e pótlólagos információ ironikus fényben tünteti fel az olasz maestro halálát. Vö.: SZEGEDY–MASZÁK, 2007, 93.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

az azonosulásnak. Márkházy elsőre szintén ügyes intrikusnak tűnik, amiről Hellebordius doktorral folytatott levelezésével igyekszik meggyőzni a diákot. Míg Márkházy saját fondor tettének igazolását látja a doktor előrejelzésében, addig a diák egészen máshogy értelmezi az orvos által írott sorokat.

Márkházy a szóban forgó levelet, amelyben Senno egészségi állapota iránt érdeklődik, akkor írja meg, amikor már nála van Gyulai gyűrűje. Az orvostól arról értesül, hogy Senno hamarosan meg fog halni, azonban e tényt elhallgatja, így a színész halálát meghozó döntés súlyát szándékosan Gyulai vállára helyezi. Épp e cselekedete által emelkedik a török és fejedelemi körökben egyaránt forgolódó és fontos szerepet betöltő Gergely diák szemében, akinek e levelet fel is olvassa.[399] A fogadtatás helyzete így a befogadók jellemének újabb árnyalataira mutathat rá.

Hellebordiusz doktor levelét annak nyelvi sajátossága emeli ki, ugyanis Kemény regényeiben előforduló levelek ritka kivételtől eltekintve teljesen magyar nyelvűek. Pedig, ha csak a jelen fikció szereplőit vizsgáljuk, feltehetően a jezsuita Alfonsó páter nem magyarul értekezett Tiefenbach gróffal, a prágai követtel, ahogy Johannes Michael Brutus olasz történetíró sem feltétlenül magyar nyelven értesítette barátját, Gyulait, hovatovább a műveletlenségét fitogtató olasz származású Senno is gyaníthatóan inkább anyanyelvén sértegette ellenlábasát, amint azt következtetjük, hogy a regényes jellemű angol Raleigh sem magyar nyelven számolt be kalandjairól Báthory Boldizsárnak. Azonban ezen írások nyelvezetére nem történik utalás a regényben, amit értelmezhetünk egy olyan elhallgatott alakítási műveletként, amely a kommunikációs modellbe még egy interpretációs áttételt ékel, amennyiben e leveleket az elbeszélő nem pusztán csak közli, hanem fordításban tárja elénk.

Hasonló eljárás mutatkozik meg az elbeszélő által kivonatolt levelek esetében is, a szövegszerű közlés elhagyása, ugyanakkor a tartalmi annotáció mind az elbeszélő eminens szövegalakító szerepét hangsúlyozza – mint ahogy arra alkalmanként rámutatni igyekeztünk –. Mivel az idegen nyelvűség többnyire jelöletlen, a fikción belüli magyar nyelvűség hegemóniája feltételeződik, ezért külön hangsúlyt kap Hellebordius doktor teljességében hozzáférhető Márkházyhoz írott kevert nyelvű fogalmazványa.

[399] „– Ön valódi nagy férfiú – kiáltá elragadtatással Gergely. – Ingyen tenni a fejedelmet zsarnokká, mert hiszen Senno különben is sírba ment volna, s úgy tenni őt azzá, hogy ha fordul a kocka, e vád alól föloldoztassék Gyulai rovására, ezt nevezem én olcsó vásárnak a politikában, ezt jutányos kereskedésnek a vérrel, ezt uram, ezt takarékos gazdaságnak a lelkiismerettel! Engedje kezét megszorítanom. Ön lángész!” KEMÉNY, *Gyulai Pál*, II. 235.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

A levél kevert nyelvisége próbára teszi a befogadást. Az orvos tudós nyelvezetét imitáló (és egyben ironizáló) latin szakkifejezések garmada ékelődik a magyar szintaxisba.[400] A nyelvi jelölők váltogatása különböző denotátumokat eredményez, amelyek referenciája is eltérő. A két nyelv találkozása során egy köztes nyelv jön létre, az egyik nyelv elemei beoltódnak a másikéba, amiből egy harmadik jön létre, azonban itt ez oltvány módon teremtődő írásműveleti konstrukció indaként megfojtja – dekonstruálja – az eredeti két jelölőrendszert.

Az idegen nyelvi jelkomplexum jelölője és denotátuma egyszerre jelöli önmagát és az önmagától való különbségét. A megértésesemény inszeminációja tehát nem a jelentő (significans) és a jelentett (significatum) viszonyának egységében jelenik meg, hanem épp ezek grafémikus, központ nélküli széttartásában, a jelszóródás tapasztalatában.

Ugyanis miközben a levél célja, világossá tenni, feltárni az igazságot, a börtönlégtől szenvedő színész kórismeretét adni, aközben az orvosi szakzsargon dominanciája mintha az idegen kódrendszer elemeivel épp nehezen megközelíthetővé tenni, elfedni igyekezne a szöveg perszuazív (meggyőző) jellegét.

Az érthetetlen beszéd, az ékesszólás valamint a latin szavak tudálékos használata a commedia dell arte dottore figuráira emlékeztetnek. A jogász vagy orvos dottore idegen nyelvű elemekkel kevert, kivehetetlen beszéde gyakran épp a szakember hozzá nem értését igyekszik elkendőzni, amely gyanú Hellebordius doktor beszámolójakor is felmerül bennünk. Bár a színész állapotának leírása a korszellemnek megfelelő, hiteles kórképnek látszik, amely diagnózist a regény korábbi részei is bőven előkészítenek[401], ugyanakkor a javasolt terápia, az egyik szobából a másikba szállítás inkább babonaságnak, sem mint hatásos gyógymód tűnik.

Nem tudjuk említés nélkül hagyni továbbá, hogy Hellebordius kórismerete szerint Senno magyar lázban más néven maláriában szenved,[402] amiről régebben azt képzelték, hogy a mocsarak káros kigőzölgése okozza. A regényben a posványos levegőre többször is utalás történik, az elbeszélő a gyulafehérvári börtön legéről hosszan értekezik,[403] ahogy részletesen

[400] E szöveg magyarítását, a latin kifejezések átültetését magyar megfelelőjükre a regényt kommentáló jegyzetben a közrebocsátó, szerkesztő, Tóth Gyula is szükségesnek látta. Vö: KEMÉNY, *Gyulai Pál*, II. 353–354.
[401] Vö: KEMÉNY, *Gyulai Pál*, I. 419, 421.
[402] „A 8. numerusba rekesztett subjectum azon febrisben laborál, melyet mi tudósok febris nervosa hungaricának nevezünk.” KEMÉNY, *Gyulai Pál*, II. 235. Magyar láz, más néven váltóláz vagy malária a ’ mal aria’ rossz levegő latin kifejezésből származik.
[403] „Tudják olvasóim, hogy Fehérvár alant fekvő része soha nem számíttatott a legegészségesebb tájak közé, s noha évenkénti halandósága korántsem oly tetemes, hogy miatta a letelepüléstől valaki elidegeníttessék, de annyi mégis bizonyosnak marad, miként a lázak közönségesebb nemei igen szeretnek itt tartózkodni.
Ez régen is így volt, s jelesen a vársáncokat többféle kór, sőt járványok fészkének tartották, kivált a nyári hónapokban. […]„Egyébiránt kalandorunk testalkata oly edzett vala, hogy miként a jó bor az egyenlítőn átvive sem romlik meg, Pontini mocsarai közt vagy Havanna léthervasztó égöve alatt is versenyezhetett volna - míg szellemi okok idegrendszerének megtámadására be nem folytak - akárkivel a romlott lég hatása eltűrésében. De a léleknek a testen bámító hatalma van.” KEMÉNY, *Gyulai Pál*, I. 419.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

taglalja a testi és lelki bajok összefüggését is, és ezen egészségügyi keresztmetszeten keresztül világítja meg Senno jellemét. Az itáliai világfit e káros gőz korábban nem tudta kikezdeni, s a gyulafehérvári börtön levegője mindaddig nem zavarta, míg rabságának helyzete felől tisztában nem jött.

Sennot a róla szóló legenda – nevének hangzásával megegyezően – hol olasznak nevezi, máskor pedig orosznak, muszlimnak, gyaurnak vagy franciának titulálja, ám a regény berekesztésekor arról értesülünk, hogy vér szerinti apja a prágai követ, Tiefenbach gróf volt.

Az orvosi beszámoló tehát arra enged következtetni, hogy az eladdig kikezdhetetlen egészségű színészt kalandos életútja során semmi vész legyűrni nem tudta, ám amint akarva-akaratlanul belekeveredett Erdély vezérfőinek ellenségeskedésébe, a politikai helyezet reménytelensége mocsári láz, más néven magyar láz formájában – e nyelvi manifesztum nem engedi megkerülni az iróniát – gyűri maga alá.

Mintha e levél nyelvének anyagában visszatükrözné annak sorsát, akiét elbeszéli, hiszen ahogy a latin szavakat a magyar szintaxis körbeöleli, s így azok referenciája és kontextuális jelentése a magyar nyelv közegében megváltozik, úgy e honi klíma az idegenből származó színész kalandor egészségét is kikezdi.

A szóban forgó levél konstrukciós eljárása tehát nemcsak, hogy fókuszába emeli a teremtettség kérdését, hanem kevert nyelvezetével gátolja az egyértelmű megfeleltetés műveletét, helyette a jelentésszóródás folyamatának értelemtulajdonító aktusát viszi színre, ezzel jól illeszkedve a regény eddig vázolt koncepciójába, interveniált szövegvilágába.

„Azonban a bástyafeneken a lég nyomasztólag zárt s rekkenő volt. Még künn is a szabad ég alatt nagy hőség uralkodott, s ámbár a Szent Miklós-kapu mögött terjedő előváros többnyire szellős és emelkedett helyzeténél fogva a váltó- és ideglázaktól megkíméltetett, de azon aránylag népetlen téren, hol most az alváros fekszik, s melyre a bástyabörtönök néztek, számos esetei fordultak elő a betegségeknek, többnyire a mocsaraktól megvesztegetett lég következtében.S minő dohos, nehéz, csaknem folyó volt a nedves falaknak, Senno fogházának gőze!” KEMÉNY, *Gyulai Pál,* I. 421

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

A LEVÉLÍRÓI ÉN ÖNELBESZÉLÉSE A *FÉRJ ÉS NŐ*BEN[404]

Kemény regényei közül a legtöbb levelet a *Férj és nő* tartalmazza. Ebből huszonkilencet teljes terjedelmében megismerhetünk, négyről pedig vagy az egyik szereplő vagy az elbeszélő számol be. Ezek közül a Kolostory-testvérek mindkét fél részéről ismertetett levelezésével, Eliz Polidorához írott, válasz nélküli egyszólamú levelezésével foglalkozunk részletesebben, valamint Kolostory Albert Idunának írt szerelmes néhány sorával, ami eredeti formájában nem, csak Ondofredi szószerinti másolatában jut el címzettjéhez.

A levélszövegek összeolvasása során két ponton találtunk értelemmódosító kivételre. A *Férj és nő* első kiadása Kolostory Albert apjának születését 1783. június 2-ra datálta, amely időpontra Albert levelének tanúsága szerint Norbert Lipót apja naplójában hivatkozik, ezzel szemben az összes többi – áttekintett – kiadás ez időpontot – úgy gondoljuk, tévesen – 1773-ra módosította. Ugyanis a regény elején, mikor Norbert Lipót apja etimologizálja a Kolostory családnevet, és ezzel szétdúlja a család eredetének honfoglalás kori históriáját 1783. június 2-át írunk, és éppen egy Kolostory-fiú keresztelője zajlik. Mint később megtudjuk Kolostory Andrásé, akinek legkedvesebb fia Albert volt. Ezért az első kiadásban megjelenő 1783-as évszámot véljük hitelesnek.[405] Továbbá az első megjelenésben Eliz Virányosról írt első levelének keltje január 5-e, ebben az egy nappal korábbi birtokra érkezés élményéről számol be nagynénjének.[406] Ugyanakkor Eliz ezt megelőző levelét „Pest, jan. 5-én estvé”-re datálja az első szövegközlés, amely keltezés a többi levél valamint az események ismeretében nyilvánvalóan téves, hiszen levélírónk nem tartózkodhatott egy időben Pesten és Virányoson. Ugyanígy januári hónap megjelölés áll a Gyulai gondozta szövegben is, de a többi kiadásban a keltezés hónapját kipontozva találjuk. Az imént szóbahozott érvek alapján azt következtetjük, hogy mivel az előző levél január 5-ei, a következő pedig február 14-ei, így közte csakis egyetlen 5-ei nap volt, azaz e levél a fikció szerint csakis 1844. február havában annak is ötödik napján íródhatott.

***

[404] E fejezet korábbi változata megjelent: PINTÉR Borbála, *A levél szerepe és működése Kemény Zsigmond* Férj és nő *című regényében*, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2011/3. 355–373.
[405] KEMÉNY Zsigmond, *Férj és nő*, kiad. SZILÁGYI Sándor, Pest, Emich és Eisenfels, 1852, 8, 87.; KEMÉNY Zsigmond, *Férj és nő* In: *Kemény Zsigmond összes munkái III*, kiad. GYULAI Pál, Buda-Pest, Franklin Társulat, 1896, 11, 57. KEMÉNY Zsigmond, *Férj és nő, Ködképek a kedély láthatárán, Szerelem és hiúság,* szerk. TÓTH Gyula, Bp., Szépirodalmi, 1968, 11, 57.; KEMÉNY Zsigmond, *Férj és nő, Ködképek a kedély láthatárán,* Bp., Unikornis, 1996, 12, 47.
[406] KEMÉNY, 1852, 19; KEMÉNY, 1896, 164; KEMÉNY, 1968, 160; KEMÉNY, 1996, 122.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

A regény 5. fejezete a Kolostory-testvérek levelezésével kezdődik, amelynek tizenhat leveléből tizennégynek a teljes szövegét, egynek bőséges utóiratát, és egyet említésből ismerünk. Albert tizenkét levelet címez bátyjához, és négy válasz érkezik hozzá. A levelezést az ő nézőpontján keresztül ismerjük meg, az ő levélírói magatartását és olvasói reakcióit követhetjük nyomon.

Bár tisztán intradiegetikus narrációval találkozunk a legtöbbet, hiszen nyolc levél kommentár nélkül, majd ismét három rövid betoldó útmutatással megszakítva következik egymásra. Mindezek ellenére e levelezés alakítottsága nem kerülheti el figyelmünket, ugyanis a regényolvasás linearitásából adódóan a negyedik fejezet zárlatának levelezést felvezető pretextusát nem tudjuk megkerülni. Az elbeszélő itt azon túl, hogy a két fivér ellentétező, nem minden malícia nélkül való jellemzését adja, hangsúlyozza eminens közlői helyzetét: a levelek stílusának és tárgyának rövid kivonatát bocsátja az olvasó elé, előreutal e levelek fogadtatására és értelmezésére, figyelmeztet, hogy e levelezés célja nem elsősorban a távollévő másikkal való párbeszédbe kerülés, sőt a történetmondás kereteit megsértve Tamás kárára ütközteti a szereplői és olvasói tudatok különbségeit, valamint magának a közlés gesztusának szóbahozásával saját elbeszélői intenciójára,[407] és egyben az egész levelezés alakítottságára irányítja a figyelmet. E felvezetést tehát olvashatjuk előzetesen mint a szöveg felhívó struktúráját, amely értelmezési stratégiát jelöl ki a levelek olvasásához,[408] és amihez a későbbiekben viszonyulhatunk.

Az olvasás során a pretextus intenciója tapasztalattá válik, ugyanis észre kell vennünk, hogy a történet – itt a levelek – sorrendje és az elbeszélés – itt a közlés – sorrendje nem esik egybe, vagyis a leveleket nem kronologikusan, születésük rendjében, külső nézőpontból ismerjük meg, hanem Albert szűkebb látószögén keresztül. Ez az eljárás elsősorban azzal magyarázható, hogy a regény egészét tekintve a fiatalabb Kolostory testvér áll a középpontban. Másrészt az időzítés dramaturgiáját véljük felfedezni például abban, hogy Tamás november 12-ei levele, amelynek – szintén az idő játékának, a késleltetés eszközének következtében záró sorában azaz – utóiratában közli házassági szándékát, Albertet épp az Adélt célzó, napok óta tartó udvarlási készülődés közben találja. Mivel az ezen levél következtében fellángoló ellenséges indulat a gyújtópontja a később történeteknek – Albert ezt követő válasza miatt nem lép házasságra Adél Tamással, Albert pedig minden előzetes tájékozódás és kérdés nélkül ezért veszi el Elizt – ezért e levélben a fent idézett elrendező diegetikus szerep beteljesedését látjuk: megérkezésében az

[407] „Legyen szabad tehát a két testvér közti levelezésből annyit a nyilván elébe hozni, mennyi elbeszélésünk fonalának továbbvezetésére mellőzhetlen.” KEMÉNY, *Férj és nő*, 50.
[408] Wolfgang ISER, *Die Appelstruktur der Texte* In: *Rezeptionsästhetik,* Hrgs. Rainer WARNING, München, Wilhelm Fink Verlag, 1975, 228–252.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

elrendezés dramaturgiájával szembesülünk, míg fogadtatását és későbbi sorsát mint a cselekményt alakító esemény olvassuk.

A levelezés Albert római úti élményeiről beszámoló írásokkal kezdődik. A levelek kötelező formai elvárasaiból csak a keltezést jeleníti meg, a megszólítással a harmadik levélig kivár. Albert mindössze háromszor említi bátyja nevét, azt sem kitüntetett, megszólított pozícióban, hanem a levél szövegébe ágyazottan. A keltezés paratextusa az egymásra következődés élményét adja, ugyanakkor segít tájékozódni a történet sorrendiségében, az időzítés útvesztőiben. A megszólítás hiányában és persze a szövegek narratívájában azon –elbeszélői kiszólásban már előkészített – sejtésünket látjuk igazolódni, hogy e levelek inkább monologikusak, inkább emotív, referenciális, mint konatív vagy fatikus funkciójúak. Albert ezen leveleit tehát inkább naplóbejegyzésszerűnek látjuk,[409] mivel elbeszélője valamint tárgya is az én, az énnel történt események rögzítése, így sokkal inkább egy önmagával folytatott monológgal sem mint egy a másikat célzó, őt megszólító, vele számoló levélszövegekkel van dolgunk.

E folyamat annak ellenére sem törik meg, hogy Tamás első válasza színre viszi Albert leveleinek értetlen illetve félreértelmező, elutasító fogadtatását. A recepció travesztiáját látjuk abban, hogy Tamás, aki fellengzősnek titulálja Albert sorait, és mással olvastatja azt fel, hangsúlyozva ő és én szembenállását, másolatot készíttet a levelekről, hogy Albert jó hírét keltse egykor volt barátai és vetélytársai előtt, azonban e gesztussal éppen, hogy nevetségessé teszi, támadásoknak szolgáltatja ki öccsét.

Tamás levelét elbeszélői magyarázat kíséri, ami Albert reakcióit tárgyalja: (proleptikusan) Adél iránt felcsillanó érdeklődését és Tamás épp a levél anyagiságában – papírjának finomságában és az utóiratában jelölt és – megtapasztalt pálfordulásának meg nem értését. De Albert – mint ahogy azt az elbeszélő előre is jelzi, és a levelekbe beavatódván mi is megtapasztaljuk – nem változtat eddigi beszédmódján, leveleinek stílusán, azok tárgya továbbra is az eddigi romantikus toposzokhoz[410] illeszkedik: a letűnt, a régmúlt iránti vágyódást, a romkultuszt, a művészet iránti rajongás vallásos élményét, a katolicizmus szertartásait övező vallási áhítat; a halálélményt tematizáló leveleket részletes, melankolikus tájleírás majd egy álomjelenet

[409] A *Férj és nő* igaz nem *A hírlapszerkesztő naplójá*nak átdolgozása, mégis bizonyos vonatkozásban a kéziratában megsemmisült szöveg e regény előzményének tekinthető, hiszen mind a főszereplő nevét, mind bizonyos motívumokat – az arisztokrata család ősi nevek és régi családi legendák iránti rajongását – átörökít. *A hírlapszerkesztő naplója* Kolostory Albert naplójával kezdődik, és mint feltételezhető tartalmazza Malmy Ödön naplószövegét is. Vö: *Báró Kemény Zsigmond hátrahagyott munkái,* kiad. PAPP Ferenc, Bp., Franklin, 1914, 335–351, 345. A korai szöveg, ahogy már a címe is mutatja, kitüntetett helyen kezeli és szerepelteti a napló műfaját, amely műfajiság talán továbbörökítődik a későbbi Kolostory figura megnyilatkozásaiba. Barta János is felveti tanulmányában Albert római leveleinek naplószerűségét, de benne a levélforma műfaji bizonytalanságát látja. BARTA, *i. m.,* 65.

[410] Z. Kovács ezt Zmegac nyomán „Poetik der Stimmung”-nak, azaz romantikus poétikának nevezi. Vö: Z. KOVÁCS, *i. m.,* 163.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

megelevenítése követi. Több forrás is – az elbeszélői előrejelzés, Tamás közlése, és saját olvasói tapasztalatunk egyaránt – azt erősíti bennünk, hogy e romantikus képzelgésnek az idősebbik Kolostory bizton nem szíves hallgatója. Tehát kérdésként merül fel, hogy Albert jelölten miért nem válaszlevelet fogalmaz, és miért folytatja beszámolóit az addigi stílusban,[411] ha azok bátyjában befogadóra nem találnak. E folytatólagosság okát is abban látjuk, hogy Albert leveleinek célja az önreprezentáció. Eleinte az önkifejezés akár csak monológban vagy naplószerűen, később pedig nagyobb, más közönség előtt.[412] Hiszen bár Albertet sérti leveleinek fogadtatása volt barátai és vetélytársai körében, mégis bátyja közvetítése révén írásaival e közönséghez is el tud jutni, és azok számára – ha nem is feltétlen ünneplő kontextusban, de – jelen tud lenni, és az effajta hiúság tőle nem áll távol. Mint az Tamás október 29-ei leveléből kitűnik, ha nem is e társaság, de egykori jegyese, Strahlenheim Adél számára magát úgy tudja majd mégis reprezentálni, hogy lelkesült, értő fogadtatására talál.[413] Fokozatosan lehetünk tanúi e folyamat kialakulásának, ahogy Albert levelei – majd pedig már egyéb cselekedetei: a lőgyészi birtokról való lemondás, kép- és etazservásárlás – egyre inkább Adél kedvében járására irányulnak. Mindezen indirekt módon alakuló háttérkommunikáció az, amiből Albert Adél iránt újólag feltámadó szerelmének képzetét megszövi.

Albert teljes terjedelmében megismert levélszövegei tehát inkább az én megjelenítődését, elbeszélhetőséget célzó naplószerű beszámolók. Címzettjük nem a jelölten megszólított, hanem egy később megalakuló közönség. A címzett végül mint kézbesítő funkcionál, és így e szövegek nem alakulásukban, címzetthez fordulásukban, hanem a küldés, közvetítés aktusának következtében válnak levelekké.

Tamás négy leveléből kettőt válaszként olvasunk egy korábbi fogalmazványra, így ezek visszautalási rendszere mindenképp figyelemreméltó. Az első levél analeptikus allúzióiról, a fellengzősnek minősített római beszámolókról és azok további sorsáról már volt szó, így tekintsük, a regény egészének alakulására is befolyással bíró, Norbert nevét újrakontextualizáló november 12-ei levelet.

A Norbert-családdal való megismerkedését Albert október 26-ai levele tárgyalja. Norbert Lipótot, a polgárt arisztokrata gőggel festi meg, lenézése a család vélt névtelenségében

[411] „De bár kíváncsisága fölfokozva lőn, óvakodón mellőze bármi célzást vagy kérdezősködést, s levelezését oly hangon folytatá, mintha Tamás bátya eleitől fogva a csín és szépízlés avatottja lett volna.” KEMÉNY, *Férj és nő*, 70.
[412] Kolostory külvilághoz való ragaszkodásáról lásd bővebben: BARTA, *i. m.*, 68–70; Z. KOVÁCS, *i. m.*, 157–158.
[413] „Adél kisasszony egyedüli pártfogója római leveleidnek.” KEMÉNY, 1968, 84.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

nyilvánul meg,[414] miközben saját családja felmagasztosulását, a magyar ősi családok legendájának határokat nem ismerő ismertségét látja abban megmutatkozni, hogy e Rómában élő magyar származású finánc nemcsak, hogy családjának nevét, de birtokát is ismeri. A felvilágosult polgár és az arisztokrácia társadalmi szembenállás a regény egyik hangsúlyos eleme, amely oppozíciót mint a regény meghatározó állásfoglalását a szakirodalom részletesen körüljárja.[415]

Az olvasó mindeközben nyilván nem felejtette el a regény nyitányát, amikor is egy bizonyos *Candide*-ot olvasó Norbert az ész, a logika eszközével rávilágít arra, hogy a nevére, rangjára, múltjára oly igen büszke Kolostory-család neve tévesen kanonizálódott. Kolostory báró, miután fél éves kutatómunka után kénytelen elfogadni, hogy családfájának gyökerei kétségesek, képtelen tovább élni: míg ő karszékbe szegeződik, a vár enyészet prédája lesz, vagyis az ősi múlt mítoszába vetett hit hiányában jelene is felszámolódik. A nyelv felforgató erejének bizonyítékát látjuk abban, hogy a név denotátumának hiánya, a vélt referencia felszámolódása megfosztja a családot biztosan tételezett eredetétől és így egyedeiben is ruinálja azokat.[416] Az elbeszélő, mikor a család múltbéli figuráinak történeteiről regényhősének bemutatására tér át, a generációk közötti korszakváltást a nyelv változásában mutatja be: jelentő és jelentett szétválásában ragadja meg, és az új korszakban új nyelv eljövetelét láttatja.[417]

Norbert etimologizáló, dekanonizáló tevékenysége épp a Kolostory-család hangsúlyozottan legrelevánsabb ünnepén, a keresztelő napján történik, vagyis a világfi a névadáskor, a hagyomány továbbörökítésének mitikus időpontjában fosztja meg a Kolostory-családot nevének eredetétől. Albert levelében ezt a dátumot[418] napra pontosan felidézi – illetve Norbert Lipóttól citálja, aki apja naplójából vette – és a család nevének továbbélését azon időponthoz köti, amikor is a legenda leromboltatott. Vagyis Albert nem látja e kitüntetett időpont kettős jelentését, azt hogy benne kezdet és vég egybeesik.

A nem különösebben önreflexív Kemény-figurák közé tartozó Albert szeméről a hályogot Tamás levele sem oszlatja el. E levél válasz jellege már nyitó sorából egyértelmű. A válaszlevél attribútuma, hogy folyamatos retrospektív utalásokkal figyelmeztet, emlékeztet önmaga eredetére, a szövegre, amelyet születésének okaként jelöl meg. E válaszban azonban nemcsak

414. „De te, Tamásom, mosolygani fogsz, hogy az isteni Rómában egy név nélküli polgárcsaládról ennyit beszélek." KEMÉNY, 1968, 59.
415 PAPP *i. m.*, II. 138–141; BARTA, *i. m.*, 52–62; SŐTÉR István, *Férj és nő: A nemesi polgárosodás csapdái* In: S.I., *Nemzet és haladás*, Bp., Akadémiai, 1963, 458–463; Z. KOVÁCS, *i. m.*, 155–159; SZEGEDY-MASZÁK, 2007, 129–133., KUNKLI Enikő, *A közösségi narratívák és egyéni önnarratívák összehangolásának esélyei Kemény Zsigmond* Férj és nő *című regényében., Studia Litteraria,* 2005, Tomus XLIII. 115–143.; 116–121
416 A csalási narratíva felszámolásáról és a név jelentőségéről lásd még: KUNKLI, *i. m.* 123–127.
417 „Eltűntek a nevek, megmaradtak a dolgok. […] Albert folyékonyan beszélte az átalakult idő nyelvét" KEMÉNY, *Férj és nő*, 21.
418 Bevezetőnkben e dátumot pontosítottuk 1783. június 2-ára.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

Albert levele mint a szöveg keletkezésének oka jelenítődik meg, hanem mindeközben a család eredettörténetének új nézőpontú újramondásával és ezáltali újrarendezésével van dolgunk.

Tamás múlthoz való viszonyát sem látjuk kevésbé problematikusnak. E viszonyulás ironikus megfestése látszik a november 2-ai levélben, amikor is Tamásnak, a sertéshizlalónak figyelme nem terjed túl – az elbeszélő jellemzése alapján – a házi és megyei viszonyokon, amikor Albert családi portrékhoz, emlékekhez való ragaszkodásán értetlenkedik, és a felvilágosodás korára hivatkozva a családi előítéletek háttérbe szorítására ösztönzi öccsét. Nem kevésbé mulattató a szóban forgó levél lidércnyomásos gyermekkori emlékének a megidézése sem. A család hősi legendájának letűnését a gyermek nézőpontjából rémmesei elemekkel festi meg. A Kolostory családnév jelentésmódosulásához hasonlóan itt a Norbert név kontextualizálódik újra, melynek során, e név jelentése ruházódik fel újabb jelentésrétegekkel. Ezért is lesz a Kolostory-családban többes számban is használatos, mivel egyszerre jelenti számukra a rémítőt, a család lerombolóját, sőt a család egyedi szótárának szitokszavát, az arisztokrácia ellenségét s az új korszellem lidércét.[419]

A két főszereplő családneve éppen jelentésük szóródásában ragadható meg, ahogy a két család története is, egymáshoz való változó relációjában, az általuk képviselt társadalmi és – a szinekdochészerűen címpozícióba állított – magánéleti szerepük alakulásában beszélhető el.

Ezt a párhuzamot vetíti előre Tamás levelének ironikus, fecsegést berekesztő summázata, ami az egész regény viszonyában mint predikció olvasható: „Mily célja van a végzetnek ily randevú által? Nem azt akarja-e, hogy jól megrángasd a bankár orrát őseink iránti tiszteletből? Tedd, kedves Albertem! Mutasd meg annak a nyárspolgárnak, mi egy magyar mágnás. Szeretnék gyermekkori félelmeimért a bankár úron elégtételt venni."[420]

Tehát a név jelentésmódosulásait protenciós és retenciós módon is színre vivő, főként levelekben elbeszélt jelenetek előrejelzenek és felvázolnak egy értelmezési horizontot a regény egészének értelmezéséhez.[421] Ebből a nézőpontból válik indokolttá, hogy Albertben azért merül fel az Eliztől való elválás lehetősége, mert Idunától fogant leendő utódjának tisztességes nevet

[419] „az mind Norbert, ki a jobbágyokat a földesúr ellen lázítja, ki a nemesi rendre irigykedik, a mágnásokat gyűlöli és a gazdagok vagyonára veti szemét. […] Nagyapó koporsójába is a szeget mind a Norbertek ütötték... […] Norbert csak allegóriai kép, és a korszellemet jelenti, mely a hűbériség ellen küzd, s minket, kik előjogok birtokában vagyunk, a közszabadság ürügye alatt akar kifosztani." KEMÉNY, 1968, 93.

[420] KEMÉNY, *Férj és nő,* 93.

[421] A névadás a regény egészén végighúzódó kulcsfontosságú motívum: már a regénynyitányban Keselykő etimológiájával találkozunk: „ki-ki átláthatja, miként hegyünk többre van teremtve, mint név nélkül élni […], s arról is ki-ki meggyőződhetik, hogy nevét csupán valami arisztokratikus lénytől, minő az oroszlán, párduc vagy kesely, volt szabad kölcsönöznie." KEMÉNY, *Férj és nő,* 7. De több levél is tematizálja e kérdést: Albert október 26-ai levelében Elizzel szembeni első kifogása: „Csak neve ne volna Lizi, mi a német szobaleányoké!" *Uo.,* 58., Norbert névnapjának ünnepén közeledik egymáshoz a két család ifjú sarja, amire Albert elhallgatások között november 14-ei levelében utal. *Uo.,* 76.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

akar adni. A vallási[422] és családi hagyományhoz való egyaránt szoros kötődése miatti kétségei azonban öngyilkosságba sodorják. Önmagát ugyan tovább tudja örökíteni, de nevét tovább hagyományozni Idunával közös utódjában[423] már képtelen, hiszen a várandós asszony a botrányt elkerülendő kénytelen Terényivel házasságra lépni. Albert önfelszámoló bukása, eredet híján való folytathatatlansága metonimikusan az egész arisztokrácia kudarcát, modern viszonyok között való életképtelenségét szimbolizálja.

A Kolostory-testvérek terjedelmes levelezését egy csonka levél, Albert levelének utóirata zárja. Ahogy arra már az írások időzítésének vizsgálatakor felhívtuk a figyelmet, a Kolostory-fivérek nem utólagos információközlésre használják e toldalékot, hanem mondandójuk csattanójával e záró részig kivárnak. Például Tamás november 12-ei levelének post scriptumában közli öccsével Adéllal való házasságának tervezett időpontját némileg közönséges nyelvi regiszterbe váltva. E fordulat nem éri meglepetésként az avatott olvasót, hiszen az október 29-ei levelének utóiratában Tamás Adélt, mint egy vásári kancát ép fogai, egészséges gyomra miatt méltatja, azaz mint sertéshizlaló magasztalja jövendő(beli) áruját. Albert ugyan részben konstatálta, de nem jött bátyja pálfordulásának titkára, a beavatott olvasó előtt azonban nem maradtak homályban az Albert nőtlenségére tett célzások, az idősebb fivér otthonteremtő kísérletei valamint utalásai a házasélet nehézségeire.

Albert azonban a házassági szándék bejelentése következtében – hiszen mint láttuk, épp az Adéllal való újbóli szerelem álomképeiben ringatta magát – minden viszonyából kisemmizve, megsemmisítve érzi magát, ezért önkéntelenül darabokra tépi a levelet. Majd az erre válaszként születő fogalmazványáról másolatot szándékozik csinálni, hogy levele és ezáltal bosszúja mindenképpen célhoz érjen. Az őt felszámoló sorokat anyagában is megsemmisíti, míg bosszúját az ismétlés, az újraelőállítás gesztusában kétszeresen is kiélvezi.

Az utóiratban Albert nyíltan nem ad hangot csalódottságának, felháborodásának, ennél ügyesebb levélíró. Intelemnek álcázott imperatívuszai a gyanú magvának elszórását célozzák, ahogy a leendő arát méltató sorai is az ellenkezőjét jelentik. Megnyilatkozásai épp fordított konnotációban jelennek meg: állításai tagadó mondatokká, tagadásai affirmatív jelentésű kinyilatkoztatásokká módosulnak.[424] Levelét kettős hallgatósághoz intézi, a házasság anyagi

[422] Albert valláshoz való viszonyáról lásd bővebben: BARTA, *i. m.*, 69–71; Z. KOVÁCS, *i. m.*, 156–157.
[423] Elizzel közös gyermekével, Gizellával, mint leánygyermekkel a család ~~ősi~~ neve nem öröklődik tovább. Sőt női ágon a családi vagyon sem öröklődik. Erről tanúskodik a felmenők helyzete is, hiszen Kolostory Andrásnak négy fia és hat lánya van ugyan, de birtoka csak a fiú leszármazottak között negyedelődik, ezért van az, hogy Albert a keselykői birtok negyede fölött rendelkezik.
[424] „Őrizd magad a féltékenységtől! […]Adél az Isten angyala, neki elvei vannak... ő nem könnyelmű, nem kacér, nem ledér. Óh! Adél tüzesen fog szeretni a mézeshetek után is. Csak te ne legyél kétkedő, bizodalmatlan...” KEMÉNY, *Férj és nő*, 98.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

elvárásainak taglalása, a féltékenységtől való őrizkedést ajánló sorok Tamáshoz szólnak, míg a hirtelen elhatározásból hozott döntés, az Elizzel való házasulási szándék kinyilatkoztatásának címzettje pedig egykor volt kedvese, Adél.

Tamás ügyetlensége, saját sorsának elhibázása hovatovább abban áll, hogy nem tudja Albert levelét a fonákjáról olvasni, azaz eredeti – alig leplezett – intenciója felől értelmezni, miközben hasonló kétértelműségekkel és utalásokkal leveleiben ő maga is élt. És nemcsak, hogy nem lát át Albert homályosnak alig mondható célzásain, hanem még továbbítja is menyasszonyának a levelet, ezzel végképp a tervezettel ellenkező irányba terelve az eseményeket. Botorsága tehát abban nyilvánul meg, hogy korábbi kézbesítői szerepét nem képes az adott helyzetben újragondolni.

Albert tehát egyszerre számol a kettős hallgatósággal, valamint Tamás bárgyúságával, és e levelet mint az események befolyásolását célzó eszközt működteti, s mint látni fogjuk jól, hiszen e fogalmazványának következtében Adél valóban eláll házassági szándékától.[425]

A levélírást követő önmeggyőzés helyzetében tanúi lehetünk annak, hogy egy szöveg hatáspotenciálját nemcsak olvasójára, hanem alkotójára is kifejtheti, hiszen a szöveg megszületésnek pillanatában leválik alkotójáról, mint független nyelvi jelek és struktúra kezd működni, és a benne felkínált potenciális sokrétűséget bármely értelmezője aktualizálhatja. Ezt teszi Albert is, mikor e levél hirtelen jött kijelentései felől tekinti korábbi leveleinek állításait, és azokból önmaga meggyőzése valamint mostani és egykori sorainak kontinuitása végett, egy hitelesnek tűnő értelmezési lehetőséget állít össze.[426] Sokkal inkább foglalkoztatja, hogy e folytonosság korábbi levelei és a mostani, azaz akkori és jelenbeli énje között fennálljon, mint hogy e tény a valóságra vonatkoztatható legyen. Albert másodsorban vizsgálja meg hamari állításainak a regénybeli valósághoz való viszonyát, és elsőre némileg könnyelműnek tűnik a következtetés, hogy amennyiben e referencia nem állna fenn, az öngyilkosságot választaná. De a regény beteljesíti e jóslatát. Az ok ugyan nem Eliz visszautasítása, hanem Albert két hagyomány között választani nem tudása.

A regény recepciótörténetében megképződő Albert figurájához[427] talán a valóságreferencia hiányát vagy másodlagosságát tudjuk hozzátenni, vagyis, hogy számára sokkal fontosabb – mint ahogy azt már fentebb is fejtegettük – hogy önreprezentációja önmagához hű,

[425] „Emléke sajg, éget. S mindennek Albert az oka. De miért is adtam át a levelet?" KEMÉNY, *Férj és nő*,113.
[426] „Szerencsémre annak a szűk eszű Tamásnak, ki annyit ért a költői eszmékhez, mint én az aranykészítés titkához, Lizáról néhány fellengző levelet írtam, melyet Adél olvasott, s így még dacból támadtnak sem mondhatja házasságomat... Büszkeségem mentve." KEMÉNY, *Férj és nő*, 99.
[427] A romantikus, térben és időben távol eső után vágyódó, művészet iránt vallásos áhítattal rajongó, elegáns, hiú világfi, ugyanakkor egy polgárosodó világban a hűbériség szellemének foglya.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

folytonos legyen, mint az, hogy a valósággal összhangban, azaz igaz legyen. Albert ebben nagyapjára emlékeztet, akinek sorsát az töri kerékbe, hogy Norbert rámutat: a családfa folytonossága hamis eredetre – areferenciális denotátumra – vezethető vissza. Némi ironikus kritika sejdíthető abban, hogy az arisztokrata család az oly igen vágyott folytonosságot épp azáltal hozza létre, hogy tagjai más-más úton ugyan, de elkerülhetetlenül szembekerülnek a folytathatatlanság problematikájával.

E teljes levélszövegeiben feltáruló levelezés engedi át leginkább a történetmondás lehetőségét szereplőinek, ezzel több levélszövegen keresztül az intradiegetikus, egyes számú beszélői énnek teret engedve. Azonban a szöveg több eljárása: a pretextus direkt alakítottságot felvállaló kijelentései, a leveleket keretező paratextusok, bizonyos kötelező formai elvárások megléte, máskor hiánya, a közbeszólások, az időzítés, a digresszív beavatkozások, az elhallgatott levél illetve levélrészlet folyamatában mégis a szövegteremtés diskurzusát állítja a középpontba, ezzel megbolygatva a szöveg referenciális státuszát, ugyanakkor olvashatóságához – mint azt eleddig bizonyítani szándékunkban állt – új értelmezési horizontokat kínál.

***

A *Férj és nő* harmadik levélírója Eliz. Ő összesen kilenc levelet ír Polidorának, hatot közvetlenül házassága után, 1844-ben, hármat pedig e viszony megromlásakor 1846-ban. A címzett nagynéni válaszleveleit egyik esetben sem ismerjük. Így ennek következtében Eliz leveleit nem a rákövetkező válaszokkal olvassuk össze, hanem egymáshoz való viszonyukban tekintjük.

Nincs elbeszélői magyarázó pretextus, ahogy nincsenek az egyes leveleket kommentáló, a levelezés folyamatosságát megszakító kiszólások sem, valamint utólagos értelmezések sem. Az elbeszélő sem a levélírás, sem a befogadás helyzetét nem viszi színre, sem a levelek későbbi sorsáról nem beszél. Nem alkalmaz határátlépéseket, beavatott olvasóját többlet információkkal nem ruházza fel. Nem lép fel diegetikus elrendezői szerepben, a szöveg teremtettségét nem hangsúlyozza lépten-nyomon. Ennek következtében a történetmondás stafétabotja végig a levélíró kezében marad, és az olvasó nem kap instrukciókat a befogadáshoz. Ezen eljárások hiányában mind a levélírói, mind a megszólított pozícióját sokkal inkább önmagára tudja vonatkoztatni, és a leveleket – állandóan önmaga jelöltségét hangsúlyozó közvetítő híján – sokkal közvetlenebbül érti. E szabadság következtében valóban létrejön a látószögváltás és Eliz örömeit és bánatát belülről láthatjuk. A Kolostory-testvérek levelezését állandóan figyelő és kommentáló elbeszélő jelenlétével és értelmezést befolyásoló kiszólásaival, miközben egyrészt megjelenítette, másrészt azon nyomban kétségbe is vonta, zárójelezte vagy törlésjel alá tette a

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

megnyilatkozásokat. Eliz leveleinek közreadását is megelőzi egy rövid bevezető és az elbeszélő, visszavéve a történetmondás fonalát, viszonyul – a történet további alakításában is – a levelekben elhangzottakhoz, de jelenléte sokkal visszafogottabb, mint a Kolostory-fivérek leveleinek közlésekor. A folyamatosan közbeszóló elbeszélői jelenlét hiányát tehát azzal magyarázzuk, hogy Eliz így sokkal tisztábban, mindenféle átértelmező felhang nélkül tud megnyilatkozni, ezáltal leveleit sokkal őszintébbnek, figuráját pedig sokkal rokonszenvesebbnek érezzük.[428]

Hasonló módon magyarázzuk a válaszlevelek hiányát is. A fikción belül e válaszok megszületnek, ezekre Eliz leveleinek némely visszautalásaiból következtetünk,[429] sőt ennek nyomára bukkanunk más események kapcsán is, például, hogy Polidora levélben értesíti sógorát lányának és vejének megromlott viszonyáról, amelynek következtében Norbert kezdi kézbe venni a fiatalok sorsának alakítását; de az olvasó ezen szövegek egyikével sem jön tisztába. Az elbeszélő tehát úgy alakítja e párbeszédet, hogy az olvasó csak az egyik fél monológját ismerhesse meg.[430] Habár az ifjú feleség minden levelében megszólítja Polidorát, valóban őt célozzák a sorai, valóban számára argumentálja az eseményeket, de mégis mind örömének, mind bánatának megfogalmazásához csak az ő egyedi nézőpontján keresztül jutunk és jutunk közel. Ugyanis az olvasói közelkerülés élményét megtörné, átértelmezné Polidora bármely típusú megnyilatkozása, akár észérvű tanácsai, akár szívbéli megnyugtatásai, illetve – Eliz árultatása kapcsán – Albert könnyelműségét taglaló intelmei. Sőt Polidora nézőpontjában valamilyen módon – akár nyilvánosan, akár elhallgatva – meg kéne jelennie a középkorú lady özvegyasszonyi szerepének, és ennek tartóssága fölötti fájdalmának, hiszen Polidora Albert iránti vonzódását mind Albert levele mind az elbeszélő többször megemlíti.[431] Eliz megnyilatkozásai tehát

[428] Eliz alakját tanulmányában Barta János is felmagasztosítja, tipológiájában a „törékenyek" közé sorolja. BARTA János, *Sorsok és válságok. Kemény Zsigmond tragikus emberalakjai* In: B.J., *A pálya végén*, Bp., Szépirodalmi, 1987, 186–217, 206–207.

[429] Vö: „Hibáztatod, néném, hogy miért nem éreztettem vele mindjárt az első percben, miként tudom s tűrni nem fogom kicsapongásait." KEMÉNY, *Férj és nő*, 238.

[430] A korabeli Kemény-recepció a regények narratívtechnikáját, a szereplők egyéni hangú megnyilvánulását dicséri. SALAMON, 461. Péterfy azonban Kemény regényalakjait általában képtelennek ítéli a párbeszédre, megnyilatkozásaikat a szövegben elszórt monológokként értelmezi. PÉTERFY Jenő, *Báró Kemény Zsigmond mint regényíró* In: P. J. *Válogatott művei*, Bp., Szépirodalmi, 1983, 550–585, 567–568.

[431] „Poliodora a koketté válni akaró vén Rómát oly érdekesen rágalmazta, hogy egészen elfeledtem, hogy ő is néha tetszelgeni kíván, s hogy a harmincöt éves nő, ha özvegy, ritkán elégül meg a kornak, melybe lépett, szerény igényeivel." „Figyelmeztetései talán húga iránti ragaszkodásból, talán önzésből támadtak. Maga sem tudott kedélyéről számot adni. Mert Albertteli vitatkozásai határozatlan színű érdeket gerjesztettek benne a különc eszméjű ifjú iránt, mely barátság és vonzalom közt vegyült föl. […] Egy Velletriből jött ösmerősének csodálatos regéi a Herminá-n történt kalandról, és Eliz sápadt arca, midőn Albert elbúcsúzott, bizonyos ingerültségre hangolta, melyet ő húga miatti aggálynak tekintett, de amely a szív titkos műhelyében – hol a benyomások olvasztatnak föl, hogy mozgásba hozassanak – talán salakkal is vegyült... [...] Most először villant meg eszében, hogy kitörései féltékenységre is magyarázhatók: most először sejté, hogy ingerültsége nem volt a körülmények által egészen indokolt." KEMÉNY, *Férj és nő*, 64, 78–79.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

mindezen árnyalatoktól függetlenül, értelmezésektől szabadon, tisztán, olvasatlanul áll elénk, és így a recepciós munka során a mi regényolvasói tudatunk generál válaszokat, mi kerülünk a megszólított helyzetébe és hozunk létre folytatólagos párbeszédet a szövegekkel.

Eliz 1844-es hat levele közvetlenül a házassága utáni idill képeit festi meg. Az időben való előrehaladással tanúi lehetünk, ahogy Eliz egyre biztosabban szeret, és egyre biztosabban véli magát viszont szeretve lenni. Boldogságának biztosítékát hangsúlyosan nem az álomvilágban, hanem újdonsült férjében látja, minden levelének középpontjában Albert áll. Albertet kevésbé új cselekvések közepette, mint inkább új nézőpontból látjuk, hiszen a Bécsben örömmel mulató, a társasági élettől visszavonuló, az esténként felolvasó férj Eliz látószögén keresztül felmagasztosul. A szerető nő jellemzésén keresztül Albert jellemének addig ismeretlen tulajdonságai mutatkoznak meg, úgy mint: tapintatos odafigyelés, szerető, önfeláldozó gondoskodás (azért a targoncát toló, kertészkedésben is odaadó munkás férfi alakját némileg már túlzásnak látjuk). Bár a feleség belső fokalizációjú, elfogult elbeszéléseiből sejtjük, hogy e jellemvonások Albertnek kevésbé tulajdonságai, és oka inkább a jellemző és jellemzett között fennálló elfogult érzelmi viszonyban, semmint Albert alakjának sokrétűségében keresendő. E sejtésünket a levélközlést berekesztő elbeszélői sugalmazás továbberősíti,[432] majd bizonyítva látjuk az eseményekbe, és Eliz két évvel későbbi elkeseredett leveleibe egyre jobban beavatódva. Mindezek ellenére Eliz levelei mégsem válnak nevetségesség tárgyává, mert bár eleinte ugyan felülstilizálja a férfit – de hangsúlyosan nem álomképekből szövi meg alakját, mint tette azt Albert Tamás leveleinek Adélt idéző sorai kapcsán –, de akkor is kitartóan, hűen és lemondón szereti és jeleníti meg, amikor megcsalatásának tényével már tisztában van.

Albert és Eliz leveleinek ismeretében módunkban áll férj és nő egymásról adott jellemzését összevetni, melyek jól mutatják és kimetszik kettejük érzelmeinek különbségét. Albert hűtlensége, Elizzel való megelégedni nem tudása már kódolva van a polgárlány alakját megfestő soraiban, akinek legnagyobb erényét szerénységében látja, míg az asszony második levélcsokrában ugyan lehámozza férjéről a ráruházott nagyszerű tulajdonokat, de őt sem hibáztatni, sem felelősségre vonni nem áll szándékában.

A harmadik virányosi levél utóiratából értesülünk először Eliz várandósságáról, amit a július elsejei levél erősít meg, majd pedig a boldog levelezést követően Kolostory Gizella keresztelője zárja a második rész első fejezetét. E beavatási ünnep jelölten is visszautal a Kolostory-család korábbi keresztelőjére, amely kitüntetett továbbhagyományozási ünnepen Norbert

[432] „Hogy azonban a szerető nő nem ítélt-e saját szíve szerint Albert szívéről, s hogy az elragadtatást, mely keblében – mint Vesta-tűz – olthatatlanul élt, nem vette-e a magáé helyett férje szerelmének is hévfokául – e kérdésekre csak az idő fog biztos feleletet mondani.” KEMÉNY, *Férj és nő*, 169.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

érvei alapján a család eredetének honfoglalás kori legendájába vetett hit leáldozott. Az új Kolostory utód születése egyrészt a család újjáéledésének reményét, Albertnek a férj és az apa szerepében való önmagára találásának esélyét jelenti, másrészt azonban a narrátori vélekedés előreutalásaiban és a szöveg elrendezésében – a fejezet zárlatában Virányosról épp Szentágosta felé vezető rövid sétaút bájai részleteződnek – e felemelkedés lehetőségét kétely homályosítja el. Így a hagyományba iktatás ceremóniája retenciós és protenciós részek közé ékelve, azokkal egybejátszatva nyeri el szemiozisának komplexét.

A levelezés két évvel későbbi szövegei a korábban elbeszélt idill széthullását jelenítik meg. Időközben Eliz sejtése Albert hűtlenségéről bizonyossággá válik, ugyanis Ondofredi közvetítése által megismeri Albert Idunának írt szerelmes levelének tartalmát. Polidorát megszólító sorai a múlt és jelen hasadása miatti elkeseredés tanúságai. A levelek írójuknak érzelmi állapotát megalkotottságukban tükrözik vissza: kérdések és felkiáltások hadát elhallgatások, kihagyások szakítják meg és fokozzák tovább. A három levél folyamatában ad számot az Elizben dúló kétségek elhatalmasodásáról, amelyek betetőzésének következtében elhallgat. Ahogy Albertet sem vádolja szavakkal, türelmes, kíméletes hallgatásba burkolódzik, úgy Polidorának sem ír többet, nem panaszkodik. Így az elnémuló hang és a megszűnő írás párhuzamosságának tükörjelenete az érzelmek elbeszélhetetlenségét állítja, és megerősít bennünket az asszony jellemének szilárdsága felől. E hallgatás – mint látni fogjuk – Eliznek nem a várt reményeket hozza. Albert, aki Tamás leveleinek is ügyetlen olvasója volt, hisz az Adélra tett rejtélyes utalásokból fantazmagóriákat szült, míg Tamás egyéb célzásainak kibogozásán kevéssé fáradozott, felesége hallgatásából beleegyezést és feloldozást olvas, vagyis épp szándékával ellenkező módon érti (félre).

Eliz levelei tehát monológként, visszajelzések, tanácsok, megnyugtatások, érzelemi pártfogások, válaszok híján tárulkoznak elénk. A regényen belüli világban levelei nem találnak párbeszédre, illetve a dialógus e fele nem jelenítődik meg, ezek hiányában a levelek befogadójának pozíciójában az olvasó áll, aki az értelemtulajdonítás feladatát e hiátus által megszólítva, annak tudatában végzi. Az egyetlen episztoláris alany egy szólama majd annak is elhallgatása a figura párbeszédre nem találását jelenít meg. Konkrét és közvetett megszólítottjai nem adnak neki mint megszólaló másiknak arcot és hangot, a beszéd képességével nem ruházzák fel. Vagyis Eliz szólamában és végül elhallgatásában a meg nem értés alakzatát látjuk megmutatkozni.

***

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

A *Férj és nő* c. regényből eddig egy mindkét fél leveleibe betekintés nyújtó, teljes és egy egyszólamú levelezést vizsgáltunk meg közelebbről, azonban most egy igen rövid, de annál bonyolultabb sorsú szerelmes levélre összpontosítunk, alakulását keletkezésétől, komplikált célba érkezésig és annak (illetve azoknak) következményéig követjük nyomon. Albert Idunának rajzkrétával írt, rajzmappába rejtett szerelmes négy soráról van szó. Bár szóról szóra, mindenféle csonkítás nélkül ismerjük Albert levelét, annak kitüntetettsége mégsem szövegében áll, hanem a sajátosan megkettőződő szövegekben, azok célba jutásán és a megduplázódó levélírói és -olvasói helyzetekben.

Már a levél születésének körülményei iránt is figyelemmel vagyunk, ugyanis egy remek dramaturgiájú és jól rendezett jelenetben Iduna mindhárom udvarlója kézbe veszi a grófné rajzait tartalmazó mappát, így mindhárom epekedő férfi látószögén keresztül nyomon követhetjük, miként értelmezik az ott látott képeket. Mielőtt Terényi fellapozná a mappát, annak minősítésébe már külső nézőpontból beavatva vagyunk: a képek alkotójuknak élettörténetét elevenítik meg, feltehetőleg elsősorban a túlzás, a giccs, az egyértelmű megfeleltetések eszközével.[433]

Terényi négy képnél időz el, a kivégzés szcénájában a hóhér alakjában Iduna egykori férjére, Manfred[434] grófra ismer, míg a második kép indián jelenetében, a lekötözött férfi arcmásában Iduna egykori szerelmére. Az ezt követő tengeri viharban elalélt asszony és az ő megmentésén fáradozó ifjú, illetve a cigányromantika csendéletében ringatózó csónakban enyelgő párocskából csak a női alakokban ismer rá Iduna mására, és bár előtte a férfi vonásai ismerősnek tűnnek fel, de őt originálját azonosítani nem tudja. (Az olvasó az immár harmadszor – hiszen Polidora is ugyanezt a jelenetet meséli el Eliznek Albertet rossz hírbe hozandó – az elé kerülő jelenetnek tagjait persze könnyedén azonosítja.) Terényi számára tehát a rajzok az alakok megfeleltetésével nyerik el jelentésüket, és az alkotó és egyben szerepelő figura Iduna ledér, buja, sőt kegyetlen jellemrajzát adják.

Albert a rajzalbum következő áttekintője a tengeri vihar gőzösében rögtön a Herminára és a központi alakok jelenetében Idunával közös kalandjukra ismer. A folyamatosan önmaga

[433] „Minden idegen a művészi kezet bámulta volna az album átforgatásakor, de ha lenne Idunának oly ismerőse, ki egész élettörténetét tudná, némi szívszorongást kapna a sivár szenvedélyek és kalandori ötletek miatt, melyek most egy bűbájos tájkép, majd egy csodálatos esemény vagy népszokás közé vannak rejtve.” KEMÉNY, *Férj és nő*, 203.

[434] Mint taglaltuk e regényben különös hangsúlyt kapnak a nevek, így feltételezzük, hogy Iduna hajdan volt férjének a neve Byron drámai költeményének címszereplőjére utal, akit a természet titkaiba, misztikumaiba való beavatódás hajt. Iduna pedig határozottan elhatárolódik a rejtélyek világától, függetlenedni igyekszik férjének nevétől is. Vö: „Én a rébuszokon és szórejtélyeken szeretem olykor fejemet törni, de sohasem a burkolt célzásokon oly körülményekre, melyeket nem értek.” „Idunát ne hívd Manfréd grófnénak, mert néhai férje nevét unja…” KEMÉNY, *Férj és nő*, 232–233, 229.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

reprezentálásán fáradozó Albert hiúságának mi sem hízeleg jobban e rajznál, és rögtön a felismerést követő indulat szövegezéséhez fog, és egy papírdarabon szerelmi vallomást tesz. De könnyelműen sem borítékkal, sem pecséttel, sem pedig kézjegyével nem látja el a sorokat, így a feladó kilétére csak a levélke elhelyezéséből, azt körülölelő kontextusból lehet következtetni, mivel Albert a tengeren édelgő pár mellé csatolja billet doux-át. A szöveget keretező paratextusok hiányát használja ki Ondofredi, aki – szerelmének reményeit az újabb udvarlók, s főleg Kolostory fellépte miatt szétfoszlani véli és ezért – szóról szóra lemásolja Albert vallomását, majd okulva az ő hibájából pecséttel zárja le azt. De beavatkozó tevékenységének itt koránt sincs még vége, mert mikor Idunát e csendéletről faggatják, és az asszony a pásztorórák nyugalmát unalmasnak titulálja, akkor egyedül csak az intrikus katona érti helyén e nyilatkozatot, és ugyan magát elutasítva, de egyszersmind Albertet bosszulva látja. Albert pedig e visszautasítás miatt kerüli hosszasan a szentágostai birtokot, egészen addig, míg e csalásra Iduna estélyén fényt nem derítenek. Ondofredi pedig, hogy bosszúját kiteljesítse, a levél eredetijét névtelenül Elizhez juttatja el, Albert levele így nemhogy célba nem ér, hanem épp a legkevésbé illetékes olvasó kezébe kerül. Felesége, aki a szöveget keretező paratextusok híján a kalligráfiából azonosítani tudja a szerzőt, e levélben gyötrő kételyeit látja igazolni, és darabokra szaggatva megsemmisíti. Azonban nem a lesújtó felismerés okozta indulat, vagy a személyét ért sérelem miatt semmisíti meg a levelet – mint Albert tette Tamás levelével, ami Adéllal kötendő házasságukról számolt be –, hanem mert Albert elől akarja elhallgatni a felismerés tényét, őt akarja megkímélni, mentesíteni e szavak felelőssége alól.

A levél kicserélése és a szerepek felcserélése komikus motívum, amit az ismétlések még tovább fokoz(hat)nak, de Kemény regényeire jellemző módon[435] e retorikai alakzat itt sem mint a paródia eszköze működik, hanem azáltal, hogy új kontextusba ágyazódik éppen ellenkező előjelű események beindítója lesz, a cselekmények alakulását tragikus irányba befolyásolja.

Albert levelének sorsa tehát a levél kommunikációs funkcióját, e kommunikáció működésének ontológiáját mintázza meg. Az azonosítást segítő paratextusok hiányában levele nem ér célba, hanem helyette, egy indiszkrét beavatkozás következtében annak másolata áll, azonban az utánzat nem képes az eredeti funkcióját betölteni, amelynek üzenete és megszólítottja ugyan azonos, azonban feladója más.

A másolat ügyének tisztázása illetve Albert eredeti levelének Elizhez kerülése jól mintázza, hogy egy szöveg ontológiai státusza a kommunikáció összes tényezőjének működésében

[435] Gondolunk itt a szerelmi légyott szerepcseréjére, amit mind Beaumarchais a *Figaró házasságá*ban mind Jósika *A könnyelműek*ben komikus módon jelenít meg, ellenben a *Ködképek a kedély láthatárán* című regényben Florestán családjának tragédiájához és teljes széthullásához vezet.

áll, és mindössze egyetlen elem – akár a feladó, akár a címzett – cseréje az értelem teljes deformációjához vezet.

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

A MEGISMERÉSNEK ÉS AZ ELIGAZODÁSNAK ELLENSZEGÜLŐ LEVELEK *A SZÍV ÖRVÉNYEI*BEN ÉS A *KÖDKÉPEK*BEN

Kemény az 1850-es évek első felében született regényeit (*A szív örvényei* 1851., *Férj és nő*, 1852., *Ködképek a kedély láthatárán*, 1853.) már romantika és modernitás kettősében[436], illetve a történetmondás poétikájának kitüntetett nézőpontján keresztül[437] is olvastuk, itt azonban a bennük foglalt levelekre összpontosítunk. Jelen fejezetben *A szív örvényei* illetve a *Ködképek a kedély láthatárán* című regényekbe ékelt leveleket vizsgáljuk.

E két bár időben nem közvetlenül nem egymás után született regényt azért vizsgáljuk egy fejezeten belül, mert e két szöveg regényszervező eljárásaiban hasonlóságot vélünk feledezni abban, hogy mindkettő erőteljesen és jelentősen a folytonos, lineáris cselekményszerveződés, a kezdő és végponttal rendelkező, ok-okozati, egymásból következődő történetelgondolás ellenében építkezik. A szakirodalom alaposan körüljárta már *A szív örvényei*nek bonyolult időszerkezetét,[438] ahogy szintúgy feltárt terület már a *Ködképek* összetett elbeszélői struktúrája is.[439] Mi ezen megállapításokhoz úgy kívánunk csatlakozni, hogy a leveleket vizsgálódásunk homlokterébe emelve arra irányítjuk a figyelmet, hogy e szövegekbe ékelt levelek szinekdochészerűen, mise an abymeként visszatükrözik a regények egészét jellemző jellemvonásokat, miszerint a másik, illetve a történet egységében, folytonosságában való megismerése illetve megragadása nem lehetséges.

---

[436] PINTÉR Borbála, *Romantika és modernitás kettőssége Kemény Zsigmond „társadalmi regényeiben”*, Irodalomtörténet, 2010/2. 251–265.

[437] PINTÉR Borbála, *A széttöredezettség mint regényszervezőelem: Kemény Zsigmond három regényéről. Iskolakultúra*, 2005/1. 110–122

[438] SZEGEDY-MASZÁK monográfiájában *A szív örvényei*nek időszerkesztésén keresztül mutatja be, hogy az időrend romantikus bonyolítása a folytonosság hiányát állítja az értelmezési horizont középpontjába. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Az időrend romantikus bonyolítása:* A szív örvényei *(1851)* = Sz.M.M.., *Kemény Zsigmond*, Pozsony, Kalligram, 2007. 112 –121. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Idő és tér Kemény Zsigmond regényeiben*, Bp. MTA Néprajzi Kutató Csoport 1981. 163–186. (Szemiotikai Tanulmányok 62.) *A szív örvényei*nek elbeszélői problematikájáról lásd: Z. Kovács egyik tanulmányában Pongrác történetmondói szerepkörét olyannyira hangsúlyosnak látta, hogy az iseri modell értelmében vett odaértett szerzőként értelmezte, amit későbbi munkájában úgy árnyalt, hogy „Pongrác olyan szereplője *A szív örvényei*nek, akinek jellemét csak a történetmondásra vonatkozó reflexió révén tudjuk értelmezni.” Z. KOVÁCS Zoltán, *„De vágyam teljesülése egyedül a történettől függ” = Irodalomtörténet*, 1995/ 4. 542–554.; Z. KOVÁCS Zoltán, *Példázatosság és (romantikus) irónia Kemény Zsigmond három regényében (*A szív örvényei, Férj és nő, A ködképek a kedély láthatárán*).* In: Z. K. Z., *„»Vanitatum Vanitas« Maga is a húmor” Az irónia (korlátozásának) változatai a magyar romantika irodalmában*. Osiris, Bp. 2002. 139–186.; 173.

[439] SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Romantikus irónia:* Ködképek a kedély láthatárán. *(1853)* = Sz. M. M.., *Kemény Zsigmond*, Pozsony, Kalligram, 2007. 142–163.; 146–158., BÉNYEI Péter, *Elbeszélések a személyiség identitásvesztéséről. (Kemény Zsigmond: Ködképek a kedély láthatárán)* In: *Studia Litteraria*, 2000, Tomus XXXVIII. 65–83.; 66–68. Z. KOVÁCS, 163–164., 169–173., 179–183.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

***

*A szív örvényei*t ugyan most csak a levelek szűkítő látószögén keresztül olvassuk, de ezzel koránt sincs szándékunkban áthelyezni a hangsúlyokat e regény recepciójában, sőt az újbóli kritika téziseit – miszerint e regény „az értelmezés nehézségeiről szól”[440]; központjában: „az elbeszélés többszörös közvetítettségének és az elbeszélt események során előkerülő, a közvetítettséget erőstő allegóriának a [kapcsolata]”[441] illetve „a Másik idegensége, mássága, titka leküzdésének, a személyes boldogság megteremthetőségének”[442] problémája áll – mi is állítani kívánjuk, és olvasásmódunkkal, valamint bizonyos szövegegységek vizsgálatával ezen értelmezések körét kívánjuk bővíteni.

Habár ez esetben csak az egyik levelező partner egymást követő írásaihoz van hozzáférésünk, ám mégis képet kaphatunk egymással összefüggő, folyamatot alkotó szövegek viszonyáról. Mindkét esetben tudható, hogy nem egyoldalú monológról van szó, hanem születnek válaszok, amelyek azonban az olvasó elől elhallgatódnak.

A válaszlevelek hiánya, az ellipszis retorikai alakzatával a válaszok megképződését indukálja az olvasóban. A szöveg e szerkezeti sajátossága, a párbeszéd egyik felének hiánya mint a szöveg üres helyei[443] működnek, amelyek kitöltéséhez a rákövetkező levelek visszautalásai adnak útmutatását, de egyúttal szabad játékteret hagynak az olvasó képzeletének is.

*A szív örvényei*ben Szeredy Anselm öt levelet ír Velencéből 1847. október 10 és 19 között[444] barátjának, Pongrácnak, aki Castelfrancoba utazott pár hétre.

A leveleket rövid elbeszélői pretextus vezeti fel, ami jelöli, hogy az eddigi heterodiegetikus keretelbeszélésbe intradiegetikus narratíva ágyazódik be, azért hogy e belsővé tett nézőpontváltással a levélíró érzelmeibe betekinthessünk.

Az elbeszélői metadiskurzus megalkotta elvárásainkat Anselm levelei be is teljesítik. Hisz ugyan mindegyikben Pongrác a megszólított, a vele való, most épp távolléte miatt megszakadt párbeszéd folytatása a cél, mégis minden fogalmazvány középpontjában Agatha figurája, illetve a levélíró érzelmei állnak.

---

[440] SZEGEDY–MASZÁK, 2007. I.m. 115.
[441] Z. KOVÁCS, I.m. 168.
[442] BÉNYEI, 1997. I.m. 262.
[443] Vö. Wolfgang ISER, *Der Akt des Lesens. Theorie ästhetischer Wirkung*. Fink, München, 1994. 284–315.
[444] Kemény ugyanez idő tájt járt Olaszországban, tudhatólag Velencében is, és feltehetően a regény világát saját személyes élményei is inspirálták. Kemény 1847. szeptember 26-án Triesztből írt ifj Szász Károlynak levelet, valamint október 25-én báró Wesselényi Miklós levelében örömmel konstatálja barátja Olaszországból való hazaérkeztét: „Örömmel értettem, hogy Olaszhonból visszatértél. Nemcsak annak örültem, hogy visszatértél, hanem annak is, hogy el birtál volt menni; miben valóban kétkedtem.” *Kemény Zsigmond levelezése* S.a.r.: PINTÉR Borbála, Balassi, Bp. 2007. 112–115. Ugyanerről lásd még: PAPP Ferenc, *Báró Kemény Zsigmond*. II. kötet. Akadémia, Bp. 1922. 75.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

A levél a másik felidézésének eszköze a levélírói énben, aki épp e másik számára mondja el, reprezentálja önmagát. E levelezés is megjeleníti Anslem és Pongrác az elbeszélés korábbi részeiből ismert viszonyát, hiszen a fiatal arisztokrata korábban is megosztotta élményeit, kalandjait barátjával, Pongrác pedig kitüntetett elbeszélője is a szövegnek,[445] történetinek első számú hallgatója Anselm, akinek szórakoztatására vagy a részletek megvilágításának érdekében, hovatovább a titkok feltárásának céljával mesél. Közös múzeumi élményeik illetve a művészetről folytatott eszmecseréjük nyomán biztosak lehetünk, hogy Pongrác értő olvasója Anselm naplójából átemelt művészeti tárgyú eszmefuttatásainak – ahogy viszont Kolostory Albert római és albanói érzelmes beszámolói fivérénél süket fülekre találnak –. Továbbá szintén korábbi diskurzusaik alapján feltételezhető, hogy érti barátja érzelmi elfogódottságát, hiszen bizonyos szempontból Vergilusként vezeti őt a szerelem labirintusában.

Anselm levelei bár allúzióikban kitapinthatóan számolnak címzettjükkel, és belőlük képet kaphatunk a két barát kapcsolatáról, azonban mégsem a megszólítottat állítják kérdés elé, hanem sokkal inkább a megszólalót, aki e folytonos kérdésekre választ keresésben beszéli el, jeleníti meg önmagát. Anselm alakuló szerelmi kapcsolatán keresztül szegeződik szembe a másik megismerésének problematikájával, annak lehetőségeivel illetve korlátaival. A levelek során tanúi lehetünk annak, milyen nyomok mentén képződik meg az énben a másik illetve miként alakul a hozzá való érzelmi viszony, és mindeközben végigkísérhetjük, hogyan beszélődik el ennek tapasztalata. Tehát az írások középpontjában a levélírói szubjektum én-elbeszélése áll, aki megszólítottjának egy a diskurzuson kívül eső harmadikhoz, Agathához való viszonyát beszéli el. E szövegeket tehát én-elbeszélésként olvassuk, és műfajilag közelebb érezzük a napló műfajához. Amit az is alátámaszt, hogy nem különösebben tátongó a szakadék a levelek témája és beszédmódja valamint a metadiegetikusan beépülő harmadik narratív struktúra, Anselm utolsó levelébe ékelt naplórészlet között.[446]

A fiatal barátját terelő, kiigazító, felvilágosító Pongrác válaszainak hiánya beszédes hallgatás, mivel e helyütt nem igazítja el őrlődő útitársát, ahogy eddig tette, és ezután teszi majd. Pongrác időzít, kivár, nem avatkozik bele az alakuló szerelem naplószerű elbeszélésébe, megszólított ugyan, de a szerelmi diskurzuson kívül áll, a kapcsolat alakulását – átmenetileg – a résztvevő felekre bízza. Hasonló gesztusként értelmezzük a regény zárlatát, amikor is

[445] Lásd erről: Z. KOVÁCS Zoltán, *„De e vágyam teljesülése egyedül a történettől függ” A/a szív örvényei*. *Irodalomtörténet,* 1995/4. 542–554.

[446] Vö: „De érzém, hogy míg ajkain hideg és közönyös szavak lebegtek, szemének lángja fölvilágosítá gyönyörű homlokának szegélyeit és sápadó vonalain egy indulat vagy fájdalom rezgett. ” „Szemében bánatos andalgás van; de ajkain, melyek szintén komolyak, még az élvezett kéjnek rezgései szikráznak; […] „Azonban a komolyabb jelleg győz még az ajkon is; a szemnek határozott bánata által pedig uralkodik az arc fölött...” KEMÉNY, 1969. 71.; 75.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

Aurélia és Dévény esküvőjének ugyan várva várt vendége, mégis a lakodalom után érkezik, és keresi fel barátját, valamint avatja be őt Izidór és Agatha újratalálkozásának részleteibe, továbbá az Agatha történetét tartalmazó ládikát is hat hét után adja át címzettjének. Pongrác tehát történeteivel, hírvivői, sőt küldönci szerepével egyaránt folyamatosan alakítja a két fiatal egymáshoz való viszonyát, sőt a közlés, a megosztás, a beavatás időzítésével, dramaturgiájával saját (szöveget) teremtő, alakító szerepére irányítja a figyelmet.[447]

Anselm levelei bár egymástól paratextusokban jól látható módon elkülönítve, különböző egymást követő időpontokban születnek, és mint a körülölelő szövegtestből tudjuk a távollévő másik megszólítása a cél, vagyis a kettejük közt fennálló tér és idő távolságának áthidalására törnek, azonban az elbeszéltekben e tíz nap eseményei nem játszanak időhöz kötött szerepet, így levelek között eltelt időnek nem tulajdonítunk különösképpen értelembefolyásoló, jelentésalakító szerepet, hanem bennük egy szövegfolyam szándékolt fragmentumokra tagoltságát látjuk.

Aselm öt levele tehát ugyanazt a kérdéskört boncolgatja az idő előrehaladásával nem jutván közelebb a válaszhoz, hanem „csak" még cizelláltabb részleteiben megragadva a problémát. Első fogalmazványának nyitánya az összes többi szövegnek is tételmondata lehetne: „Naponként látom Agathát, és kevésbé ismerem magamat."[448] Ezzel egyidejűleg végigkövethető, ahogy ugyanazok a témák görögnek tovább, ugyanazok a motívumok bomlanak ki az egyes szövegekben.

Szorosabb elemzésnek Anselm legutolsó levelét tesszük ki, mivel ezt narratív struktúrája, intertextuális és képi allúziói is kitüntetetté teszik, valamint visszautaló alakzatain keresztül az összes korábbi levélszöveg visszahívhatóvá, megidézhetővé válik.

Anselm utolsó levele egy művészeti alkotás értelmezése köré szerveződik. A regény egészében meghatározó a művészet felé fordulás, már felütésében műértőt és műkedvelőt kísérünk el a Manfrini palotába, ahol Anselm Tiziano: *A három életkor allegóriája*[449] című képét vázolja füzetébe, [450] s itt találkozik először Agathával, aki Szent Cecília képére futó

[447] Pongrác szövegalakító szerepéről lásd még: BÉNYEI, 1997. 264.; Z. KOVÁCS, 2002. 172–174.
[448] Vö. még „De ismeri-e valaki őt?" „A szív ragaszkodásának törvényeit soha halandó nem fogja kifürkészni." KEMÉNY, 1969. 70.; 72.; 73.
[449] A hivatkozott képzőművészeti alkotásokat lásd a *Függelék*ben.
[450] Tiziano képére valóban ráismerhetünk a regény leírása alapján, itt a repertoár, a szövegen kívüli realitás szelektált mintája egybeesik a valósággal, azaz jelen esetben egy konkrét képzőművészeti alkotással. Wolfgang ISER, *Az olvasás aktusa. Az esztétikai hatás elmélete*. (Ford.: Hárs Endre) In: *Testes könyv I*. Szerk.: KISS Attila Attila, KOVÁCS Sándor sk, ODORICS Ferenc, Ictus és JATE, Szeged, 1996. 241–264.; 255. Vö: „Anselm néhány perc múlva bevégzi rajzát; de mielőtt barátját fölkeresné, kimeríthetlen élvvel tekinti újra át az *Életkorok* allegóriai alakjait, a gyermek első mosolyától fogva azon homályos térig, hol a tántorgó agg utolsó vágyát is – mint terhet – már elejtette, anélkül hogy megkönnyült volna azért, mert többé nincs, mit sírgödréhez vigyen." KEMÉNY, 1969. 11. valamint lásd Függelék: 1. számú melléklet.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

pillantást vet, majd két barátjával hosszasan elidőz Carlo Dolci *Bűnbánó Magdalénája* előtt.[451] E regénynyitó jelenetet idézi vissza Anselm levelében, és értelmezi a vágyott nő alakját e képzőművészeti alkotás kontextusában. Levelének – pontosabban levelébe ékelt napló-részletének – tanulsága szerint a képtárat ismét felkeresve Carlo Dolci képét alaposabban szemügyre véve érzi magát közelebb Agatha titkának megfejtéséhez.[452]

Anselm másodjára Dolci alkotásában Bűnbánó Magdolna alakjának ambiguitását fedezi fel. Október 15-ei levelében Agatha ellentmondásos magatartását ajkai és szemei ellentétes viselkedésében jeleníti meg. Ugyanezt az oppozíciót véli látni Dolci képén is, amely szerinte Magdolnát a megtérés pillanatában jeleníti meg, és e momentumba, a még kéjre sóvár nyitott ajkakban és a búskomor, de az egész arcot uraló szemekben egyszerre sűrítődik és ábrázolódik az asszony bűnös múltja, és e múltbéli bűnhöz való jelenlegi viszonya. Anselm Agatha gyakori kedélyváltozásainak okát, rejtélyes viselkedését múltja titkos vétkeinek elhallgatásában véli. A kép ismételt megtekintése, újraértelmezése nem abban segíti, hogy az asszony titkának nyitjára rájöjjön, hanem, hogy megsejtse a nő vétkes múltját, amely bűnben illetve bűnbánatban osztozni kíván vele.

Naplóját Krisztus szavait parafrazezálva zárja le: »ürítsük ki a bűnbánat ürömpoharát... ah, édes volt a süllyedés.«[453] Jézus a Gecsemáné kertben elmondott fohászában a pohár Isten haragját, a szenvedést jelképezi, itt a két kép illetve vonatkozatási rendszer egymásba kapcsolódik és a bűnbánat szenvedéseit jelöli. Majd mikor a levél intratextusában Anselm képzelete Agathának tulajdonítja e mondatot, akkor már a bűnbánatban közösen osztozás és a kölcsönös szerelem általi feloldozást jelenti.

Anselm és imádottja közötti szerelmi viszony létrejön ugyan, de a múlt titkai Anselm előtt – egyelőre – leleplezetlenek maradnak, hiszen értetlenül fogadja Agatha menekülését, aminek okaira csak jóval később a Pongrác által elmesélt történtek világítanak rá. Agatha

[451] Carlo Dolci képéről Anselm azt írja, hogy „… ő eszmélődve és méla visszaemlékezéssel emeli ujját homlokára.” KEMÉNY, 1969. 75., amely kézmozdulatot a valódi műalkotáson nem láthatunk, feltételezésünk szerint inkább Annibale Carracci: *The Penitent Magdalen in a Landscape* című képéről lehet szó. Lásd 2. és 3. számú melléklet. Az elbeszélt és a valóságban létező műalkotásnak persze nem szükséges egyeznie – lásd előző jegyzet –, de ez eltérést is inkább Anselm pontatlanságának megjelenítésével magyarázzuk. Anselm mint többször is láthatjuk, felszínes megfigyelő, és e pontatlan megfigyelései alapján von le hamari következtetéseket. A regény folyamán pedig azt kísérhetjük végig, ahogy – többnyire Pongrác segítsége révén – a megismert részletek nyomán benne az Agatháról formálódó kép át- meg átalakul.

[452] A vizuális kozmoszba való átlépésről, a látvány hatásáról, és a láttatás meggyőzőerejéről részletesebben lásd: MARTINKÓ András, *Töredékes gondolatok Kemény Zsigmond palackpostájáról* In: M., *Teremtő idők,* Bp., Szépirodalmi 1977. 328–386.; 341.

[453] KEMÉNY, 1969. 76. Vö: „Atyám, ha lehetséges, távozzék el tőlem e pohár; mindazáltal ne úgy legyen, ahogy én akarom, hanem amint te.” (Mát. 26, 39, Mk 14, 36, Lk, 22,42) Bővebben pohár és kehely öröm és üröm irodalmi kontextusában lásd: SZÖRÉNYI László, *Arany János Visszatekintés című versének képanyaga*. ItK, 1970/03. 322–345; 331–332.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

feltehetőleg e rejtélyes múlt eseményeit beszéli el, és küldi meg ládikában egykor volt vőlegényének, aki viszont míg levelében az enigmatikus nő múltjának bűneiben is osztozni akar, őt megismerni, kiismerni, szeretni és birtokolni vágyik, ám a ládika tartalma, a titok nyitja mégis visszarettenti, lemond annak megismeréséről.

Nem mellékes, sőt a regény metonimikus elrendezettségét véljük látni abban, hogy az ok, amiért Albanoni grófné Velencét elhagyni, és jegyességét feltörni kényszerül épp e levél utóiratában fogalmazódik meg. Ebben Anselm húga leendő férjének, Izidórnak tervezett velencei látogatását említi barátjának, és immáron másodszor saját rossz előítéleteit e név és Izidór férji szerepre való alkalmassága tekintetében, továbbá Agatha hallgatását a családviszonyok kapcsán. Anselm balsejtelmei húga jövőjére vonatkoznak, de – mint majd a megbolygatott időrendű történetvezetés[454] miatt később kiderül – már a múltban beigazolódtak. Hiszen Agatha múltjának szégyene – amit Anselm oly igen tudni vágy – épp az, hogy Izidór volt egykori kérője, aki őrült féltékenységtől és bosszútól vezéreltetve már mint Albanoni grófnét megbecstelenítette, s e becstelenséget megtorlandó párbajban halt meg Agatha agg gróf férje. Ebből következően a Wranich és a Szeredy család összefonódásának terve Agatha Anselmhez tartozását lehetetleníti el. Sőt e titkot Agatha Anselm elől mindaddig elhallgatni óhajtotta, míg Aurélia új férjet nem talál, aki a történetszálak kalandos alakulásának következtében épp Agatha egykori szerelme, Dévény lesz. E levél postscriptuma tehát a történet logikája felől mint analepszis az elbeszélés kevert időrendje felől pedig mint prognózis olvasható.

Agatha alakjának megismerése az olvasót is kihívás elé állítja, ugyanis hol mint a Mery-ház tehetséges lánykája, hol mint egy idős lord tizenkilenc éves beteg felesége, hol pedig mint a szicíliai forradalom amazonja tűnik fel. Az olvasónak persze lehetősége van Agatha jellemrajzának több mozaikját is ismerni, figuráját némileg összetettebb kontextusban szemlélni és értelmezni.

Anselm szóban forgó levele komplex utalásrendszerrel bír – mint vizsgáltuk – bibliai vendégszöveget hoz, önallúziót alkalmaz, protenciós és retenciós részeket játszat egybe, valamint megidézi a regény képtári nyitójelentét, és ezzel több műalkotást is az értelmezési horizontjába emel. Az olvasónak, bár kitüntetett helyzete miatt nyilván emlékszik e jelenetre, érdemes ismét fellapoznia a vonatkozó regényrészletet ahhoz, hogy Anselm akkori és mostani

[454] SZEGEDY–MASZÁK monográfiájában *A szív örvényei*nek időszerkesztésén keresztül mutatja be, hogy az időrend romantikus bonyolítása a folytonosság hiányát állítja az értelmezési horizont középpontjába. SZEGEDY–MASZÁK, 2007., *I. m.* 112–121. Erről lásd még: SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Idő és tér Kemény Zsigmond regényeiben*, Bp. MTA Néprajzi Kutató Csoport 1981. 163-186. (Szemiotikai Tanulmányok 62.)

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

értelmezése közötti különbségeket meglássa, valamint, hogy nyomon követhesse a hasonlóságokat és eltéréseket e kívülről láttatott esemény belső nézőpontú újraelbeszélésében.

Anselm Agathának Carlo Dolci Mária Magdolnájával való hasonlóságát hangsúlyozza. A regény folyamán nyilvánvaló lesz, hogy a szereplő bűnösségének története, és annak megítélése nem olyan egyértelmű. Az Anselm levelében megképződő bűnös asszony képét egyrészt azért sem érezzük kielégítőnek, és fogadjuk el minden fenntartás nélkül érvényesnek, mert a fiatal rajongó korlátozott, egyéni nézőpontján keresztül látjuk. Továbbá azt sem felejtjük, hogy Anselmet épp a többször citált képtári jelentben mint ügyetlen rajzoló és mint felszínes műértő cikkíró állítja elénk az elbeszélő.

Anselm szövegeinek tanulsága alapján nem veszi észre, hogy a Manfrini palota képtárban az akkor még ismeretlen nő egy pillanatra ugyan, de szemügyre veszi – feltehetően szintén a fent említett barokk festő munkáját[455] – Szent Cecília arcképét, aki szüzességét a házasságában is megőrizte, sőt férjét is keresztény hitre térítette.[456] Az olvasó számára azonban Agatha figurájának megértéséhez e szűziességét megőrző vértanú története is hozzájárul, amely megfeleltetéssel a szöveg egy más pontján, a gyermeklány Agatha jellemzésekor is találkozhat.[457] Sőt Agatha neve maga is utal: Szent Ágotára, a kéjvágyó Quintianusszal szemben ellenálló vértanú sorsára, amely párhuzamra a maga szöveg utalásrendszere szintén felhívja a figyelmet.[458] Így Agatha alakját leginkább e három szent asszony sorsának metszetében árnyalva láthatjuk.

Anslem, aki jelen esetben egyes szám első személyű elbeszélője az eseményeknek egyben a főtörténet szereplője, vagyis a két narratív réteg között metonimikus, sőt szinekdochészerű viszony tételezhető, így e szereplő-elbeszélő egyéni tapasztalatai, megállapításai,

[455] Carlo Dolci: *Szent Cecília*, 1671. lásd 4. számú melléklet.

[456] Szent Cecília hitének jeleként állandóan a szívén viselte az Evangéliumot, és arannyal átszőtt ruhája alatt durva szőrből készült ciliciumot hordott. Szülei úgy határoztak, hogy feleségül adják a pogány Valerianushoz. Amikor kettesben maradt férjével, föltárta előtte Krisztus iránti szerelmét. A még pogány Valerianus egy föltétellel fogadta el Cecília magyarázatát: ha ő is meglátja az angyalt, de megfenyegette Cecíliát, hogy ha ez nem történik meg, hazugságáért megöli. Cecília erre azt válaszolta: megláthatod az őrző angyalomat, ha megkeresztelkedsz! Valerianus teljesítette e föltételt, és meglátta felesége őrző angyalát, aki liliomból és rózsából, a szüzesség és a vértanúság jelképeiből font koszorút helyezett mindkettőjük fejére. Szent Cecília egy fordítási hiba következtében, mely szerint az esküvőjén ő maga játszott az orgonán, lett a szent zene védőszentje, és ezért ábrázolják valamilyen hangszerrel, leggyakrabban orgonával. www.katolikus hu/szentek/1122. html

[457] „Ki e kecses lányt dévaj időtöltései közt látta, sápítva mondá: tartsatok számot, hogy a kis boszorkából még vándorkomédiás vagy kötéltáncosnő lesz; ki nagy ünnepeken a templomkarzaton hallá ajkairól a *Stabat Mater*-t, ámulva tekintett az új Szent Cecíliára;…” KEMÉNY, 1969. 91.

[458] Az utalás az olaszországi rejtélyes, kalandos életű, a gerillaélet veszélyeivel dacoló nő alakjának megidézésével indul, majd a Szent Ágota kolostor priojára terelődik a szó, amely történet, illetve név említése kapcsán dereng fel Wehrnerben a nyolc évvel korábban megismert nő, Agatha figurája. „Wehrnernél pedig maga az Ágota név merített oly körülményeket föl, melyek egy sajátságos helyzetű nőre vonatkoztak, kivel ő nyolc évvel ezelőtt a buziási fürdőben találkozott.” Azaz Ágota neve maga lesz az azonosításra alkalmas kapocs a két történet illetve az ő két múltbéli életeseménye között. KEMÉNY, 1969. 33.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

a szöveg egészére is kiterjeszthetők. Levelei egyrészt az én alakulását a másikat kutató, megérteni (szeretni) vágyó viszonyában mutatja meg, másrészt megjeleníti a másikat övező titok megfejtésén való fáradozást, illetve e másik megismerésének korlátait, ezáltal azt beszéli el, hogy a másik csak fragmentumaiban ismerhető meg, következtethető ki, tehát a megismerő én számára a másik, avagy a világ csakis töredékesen tárulhat fel, hovatovább a regény zárlatában a titok megismeréséről való lemondás magának a megismerésnek, a megértés nyugvópontra jutásának lehetetlenségét állítja.

Ezért e levelek mikrotextusát az egészhez való viszonyában önreflexív modellként, metonimikusan kapcsolódó szubtextusként olvassuk. A beágyazott szövegtest része a beágyazónak, és itt úgy látjuk, hogy a betét épp azért függeszti fel a főszöveg rendjét, az addigi történetmondást, hogy annak kicsinyített mását adja, és benne azt mondja el, s a beágyazó struktúra azt mutassa meg, ami a szöveg egészére érvényesíthető. Így a mise an abymek továbbrétegződő játékaként értelmezzük Anselm utolsó levelének kérdését, amelyet Pongráchoz intézi, miközben azon merengéséről számol be, hogy mennyiben hű az a rajzolat, ami benne Agatháról az első benyomás illetve bűnbánó Magdolna képének párhuzamai kapcsán kialakult; vagyis szövegében a megismerés problematikáját taglalva a másik megértésén keresztüli önmegértés hermeneutikáját viszi színre:

„De szememre vethetnéd, Pongrácom, miért alkotok rémeszméket, hogy aztán általuk üldöztessem, s miért képzelek egy egész életírást adatok nélkül? Azonban nincsenek-e gyakran igen kevés tényben az egész élet minden részletei elbeszélve?”[459]

***

Kemény eddigi három regénye kapcsán különös hangsúllyal mutattuk be többnyire a regények egészére is kiható, de a leveleket mindenképpen meghatározó multiplikált történetmondói és befogadói helyzeteket, ezeknek gyakorta cselekményt befolyásoló illetve azt alakító szerepét sem feledve. Kemény regényeinek majd mindegyikében van egy uralkodó sokszor tér idő viszonyaiban is jelölt[460] heterodiegetikus narrátori pozíció, amihez képest, amelynek – vezető vagy félrevezető, de fennálló – útmutatásai alapján a szöveget olvashatjuk. A *Ködképek a kedély láthatárán* című regény azonban kivétel.

[459] KEMÉNY, 1969. 76.
[460] Például elbeszélői idő és történet idejének különbségeit, és az ezt kimetsző metalepsziseit vizsgáltuk a *Gyulai Pál*ban és szintén elemezni fogjuk a kézbesítés helyzete kapcsán a *Zord idő*ben.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

Ebben a regényben több szereplő is elbeszélővé lép elő elmesélve egy-egy történetet, így egyrészt bizonyos események többféle homodiegetikus nézőpontból válnak láthatóvá, másrészt egy intradiegetikus narratív helyzet is teremtődik. A regénynek öt elbeszélője van, Cecil, Villemont Randon, Jenő Eduárd, Cecil második férje, és Várhelyi.[461] Mivel a regény kezdetén ez utóbbi egyes szám első személyű elbeszélésébe csöppenünk,[462] ezért egy ideig őt hisszük kitüntetett történetmondónak, aki eleinte csak azért adja át az elbeszélés stafétabotját szereplőinek, ezzel a metalepszissel az extradiegetikus narrációs helyzetet intradiegetikussá változtatva, hogy barátnéját a történetetek minél apróbb részleteibe bevezesse. A regény narratív sémája azonban tovább bonyolódik, amikor is az addigi befogadó, Cecil rádöbben, hogy saját egykor volt családjának, rokonainak történetét hallgatja, és e felismerés arra ösztönzi, hogy történetmondóvá lépjen elő, és a Randon-család életéből, közelebbről Ameline és Florestán kapcsolatáról olyan részleteket tárjon fel, amelyek az eddigi elbeszélő előtt ismeretlenek voltak. Ebből adódóan elbeszélő és befogadó szerepe felcserélődik, Várhelyi, Cecil, sőt Cecil második – névvel meg sem nevezett – férje elbeszélő és hallgató egyaránt. A kicsinyes és sokszor nevetséges férj – e szövegvilágon belül határozottan kitüntetett – történetmondó pozícióját úgy nyeri el, hogy befejezi a Várhelyi által megkezdett, ám általa végkimenetelében nem ismert történetet. A Cecil kegyeiért folyó kakasviadalban tehát az elbeszélői privilégium megszerzésével a férj győzedelmeskedik, míg a házibarát, e férfiküzdelemben elbukott vesztes a történet hallgatói „székébe" kényszerül.

A változó és egymást keresztező perspektívák kijelölik, és láthatólag meg is sokszorozzák az elbeszélők, szereplők és a befogadók szerepét, involválva a regényolvasót is e folyamatba, hiszen a multiplikált narrációjú szöveg[463] történetbeli befogadói státuszának komplikáltsága olyan olvasói szerepkör megtalálására hív, amely saját olvasói pozíciónk megértését is a kérdéshorizontba emeli.

A téma és horizontváltás következtében az elbeszélő és befogadó kapcsolata elsődlegessé lesz, fölébe kerekedik a történet folytonosságának. S az olvasói pozíció biztonsága maga is megkérdőjeleződik, mivel a befogadó az egyik nézőpontról a másikra tekint, olvasatában számos lényeges perspektívaváltás következik be, folyvást megváltoztatván a történetmondó és befogadó szerepkörének addigi rendjét. Mindez nem engedi, hogy az olvasó végleg azonosuljon valamelyik szereplő perspektívájával, mert a regény menete a gyakori

[461] BÉNYEI Péter, *Elbeszélések a személyiség identitásvesztéséről. (Kemény Zsigmond: Ködképek a kedély láthatárán)* 66-68. = *Studia Litteraria*, 2000, Tomus XXXVIII. 65-83.)
[462] Genette kategóriát használva homodiegetikus – extradiegetikus narrációról van szó. Lásd: GENETTE, 1998. *i. m.*, 178.
[463] A *Ködképek* összetett narratív struktúrájáról lásd az e fejezet bevezetőjében hivatkozott szakirodalmakat.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

nézőpontváltásokon túl az egyszerre kívülről és belülről történő láttatás segítségével is akadályozza ezt. A befogadói szerepkör sokféleségéhez végül hozzájárul az is, hogy a szövegben, a szereplő-befogadó nézőpontja és a regényt olvasó perspektívája között az olvasó mindig választásra kényszerül. [464]

A *Ködképek*ben tehát egyedileg a betétek a szereplői szólamokba ékelődnek, Várhelyi elbeszélése öleli körül Villemont Randon fiának írott levelét, és Jenő Eduárdnak címzett önéletrajzi elbeszélést, illetve Cecil ad számot Florestán Amelinehez szóló leveleinek utolsó darabjáról.

E gyújtópontszűkítő, paraliptikus eljárás miatt a szereplőknek számot kell adniuk arról, hogy előttük egy bizonyos szöveg, miként vált ismeretessé, különösen, ha annak eredeti kommunikációs funkciójában nem vettek részt. Ezért kell Cecilnek, mint korábbi címzettnek kevesebbet magyarázkodnia arról, hogy Florestán utolsó levelét miért ismerheti. Ellenben Várhelyivel, aki viszont nemcsak arról számol be, hogyan került hozzá Jenő Eduárdon keresztül az öregapó fiának szóló utolsó levele és saját kezű életírása, hanem annak is indoklását adja, hogy miként is tudja emlékezetébe idézni ez utóbbi grandiózus szöveget.[465] Nem kerülheti el figyelmünket a parodisztikum, a nagyszerűség látszólagossága a szálak összetalálkozásának e nagyjelentében, amikor Várhelyi emlékezetből idézi fel Cecilnek azon életírásba foglaltakat, amit Villemont Random gróf hagyományoz vejére, Jenő Eduárdra, és Cecil épp e barátja által elbeszélt visszaemlékezésében ismeri fel, hogy saját egykor volt apósa fiatalkori históriáját hallgatja. E jelenetben a regény önreflexív iróniáját fedezhetjük fel, hiszen e bonyolult egymásba ágyazottság ráadásul úgy emelődik a figyelem középpontjába, hogy a különböző diegetikus szintek egymásba kapcsolódására a hitelesség látszatát keltő magyarázat szolgál.

Várhelyi iparkodása, hogy a minél aprólékosabb részletek ismertetésével hallgatóját lenyűgözze, ugyanakkor e szerepkörből való kiakobólintása, a házibarát és a férj elbeszélői székért folytatott kisszerű kakasviadala mind a narráció kitüntettetségét és a szöveg alakítottságát, az egymást váltó beszélők és hallgatók szándékainak függvényében való teremtődését hangsúlyozza. E regény cselekménye maga a történetmondás, -alakítás is egyben, amire e

[464] Wolfgang ISER, *Im Lichte der Kritik*. In: *Rezeptionsästhetik.* Hrgs. Rainer WARNING, Wilhelm Fink Verlag, München, 1994. 325–342.

[465] „a károlyfehérvári káptalanba tett kéziratnak egész szövegét mert a vén francia által Jenőnek hagyományozott kincs egy autobiográfiai töredék volt – majdnem pontosan el tudnám mondani. Az igaz, hogy ma reggel olvastam legutoljára, s így emlékezőtehetségem mégis aligha versenyezhet azon híres mnemonikuséval, ki a talmudot szóról szóra megtanulta." KEMÉNY, *Ködképek a kedély láthatárán.* In. KEMÉNY Zsigmond, *Férj és nő, Ködképek a kedély láthatárán, Szerelem és hiúság.* Szerk. TÓTH Gyula. Szépirodalmi, Bp. 1968. 345–346.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

levelek befolyással vannak, hiszen színre viszik a – megkettőzött – „receptivitást", ezért cselekményalakító motívumként is olvashatók.

A *Ködképek* két levélbetéte közül az első Villemont Randon Florestánnak írt levele, aminek másolatát Jenő Eduárd találta meg apósa hagyatékában, és Várhelyi – bár a szöveghatárokat tisztán, idézőjellel elkülönítve csak az első kiadás jelzi,[466] ezért, azt feltételezzük, hogy – teljes terjedelmében tár hallgatója, Cecil elé, annak indoklásául, hogy Jenő Eduárd miért is nem jutott hozzá felesége révén az öreg francia birtokainak feléhez.

Az öregapó levele bár paratextusában nem jelöli, mégis számol a levélírás kommunikatív funkciójából következő, az időben mindenképpen későbbi befogadással. A levél az írás rögzített időpontjában marad és a proleptikusan megjelenített jövő ebből a pillanatból, mint origóból válik közvetítetté. A levél üzenete tehát a megírás és megérkezés kétféle idejéből következő értelemmeghatározottsággal bír, ami az öreg francia levelében úgy jelenik meg, hogy halálának bekövetkeztét és a levél kézhezvételét szimultán prognosztizálja, igaz az időzítés rigorózusságát némi iróniával fűszerezi a kézbesítés kiszámíthatatlansága okán.

Ahogy a levél egy időben későbbi pillanat számára fogalmazódik, és e körülmény visszahat magára az írásra, úgy az olvasás pillanata sem tudja megkerülni a megfogalmazás idejének felidéződését, visszatekint a megírás idejére. Így Villemont Randon újra jelenlevővé lesz, az írás által holtából is szólni lesz képes, mivel levelének címzettje – és a közbe avatkozó olvasó egyaránt – a beszéd képességét ruházzák rá.[467]

E helyütt azonban igencsak megsokszorozódott a befogadók száma, a valóságos olvasó szembesül a fiktív hallgató (Cecil) és olvasó (Florestán) valamint a közbeavatkozó két olvasó Jenő Eduárd, mivel ő találta meg a levél másolatát, és Várhelyi, mivel ő osztja meg Cecillel, helyzetével. Az üzenet mivel temporális jellegű, megértése az idő függvénye, a közlendő érvényessége, jelentése az idő múlásával megváltozik. Vagyis a levélben rögzített tartalom itt több nézőpontból, más-más – a megíráshoz képest mindenkor későbbi – időből, eltérő terekben értelmeződik. Míg a címzett Florestán reakciójáról nem kapunk képet, Várhelyi tolmácsolásában Jenő Eduárd és Cecil recepciójának egyes részleteibe beavatódhatunk, és közlői szándékának ismeretében az ő értelmezésére is következtethetünk, mindeközben saját olvasói jelenünkből is, a regényvilág fikciós egészéből is tekintünk e jelenetre.

[466] KEMÉNY Zsigmond, *Regényei és beszélyei III. kötet, Ködképek a kedély láthatárán*. Emich Gusztáv könyvnyomdája, Pest, 1853. 81–83.
[467] Eisemann György egy Jókai-tanulmánykötet recenziójában fejti ki röviden hasonló elméletét az *Egy magyar nábob* című regény kezdőjelentének értelmezésekor. Lásd: EISEMANN György, *Leckék az „ifjú" olvasónak. Mester Jókai. A Jókai-olvasás lehetőségei az ezredfordulón. Szerkesztette: HANSÁGI Ágnes és HERMANN Róbert*. In: Alföld, 2007. március

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

Villemont Randon levelének célja, hogy Florestánra hagyja a földbirtokait, azzal a kéréssel, megkötéssel, hogy azokat sógorának semmiképp el nem adhatja. A Stefániát a birtok örökléséből kizáró végrendelet után Jenő még lát reményt arra, hogy a majorság vágyott birtokaihoz hozzájusson, ennek lehetetlenségéről majd a Florestánnak szóló levél nyomán bizonyosodik meg. A véghagyomány és a levél közvetlen címzettje Florestán, a fiú, azonban a benne foglalt gesztus Jenő Eduárdnak szól, hogy őt népjobbító rögeszmésségének megvalósításában gátolja. Amiről tehát az öreg élőszóval Jenőt meggyőzni nem tudta, azt holta után a végrendeletével akadályozza meg: a beszéd meggyőző erejének helyébe az írás tiltó jellegét állítva. Az öreg francia fricskája nemcsak mindössze abban áll, hogy holtából az írás materialitása révén reprezentálja önmagát és a népjobbítást gátló akaratát sógora számára, hanem, hogy őt a viszont válasz, a párbeszéd lehetőségétől megfosztja.[468] Jenő e monológba rekedtségért úgy vesz elégtételt, hogy az öregapó vallomásos életrajzát, amely műfaji kettősségéből következően felfogható beszéd és az írás ütközésének és összjátékának, szekrénybe zárja, azaz hallgatására kárhoztatja,[469] egészen addig, míg Várhelyi ezt az életírást hallgatóival meg nem osztja, bár arról hallgat, miként jutott annak birtokába.

Várhelyi történetét az addig némán a történetet hallgató Cecil Florestán levelének, pontosabban a címzett nevének felcsendülésekor szakítja meg először. A megszakítás aktusa azért is különösen hangsúlyos, mivel Cecil a történetmesélés ösztökélésekor ígéretet tesz, hogy a közbeszólásaival nem fogja megakasztani barátját.[470]

A nyomolvasás kezdetét, sarokkövét a levél megszólítottjának neve jelöli ki, és indítja meg azt a folyamatot, ami Cecilt egyre inkább szólásra, kérdéseivel a történetbe való beavatkozásra motiválja. A sejtelem, hogy egykor volt rokonainak történeteibe avatódik be, az öregapó neve hallatán válik bizonyossággá. A két név figurája jelöli ki az azonosítás folyamatának kezdő és végpontját. E felkavaró felismerés pedig nemcsak, hogy aktív befogadóvá teszi, hanem ezen a ponton veszi át barátjától a történetmondás fonalát.

Várhelyi történeteivel nem csupán elűzni igyekszik a társasági élet unalmát, illetve kedves barátnőjének hódol, hanem mint ahogy azt a regény elején önbemutatásában láthatjuk,

[468] „Szerette volna a hajthatatlan öreget koporsójából kivenni, szürke kabátjába öltöztetni, s még egyszer a padra ültetni, hogy megmagyarázhassa: mennyire korlátolt, egyoldalú és súly nélküli nézetek azok, melyek intézkedéseinek alapul szolgáltak. […] Szentül hitte, állhatatosan meg vala győződve, hogy ipjának most már lehetlen volna ellene többé küzdenie, s hogy rögtön bevallaná óriás tévedéseit. Ah, de a halottakkal nem lehet vitatkozni…” KEMÉNY, 1968., 344.
[469] „Jenő gróf – szólék kevés pihenés után – a káptalanból elhozott irományt, melyet ipja oly drágára becsült, előbb figyelemmel végigolvasta, aztán gondosan összehajtá, s behelyezé a családi levéltárba, hol legalább tízezer okmány közt, mint hivé, annyira *csöndesen* fog heverni, hogy legfölebb félszázad alatt egyszer szellőztetik ki.” KEMÉNY, 1968., 346. [kiemelés tőlem]
[470] KEMÉNY, 1968., 305.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

önmagát az észak-amerikai őserdők fájához hasonlítja, amely épp hervadásában éli virágkorát, amikor csodaszépen burjánzó liánok körülfonják. Várhelyi önön beléletének sivárságát, az érzelmek megélésének hiányát a másoknak szóló, másokról szóló történetekkel pótolja.[471] Azaz e regényben nemcsak az elbeszélői tevékenység, hanem a beszélői identitás[472] is az elbeszélés részét alkotja.

Cecil jelleme Várhelyi számára épp azon nyomok mentén kezd alakulni, amely hallgatói reakciói Várhelyi történeteit kísérik. Mégis Várhelyit épp az üti ki a történetmondás nyergéből, hogy az általa aprólékos részleteiben elbeszéltek referenciája, az azonosítására alkalmas nyomok következtében megváltozik. Az addig Várhelyi egykor volt barátjának békétlenségét elregélő történet – az elbeszélés apropója az, hogy Várhelyi Jenő Eduárd ravatalától érkezik Cecilhez – egyszer csak Cecil, azaz Ameline sógorának történetévé válik.

Vagyis azáltal történik meg a határátlépés, hogy a – jelzetten okulását célzó, szolgáló – történetet nemcsak mint hallgató vonatkoztathatja önmagára, hanem mint abban érintett, azaz a romantikus regények bevett eljárása szerint kívülálló befogadóból a történet – eddig igaz meg nem jelenített, el nem beszélt – részesévé, azaz a kerettörténet mellékszereplőjéből főalakká válik, s így a keretesemény főtörténetté emelkedik. Cecil azonban nem marad ebben a státuszban, hanem aktív történetalakítóvá lép elő, aki a történetalakítás különböző módozatait, például az ellipszist, és azt kipótoló befogadói tudat szerepét[473], valamint ugyanazon esemény különböző interpretációinak kérdését,[474] sőt annak következményeit is következetesen szóba hozza.

Várhelyi mindeközben veszít a téma szerinti jelentőségéből, azaz „üresjáratba" kerül, az események megfigyelője lesz. A korábbi perspektíva és történetmondás rendjének megtörése, a szerepek megváltozása egy újabb kommunikációs helyzet megértésére hívják fel az olvasót, mely dialógus során az olvasó elbizonytalanodik magáról a történet megismerhetőségéről is.

A számos történetmondó különböző története, ráadásul többször is mások által előadva összetett időstruktúrát is eredményez. Ráadásul a regény többnyire visszatekintő jellegű

[471] KEMÉNY, 1968., 302–303.
[472] Vö: BÉNYEI Péter, *Elbeszélések a személyiség identitásvesztéséről* In: Studia Litteraria, 2000. XXXVIII 65–83.
[473] „S a történetből az, mennyit önnek el akartam mondani, itt végződik. […] „…némely történet oly természetű, hogy mihelyt belőle egyes töredéket hallunk, képzelődésünk okvetlenül fel fogja keresni a hiányzó részt is." KEMÉNY, 1968., 390–391.
[474] Egyébiránt – tevé hozzá Cecil fellegzett arccal – mi haszon oly történetet tudni, mely rémítő, mint egy temetőben töltött éj, s mégis... nevetségesnek is látszhatnék? Leggyűlöltebb oly szerencsétlenség emléke, melynek avatottjai okvetlenül kétféle arccal bírnának: egy ünnepivel a szánakozás és egy házival a mosoly számára." KEMÉNY, 1968., 392.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

integratív eljárásokkal él, alig található olyan előre utalás, amely arról igyekezne meggyőzni olvasóját, hogy a történet szuverén lefolyású és az értelmezőtől függetlenül létezik. A jövőt előlegező elvárás hiányával, és a múltat megőrző emlékezet hangsúlyosságával, azaz protenció és retenció összjátékával a regény intencóinak elbizonytalanító jellege továbberősödik, ami arra motiválja olvasóját, hogy rákérdezzen arra, a történet létezik-e „egyáltalán", és nem olvasása-értelmezése során teremtődik-e meg. Az elsődleges elbeszélő, Várhelyi úgy tesz, mintha valamilyen folytonosság állna fenn előadásukban, de valójában ők is újrateremtik történeteiket, újabb és újabb jelentésárnyalattal bővítik a már megismert epizódokat. Sőt, az ismétlések voltaképpen elbizonytalanítják, és ezzel közreműködésre késztetik az olvasót. A visszatekintés gyakoriságából és a történetmondói pozíció megsokszorozásából adódik tehát, hogy az elbeszélés és a történet idejének különbsége roppant hangsúlyossá válik, párhuzamosan az elbeszélés és az előadott történet (narratíva és diszkurzíva) relációjával.

Cecilt tehát a hallgatói státuszból épp Villemont Randon halottaiból feltámasztott nevének említése billenti ki, ennek hatására lesz elbeszélővé, és kezdi meg Ameline történetének ismertetését barátjával.[475] Ezenközben saját történetét mondja, amelyben önmagát Ameline nevével azonosítja. Cecil korábbi énjétől való elszakadását épp a névváltásban jelöli ki. A két név ugyanarra a jelöltre vonatkozik, pontosabban e két név jelöli ki a hasadást, különíti el az egykor volt és a jelenbeli asszonyt, így a névváltás az identitásváltást is jelöl, mindeközben felborítva a jelölő-jelölt rendjét, hiszen egyetlen figurához már nem egy név, azaz nem egy jelölő kapcsolódik.

E most részleteiben vázolt helyzetet fokozza, bonyolítja tovább Florestán levele, a regény második levélbetéte. Florestánt feleségének eltűnése, hiánya ösztönzi levélírásra, a vele való kapcsolatba kerülés a cél, a megszólításban, a hozzászólásban, a hozzáfordulásban reméli önmaga számára konstruálni feleségét. Azonban levele épp az asszony megragadhatatlanságát beszéli el, jeleníti meg.

Ameline tünékenységét, megragadhatatlanságát neve betűinek szétesésében jeleníti meg, nevét nem tudja egyetlen meghatározott tulajdonú valakire vonatkoztatni. A tulajdonnévnek egy jelentése van, egy meghatározott valakit jelöl, azonban itt e név megszűnik trópus lenni, szétesik alkotóelemeire, betűkre, így mint központ nélküli graféma már nem ugyanazt jelöli, mint korábban, egységében; a feleség tulajdonneve illetve annak betűi szegmentált

[475] „Nem fogja tehát ellenezni, hogy a történetecskét, mely a halottaiból föltámasztott névvel kapcsolatban áll, elbeszéljem…" KEMÉNY, 1968., 355.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

materialitásukban épp annak ellenkezőjeként szemiotizálódik.[476] A név alkotóelemeire szétesve megszűnik tulajdonnév lenni abban az értelemben, hogy jelentése már nem egy meghatározott valaki, hanem éppen egy olyan entitás, amely kettősségében, ambiguitásában[477] ragadható meg. Ameline nevének lejegyzése, de visszafejteni nem tudása az eredettől való elszakadást, eltávolodást, e figura nevéről való leválását láttatja. Vagyis Florestán levelében azt a névről és eredetről való leválást beszéli el – nyilván ezért idézi épp ezt a fogalmazványt meg Cecil –, amit Cecil a névváltással majd felvállal.

A párbeszédre törő levél műfajában a férj asszonyát mint kiismerhetetlent jeleníti meg, ellentétes tulajdonságok pulzálásában beszéli el.[478] Cecil pedig a levél közlését követő interpretációjában Florestán Ameline iránti értetlenségét taglalja. A meg nem értett érzést titkosíráshoz hasonlítja, amelynek kulcsa elveszett. A titkosírás ugyan jelen van, jeleiben, sőt jelölőiben előáll, de értelme kulcs híján, azaz vonatkoztatható, megfejthető, visszafejthető jelöltek nélkül nem megragadható. Vagyis férj és nő viszonyában az asszony érzelmeinek meg nem értettségét mint olvashatatlant jeleníti meg, a párbeszéd tehát – ahogy a válaszlevél sem születik meg – a két fél között nem jön létre.

Cecil a levelet követő hozzászólását Várhelyinek szóló célzásként is értelmezhetjük, hiszen ő folyamatosan közelebb és közelebb érzi magát barátnőjéhez azáltal, hogy történetének a részleteibe beavatódik, azonban az asszonyt meg- illetve kiismerni, saját korlátai miatt is képtelen – már-már nevetségességig eltúlzott az a szcenika, ahogy a két nő azonosságának felismeréséhez Cecil második férjének szószátyársága, a családi titkok kikotyogása szükségeltetik számára.

A nyom az olvasás során tárul fel, csak a megértésben, értelmezésben létezik, Cecil tehát azzal, hogy szerepkört vált, megszűnik e levél címzettje, olvasója lenni, és helyette közlőjévé, majd a sorok interpretálójává válik. Várhelyi számára megismétli a levél tartalmát, az újramondás kiszakítja e levelet az eredeti közegéből, a közegváltással felszámolódik az a viszony, amit a levél eredetileg férj és feleség, feladó és címzett között megjelenített. Cecil önmagát nem mint a levél címzettje, hanem annak közlője, sőt alakítója beszéli el, hiszen a férfi és nő levelezéséből hangsúlyosan csak ezt az egyetlen levelet adja közre, valamint ezzel a levéllel le is zárja történetét. Amely szándékolt elliptikusságot Várhelyi számon kéri Cecilen,

[476] „Ameline! Angyalnak akarnálak nevezni, s mindig a démon jut eszembe, midőn neved betűit írom le.” KEMÉNY, 1968., 388.
[477] Ameline föld és ég között lebegő alakjának kettősségét Florestán a ködképek metaforájával írja le. A kifejezés többes számú alakja az egész regényt tekintve ezen az egy helyen fordul elő. Vagyis a regény enigmatikus címe elsődlegesen e szöveghely felől következtethető.
[478] „Azért maradtál évekig nálam, mert nem ismertelek, vagy azért mentél el, mert megismerhettelek volna?” KEMÉNY, 1968., 388.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

aki az elhallgatás retorikai alakzatának magyarázatával higgasztja le kíváncsi hallgatóját,[479] ezzel nemcsak a történetmondás tényét téve a történetmondás tárgyává, hanem magát a történetbe való beavatkozás gesztusát is. Sőt e magyarázat prolepszisként is olvasható, akként szintén működésbe lép, ugyanis Várhelyi emlékezetében épp ezen befejezetlenség nyomán elevenítődik meg a vörös szoba kulcsfontosságú jelenete, aminek következtében romlik meg férj és feleség viszonya, Ameline pedig e szégyen és veszteségek okán menekülni, majd pedig személyiséget váltani kényszerül.

Ameline és Villemont Randon neve és sorsa is hasonlót mintáz. Hiszen az öreg francia ugyanúgy mint Cecil egykori énjétől szándékosan elhatárolódva, tőle térben és időben eltávolodva, új identitásban reprezentálja önmagát, magyarországi közegükben új néven szólíttatnak. Azonban múltjuktól, egykori énjüktől egyikük sem tud teljesen elszakadni, mindketten saját maguk – egyikük az önvallomás írásos, másik az elbeszélés, a beszéd közegében – tárják fel a két személyiségük közötti azonosságot. Mindketten külön hangsúlyozzák a régi és új közötti különbséget, az öregapó a nyomatékosítás[480], míg Cecil a beszédes elhallgatás eszközével emeli ki, hogy a folytonosság akkori és a mostani között nem áll fenn.

***

Mindkét regény egészét összekuszált történetszálak, e fő- és mellékszálaknak folyvást megbomló hierarchiája, azaz bonyolult, egymásba ágyazódó meta- vagy hüpodiegetikus narratív struktúrák jellemzik, emellett előtérbe kerülnek a megszakítottság alakzatai: a jelképes tartalmak, elszigetelt jelenetek, újra meg újra felbukkanó motívumok. Mindezen eljárások egy eredendően osztott világ tapasztalatáról tanúskodnak, mivel a megismert fragmentumokból – bármilyen erős is a megismerői, olvasói szándék e téren – nem konstruálható meg, valamely lezárt, befejezett egész. A szövegek jelentése inkább szóródásukban tapasztalható meg, sem mint egységességében ragadható meg. A váratlan fordulatok, a hiányos ismeretek olyan értelmező munkára késztetik a mindenkori befogadót, mely során rádöbbenhet, nem olvashat addigi elvárásai alapján. Új „feladatai” közé tartozik a metatörténetek akceptálása, mivel nem az

[479] „…némely történet oly természetű, hogy mihelyt belőle egyes töredékeket hallunk, képzelődésünk okvetlenül fel fogja keresni a hiányzó részt is.” KEMÉNY, 1968., 391.

[480] … s jószágaimra költöztem, hogy alattvalóimat úgy boldogítsam, mint most ön, édes Jenőm, hogy minden percben készen lehessek a világ elromlott óráját szétbontani, s új kerekekkel látni el, mert már, mint hittem, mutatója nem akart többé az idővel együtt haladni.” KEMÉNY, 1968., 349. Érdemesnek tartjuk felhívni a figyelmet arra, hogy az önéletírás éppen e helyütt tartalmaz egy megszólítást, amiből arra következtetünk, hogy e beszámoló nem csupán Jenő Eduárdnak küldetett, hanem keletkezésének pillanatában is számolt vele, számára fogalmazódott, céljául a gróf tanítását, rögeszmésségétől való eltántorítását tűzve ki.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

egyes szálak önmagában vett cselekményére kell összpontosítania, hanem a történetek, az előadók és a hallgatók viszonyára, mely kiformálja azt a történetek fölötti történetet, amely a történetalkotás „nehézségeinek" a története.[481]

A *Ködképek*ben az írások annak a látszatát keltik, mintha kapcsot teremtenének a romantikus cselekményvezetésű regény különböző, széttartó történetszálai között. Hosszasan részleteztük, hogy Ceclire milyen hatással van az öregapó életírása, illetve hogy Várhelyiben Ameline Florestánnak szóló levele következtében elevenítődik fel a vörös szoba cselekményt meghatározó jelenete, hovatovább, hogy Jenő Eduárd számára Florestán apjától kapott levelében válik világossá, hogy az oly igen vágyott javadalmak birtokába nem juthat.

A szóban forgó írások tehát jól láthatóan nemcsak hallgatóikra, hanem a történetalakulás egészére befolyással vannak. Azonban a teljes történet megismerésére törő első számú elbeszélő, Várhelyi oly ügyetlenül tájékozódik a cselekményszálak szövevényében, családi titkok és kényes ügyek útvesztőiben, hogy ebben a regény önreflexív iróniáját látjuk. Hiába ismer meg egyre több részletet barátnője életéből, ám rajta kiigazodni mégsem tud, ahogy Florestán a feleségének írott levelében a megismerésben megragadható másik kérdését problematizálva járja körül, hogy valójában képtelen megérteni felesége viselkedését és jellemét. *A szív örvényei*nek Anselmje is a megismerés megszállottja, ahogy azt Pongrácnak címzett levelei kapcsán bemutattuk, azonban a felforgatott időrendű, itt is jócskán összekuszált történetszálak labirintusában csak ideig-óráig, és akkor is csak Vergiliusának, Pongrácnak a segítségével tud eligazodni. De amikor a megismerés pillanata elérkezne, meghátrál, s a mindenre magyarázatot kínáló levelet tartalmazó ládikát nem nyitja ki.[482]

Azaz a két regény tanulsága hasonlónak tűnik abban, hogy bármily erős is a másikat megismerő szándék, maga a megismerés nem jöhet létre, hiszen a másik, mint másik, mint nem én, mint idegen alteritásában a priori ellenszegül a megismerhetőségnek[483]

---

[481] Vö: BÉNYEI, 1997. 262 –263.; Z. KOVÁCS, 2002. 171–174.; SZEGEDY–MASZÁK, 2007. 115.

[482] Z. Kovács a szekrénykét a regény megalkotottságának bizonyságaként olvassa. A ládikát a történet visszatükrözéseként, tematikus ismétléseként értelmezi, miszerint azt az írást rejti, amit az olvasó – épp a regény lezárultával – ismer meg. Z. KOVÁCS, 2002. 173–174. Szegedy-Maszák szerint e záró mozzanat az értelmezői aktus középpontba állításával arra enged következtetni, hogy *A szív örvényei* az értelmezés nehézségéiről szól. SZEGEDY-MASZÁK, 2007. 115.

[483] Vö: Emmanuel LÉVINAS, *Teljesség és végtelen*. (Ford.: TARNAY László) Jelenkor, Pécs, 1999. 155–168. E gondolatmenetünkben a név, tulajdonnév, jelölők és jelöltek játékában sokban támaszkodunk Derridára – vonatkozó szövegeket lásd a Bibliográfiában –, azonban e helyütt Derrida Lévinas-kritikájának – miszerint az alteritás fogalma, a Másik tapasztalata a logoszra épülő nyelv korlátai miatt nem megragadható, azonban Derrida abban véli az önellentmondást látni, hogy Lévinas mindezt a logosz nyelvén képes csak kifejteni – feloldását nem adjuk. Erről részletesebben lásd: ULLMANN Tamás, Kifejezés, nyelv és retorika Lévinasnál http://www.c3.hu/~prophil/profi042/ullmann.html

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

Érdemes itt megjegyezzük, hogy míg Anslem nem nyitja ki a történet megfejtését rejtő dobozt, addig Jenő Eduárd épp szekrénybe zárja el Villemont Randon szintén – a rögeszmésséggel szembeni harcos állásfoglalására – magyarázatot kínáló élettörténetét, amely gesztus mindkét esetben az írásban előtárulkozó történet elhallgattatását jelenti.

Vagyis a folytonosság nem pusztán a regényeket alkotó eljárásokban bomlik fel a felbolyduló időrenddel, vagy az elbeszélő és hallgató között fel-felcserélődő szerep által létrejövő összetett narratíva szinteződésében, hanem e regényekben a megképződő történetek folytonossága és megismerhetősége is megkérdőjeleződik. A folytonosság kérdése nemcsak Kemény ötvenes évek első felében írt regényeiben tűnik elő, hanem ahogy arról Szegedy-Maszák Mihály monográfiájában ír, az *Özvegy és leánya* című regény szövegszerveződésének ugyanúgy meghatározó eleme,[484] s ezen elgondolásokból kiindulva olvassuk majd mi is a folytonosság fenntartására illetve a folytonosság megszakítására tett törekvések felől az *Özvegy és leányá*ban fellelhető leveleket.

[484] SZEGEDY-MASZÁK, 2007. 186.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

SORSFORDÍTÓ LEVELEK AZ *ÖZVEGY ÉS LEÁNYÁ*BAN

Az *Özvegy és leányá*nak tárgyát Kemény Szalárdi János *Siralmas krónikájá*ból merítette, amit 1853-ban rendezett sajtó alá, valamint a történelmi kor s a jellemek megidézésében sokban támaszkodott még a rokon Kemény János *Önéletírás*ára.[485] Ebből következően a mindenkori regényrecepció egyik gyakori és megkerülhetetlen vizsgálati szempontja a forrásokkal való összevetés, valamint a történelmi témaválasztásból adódóan a regény történelmi regényként való olvashatósága.

Kemény nem sokkal azelőtt, hogy belekezdett az *Özvegy és leánya* első kötetének megírásába, 1855-ben összefoglaló poétikai tanulmányt jelentetett meg az *Eszmék a regény és a dráma körül* címmel, amelyben élésen szétválasztja a korban éppen alakulófélben lévő regény és a komolyabb tradícióra visszatekintő dráma műfaji jellegzetességeit.[486] Történelmi regény alatt a kortársaktól hangsúlyosan elkülönülve nem a múlt szakszerű ábrázolását érti, hanem annak művészi visszateremtését a fikció és a művészi képzelőerő által.

A történelmi regény a választott korszak rögzítettnek tekintett eseményei alapján konstruálja cselekményét, amelynek hiteles tolmácsolására természetesen nem szegődött, és a fikciós szándék következményeként eltérhet ezektől. Ennek következtében az olvasó előtt alakuló, létrejövő – történelmi regény mint – konstrukció egyszerre két diskurzusba ágyazódik, a történelmi és esztétikai horizontok folyamatosan egybejátszanak. Egyfelől azért, mert a történelem szereplői, a megtörtént és bekövetkező események, valamint azok kimenetele valamilyen mértékben és módon ismert lehet, másfelől pedig a tények a fikciós közegváltással új összefüggésrendszerbe kerülve eredeti funkciójuktól eltérő, új esztétikai szereppel ruházódnak fel. Ezért szükségszerűen (fel)figyelünk arra, hogy a forrásokra támaszkodó történelmi előismereteink, előítéleteink egy művészileg teremtett világ közegében miként teljesednek be (másként).

Mint ahogy arról majd később részletesen is szólni fogunk, a regény időn túli és a regényvilágon kívüli történelmi tapasztalatunk és a krónikák ismerete egy olyan eminens látószöget teremt számunkra, amelyből ráláthatunk arra, hogy egy helyzet létrejöttének pillanatában már magában hordozhatja (tragikus) következményeit. Gondolunk itt például arra, hogy Radzivil, litván herceg levelében még csak említésszerűen szóbahozott a lengyel trón megszerzését kilátásba helyező hatalmi törekvések oly komoly és veszedelmes kísértést jelentenek I.

[485] A források alapos összevetését Loósz István végezte el. LOÓSZ István, *Kemény Zsigmond* „Özvegy és leánya" *című regényének forrásához*. Egyetemes Filológiai Közlöny, 1905, 212–226.
[486] KEMÉNY Zsigmond, *Eszmék a regény és a dráma körül*. In. K.Zs., *Élet és Irodalom*. Bp., Szépirodalmi, 1971, 191–212.; 196.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

Rákóczi György számára, hogy nemcsak személyes bukását okozzák, de Erdélyben belviszályokat idéznek elő, melynek következtében megbomlik az erdélyi fejedelemség egysége.[487] E regény a históriai forrás többszöri szóbahozásával[488] az olvasás kérdéshorizontjában tartja a regény krónikaíráshoz képesti alakulását és olvashatóságát.

Kemény elméleti írásában továbbá arról is szól, hogy a történelmi múlt feltámasztásakor a feladta nem csupán a korabeli társadalom működésének és berendezkedésének, az emberi általánosnak a megjelenítése, hanem az egyedi, az emberi sajátlagos bemutatása is.[489] Ennek megfelelően jár el, amikor a krónikából ismert, 17. századi erdélyi történelmet a forrásokra támaszkodva megidézi, viszont e múltnak alakjait eredeti színnel, egyéni módon ábrázolja.[490] Nemcsak a leányrablás durva erőszakosságának elbeszélésén enyhít, hanem egyes szereplőit új szerepkörrel ruházza fel, s az emberi viszonyoknak egy olyan összefüggésrendszerét teremti meg, amelyben a szereplők tettei lélektanilag indokolttá, motiválttá válnak.

A 17. századi erdélyi társadalom világnézeti és értékrendbeli életvilágának és szokásrendjének megjelenítése csak az események eredőjének felvázolásához szükséges, s ugyan hozzájárul a regény tragikumának létrejöttéhez (jezsuitaüldözés, a leányrablás mint honárulással egyenértékű bűn, stb.) de az események és az egyéni viselkedések, viszonyok, szerelmek, döntések ezekből nem magyarázhatóak, mivel a regény cselekménye inkább a magánszférában mozog. A hősök bukásának oka nem normaszegő magatartásukban rejlik, hanem a figurák részleteiben megrajzolt, mélyen pszichologizált jellemrajzaiból fejthető fel.[491]

Kemény poétikai írásának fényében szóban forgó regénye tehát olvasható a történelem és az irodalom diskurzusának összjátékában létrejövő alakzatként. A forrásokra támaszkodó történelemi jelenetekben nem csupán a társadalmi összefüggésekre, hanem az egyéni viszonyrendszerekre, sőt a jellemábrázolás egyedi, lélektani jellegzetességeire is nagy hangsúly kerül, ezért is állítható, hogy „az *Özvegy és leánya* a lélektani regénnyel rokon"[ítható].[492]

---

[487] „Az erdélyi történetekkel foglalkozók tudják, mennyi vérbe és szenvedésbe került azon fennhéjázó eszme, melyet először a litván herceg ébresztett föl a Rákóczi-családban. Regényem nem fogja az olvasókat sem a Krímbe vezetni, hová Kemény János fővezér s később erdélyi fejedelem, seregestül rabságba hurcoltatott; sem a goroszlói mezőre, hol Rákóczi György fia és utódja becsvágyáért életével adózott. Regényem szerényebb tárgyak körül s korábbi időkben játszik." KEMÉNY Zsigmond, *Özvegy és leánya*, Bp., Szépirodalmi, 1967, 145.

[488] Lásd erről: GÖNCZY Monika, *Az* Özvegy és leánya *szövegvilágai*, Studia Litteraria, 2000. XXXVIII. 84–113.; 94–100

[489] „Támaszd fel nekünk a múltat s a múltban nemcsak az emberit az általánost, de azt is mi sajátságos…" KEMÉNY, *Eszmék…,* 196.

[490] Vö. PAPP Ferenc, *Báró Kemény Zsigmond* [S.n.] Bp., II. 1922. 262–268

[491] PÉTERFY Jenő, *Báró Kemény Zsigmond mint regényíró* In: P. J., *Válogatott művei*, Bp., Szépirodalmi, 1983, 550–585.; 581. Kemény lélekábrázoló nagyságáról lásd még: DANIELIK János, *A regény tekintettel b. Kemény Zsigmond Özvegy és leányára*, Pesti Napló, 1857. júl. 3., 4., 11.,14., 16.; PAPP, *I. m.*, I. 267–268.

[492] SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Kemény Zsigmond*, Pozsony, Kalligram, 2007, 189.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

Bényei Péter hívja fel a figyelmet tanulmányában,[493] hogy az elméletalkotó, tanulmányíró Kemény az *Eszmék*ben milyen élesen elválasztja egymástól regény és dráma ismérveit, miközben a regény korabeli – Székely József a regény megjelenését követően *Hölgyfutár*beli recenziójában épp e műfajkeveredés összhangját méltatja[494] – és 20. illetve 21. századi recepciója is természetesnek (sőt olykor szükségszerűnek) veszi e műfaji elemek ötvözését. A szövegszervező eljárások keveredése a regényíró Kemény Zsigmondnál ugyanakkor bevett eljárási mód. Első nyomtatásban megjelent regényét, a *Gyulai Pál*t (1847) enciklopédikusságra törekvés jellemzi. Az egységbe szerkesztett műfaji sokrétűség abban mutatkozik meg, hogy a szereplőket felsorakozató címlapot, a rendezői utasításokkal ellátott, sok jelenetes drámai részeket szavalatok, elbeszélő költemények váltják, az epikai részletek összetartozását pedig esszészerű fejtegetések, mesei példázatok, értekező hangnemű kitérők, levél- és naplórészletek tördelik tovább.

A regény nyitott, a korban éppen alakuló műfaja könnyedén be tudta fogadni a drámai műfaj konvencióit, a témaválasztás, a Szalárdi-krónika tragikus anekdotája pedig alkalmas kiindulási alapnak bizonyult a drámai szerkezetű történelmi regényhez. Az *Özvegy és leánya* recepciótörténetében meghatározó értelmezési szempont a regény drámai attribútumainak észrevételezése[495] s nem új keletű az a megállapítás sem, hogy a Kemény-regények drámai jellege elősegíti a prózájában oly igen jellemző elbeszéléstechnikai megoldást, a polifonikusságot.[496] Kemény elméleti írásában úgy érvel, hogy a regény az időhorizont összetettségén és a kibontakozást elősegítő szerkesztési elven túl a közlésformák váltogatásának, az elbeszélői perspektíva megtöbbszöröződésének, a nézőpontok sokféleségének lehetőségét a klasszikus dramaturgiából kölcsönözte.[497]

A többszólamúság úgy jön létre, hogy perspekítvaváltás következik be, az elbeszélő átadja a nézőpontot a szereplőknek, akik így önálló tudatokként kerülnek dialógusba

[493] BÉNYEI Péter, A *történelem* és a *tragikum vonzásában*: a *történelmi regény műfaji változatai és a tragikum kérdései Kemény Zsigmond írásművészetében*, Debrecen, Kossuth, 2007, 169.
[494] SZÉKELY József, Hölgyfutár, 1857. máj. 19–26
[495] DANIELIK, *I. m.*, 484., SZÉKELY, *I .m.* 539., GREGUSS Ágost, *Kemény legujabb regénye*, Pesti Napló, 1857. ápr. 12. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Az elbeszélő és a szereplő viszonya Kemény Zsigmond regényeiben,* Literatura, 1978/1–2., 3–25. BÉNYEI Péter, *„Anyai szeretet ez, a bánatost elringatja": Kemény Zsigmond regényeinek tragikumáról*, Alföld, 2007. 58./8. 67–86.
[496] A polifonikus kifejezést zenei (egyidejű egyenrangú) értelmétől függetlenül használjuk, a kettőnél több beszélőt felvonultató művek esetére, amelyekben így többféle nézőpont és nyelvhasználat összevetésére nyílik lehetőség. Többértelműsége okán nem ragaszkodunk a többszólamúság szakkifejezéséhez (Vö: SZEGEDY–MASZÁK, *I. m.*, 2007. 35.) Megállapításaink hasonlatosak ahhoz, amit Bahtyin állít Dosztojevszkij regényeiről: „Műveiben nem jellemek és sorsok sokasága bomlik ki egy egységes, objektív világban, valamely egységes szerzői tudat fényében, hanem éppen egyenrangú tudatok világlátások sokasága kapcsolódik itt össze valamilyen esemény egységében, anélkül, hogy ezáltal a közöttük húzódó éles határok elmosódnának." Mihail Mihajlovics BAHTYIN, *Dosztojevszkij poétikájának problémái*. In. M.M.B., *A szó esztétikája*. (Ford. KÖNCZÖL Csaba), Bp., Gondolat, 1976, 29–147.; 32–33.
[497] KEMÉNY Zsigmond, *Eszmék…*, 200.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

egymással.[498] Kemény figuráinak nemcsak, hogy egyedi, önálló szólamaik vannak, de sokuk személyisége valamely számukra meghatározó szövegvilág egyedi értelmezésére épül.[499]

A gyakorta váltogatott beszélői nézőpont teszi lehetővé, hogy a regény igen sok tájékoztatást adjon a szereplők tudatáról.[500] A szereplői tudatokon keresztül nemcsak az én belső magánbeszédébe kaphatunk betekintést, hanem a másik szereplőt is az egyén látószögén át figyelhetjük meg, miközben a minősítések, a véleményalkotások magát a szereplőt is jellemzik. Ez a narratológiai megoldás érvényesül Naprádiné és Haller Péter első találkozásának nagyszerűen szcenírozott jelenetében is. A folyamatosan váltakozó külső illetve belső nézőpont eredményeképpen egyszerre hallhatjuk hangosan kiejtett szavaikat, valamint avatódhatunk be ugyanakkor az azokat létrehívó, megelőző vagy az azokat követő, kísérő belső magánbeszédükbe is. Ezáltal tanúi lehetünk elgondolt gondolat és kimondott szó közötti különbségnek, valamint nyomon követhetjük, ahogy a különböző közlések kiegészítik, megkérdőjelezik, ellentétezik, vagy éppen visszavonják egymást. Eminens olvasói nézőpontunk ehelyütt egy olyan a mindennapi tapasztalaton túli látószöget biztosít számunkra, amin keresztül betekintését nyerhetünk a kommunikáció működésének összetett mivoltába.[501]

A kitűntetett belső nézőpontok, az öntudatok párbeszéde lehetőséget ad eltérő szereplői szólamok megszólaltatására, különböző magatartásminták és világmagyarázatok felvázolására, melyekben gyakorta tétel és ellentétel közvetlenül ütközik, s amelyek értékelésében, megítélésében az olvasónak – mivel a teremtett világban nem jelölődik ki egy értelemadó, értelemelrendező eligazodási pont, amely konszenzusos értékrendet rögzítene – önmagának kell tájékozódnia.[502]

Csak egyetlen példát említve: a szereplők valláshoz való viszonya nagyon különböző módon jelenik meg. Tarnócziné őrült, a torzított bibliai idézeteket citáló álszent vakbuzgósága,

---

[498] Vö: BÉNYEI, *I. m.* 282.
[499] Erről bővebben lásd: GÖNCZY, *I. m.*
[500] SZEGEDY-MASZÁK, *I. m.*, 178.
[501] „– Ah! Igen szép régi arany nyaklánc – szólt már az ékszerekre is tekintve. – Tiszta fényű, reszkető tű. – (Megőrült-e sógorasszonyom?) – Finom fülönfüggő öreg, keleti gyöngyökkel. (S a zsobrák Tarnócziné képes volna-e ily pazarlásra?) – Egy pár karperec római aranyokkal. – (Világos, hogy mindent a vén kérő csempészett az imakönyv mellé ajándékul.) – Ó! Ez a legragyogóbb párta, mellyel csak gazdag várurak egyetlen hajadonjai mehetnek jegyváltóra. – (Melyik kelet-indiai herceg kincstárában van annyi drágaság, amennyi Haller Péter múmiakezét a násznál irigylés tárgyává tegye? Tán a nagymogul is, kinek országában az utcagyerekek sárarannyal dobálják egymást, szegény e célra.) – Alig várom - szólt Judit –, hogy édesanyja ajándékait Sárának átadhassam. Mindent magam próbálok rajta föl, a köntösöktől kezdve. S együtt fohászkodunk a küldött imakönyvből a kedves mama hosszas életéért. – (Még hajnal előtt útban leszek Szebenbe. Az ékszertok az öreg kérőnél marad. Elkésett kísértéseivel. De különben sem fogott volna ily hideg féntől tüzet a Sára szíve. Arra meleg, delejes szemsugarak kellenek, nem pedig rubintcsillám s a gyémántvíz reszketése.) […] „Karszékén sokáig elmélkedett a megnyerő tulajdonokról, melyeket Naprádiné jellemében talált. Szemérmes, őszinte, elfogulatlan. Ha ránéznek, homlokig pirul, mint a növendék leány. S mily távol volt magasztalástól és ócsárlástól, ha Sárára fordult a társalgás!” KEMÉNY, *I. m.*, 97–98.
[502] VÖ: BÉNYEI, *I. m.*, 314.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

Mikes Móric a fennálló világban éppen üldözésre ítéltetett, elkötelezett, tisztahitűsége, Csulai meggondolatlan heves vallási felháborodása, utilitarista istenfélelme vagy Haller Péter cselekvésetikája mind a vallásosság különböző alakmását viszik színre.

Bényei Péter *A történelem és tragikum vonzásában* című könyvében a regényhez pszichoanalitikus olvasásmóddal közelít, mikor Tarnócziné keresztény Médeiának nevezi.[503] Péterfy Jenő az özvegy egyneműségét bíráló megállapításával szemben, éppen Tarnócziné alakjának sajátos kettősségét, hovatovább e kettősség összeegyeztethetetlenségét hangsúlyozza. A fukar, számító, ügyes uzsorás, az aszketikus, Bibliát citáló vallásos vakbuzgó, a kocsiján száguldó őrjöngő, a bosszú minden cseppjét kiélvezni vágyó, dionüsziádot rendező asszony figurájában rejlő ellentétet a házasságában boldogtalan, örömet nem találó asszony elfojtott libidójának előretörésével, annak bosszúként való szublimálódásával magyarázza. Bosszúja ezen értelmezés alapján tehát nem a Mikesek, hanem hajdani férje ellen irányul, aki nőiségében sértette és alázta meg.

Tarnócziné férjének halála után Sebestyén élettörténetét, jellemét és végakaratát egyaránt átírja, törlés jel alá helyezi.[504] A férfi élettörténetének meghamisítása ugyanis megfosztja őt attól, hogy halála után a családi emlékezetben egykori önmagához hűen továbbélhessen. Tarnócziné egy kifogástalan hitéletű, erkölcsös férj jellemét festi meg, s tűnteti fel e pszeudo figura soha ki nem mondott szavait Sára előtt atyai parancsként. E korábban soha el nem hangzó atyai kijelentésekre hivatkozva legitimálja Sára vitalitása ellen folyó küzdelmét. Épp az apának (hamisan) tulajdonított szavakat hívja segítségül ahhoz, hogy az apa életörömét, életvidámságát továbbvivő lányt megfossza az apai örökségtől, és szándékosan a fonnyadás útjára kényszerítse. Nemcsak azáltal, hogy a vakbuzgó vallásosság életidegen, aszketikus életmódját erőlteti rá, de egy olyan aggastyánhoz akarja hozzákényszeríteni, aki a férji szerepének ellátására képtelen. Hovatovább mikor a Mikesek bukásával birtokaik Sára tulajdonába kerülnek, Tarnócziné nem átall fordítani addigi tervein, úgy, hogy lánya és Haller Péter immáron egymás kölcsönös tiszteletén alapuló házasságának tönkretételére tör. Végül pedig lánya halálának közvetett okozója lesz, mikor a sebesült Mikes János hóhérkézre kerülésének reményét megmámorosodva örömhírként közli Sárával. Azaz a gyűlölt férj bűneiért annak írmagján áll bosszút, mégpedig úgy,

[503] BÉNYEI, *I. m.*, 285–295.

[504] Tarnócziné eljárása, a törlésjel alá helyezett atyai szó, végakarat jelensége óhatatlanul eszünkbe idézi *A kőszívű ember fiai*ban a szintén a férje testamentumával szembehelyezkedő Baradlayné alakját. Ám míg ott a gyermekek életpályájának folytonossága, az ő remélt boldogságuk elérése, megteremtése a cél, addig Tarnócziné Sára fonnyadását, élettől, vitalitástól való megfosztását tűzi ki célul, az apai szóra mint legitimációra hivatkozva. Vö: EISEMANN György, *„Elmondom, ahogy megértem”. A forradalom elbeszélése Jókai Mór:* A kőszívű ember fiai *című regényében*. In: *Az elbeszélés módozatai*, szerk. JÓZAN Ildikó, KULCSÁR SZABÓ Ernő, SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Osiris, 2003, 173–213.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

hogy elidegeníti, majd pedig megfosztja életétől. Nem mellékes, hogy a regény címe anya és leánya viszonyára épp az apa hiányának perspektívájából mutat rá, azaz az apa már a címben is mint hiány jelenítődik meg. A férjétől fel(meg)szabadult asszony olyan elvakult bosszúvággyal törekszik a férfi örökségének megsemmisítésére, nyomának (ki)törlésére, hogy időközben önön utódja ellen fordulva saját folytonosságát számolja fel.

Az utódtalanság kérdése többször is hangsúlyosan előkerül Kemény életművében, többnyire a továbbélésre való képtelenség problematikával összefonódva. A *szív örvényei*ben Aghata gyermeke meghal, s az életének rejtélyeire választ adó ládikát Anselm végül nem nyitja fel, a *Férj és nő*ben Albert nem képes a múltból öröklött mintáit és jelenének, személyes vágyát összeegyeztetni, és Idunától fogant gyermekének születése előtt öngyilkos lesz. A *Ködképek*ben Florestánnak torz, beteg fiúgyermeke születik, aki apja abszurd örömére hamarosan meg is hal, Jenő Eduárd hosszú távú tervei pedig lokális problémák miatt meghiúsulnak. A szereplők által hordozott értékek utódokban való továbbélése lehetetlennek tűnik vagy tragikusra fordul, ami arra mutat, hogy e regényekben a folytonosság utáni vágy puszta ábránd marad csupán.

A folytonosság kérdése nemcsak Kemény ötvenes évek első felében írt regényeiben tűnik elő, hanem ahogy arra Szegedy-Maszák Mihály monográfiájában felhívja a figyelmet, e regény szövegszerveződésének is meghatározó eleme, hiszen: „Nem érvényesül végzetszerűség az *Özvegy és leányá*ban, csupán olyan sorsokról esik szó, melyek folytonossága valamilyen oknál fogva megszakad. Tarnóczi Sára alapvető változatáson megy keresztül, Mikes János eljátssza az üdvösségét, és Kapronczai is elszalasztja élete nagy lehetőségét, amikor türelmetlen nagyravágyása felbontatja vele a levelet, melyet Döme diák a fejedelem nevében küldött vele.”[505]

Jelen tanulmány tehát a fenti elgondolásokból kiindulva a folytonosság fenntartására illetve a folytonosság megszakítására tett törekvések felől kísérli meg az *Özvegy és leányá*ban fellelhető levelek vizsgálatát.

A Kemény-regények szövetét alakító detailjokból kiemelt levelek vizsgálata korábban[506] arra a felismerésre vezetett, hogy a levelek létmódjában – írásmivoltuk miatt – egyrészt grammatikai analízis alapján hozzáférhető a műalkotás stabilitása, fakticitása, másrészt

[505] SZEGEDY-MASZÁK, *I. m.,* 2007. 186.

[506] Levélregény és levélbetét narratív szerveződésének lehetőségeiről, s a szövegbetét egész művet érintő hatásáról részletesebben lásd még: PINTÉR Borbála, *A levél szerepe és működése Kemény Zsigmond* Férj és nő *című regényében*, Irodalomtörténeti Közlemények, 65 évf. 3. szám 2011/3. 355–373.; *A levélolvasás aktusa* A rajongókban, Irodalomtörténet, 93. évf. 2. szám 2012/2. 180–197.; *A* Zord idő*ben megsemmisülő üzenet*, Irodalomismeret, 2013/2. 30–51.; *A levél mint a teremtettség felhívó struktúrája a* Gyulai Pál*ban* In:, *A sors kísértései. Tanulmányok Kemény Zsigmond munkásságáról születésének 200. évfordulójára*. Szerk: SZEGEDY-MASZÁK Mihály, DOBÁS Kata, PINTÉR Borbála, Ráció, Bp., 2014. 204–238.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

kommunikációs funkciójukban, a címzetthez fordulásukban a befogadás aktusa emelődik ki, ami a megértés folyamatszerűségére, temporalitására figyelmeztet. A regényszöveg bizonyos részleteinek kiemelése, újraolvasása, a levelek tanulmányozása olyan a regények egészét érintő lényegi kérdéseket vethetnek fel – mint megalkotottság, szövegszerűség, írás és olvasás trópusa, valamint a szövegben megmutatkozó szubjektum önreprezentációja, elbeszélhetősége; megértés és recepció ontológiája stb.

A prózafolyamot megszakító leveleket a (fő)szövegbe beépülő beékelődésként, – strukturálisan – betétként értelmezzük.[507] Kemény regényeiben a levélbetéteknek többféle interpretációja ismeretes.[508] Szegedy–Maszák Mihály e szerkezeti megoldás előnyei, a Kemény-regények narratív struktúrájában játszott meghatározó szerepe mellett érvel, ahogy mi is ennek az architektúrának a kitüntetettsége mellett tesszük le voksunkat.

A levélbetét megszakítja annak a történetnek a menetét, amelybe ágyazódik, felfüggeszti a főszöveg terét és idejét, egy jelölten más tér-, idődimenzióba áthelyezve azt, ezáltal megszakítva a regényidőn beüli folytonosságot és az egyirányú történetmondás rendjét. Ez a felfüggesztés azonban átmeneti, hiszen a levélszöveg végeztével többnyire visszaáll a beágyazó narratíva rendje, a történetmondás stafétabotja visszakerül a főtörténet elbeszélőjéhez. A levélbetétek fogalmazói többnyire a főtörténet szereplői, tehát mindenképp metonimikus vagy akár szinekdochészerű a viszony a két réteg között. Az elbeszélő gyakorta nemcsak közlője, hanem implicit vagy explicit szándékkal alakítója, fordítója, összefoglalója, megcsonkolója vagy kommentálója a leveleknek, tehát a levélszövegekhez való hozzáférés csak e beavatkozásokat követően lehetséges.

Mindezek alapján a levélbetétek struktúrájának leírásához a szubtextus fogalmát hívjuk segítségül, egy olyan szövegbe ágyazott alszöveget, ami metaforikusan, metonimikusan vagy szimbolikusan is kapcsolódhat a főszöveghez, valamint szétszóródik a szövegben, de kibontása átszövi a regény egészét, így segíti annak egészben történő értelmezését.[509]

---

[507] „…mindig kikapcsolja a főszöveg terét és idejét […] ott kezdődik, ahol az értelmező az addigi szinekdochikus vagy metonimikus előrehaladás megszakadását állapítja meg, és ott végződik, ahol ennek folytatását érzékeli." SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Az irodalmi mű alaktani hatáselméletéről*. In: SZ.M.M., *Minta a szőnyegen*. Balassi, Bp., 1995. 24–66.; 39.

[508] BARTA János, *A pálya ívei. Kemény Zsigmond két regényéről*. Akadémiai, Bp. 1985. 65. SZEGEDY–MASZÁK *I .m.*, 2007. 124–126.

[509] Riffaterre szerint a szubtextus többnyire egy jelentéktelen tárgy és egy hermeneutikai funkció poláris ellentétére épül. Azt helyezi a fókuszba, ami a valóságban elhanyagolható lehetne, azaz „a szubtextus mindent tartalmaz, ami a regényt működőképessé teszi." Michael RIFFATERRE, *Szimbolikus rendszerek a narratívában.* (Ford. MÁTHÉ Andrea) In: *Narratívák 2. Történet és fikció.* Szerk. THOMKA Beáta, Kijárat, Bp., 1998. 61–85.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

Kemény regényének vizsgálatakor nemcsak az egyes levélbetétekre összpontosítunk, hanem a levélre mint cselekményszervező elemre, dinamikus motívumra[510] is figyelmet fordítunk. E helyeken a levél nem mint intradiegetikus narratív struktúra, a különböző beszélői tudatok ütköztetésére alkalmas, a narratív szintek közötti átjárást biztosító elbeszéléstechnikai eszköz jön működésbe, hanem a levél anyagszerűsége, kézzelfoghatósága játszik cselekményalakító szerepet. Azaz célba juttatása, idegen kézbe kerülése, nem a címzett általi feltörése, a levéltitokba való beavatódás, a véletlenszerű vagy szándékos megkésettsége, másolása, megsemmisítése illetve a hozzárendelt csatolmány mind a cselekményszerveződés eszközévé válhat.

A levelek idegen kézbe kerülése gyakori cselekményalakító motívum Kemény más regényeiben is: gondoljunk csak a *Gyulai Pál* történéseit hosszasan szervező, eleinte Pierro kabátjának belső zsebében lapuló, majd onnan Gergely diákon át Báthory Zsigmondhoz vándorló *billet doux*-ra, amit aztán Báthory Zsigmond fejedelem egy három osztatú ládikában, útilapuval együtt juttat vissza feladójához, a fejedelemtől annak unokafivéréhez átpártolni kész Sofroniához. A levelek időzítése, megkésettsége pedig a *Zord idő* zárlatában játszik meghatározó szerepet, hiszen Dorának Elemérrel tervezett házasságáról beszámoló, nagybátyjához, Deák Istvánhoz intézett levele, annak célbaérkezésének idejére, érvényét veszíti, ugyanis a tervezett frigy Elemér halála miatt meghiúsul.

***

Az *Özvegy és leányá*ban bár több helyütt hangsúlyos a levélírás, illetve -küldés aktusa, mégis mindössze három levél kerül közvetlenül az olvasói szem elé. Sok helyütt pedig épp a többnyire ismeretlen, csak kikövetkeztethető tartalmú levelek alakítják az eseményeket, például, amikor Tarnócziné levélben kéri meg sógornőjét, hogy távolléte alatt vigyázzon lányára, vagy Mikes Móric mikor megküldi a testvérei megmenekülését jelentő gyűrűt, levélben beszéli el szüleinek a fejedelem megmentésének történetét, illetve Mikes Zsigmond is levélben kér kegyelmet fia számára a fejedelemtől.

Terjedelmi határokra való tekintettel három levélírási helyzetet vizsgálunk meg részletesen. A sort Mikes Zsigmond I. Rákóczi Györgyhöz írott kegyelemkérő levelével kezdjük.

A harmadik rész tizenkettedik fejezete azt viszi színre, amikor Kassai erdőmestere értesíti a Mikeseket arról, hogy elfogtak egy jezsuitát, akit Mikes Móricnak gyanítanak. E hír

[510] Borisz TOMASEVSZKIJ, *Irodalomelmélet*. In: *A modern irodalomtudomány kialakulása*. Szerk.: BÓKAY Antal, VILCSEK Béla, Osiris, Bp. 2001. 268–286.; 273.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

hallatán kezdetét veszi a szülők vívódása, hogy a Móricról kapott, fejedelemi kegyelmet jelentő gyűrűt melyik fiúk megmentésére használják fel. Az erdőmester üzenete az anyát azonnali cselekvésre sarkallja, tollat ragad, hogy a fejedelemtől a tiltott jezsuita felekezetű Móric fia szabadon bocsátását kérje. Móric megmentésének ötlete tehát tőle származik, a levélírás helyzetét ő hozza létre. Ám férje, Zsigmond kiveszi a kezéből a tollat, mondván a politikai retorikában való jártassága miatt a hízelgés nyelvét ő jobban érti s műveli, azaz a beszéd képességét, a kegyelemkérés feladatát az utódnemző apa vállalja magára.[511] Így végül az apa nevezi meg azt az utódját, akinek szabadulását kéri. S mégsem két világi fia mellett, hanem a szerzetesi rend fogadalmához hű, a világi élet hívságairól, így a házasulásról és az utódokról is lemondó fia mellett dönt.

A levélírás helyzete az utódaik továbbéléséért, saját maguk folytonosságáért vívott belső küzdelem felfokozott jelenete. Emberfeletti dilemma jelenítődik meg, hiszen a család folytonosságának fenntartására törő írás valójában miközben az egyik utód vagy másik utódok szabadulását kéri, addig a másikról illetve a másik kettőről lemond. A levélírás szituációját racionalitásra törő mérlegelés uralja, amit felindulások, érzelemkitörések, fel-feltörő kételyek és reménykedések szakítanak meg. A végül előálló levelet elküldése után rögtön visszahívják, majd az eseményekben bekövetkező fordulatok hatására a visszahívást továbbküldésre módosítják, újabb és újabb küldöncöt küldve a levél után.

A levél témájának alakulása attól függ, hogy Mikes Zsigmond illetve felesége mennyiben képes helyesen megítéli a fejedelem és Lupuj vajda magatartását, ami csakis korábbi tapasztalataikból feltételezhető, hiszen jövőbeli cselekedeteik – vélik – korábbi tetteikből következtethetők ki. Vagyis az a kérdés, hogy ismereteik alapján mennyire jósolható meg Lupuj illetve Rákóczi jövőbeli cselekedete, azaz mennyiben tételezik egyik vagy másik magatartást egy korábbi önmagához hűnek, folytonosnak.[512]

A szülők felfokozott érzelmi szituációja egy dramaturgiailag remekül időzített levél megérkezésével oldódik meg. Naprádiné írásban tudatja az eseményekben beállt fordulatokat,

[511] Az apai név továbbörökítésének és nemzőerő összefüggésének kérdéséről lásd még: EISEMANN, *I. m.*, 184.
[512] „ – Lupuj frigyese Rákóczinak, kötelezte magát a bűnvád alá helyezett szökevények kiadására. Láncon viszik Jánost és Kelement Fehérvárra – mond az apa. Zsigmond úr ismét írt. […] „-Lupuj kiadta Máté vajdának Gabrilla bojárt, kit saját házához fogadott be, s kivel hónapokig evett egy sót és kenyeret. Ő a vendégjog szentségét kevésre becsüli – jegyzé meg az apa, folytatva írását." […] „– De lásd, Ágnesem, Móric elítéltetését és kegyetlen legyilkoltatását Rákóczi demonstrációnak használhatja azon egész egyházi rend ellen, melynek fiunk tagja, mely Magyarországon a reformált hitűektől templomokat foglalt el, s térítéseit néha befogatások és üldöztetések közt gyakorolja. Legalább ezt beszélik a fejedelmi udvarban a tanácsnok urak, s ezt panaszolják a pozsonyi országgyűlésen is a felső megyék. Rákóczi nem könnyen bocsátja ki kezéből a megtorlási alkalmat. A mi szegény Móricunk le fog mészároltatni, nem saját vétkéért, de hideg és ravasz politikai tekintetből." […] „– Talán túlságig kétkedem Lupuj jellemében. Ő mindig ragaszkodással emlegeti nevemet, s János fiunk leánya szívét bírja. Ebben rejlhetik valami remény. Hátha csakugyan nem adja ki őket a vajda?" KEMÉNY, *Özvegy*… 294–295.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

ami megerősíti a házaspárt döntésük helyességében, vagyis hogy megfelelően jártak el, mikor a leginkább veszélyben forgó fiúk megmentését kérték.[513]

Mindeközben azonban remekül kiviláglik, hogy a kétségbeesetten cselekvő Mikes Zsigmond mennyivel kegyetlenebbnek ítélte a fejedelmet ahhoz képest, mint amilyennek Haller Péter értesüléseire támaszkodva Naprádiné tűnteti fel levelében. Hiszen Lupuj nem a Mikesek iránti régi barátságra való tekintettel nem szolgáltatja ki a bujdosó Mikes-fiúkat, hanem éppen a fejedelem indirekt utasítására. Azaz Mikes Zsigmond rosszul ismeri fejedelmét, s rosszul méri fel saját helyzetét valamint korábbi családi és baráti kapcsolatainak jelentőségét is.

Mikes Zsigmond előrejelzései fejedelmének tetteiről és családjának sorsáról ugyanúgy tévesnek bizonyulnak, mint ahogy majd a *Zord időb*en Werbőczi politikai jóslatai is tévesek lesznek, mert jövőre vonatkozó állításaikat múltbéli tapasztalatikból eredeztetik, azaz az idő egykori eseményei és majdani történései között kontinuitást, ok-okozati összefüggést feltételeznek.[514] Egy már érvényét veszített világ rendjére és logikájára támaszkodva érvelnek egy megváltozott értékrendű helyzetben. Az összehasonlítás persze nem jelent azonosítást, mert Werbőczi a háborús időkben túlságosan, már-már komikusan naivnak[515] hovatovább elbizakodottnak tűnik,[516] míg Mikes Zsigmond a béke idején éppenhogy túlnan gyanakvónak, bizalmatlannak mutatkozik fejedelme iránt. Az uralkodói szerep iránti bizalmatlanságra Rákóczi utalást is tesz, amikor Mikes Móricot az alattvalók fejedelmük kegyelemgyakorlásába és lovagiasságába vetett bizalomra inti.[517]

E levél érdekessége továbbá abban is áll, hogy csatolmányt hordoz, amely hozzátoldás azonban nem mint a szöveg kiegészítője funkcionál, hanem elsődleges információhordozó. Nem a levelet kíséri a gyűrű, hanem a gyűrűhöz rendelődik a levélszöveg, azaz e helyütt a

[513] „Csak azért írom ezt kedves bátyámuramnak és kedves nénémasszonyomnak, hogy ha módjokba ejthetik, kövessenek el Móric úr védelmére mindent, ha csakugyan ő volna a befogott pap. A rossz hír után örömmel tudathatom mint Haller Péter uram üzenetét, a fejedelem azon észrevételét, melyet bizodalmas körben mondott. Remélem, szólt őfensége, midőn a nótapör említtetik, sőt állhatatosan hiszem, lesz annyi esze Lupujnak, hogy a bujdosó Mikesek kézbe szolgáltatása által nem fog engemet zavarba hozni. Még egy kellemes hírrel szintén szolgálhatnék, de lekötött szavam nem engedi. Bízzanak az Istenben stb.” KEMÉNY, *Özvegy*… 296–297.

[514] „Szolimán még eddig irányunkban soha kétszínű nem volt, s ha valaki ezentúlra ellenkezőt hisz felőle, vallja azt be következtetés helyett jóslatnak, s akkor mi meg fogjuk vizsgálni: hogy csakugyan próféta e, kinek szavát emberfölötti erő sugallja, s ki után a nép kérdezősködés nélkül indulhat?” KEMÉNY, *Zord idő*, 166–167.

[515] „Werbőczi esküdözött, hogy az nem fogja hitét megszegni és szabadságunkat tiszteletben tartandja. Szép jövendölés! Látjuk, hogyan teljesedik.” KEMÉNY, *Zord idő*, 206–207.

[516] „E tévedései közé nem számította be a legnagyobbat, hogy a mohácsi veszedelem előtt, népszerűségének hosszú pályája alatt, mint az ország leghatásosabb szónoka és igazgatója az elbizottság maszlagjával tartotta jól a nemzetet, még pedig oly korszakban, midőn ezt nyomorúságának érzetére és bűnbánó magábaszállásra kellett volna bírnia.” KEMÉNY, *Zord idő*, 255. Werbőczi retorikájáról részletesebben lásd még: HITES, 2004. 75–77.

[517] „De alattvalóinknak fejedelmi kegyelmünk iránt is kell egy kevés bizodalommal lenni. Mikes Móricnak csak szerzetét s nem szívét száműzték a törvények. Ami kegyelmedben lovagi, azzal fejedelmi székem hűbérese, s én is lovag vagyok. Kétli-e?” KEMÉNY, *Özvegy*…, 329.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

szöveg mint szupplementum működik, ami a csatolmányt toldja meg, ruházza fel jelentéssel.[518] A regény folyamán ugyanakkor arról győződhetünk meg, hogy a Rákóczi gyűrűjéhez hozzárendelődő jelentés a folyamatosan változó események alakulásának következtében disszeminál. Rákóczi ígéretének szimbóluma már kezdetben mást jelent az elkötelezőnek, mint az elkötelezettnek. A Mikes-szülők levélírási szituációjában pedig annak lehetünk tanúi, ahogy a szülők által hozzátoldott jelentés át- meg átíródik annak függvényében, hogy éppen melyik fiúk menekülését ítélik valószínűbbnek. De nemcsak a Mikesek, hanem maga a fejedelem is relativizálja a gyűrű jelentését. Rákóczi belső magánbeszédéből értesülünk tettének későbbi reflexiójáról, döntésének elsietettségéről. A halál torkából való megmenekülése felkorbácsolta érzelmeit, s ezért megmentésért hálás magánemberként elhamarkodottan cselekedett, mikor a gyűrűjét zálogba bocsátotta, s nem meggondolt és óvatos uralkodóként, a hatalom képviselőjeként hozott döntést.[519] Jól látható ez abból is, hogy az ígérettevés pillanatában önmagára mint a törvények hatalma és befolyása alatt álló magánemberre hivatkozik, s nem mint a törvények felett álló, azokat alakító fejedelem. Nyugtalankodásának oka éppen az, hogy hirtelen felindulása miatt nem tett elég kikötést, a gyűrű jelentését nem rögzítette kellőképp, s így az olyan értelemtulajdonítás és ennek következtében igénybenyújtás, -követelés eszközévé válhat, amiért Rákóczi mint fejedelem nem, vagy nem szívesen szavatol. Ezért, mikor a gyűrű végül visszakerül hozzá, megkönnyebbül. [520]

Rákóczi nemcsak a gyűrűvel kapcsolatos ígéretét módosítja, hanem a Mikesek elbírálásának kérdésében sem következetes. Nem magában az ítéletalkotásban következetlen, hanem annak indoklását többször is az éppen aktuális helyzethez igazítja.[521] A fennálló törvények szerint ugyanis, – amit Rákóczi maga is szóba hoz a Mikes-várban rendezett lakomán, mikor Zsigmondot fia sorsa kapcsán inti – a jezsuitákra nem fő-, hanem birtokvesztés és száműzetés vár.[522]

[518] A szupplementum alatt, kiegészítést, pótlást értünk, s értelmezésünkben a dekonstrukció „greffe", oltvány elgondolására támaszkodunk, amely bevezeti a beavatkozás alakzatát, miszerint az egyik szöveg elemei beoltódnak egy másikba, aminek révén egy harmadik jön létre, és így tovább a végtelenségig. A hierarchiák felszámolódnak s a külső-belső rétegek helyett a marginániák, a szupplementumok kerülnek előtérbe. A marginális oltás lényege épp az, hogy megfordítsa a hierarchiát, és újrarendezze központi és marginális, lényeges és lényegtelen, a jelentéktelennek tűnő szövegrészek és a főszöveg viszonyát. Jonathan CULLER, *Dekonstrukció, Elmélet és kritika a strukturalizmus után*. (Ford. MÓDOS Magdolna), Osiris, Bp., 1997. 204–205

[519] „E szavakat élesebb hangon ejté a fejedelem, de rögtön hozzátevé: – Egyébiránt még úgyis, amit Rákóczi György ígért, Rákóczi György teljesíteni fogja... mihelyt hazája törvényei nem tilalmazzák." KEMÉNY, *Özvegy*… 160.

[520] „ – Istennek hála, visszakerült! – mondá félig emelt hangon. – Sárospataki uradalmamat pénztárastul is tőlem cserében követelhették volna ezért; mert csak a tiszta fiskalitásokat kötöttem ki. S mit ér az egész gyűrű? Legfelebb hatvan tallért! Hm, jó, hogy visszakerült!" KEMÉNY, *Özvegy*… 326.

[521] Rákóczi kontextusfüggő ítéleteiről lásd még: BÉNYEI, *I. m.,* 315.

[522] „– Kegyelmednek meg kellett volna Móriccal értetni, hogy e rend ellen szigorú törvényeink vannak, s hogy a jezsuita szerzet követői magánbirtokaiktól is megfosztatnak.
– Móric földi javak után nem vágyik - válaszolá az apa leverten.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

Ehhez képest nemcsak az elvakult Tarnócziné követeli a Jézus Társaság hívének, Móricnak fejét, de fejedelem is úgy fogalmaz, mikor az ifjú Mikes-fiú sorsáról dönt, mintha kegyet gyakorolna, miközben pedig a fennálló törvényeknek megfelelően jár el.[523]

Amennyiben Derrida elgondolása felől tekintjük akár a gyűrű jelentésének folyamatos mozgásban létét, jelölő és jelölt szétválását, akár az ítéletalkotás helyzettől függő értelemalakulását, akkor arra ismerhetünk rá, hogy egy nyelvi képződmény az egymásra utaló jelek sokszínűségében mutatkozik meg. Egy fogalom jelentése nem egy jelhez kötötten, hanem a jelölők végtelen láncolatában, azok játékában található meg.[524] Ennek alapján a nyelv elgondolható egy folyamatos játékként, amely során újabb és újabb, akár egymással ellentétes jelentések is megképződhetnek, amely folyamatban a nyelv instabilitása ragadható meg.[525] A jelölő és jelölt biztosnak vélt összetartozásának megbomlása, a jelek mozgásban léte, a jelentés szóródása pedig éppen a nyelv gazdagságáról tanúskodik, amely értelmezőjétől pozíciójának és ezzel egyidejűen értelemtulajdonító nézőpontjának újragondolást követeli ki.

***

Összetett levelezési és diplomáciai helyzet tárul fel, amikor Döme diák a medvevadászat közben megismerteti Rákóczit Radzivil, litván herceg levelével.

Maga a leánykérés Radzivil I. Rákóczi Györgynek címzett levelének utóiratában merül fel először, majd ez a tárgya Döme diák Mikes Jánosnak írt levelének is, hiszen e frigy elősegítésével nyerhetnek személyükben kegyelmet Mihály és Kelemen, valamint ennek a levélnek a küldönce lesz a közvetítői helyzetbe beavatkozó, magát kitüntetni vágyó Kapronczai György.

Az ebben a témában születő négy levél négyféle módon jut az olvasó tudomására:

Radzivil herceg levelét az elbeszélő foglalja össze, míg utóiratáról egy szereplőtől, a titkártól értesülünk. Döme diák Mikes Jánosnak írt levelét és Kapronczai második fogalmazványát teljes terjedelmében ismerjük, ez utóbbit ugyan paratextusai híján. Míg Kapronczai fejedelemhez szóló első levelét a keletkezés körülményeibe, a szerző vívódásaiba beavatva az elbeszélő tárja elénk, majd egy rövid töredékével szó szerint is tisztába jöhetünk.

– De azt sem kell vala kegyelmednek eltitkolnia, hogy állásánál fogva örökre száműzve van e hazából." KEMÉNY, *Özvegy*… 203.

[523] „Nincs szándékom a kegyelmetek szerzetének vértanut ajándékozni…" KEMÉNY, *Özvegy*… 328.

[524] Jacques DERRIDA, *A struktúra, a jel, és a játék az embertudományok diszkurzusában*. (Ford. GYIMESI Tímea), *Helikon* 1994/1–2. 21–34; 22–23.

[525] A nyelv instabilitásának elmélete alapján minden jelölő aktus, így az írás is magán viseli a véletlen esemény esetlegességének nyomát, vagyis minden szignifikáció, jelentés vagy értelem kísérője valamiféle nem-jelentés, nem-értelem, valami zaj. Vö: *Az írás formája.* (Ford. OLÁH Szabolcs), In: *Intézményesség és kulturális közvetítés*. Szerk. BÓNUS Tibor, KELEMEN Pál, MOLNÁR Gábor Tamás, Ráció, Bp. 2005. 416–430; 419, 427.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

Az elbeszélő azon túl, hogy Radzivil levelét nem szó szerint hozza, jelölten alakítja levélének közlését, ugyanis a levélbetétet nem a szereplő közvetlen megszólalásaként, a főszövegtől elkülönítve adja közre, hanem összefoglalja, saját szövegalakító eljárásainak rendeli alá,[526] így e beavatkozás nyelvileg transzponált (áthelyezett) beszédben,[527] a különböző szólamok egységesítésében jelenik meg. Még felsejlik ugyan a levélírói én megnyilatkozásának nyoma, de az eredeti formájában, beszédmódjában már nem lesz hozzáférhető. Másrészt a regény időn túlra tekintő történelmi kontextusba ágyazza az eseményeket, és magyarázatával metalepszist okoz a szöveghatáron. Vagyis ehelyütt felfeslik a szövet történelem és fikció között, hiszen a levélben megfogalmazódó ajánlatnak a Rákócziakat és a fejedelemséget romba döntő következményei csak a fikción túli történelmi horizontból ismeretesek, amely értelmezési lehetőséget az elbeszélő e kitekintő eljárásával involvál a regény fikciós világába.[528]

Az elbeszélői kiszólásból az következtethető, hogy elsősorban nem a levélszöveg megalkotottsága az elsődleges jelen helyzetben, hanem a levél utalása, az uralkodás kiterjesztésének lehetősége, amely eshetőség felébreszti György fejedelem nagyravágyását, míg a történelem horizontján tekintve többed íziglen megkísérti, majd II. György személyében meg is bukatja, el is veszejti a Rákócziakat.

E levél esetében tehát az elbeszélő nem mint a levélközlője, hanem mint a szöveg alakítója lép fel, aktív, beavatkozó, szövegelrendező, azt módosító és kommentáló szerepével. E megjelenített redakteuri szerepkör egy szövegvilágot megelőző nyelvi konstrukcióként értelmezhető,[529] vagy mint az olvasás refigurációs aktusában a szöveget létrehozó stratégia olvasható,[530] amely eljárásban az implikált szerző fortélyaira ismerhetünk.[531] Ezt egy olyan

[526] „Minket kevéssé érdekelnek Radzivil levelének szavai, de rövid tartalma ez volt:…" KEMÉNY, *Özvegy*…145.

[527] Genette az elbeszélői beavatkozás mértékének függvényében háromféle dikciót határol el egymástól. Az elbeszélő mód (narrated speech), az egyenes beszéd, amikor a narrátor és a figura beszéde közötti váltás grammatikailag és általában formálisan is jelölt, a narrátori kijelentés és megidézett szereplői beszéd között nincs idő-, szám- és személybeli egyeztetés. Az áthelyezett vagy transzponált beszéd (transposed speech), ami már mimetikusabb, mivel az elbeszélő a szereplők szólamát saját elbeszélői szólamába illeszti, saját stílusának megfelelően átértelmezi, átalakítja, így ez őrzi legkevésbé az eredeti megnyilatkozást. Végül a legközvetlenebb a dramatikus mód, a személyes beszéd (reported speech), ahol a figurák beszéde szó szerint megidéződik, dialogikus vagy monologikus formában. Gérard GENETTE, , *Narrative Discourse. An Essay in Method*. (Transl. Jane E. LEWIN) Cornell University Press, Ithaca, 1980. 161–211.

[528] „Az erdélyi történetekkel foglalkozók tudják, mennyi vérbe és szenvedésbe került azon fennhéjázó eszme, melyet először a litván herceg ébresztett föl a Rákóczi-családban. Regényem nem fogja az olvasókat sem a Krímbe vezetni, hová Kemény János fővezér s később erdélyi fejedelem, seregestől rabságba hurcoltatott; sem a goroszlói mezőre, hol Rákóczi György fia és utódja becsvágyáért életével adózott. Regényem szerényebb tárgyak körül s korábbi időkben játszik." KEMÉNY, *Özvegy*…145.

[529] Wayne C. BOOTH, *The Rhetoric of Fiction.* University of Chicago Press, Chicago–London, 1983. 71.

[530] Paul RICOEUR, *A szöveg és az olvasó világa*. (Ford. JENEY Éva) In: P.R., *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Osiris, Bp. 1999. 310–352.

[531] A szerző alatt itt nem személyt értve, hanem egy olyan szálat, ami a szövegen kívüli és belüli világokat összeköti, s ami/aki egyaránt társadalmilag felelős személy, ugyanakkor diskurzus-előállító. Philippe LEJEUNE,

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

elbeszélői hangként elgondolva, amely kezdeményezi a megírás és olvasás közötti kapcsolatot, sőt a szöveget olvashatóvá teszi a mű virtuális olvasója számára.[532]

Az elbeszélő nemcsak a kivonatolás aktusával, hanem a történelem fikción túl megidézésével, Erdély későbbi történetének rövid vázolásával szintén a szöveg konstruált jellegére figyelmeztet, határozottan jelölve elbeszélés és történet különbségét. S miközben Rákóczi fondorlatos politikája a lengyel trón megszerzésével hatalmi térhódítását célozza, addig a szóban forgó befogadói többlettudásunkat mozgósító elbeszélői kiszólás épp a Rákócziak folytonosságán túlmutató, terjeszkedésüket célzó nagyravágyásuk bukására mutat rá.[533]

Remekül szabott dramaturgia eredménye az ellentétezős szerkezet, hogy a leányrablásban vétkes Mikesek épp egy leánykérés megszervezésével nyerhetnek kegyelmet. Rákóczi íródeákja épp e tárgyban fordul Mikes Jánoshoz. Döme diák levele azt a hagyományt mimetizálja, miszerint a főúr megbízásából, annak íródeákja fogalmazza meg a levelet. Ennek az összetett levélírói helyzetnek a megvalósítására több variáció is élt. A levél lejegyzőjének hangja gyakorta nem vált szét megbízójáétól, azonban mivel a levél jelölt küldője kézjegyével vagy aláírásával látta el a kész szöveget, ezért a kalligráfiák különbségéből a szerzői kettősség kiolvasható volt. Persze a megbízó bele is javíthatott illetve hozzá is írhatott a már letisztázott verzióhoz, ami tovább árnyalhatja a szövegtulajdonítás problematikáját. Ahogy a saját kezűség kérdése is lényegi, amelynek megállapítására külön figyelmet szentelnek a kutatások a fejedelmi és főúri levelezésekben.[534]

Jelen fikciós levélszövegben a deák a fejedelem utasítására, az általa jóváhagyott tárgyban, de a maga nevében fordul Mikes Jánoshoz, ahogy erről a szövegberekesztő subscriptio tanúskodik, valamint jól látszik ez az érvelésében is, amelynek megerősítő pilléreit mindig egyes szám első személyben írja.[535]

Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból. (Ford. Z. VARGA Zoltán at al) L'Harmattan, Bp., 2003. 22–36.

[532] Lásd RICOEUR, *I. m.* 312–313. Vö még: Barthes az írás és olvasás kapcsolatából kiindulva láttatja be, hogy az olvasó születésének feltétele a szerző halála, a szerzőé, akit mint a szöveg eredete az írás megmagyarázója, lezárója gondol el. Roland BARTHES, *A szerző halála*. (Ford. BABARCZY Eszter) In: R.B., *A szöveg öröme*. Osiris, Bp. 1996. 50–56.

[533] „Akár szerepelnének a regényben helyes vagy helytelen történelmi előrejelzések, akár nem, a jövő történetét az olvasó mindenképp odaértheti…" HITES Sándor, *Prognózis és anakronizmus: A* Zord idő *mint politikai példázat* In: H.S., *A múltnak kútja*. Ulpius-ház, Bp. 2004. 25–101.;58.

[534] HOPP Lajos, *A magyar levélműfaj történetéből*. In: *Irodalom és felvilágosodás*. Szerk. SZAUDER József, TARNAI Andor, Akadémiai, Bp., 1974. 501–566., HARGITTAY Emil, *Régi magyarországi misszilisek retorikai elemzése.* In: *Levél, író, irodalom*. Szerk. KICZENKÓ Judit, THIMÁR Attila, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2000. 22–31. A misszilis levélszöveg rendezettségének, konvencióinak, karakterológiájának, közlésformájának átalakulásáról lásd bővebben: MEZEI Mária, *Nyilvánosság és műfaj Kazinczy-levelezésében*. Argumentum, Bp. 1994. 113–120.

[535] „Nekem is vannak szüléim, s ezért továbbfűztem gondolataimat a kegyelmetek sorsa felől." „Többször volt szerencsém magamnak is, minden alacsony helyzetem mellett, a mi dicsőn uralkodó fejedelmünknek saját szájából hallani, hogy…" KEMÉNY, *Özvegy*… 254.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

A diák szerzőségének nemcsak protokolláris, hanem politikai okai is vannak, hiszen a fejedelem dokumentálhatóan sem a leánykérés, sem az esetleges kegyelem ügyébe nem involválódhat. Ez a beszélői helyzet bonyolódik Rákóczi saját kezű post scriptuma és kézjegye által.

A fiktív levél azáltal, hogy önmagát misszilisnek álcázza és valószerűséget szimulál ambiguitást eredményez. Az imitációs kísérlet a levelek transztextuális allúzióiban[536] – főként a szöveg paratextuális, architextuális, pretextuális rétegeiben – érhető tetten, különös tekintettel a misszilis kötelező formai elvárasaira,[537] elsősorban a címzésre, keltezésre, megszólításra, jelen esetben pedig az amúgy is cselekményalakító szereppel bíró aláírásra.

A levél tartalmát a kézbesítő testőr szemszögén keresztül ismerjük meg, ő lesz a regény reflektor-figurájává,[538] akit a regény harmadik rész hatodik fejezetében belső nézőpontból, vívódásai közepette látunk. Kapronczai nem tud kiigazodni a politika útvesztőiben, Kassai, Döme diák és Rákóczi egymásnak ellentmondó tanácsait nem tudja összeegyeztetni, s nem találja a kivezető utat a rábízott, kivitelezhetetlennek tűnő feladatok erdejéből. Kétségek közt hánykódva cselekszik, amikor felbontja a rábízott levelet, melyben Döme diák fordul Mikes Jánoshoz. A levelet a testőrrel egyszerre, megszakítások nélkül egyidőben olvassuk. Csak a levél bevégeztével változik meg a perspektíva, mi, kukucskáló olvasók betekintést nyerünk egy betolakodó olvasó látószögébe, majd pedig váltott, de meghatározólag külső nézőpontból láthatjuk miként is hatott rá a szöveg, illetve hogyan is határoz annak ismeretében.

Kapronczai számára Rákóczi utóiratának jelentősége nemcsak szövegében, hanem anyagában áll. A színre vitt befogadás szituációjában e levél kézírásos jellegének érzékszervi megtapasztalása kifejezett hangsúlyt kap, a szereplő előtt a szöveg mint optikai képződmény jelenik meg, az írás egyedi anyagszerűségében tárul fel.[539] Ugyanis Kapronczai számára az utóiratból, a kézírás egyéni esetlegességéből annak eredete válik visszafejthetővé. A levél olvasását követő riadalma tehát azzal magyarázható, hogy számára az írás egyedi vizuális karakteréből a fejedelem, mint a hatalom képviselője áll elő.

---

[536] Gérard GENETTE, *Transztextualitás* (Ford. BURJÁN Mónika), *Helikon,* 42, 1996. 82–90.
[537] HOPP Lajos, *I. m.,* 502.
[538] Ezt a belső nézőpontot alkalmazza Flaubert is a *Bovaryné*-ben Emma gondolatainak, érzelmeinek láttatásakor és az ily módon megjelenített bizonyos jelenetek miatt házasságtörés dicsőítésért perbe fogják. Ugyanis e belső monológok igazságtartalmáról az olvasónak szerzői instrukció nélkül kell meggyőződnie. Franz K. STANZEL, *Theory of Narrative*, (Transl. Charlotte GOEDSCHE) Cambridge University Press, Cambridge, New York, 1984. 130. Lásd erről még Hans–Robert JAUSS, *Az irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja*. (Ford. BERNÁTH Csilla) In: H.R.J., *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*, Osiris, Bp. 1997. 36 –84.; 81.
[539] Niklas LUHMANN, *Az írás formája*. (Ford. OLÁH Szabolcs), In: *Intézményesség és kulturális közvetítés*. Szerk. BÓNUS Tibor, KELEMEN Pál, MOLNÁR Gábor Tamás, Ráció, Bp. 2005. 431–454.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

A regényolvasó számára ugyanakkor a regény a betűsorok gépi-technikai optikájában észlelhető. A nyomtatott karakterek leválasztják az írásról annak egyediségét, egyéni kalligráfiáját, amit a fikció mégis képes megteremteni, különösen azáltal, ha játékba hozza a közlés észleléstartalmának mediális tapasztalatát, a hordozó anyagiságát. A fikció tehát mint látjuk visszateremtheti a betűsorok gépi-technikai optikájában észlelhető írásra annak fikció szerinti kézírásos anyagiságát.

Mindeközben az utóirat a teljes levél megsemmisítését indukálja. Kapronczai bár kézbesítőként nem áll helyt, de mint betolakodó olvasó az utóiratban foglaltakat teljesíti, s fejedelemi parancsszóra a levelet gondolkodás nélkül elégeti. A post scriptum paradoxona voltaképpen abban áll, hogy az írás épp az írásnak mint felületi nyomnak helyet adó hordozófelszín felszámolását célozza. A levélpapír tehát épp azt a szöveget prezentálja, ami saját anyagiságának felszámolására szólít fel. Összességében tehát a fejedelem, azaz a hatalom a nyelv anyagszerű aspektusában úgy tűnik elő, hogy írásműveletében magának az írás hordozójának a megsemmisítését irányozza elő, s így az utóirat mintegy az önmaga megszüntetését jelölő írásműveletben áll elő.

Amint ahogy arról már szó esett[540] Kapronczai azzal, hogy feltöri a pecsétet, elszalasztja élete nagy lehetőségét és sorsának folytonossága megszakad. De ez a törés csak átmeneti, hiszen Kapronczai a folytonosságot úgy biztosítja, hogy ő, mint a levél küldönce kéretlenül ugyan, de a címzett helyébe áll, és a levélben Mikes Jánosnak szánt leánykérés feladatát átvállalja, s mint később kiderül, sikerrel teljesíti is azt, s így magát közvetve ugyan, de mint a Mikesek amnesztiáját előmozdító kitünteti.

E levél tehát miközben anyagában megsemmisítődik, a regény egészére nézvést mégis a cselekménynek több szálon is előmozdítója lesz.

Kapronczai első levele szorosan kapcsolódik Döme Diák Mikes Jánosnak címzett fogalmazványához, illetve annak feltöréséhez, ugyanis egyfelől a levéltitok megsértésének kényelmetlen esetéről, másfelől pedig a levélben említett küldetés átvállalásáról számol be a testőr fejedelmének.

Ahogy azt a levelet Kapronczai belső, vívódó nézőpontja és a recepcióról tudósító külső elbeszélői látószög közé ékelve olvashattuk, úgy a testőr e szövegének első felét szintén a narrátor kivonatolásából és a szereplő levélíró magatartását magyarázó kommentárokból ismerhetjük meg. Majd a legkényesebb ponton, a levéltitok megsértésének és a feladat átvállalásának csomópontjában ismét perspektívaváltás következik be, a testőr levele a legközvetlenebb

[540] Kapronczai is elszalasztja élete nagy lehetőségét, amikor türelmetlen nagyravágyása felbontatja vele a levelet, melyet Döme diák a fejedelem nevében küldött vele." SZEGEDY-MASZÁK, *I. m.*, 186.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

módon, személyes beszédben, szó szerint idéződik meg. Bár a levélbetét szöveghatárai egyértelműek, mivel idézőjelek között jelenik meg, és beszélője az egyes szám első személyű episztoláris alany, de olyannyira kurta és töredékes, hogy a főszövegtől tördelésében egyik kiadásban sem különül el.[541] Ugyanakkor maga a levélírás szituációja a levélolvasás helyzetébe ékelődve jelenik meg, azaz a levélíró Kapronczai nézőpontját a levélolvasó Rákóczi látószöge váltja fel. A testőr Rákóczit saját szavaival szembesíti, amikor a levéltitok megsértésének ügyében magát a fejedelem hatalmi szavára hivatkozva menti fel.[542] Rákóczit felháborítja a testőr arcátlansága és tiszteletlensége, s első indulatától vezéreltetve levelet irat Döme diákkal, melyben Kapronczai vasba veretését parancsolja. A befogadói aktus itt túlmegy a pusztán dekódoló tevékenységen, hiszen e felbőszült válaszadás, mint teremtődés – inszemináció – is értelmezhető. Rákóczi azonban első felindulásán, a személyét ért sértésen úrrá lesz, s felismeri, hogy hatalmi manipulációinak e kényes helyzetében Kapronczai még jó szolgálatára lehet. Ebből kifolyólag Döme diák első fogalmazványát megsemmisítteti és a rezidenstől végül Kapronczai megfigyeltetését, s egyúttal küldetésében való segédkezését kéri.

Ez imént vázolt helyzet is remekül példázza Rákóczi jellemét, aki képes úrrá lenni a személyét ért sérelem miatti haragján, s ennek következtében meg tudja változtatni elgondolását, igaz az újragondolás mögött saját jól felfogott, egyéni érdekei és hatalmi törekvései állnak.

A regény zárlata igen szűkszavúan varrja el a szálakat, s Kapronczai sorsának emelkedéséről mindössze egyetlen, lakonikus tőmondat tudósít,[543] amiből azt következtethetjük, hogy Kapronczai Szécsi Mária megkérésének ügyében sikerrel járt el. A befejezés azonban nem csupán Radzivil herceg levelében körvonalozódó, Rákóczi hatalmi törekvéseit szolgáló küldetés sikerességéről számol be, hanem továbbfolytatja a történelem színpadán zajló események elbeszélését, tovább tájékoztat Rákóczi regényidőn túli politikai lépeseiről, amelyek a már megidézett kollektív kollapszushoz vezetnek.

*

Vizsgálódásunk harmadik tárgya Csulai udvari káplánnak több példányban készült fogalmazványa. A medvevadászat izgalmai után Csulai nem kis bosszúságára a pápista paplakban

[541] Lásd: KEMÉNY, *Özvegy*…, 324. KEMÉNY Zsigmond, *Özvegy és leánya*, Európa, Bp., 1997. 343.
[542] „Fenséged így szólt hozzám: »Az előre nem látható esetekre nézve minden utasításod csak az, hogy eszeden járj. A sikertől függ jövőd.« Mikes Jánosnak Moldvából távozása előre nem látható eset volt, s én, a parancs szerint eszemen jártam. Átvevém a reá bízott teendőt. Üttesse el minden ceremónia nélkül fenséged a fejemet, ha nem sikerül, s ha sikerülni fog, hagyja meg fenséged a fejemet továbbra is, saját használatomra és a dicsőségesen uralkodó Rákóczi-ház szolgálatára, a nyakamon.
[543] „Kapronczai nagy úr lett.” KEMÉNY, *Özvegy*…, 368.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

szállásoltatik el, amelynek berendezése oly igen felbőszíti, hogy csak a vendégjog tisztelete tartja vissza attól, hogy a falszögletben felfedezett Loyolai Szent Ignác képet darabora ne tépje. Loyola arcképe olyannyira felkorbácsolja idegeit, hogy álruhás, térítő katolikusok sokaságának jelenlétét vizionálja. Bár zaklatottsága ellenére érzi, hogy az összeesküvést szövő jezsuiták miatti aggodalma csupán a képzelet szüleménye,[544] mégis hogy indulatának szabad utat engedjen, tiszttársának levelet fogalmaz, melyben élénk színekkel festi meg a fennforgó veszélyt. A levél befejezése után még nem jön álom a szemére, ezért újabb és újabb másolatokat készít az írásműről, s így összesen hat fogalmazványt készít, amelyeket végül az ország lelkészeinek szétküld.

E levelet csak a levélírás helyzetéből tekinthetjük, a levél szövegével nincs módunk megismerkedni. A levélírás szituációja általában alkalmas arra, hogy végigkövessük, amint az episztoláris alany a másiknak címzettségében ragadja meg, beszéli el, jeleníti meg önmagát, azaz ahogy a levél a szubjektivitás önreperezentációs műfajává válik. A levél általában célzottan és jelölten is számol a másikkal, a levélírói én az ő számára reprezentálja önmagát, nemcsak színre viszi, hanem analeptikusan jelöli is, sőt megfogalmazása közben ezzel a recepciós szituációval számol. Mivel a másik a priori távol esik a levélíró éntől, így e másik épp jelenlétének hiányával konstruál meg egy olyan helyzetet, amelyben őt mint a szöveg megszólítottját az elbeszélői énnek kell megalkotnia. Így a levél többnyire ennek a másiknak a vonatkozásában, őt feltételezve fogalmazódik, és szerkezetében, legyen bármennyire is egyszólamú egy levélszöveg, mégis a feltételezetett másik számára, a vele folytatott, neki adresszált párbeszéd elgondolásában születik.[545]

Itt azonban kivételes helyzettel van dolgunk, ugyanis Csulai első levelét tiszttársának írja, majd pedig hangsúlyosan ugyanazt a szöveget másolja le minden változtatás nélkül, és küldi szét Erdély meghatározó vallási vezetői között. Csulai jól láthatóan nem számol azzal, hogyha a már elkészült írásművekhez eltérő címzetteket rendel, akkor azokat kiemeli eredeti üzenetközvetítői szerepükből és megváltoztatja a szövegjelentést, s ezáltal a levelek – ahogy utóbb ki is derül ráadásul alaptalanul – mint vallási izgatást kiváltó írások jönnek működésbe, és küldőjükre majd mint a felforgatásért felelős vádló nyomok mutatnak rá. Csulai ezzel a

[544] „Csulai néhány perc múlva érzé, hogy iszonyú rémlátásainak végre nincs alapja; de már egyszer föl volt izgatva, s haragjának kaput kellett tárni, szabad utat nyitni." KEMÉNY, *Özvegy…,* 228.

[545] Bahtyin Dosztojevszkij *Szegény emberek* című levélregényét tanulmányozva állapítja meg: „A hős önmagához való viszonya elválaszthatatlan a másikhoz, és a másiknak őhozzá fűződő viszonyától. Saját öntudata mindig a másik róla alkotott tudati képnek a fényében, az »önmagáért való én« a »másokért való énhez« viszonyítva konstituálódik. […] Önigazolás [t.i. Makar Gyevuskiné] úgy hangzik, mint egy önmagáról szóló, egy másik, idegen emberrel folytatott szakadatlan, rejtett polémia vagy látens dialógus. BAHTYIN, Mihali, *A szó Dosztojevszkijnél*, (Ford. HETESI István és HORVÁTH Géza) *Helikon*, 1999/1–2., 61–89.; 67.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

gesztussal nemcsak a fejedelemségben okoz nem kevés galibát, de egyúttal saját vágyott előrejutását is aláássa. Ha fogalmazványa nem pusztán egy szöveg gépies újraelőállításaként, hanem a levélírás szituációjában született volna, azaz ha a megszólított másik alaköltése bármilyen mértékben is létrejön, s így a levél mint arcadás, mint a prosopopeia trópusa[546] működésbe jön, akkor a megszólítás a megszólított másiknak hangot adhatott volna, a beszéd képességével ruházhatta volna fel azt, s megteremthette volna számára a megszólalás lehetőségét, ami ehelyütt lehet, hogy éppen az ésszerű (el)hallgatást eredményezhette volna.

A levélírói én nemcsak az elbeszélő és tapasztaló én kettősségében szóródik,[547] hanem az eltérő címzettek számára különbözőképpen reprezentálódó énben is. Csulai azonban nem kalkulál azzal, hogy a medvevadászat izgalmai és fáradalmai utáni este feltűnő rémlátásait a fejedelem főkáplánjának pozíciójából intézi az ország kiemelt vallási vezetőihez. A levél műfaja általában mivel egy kommunikatív szándékot, a valakivel való beszélés alakzatát helyettesíti, ezért magán viseli az elképzelt párbeszéd, a másikat megszólító, őt célzó különböző retorikai stratégiák nyomait, meghatározóak benne a kommunikáció kapcsolatteremtő és fenntartó funkciói. Az olvasó pedig éppen e nyomolvasó értelmezői munka során kaphat valamiféle útmutatást a levél intenciója felől, ezen – önmagára vonatkoztatott – jelekből következtetheti azt az olvasási módot, amit a szöveg maga elvár.

Csulai automatikus másolás során előállított leveleiből azonban ezek a retorikai eljárások hiányoznak. Ugyanakkor a címzettekhez kerülésük miatt, mégis mint levelek jönnek működésbe, s ezért – mint általában véve bármely szöveg – az olvasás során teljesítik be kommunikációs funkciójukat. Csulai leveleinek félreértése tehát abból is adódik, hogy olvasói a szöveg eredeti szándékát, pláne létrejöttének körülményeit ráutaló jelek híján nem tudják kikövetkeztetni, s mivel az olvasás pillanatában a levél fogalmazója – ugyanúgy hangsúlyosan, ahogy megíráskor a címzett – nincs jelen, helyette az írás áll, s eredete, azaz megírója nélkül értelmeződik,[548] s mint ehelyütt látjuk, értelmeződik félre. Csulai tehát saját bőrén tapasztalja meg – amit korábban Derrida íráselgondolására hivatkozva említettünk – hogy az írás jelentése szerzőjétől függetlenedik, sőt a nyelvet használó szubjektum szándékaitól eltérő jelentések képződhetnek meg az olvasókban.[549]

---

[546] Paul De MAN, *Az önéletrajz, mint arcrongálás.* (Ford. FOGARASI György), *Pompeji*, 1997/2–3. 93–107; 101.

[547] Az elbeszélő és tapasztaló én levélregényben való működéséről lásd Volker NEUHAUS, *Typen multiperspektivischen Erzählens*. Böhlau, Köln/Wien, 1971. 35–43.

[548] Sőt Derrida szerint „A transzcendentális jelölt távolléte a végtelenségig kiterjeszti a jelentés/jelölés mezejét és játékát.” Jacques DERRIDA, *A struktúra, a jel, és a játék az embertudományok diszkurzusában*. (Ford. GYIMESI Tímea), *Helikon* 1994/1–2, 21–34.; 22.

[549] DERRIDA, *I .m.* 22–23.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

A félreértést és annak következményeit Kemény nem utoljára jeleníti meg a vallási türelmetlenség köntösébe bújtatva,[550] hiszen *A rajongók* nyitánya a prédikáció travesztiájaként is olvasható, amikor Dajka püspök vallásos szónoklatából az utcára kicsődülő tömeg csupán foszlányokat hall meg, és az elcsípett részleteket saját elgondolásai alapján kiegészítve következteti ki/vissza az egyházi elöljáró beszédét. Az egyes túlzó szónoki fordulatokat vulgarizálják, a maguk módján és nyelvén értelmezik át.

Csulai helyzete itt annyiban más, hogy a vallási izgatást nem a koránt sem kíméletes prédikációval, hanem rögeszmés jezsuita összeesküvést vizionáló félelméből írt leveleivel váltja ki. Megnyilvánulásainak recepciójából jól látható, hogyan feszül egymásnak írás és beszéd, hogyan kerekedik a beszéd képlékeny, változó, jelen időben létező auditivitása fölé az írás anyagisága, rögzítettsége, állandósága, térben időtlenül, tárgyilagos formában, vizuális módon való létezése.

***

A regény szövegébe beépülő, a beágyazó történet menetét megszakító levélbetétek sajátságos architektúrája tehát felfüggeszti a regényidőn belüli folytonosságot és a lineáris történetmondás rendjét. Kemény regényeinek meghatározó vonásuk, hogy bennük a történetevezetés folytonossága rendre megszakad, a történetszálak széttartanak, majd újra összetalálkoznak, s egyfelől ismétlések és egyidejű jelenetek teszik próbára az emlékezetet, másfelől kihagyások késztetik éberségre az olvasót,[551] hiszen a gyakorta jelölődő szöveghatárok mentén létrejövő üres helyeket,[552] a szövegrészek metszetén létrejövő rést legfeljebb a folyamatosság igényével fellépő olvasói tudat tudja kipótolni. A megidézett levelek mindegyike sorsfordító küszöbjelenséget jelenít meg, melyekben a folytonossághoz való affirmatív illetve tagadólagos viszony artikulálódik.

[550] A félreértés kiinduló helyzete meghatározó Kemény több regényben is. Például a *Ködképek* és az *Özvegy és leányá*nak szerepcserei a Shakespeare komédiák félreértés mintázataira emlékeztetnek, ám Keménynél ezek mindig tragédiába fordulnak. A szerepek felcserélése és félreértelmezések sokasága szintúgy gyászos végkimenetelű a *Zord idő*ben, ahogy szószerinti félreértések, azaz téves jelazonosítások okozzák Kassai Elemér halálát *A rajongók*ban. A *Gyulai Pál* kapcsán lásd erről még: SZEGEDY–MASZÁK, 2007. 97; 105.

[551] A folytonosság megszakításáról Kemény regényeiben lásd még: SZEGEDY–MASZÁK, 2011, 189–196; SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Az elbeszélő nézőpont összetettsége Kemény Zsigmond regényeiben*. *MTA I. Osztályának Közleményei,* 1979. 411–441.; 437. NEUMER Katalin, *Kemény Zsigmond három regényének értelmezése*, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1986/1. 147–161; 153–157.

[552] Roman INGARDEN, *Az irodalmi műalkotás*. (Ford. BONYHAI Gábor), Gondolat, Bp. 1977. 336–337. illetve az ingardeni Leerstellen továbbgondolása: Wolfgang ISER, *Az olvasás aktusa. Az esztétikai hatás elmélete*. (Ford. HÁRS Endre) In: *Testes könyv I*. Szerk. KISS Attila Atilla, KOVÁCS Sándor sk, ODORICS Ferenc, Ictus és JATE, Szeged, 1996. 241–264; 248–252.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

A Mikes-szülőknek gyermekeik jövőbeli sorsáról, életéről, száműzetéséről kell döntést hozniuk, a család – utódaiban való – folytonosságának fennmaradása miatt folyamodnak kegyelemért a fejedelemhez, akitől Móric fiúk felmentését kérik, aki ugyanakkor azáltal, hogy a XVII. századi erdélyi törvények szerint tiltott, jezsuita felekezetet választotta lemondott a család benne továbbélő folytonosságának, a szülőföld örökségének, a családi vagyon továbbvitelének lehetőségéről.

Rákóczi Györgyöt megkísérti Radzivil, litván herceg levelében említett lehetőség a lengyel trón megszerzésére. Ábrándképének megszállottja lesz, döntéseiben ez ösztönzi, s tetteit ez befolyásolja majd, melynek következtében a magánember és a fejedelem Rákóczinak egyaránt átrendeződnek az ön- és hatalom értelmezési narratívái.

Kapronczai a folyamatosan helyezkedő, de korábban soha célt nem érő udvaronc számára, épp egy sikeretlennek induló vállalkozás hozza meg a vágyott emelkedést, a levéltitok megsértésének ellenére mégis nagy úr lesz. Karrierjének felvirágzását annak köszönheti, hogy a levél illetéktelen feltörése révén birtokába jutott információt felhasználva átvállalja és sikerrel kivitelezi az eredetileg Mikes Jánosnak szánt küldetést.

Csulai ügyetlenül szétküldött látomásos rémképeinek fogalmazványával nemcsak saját nagyravágyása fűtötte rangbéli emelkedését ássa alá, hanem az összeesküvéstől rettegő rögeszméssége e vallásháborúk tarkította történelmi időben a fejedelem határozott közbeavatkozása nélkül kis híján vallási lázongást indukál.

A folytonosság feltételez biztos, megkérdőjelezhetetlen, kimozdíthatatlan igazodási pontokat. S ez a regény ezeknek a biztosan meglévő, fennálló pontoknak a hiányára illetve átrendeződésére hívja fel a figyelmet úgy jellemábrázolásában, mint a hatalom megjelenítésében, a szövegszervezői eljárásokban, s a szöveg alakítottságának szóbahozásának eszközével. A regényben időlegesen biztosnak feltűnő értelmezési pontok át- meg áthelyeződnek, hovatovább az egyetlen értelmezési lehetőséghez, elgondoláshoz való ragaszkodás, rögeszmésségé meredve végzetszerűvé válhat és tragédiához vezethet.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

A LEVÉLOLVASÁS AKTUSA *A RAJONGÓK*BAN[553]

A rajongók[554] tizenkét levelet szerepeltet,[555] ezek közül mindössze öt írás szövege hozzáférhető az olvasó számára is: Laczkó István Fridrik pékmesternek és Kassai Elemérnek címzett cédulái, valamint feleségéhez, Bodó Klárához írott levele, továbbá Kassai titkárának tudósítása és Pécsi Simon szombatosokat megszólító körlevele. E tizenkét irat közül hetet emelünk ki, mivel egyrészt ezeket ítéljük úgy, hogy a regény cselekményének egészére döntő hatással vannak, másrészt pedig ezen levelek olvasásának színrevitelében a regény egészét szintúgy meghatározó befogadás (megértés) alakzatát véljük artikulálódni. Vizsgáljuk tehát Laczkó István – fentebb említett – feleségéhez küldött küldeményét kísérő céduláival együtt, továbbá másik három egymás viszonyában alakuló dokumentum jelentőségét: Kassai titkárának beszámolóját az udvarhelyi eseményekről, ennek csatolmányát, amelyből Kassai Istvánnal együtt olvasva ismerhetjük meg Pécsi Simon szombatosokhoz szóló üzenetét Laczkó István szövegezésében, valamint Kassainak e küldemények hatására születő főbíróhoz címzett értesítését. Röviden elidőzünk a titkár Elemért a mezei kapitányi kinevezésének körülményeiről felvilágosító levelénél, amelyet ugyan az olvasó nem ismer, de mint dinamikus motívum hatással van a regény egészének alakulására.

***

[553] E fejezet korábbi változata megvitatásra került a 2012. áprilisi Vetésforgó konferencián Kaposvárott, majd egy módosított verziója megjelent az *Irodalomtörténet* 2012/2. számában 180–197.

[554] Mint ahogy az közismert, *A rajongók* első kiadása több nyomdahibát illetve pontatlanságot tartalmaz (ezekről részletesebben lásd SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *A rajongók* In: Sz.M.M., *Az újraolvasás kényszere,* Pozsony, Kalligram, 2011, 189; valamint BALÁZS Mihály, *Forráskezelés és esztétikum: Megjegyzések Kemény Zsigmond* A rajongók *című regényéről,* ItK, 2010/4, 318–320; 340.), további tévesztéseket mi is találtunk, de munkánk szempontjából e pontatlanságok elősorolása nem termékeny ugyanis a különböző kiadások leveleinek szövegében a tartalmat érintő lényegi eltérésre nem figyeltünk fel. Citátumainkat a Szépirodalmi Kiadó életmű sorozatának vonatkozó kötetéből vesszük: KEMÉNY Zsigmond, *A rajongók,* Bp., Szépirodalmi, 1969.

[555] Csekély számuk ellenére jelentőségük mégsem elhanyagolható, a legújabbkori szakirodalom is behatóan foglalkozik bizonyos levélbetétek szerepével. Benkő Krisztián Apokalipszis-értelmezésében külön fejezetben foglalkozik a levelekkel különös hangsúlyt fektetve Laczkó István feleségének írt, és Kassai titkárának Elemért értesítő levelére. Balázs Mihály forrásokat feltáró tanulmányában Zülkifar csausz Dajka püspökhöz írott szövegének kéziratos eredetije mellett hoz érveket, valamint rámutat Pécsi Simon Bethlen Istvánhoz címzett kérelemlevelének eredeti, 1621-ben keletkezett dokumentumára, továbbá összeveti a Pécsi Simon megbízásából, ám Laczkó István kézírásával készült irat nyelvezetét a korabeli történeti források retorikai fordulataival. Lásd BENKŐ Krisztián, *Szinekdoché és önkívület: Apokalipszis-értelmezések Kemény Zsigmond* A rajongók *című regényében* In: B.K., *Önkívület: Olvasónapló a magyar romantikáról,* Pozsony, Kalligram, 2010, 192–239; 233–239; BALÁZS, *i. m.,* 335.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

A szakirodalom több helyütt is kiemeli, hogy *A rajongók* narratív technikája abban különleges, hogy rendkívül gyakoriak a magánbeszédek, a szereplők belső megnyilvánulásai.[556] A levél, miközben egy párbeszéd elgondolásában születik, mindig valamely másiknak a vonatkozásában, őt feltételezve fogalmazódik, illetve olvasódik, azonban e másik jelenlétének hiánya késlelteti a párbeszédet és aktuálisan csupán vagy a levélíró szövegalakítói vagy a levélolvasó receptív szempontja érvényesül. A levél alkalmas arra, hogy feladójának vagy címzettjének egyedi hangja megbontsa a külső nézőpontú elbeszélésrendet, a regény narratív struktúráját emelve ezzel az értelmezői tevékenység fókuszába.

Kemény regényeiben a levelek elsősorban feladóik perspektíváján keresztül, a megírás, az alkotás nézőpontja felől tárultak fel,[557] e regény levélszövegeiből azonban választásunk éppen azokra a releváns írásokra esett, melyekben a tekintet a levelet olvasóra szegeződik. A megszólított látószögén keresztül, vele együtt olvashatunk úgy, hogy mindeközben – a diegetikus határ átlépése során – értesülünk a befogadó reakcióiról is. Az olvasás aktusának színrevitelében a megjelenített receptív magatartások támpontot adhatnak ahhoz, hogy az olvasó hogyan viszonyulhat a szöveghez, szembesülve a fiktív befogadói helyzettel: a művön belül létrejövő megértéshorizonttal.

Az olvasás tevékenysége nemcsak az egyes levélszövegek recepciója során artikulálódik, hanem a regény egészét befolyásoló tényező, hiszen a szombatos felekezet deklaráltan éppen szövegmagyarázói tevékenységében tér el a hagyománytól. János evangélista könyvét eminens szöveghelyként, mint mindennek a viszonyítási pontját olvassák a szereplők. A körülöttük lévő világ eseményeit az apokalipszis kontextusában értelmezik, ennek folyományaképp a felekezetbe lépve új nevet kapnak, városaikat újrakeresztelik, hovatovább a köznyelvtől elütő metaforikus nyelvet hoznak létre,[558] melyben a végítélet retorikája uralkodik.

Mind az epizódszerű jelenetek – gondolunk itt például a lelkesülten prédikáló és a vértanúi halálra készülő Kádárnak a lánya iránti könyörtelenségére –, mind az események végkicsengése, illetve a szombatos rajongást minősítő elbeszélői kommentárok arra késztetik az olvasót, hogy e felekezeti elfogultságot kétellyel fogadja. Továbbá, hogy kritikával tekintsen a *Jelenések könyvé*nek – a regényben megidézett – szombatos magyarázatára, amely a legifjabb

[556] SZEGEDY–MASZÁK, *Kemény Zsigmond,* 208 –209; BÉNYEI Péter, *„El volt tévesztve egész életünk”: Esztétikai alapú létértelmezési kísérlet a történelmi regény műfaji konvenciói alapján: Kemény Zsigmond:* A rajongók,. It, 1999/3, 443–444; NEUMER Katalin, *Kemény Zsigmond három regényének értelmezése,* ItK, 1986/1, 159.
[557] A megírás látószögének kitüntetettsége arra szolgál – például a *Gyulai Pál*ban –, hogy segítse az olvasó azonosulását a levélíró szereplővel. Lásd SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Az elbeszélő nézőpont összetettsége Kemény Zsigmond regényeiben,* 423. A *Férj és nő*ben is a levélírói nézőpontok uralkodnak, így a szövegben megmutatkozó szubjektum önreprezentációjának, az én elbeszélhetőségének problémáját emelve a kérdéshorizontba. Lásd: PINTÉR Borbála, *A levél szerepe és működése a* Férj és nő *című regényben,* ItK, 2011/3, 362–370.
[558] „Előre megjegyezzük, hogy itt semmit sem kell valódi értelmében venni.” KEMÉNY, *A rajongók,* 92.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

evangélista könyvét a Biblia textusának egészéből, valamint az értelmezői tradícióból egyaránt kiszakítva, csupán bizonyos részek kiemelésével, az Antikrisztus megjelenése és a végítélet eljövetele felől olvassa.[559]

A rész és az egész szokásos referenciális viszonyának megbontásában a romantikus poétika szemantikai tradíciót leépítő eljárása mutatkozik meg, ami a regény több jelenetében is tetten érhető, valamint a szöveg ilyen szempontú értelmezhetőségét is implikálja.[560] A jelentőt a jelentettől, illetve a szavak jelentését a mondatoktól elválasztani képes szemantikai hasadásból a jelek szabad variálhatósága következik, amely téves értelmezéseket hoz létre. Az értelmezés félrecsúszása egyaránt megjelenik a regény történetének síkján, valamint az egyes szereplők helyzet-, illetve önértelmezésében. Például a prédikáció travesztiájaként olvasható a regény nyitányának nagyjelenete, amikor Dajka püspök vallásos szónoklatából az utcára kicsődült tömeg csupán foszlányokat hall meg, és az elcsípett részleteket saját elgondolásai alapján kiegészítve következteti ki/vissza az egyházi elöljáró beszédét. Az egyes túlzó szónoki fordulatokat vulgarizálják, a maguk módján és nyelvén értelmezik át. Nemcsak a vallási buzgólkodók tevékenysége parodizálódik, hanem a várból kiszivárgó hírekre éhes tömeg tájékozatlansága is. Hiszen miközben aktualitásokra éhesen, türelmetlenül várják a friss tájékoztatást, a nagyobb horderejű eseményekkel sincsenek tisztában, ezért nem értik (helyén) a Pázmány alakját megidéző iróniát. (A cselekmény idejében az esztergomi érsek már halott, ennélfogva bajosan lenne meglátogatható.)[561]

Meghatározó fontosságú a szereplők önértése, illetve sokszor szélsőségessé váló léthelyzeteik akár metafizikai értelmezése.[562] *A rajongók* aktorai folyamatosan értelmezői tevékenységre kényszerülnek, és miközben a saját és a másik szerepének és helyzetének megértésére törekednek – némelykor bizonyos szituációk befolyásolása okán –, aközben következtetik ki a tulajdonképpeni történetet. [563] Helyzetfelismeréseik, prognózisaik, számításaik azonban – némely kivételes szereplőtől eltekintve – rendre tévesnek bizonyulnak,[564] sőt a tragikus fordulatok következtében önértelmezésük egysége megbomlik, szakadás következik be egykori és

[559] Vö. SZEGEDY–MASZÁK, *Kemény Zsigmond,* 214.
[560] EISEMANN György, *Elhallgatás, beszéd, szubjektum Kemény Zsigmond regényeiben,* Iskolakultúra, 2007/1, 45; BENKŐ, *i. m.,* 200–201.
[561] „– […] Aztán felrándulunk látogatás végett Pázmány Péter őkegyelméhez is.
– Messze lakik az érsek uram – jegyzé meg a tömegből valaki.
– Messze ám, fiam! – folytatá az öreg –, de mi addig meg sem pihenünk, míg szakállánál fogva nem hurcoljuk ide.” KEMÉNY, *A rajongók,* 17.
[562] BÉNYEI, *„El volt tévesztve egész életünk”,* 445–446.
[563] Vö. SZEGEDY–MASZÁK, *A rajongók,* 190–191.
[564] A tragikai vétség alakulásáról, a szereplők könnyelműségéről lásd bővebben SŐTÉR István, *Romantika és realizmus: Kemény Zsigmond történelmi regényei* In: S.I., *Nemzet és haladás: Irodalmunk Világos után,* Bp., Akadémia, 1963, 539–544.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

jelenbeli énjük között.[565] A fondorlatos Kassai, akinek figyelme eleinte csupán a Pécsi-lány rokonszenve miatt fordult unokaöccse felé, nemcsak, hogy ellenlábasát, Pécsi Simont ítéli meg rosszul (aki inkább elválasztja Deboráht Elemértől, semmint belenyugodnék abba, hogy lánya házasságra lépjen az egykori erszénykötő rokonával), hanem az udvarban betöltött saját szerepét is tévesen méri fel, s Elemér jellemével is rosszul kalkulál. Téves ítéleteinek következtében elveszíti befolyását a politikai porondon, valamint Elemér tragikus halála miatt lehetetlenné válik, hogy vagyona és neve választott utódjában továbbéljen.

A tudós Pécsi az asztrológiából merít indoklást Elemér iránti rokonszenvének kialakulására majd csillapodására. A csillagok állásából magyarázatot lelő és a jövő eseményeit prognosztizáló szombatos prédikátor azonban tévesen értelmezi helyzetét. Félreolvasása egy remek dramaturgiával rendezett jelenetben tárul fel,[566] amikor a csillagok állásából elárultatását olvasva ki, balsejtelmét éppen az őt elárulóval osztja meg, és a Júdás metaforát nem a személyét és felekezetét egyaránt eláruló Laczkó Istvánra, hanem Elemérre vonatkoztatja, akinek a félreértésből ráolvasott stigma később az életébe kerül. A félreértelmezés tehát abból a szemantikai hasadásból következik, hogy az asztrológus a jelentőt ugyan még helyesen felismeri, ám nem a megfelelő jelentettre vonatkoztatja. Elkerülhetné a tragikus végkifejletet, de a téves jelértelmezés Elemér halálát és saját maga, valamint családja összeomlását idézi elő.

A történetevezetés folytonossága *A rajongók*ban rendre megszakad, a történetszálak széttartanak, majd újra összetalálkoznak. Egyfelől kihagyások késztetik éberségre az olvasót, másfelől ismétlések és egyidejű jelenetek teszik próbára emlékezetét.[567] A vonalszerű folytonosság hiányában szintén töredékek útvesztőjén vezet keresztül az út Laczkó István Bodó Klárához írott levelének megírásától kezdve, a szöveg célba érkezésének különböző állomásain keresztül, a fogadtatásáig. Laczkó a levél célba juttatását nem a szokványos módon kísérli meg. Óvatosan, kétszeres közvetítés révén jutatta el írását a címzettjéhez. Először Fridrik pékmestert instruálja egy búcsúlevélben, hogy az asztalon hagyott csomagot Kassai Elemérhez juttassa el, majd szintén egy levélben a fiatal Kassai közvetítői szerepét kéri, az előbbi kézbesítését pénzzel

[565] Vö. BÉNYEI Péter, A *történelem* és a *tragikum vonzásában*: a *történelmi regény műfaji változatai és a tragikum kérdései Kemény Zsigmond írásművészetében*, 327–332.

[566] Csak röviden idézünk, a teljes jelenetet lásd KEMÉNY, *A rajongók,* 229–234.
– Nézzen kegyelmed – ismétlé Pécsi – a vészteljes konstellációra, mely Jupitert fenyegeti. E csillag az enyém, s arcára van fölírva végzetem. Kegyelmed szerencsés, hogy a szörnyű betűket nem ismeri. Én tudok az égről olvasni.
– És mit olvasott nagyságod?
– Hogy Judas Iscariotes elárulta fejemet – szólt merengőn Pécsi.
Laczkó István tenyerével takarta el arcát, és térdei reszkettek.
Pécsi e megindulásban csak a becsületes embernek a bűn iránti való természetes iszonyát látta.
Uo., 231–232.

[567] Vö. SZEGEDY–MASZÁK, 2011, 189–196; Az időbeli párhuzamokról, az előre- és visszautalások rendszeréről bővebben lásd NEUMER, *i. m.*, 153–157.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

honorálva, az utóbbinak pedig úri becsültére apellálva. Levelét pecséttel ugyan lezárja, de címzéssel nem látja el, felesége nevét a levél hordozó matériáján nem tünteti fel – ennek magyarázatára a későbbiekben még kitérünk. A kísérőlevélben a kézbesítésre felkért Elemér a levél tartalmába később sem nyer betekintést, ám számára az epitextusok sajátos használata, valamint a küldeményt körülölelő komplikált események az üzenet sorsfordító, tragikus jellegét kikövetkeztethetővé teszik. Balsejtelme beigazolódik, amikor Klára az ő jelenlétében olvassa először férje írását, és bár a konkrét üzenettel nem jön tisztába, annak címzettjére tett ijesztő hatását az asszony arcáról leolvashatja. Elemér tehát nem marad csupán kézbesítő, mivel közvetett jeleken keresztül ugyan, de bevonódik a dekódolás folyamatába. Igaz közvetítőként lép fel, de nem tud kívül maradni az eseményeken, s egy véletlen találkozás egyre inkább beavatja a Laczkó-család életébe. Először csak az elalélt Klárát segíti fel az utcán, majd Fridriknél Laczkó után nyomoz, végül vállalja a küldemény célba juttatásának feladatát.

Az olvasó a levélben foglaltakat Klára második levélolvasása során ismeri meg. Ekkor a nézőpont folyamatosan változik: a figura belső magánbeszéde váltakozik az auktoriális szempontú heterodiegetikus narrációval. A nézőpontok ütköztetésének következtében megmutatkozik a szerzői keretelbeszélés és az ebbe beiktatott perszonális narratíva különbsége. Az első személyű nézőpontból megismert új események átértelmezik a harmadik személyű elbeszélői helyzetből előadottakat és fordítva, mivel az egyik narratív szint nézőpontjának korlátozottságát épp a másik narratív szint beiktatása oldja fel. Az elbeszélő olyan, az olvasó előtt már ismert részleteket magyaráz meg, melyeket Klára részint belső látószögének okán nem ismerhet, részint viszont mint szerető feleség férjéről feltenni képtelen. A gyakori perspektívaváltás tehát lehetőséget ad arra, hogy láthatóvá váljék: egy rögzített centrumból, azaz egyetlen szereplő nézőpontjából egy másik figura története hézagmentesen nem hozzáférhető, múltja és jelene a megismerő én korlátozott horizontja miatt teljességében feltárhatatlan, hiszen a másik alteritásában ellenszegül a megismerhetőségnek.[568] Egyúttal ugyannak az eseménynek a bemutatására többféle diszkurzíva jön létre, így a regényvilág egyes részletei több oldalról is megvilágítódnak és az olvasó számára egy olyan kitüntetett értelmezői szituáció adatik, amely semmilyen más tapasztalati, megismerői helyzethez nem hasonlítható.[569]

[568] Vö. Emmanuel LÉVINAS, *Teljesség és végtelen*, ford. TARNAY László, Pécs, Jelenkor, 1999, 155–168;
[569] Vö. Wolfgang ISER, *Az olvasás aktusa: Az esztétikai hatás elmélete*, ford. HÁRS Endre In: *Testes könyv I.*, szerk. KISS Attila Atilla, KOVÁCS Sándor sk, ODORICS Ferenc, Szeged, Ictus – JATE, 1996, 241–264.; 243–244.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

A szombatos pap és a szökött jobbágy kétféle szólama találkozik össze, rétegződik egymásra ebben a levélben.[570] Miközben a jobbágysorba tartozó családja menekülését sürgeti, aközben az apokalipszis könyvének tanulmányozójaként erőteljes retorikai fordulatokkal, hatásos képekkel, trópusokkal él feleségét nyitányában a szerencsétlenség gyermekeként, illetve a nyomor jegyeseként szólítja meg, míg a zárlatban élő férj özvegyének titulálja. Az olvasó az azonosításokkal tisztában van, de a levélzáró oximoron megfejtését Klára nézőpontján keresztül is végigkövetheti.[571]

Laczkó továbbá többször is – szintén képes beszédben – utal családja otthontalanságára, vagyontalanságára, de elhallgatja, hogy valójában földesurának tartozó jobbágy. Ezen kívül homályban hagyja az okokat is: sem rápolti múltját nem tárja fel, sem a Szent György kapunál történtekre nem ad magyarázatot. A szálak összetalálkozásának remekül szcenírozott jelenetéből, a Szent György kapu előtt zajló drámai részből[572] a levélíró csupán egyetlen momentumot, a néven nevezés aktusát idézi fel. Laczkó a beburkolt nőalakban feleségére ismer, és e váratlan ráismerés következtében ejti ki az asszony keresztnevét. Levelében retrospektív módon úgy idézi meg ezt a jelentet, hogy árulásnak titulálja asszonyának nevén szólítását. Bár Laczkó – ha nem is Pécsi, de önmaga által – az imént azonosíttatott a jótevőjét elárulóval, Klárának írt soraiban az árulás mégsem júdási értelemben fogható fel, ugyanis Laczkó azzal sodorja veszélybe asszonyát, hogy összetartozásukat a külvilág előtt (is) felfedi. És mivel Klára férje már nem mint szárdisi angyal, hanem mint földesurának tartozó Szőke Pista tevékenykedik, ezért asszonya szintén egy szökött jobbágy feleségének tekinthető. Laczkó levelének e soraival tehát nem a Kassainak tett szolgálataira utal, hanem arra, hogy asszonya előtt eltitkolta származását, múltját, és előtte hamis szerepben tetszelegve tette Klárát és gyermekeit egy álvilág szereplőjévé.

[570] Szólamok összeolvadásáról lásd BAHTYIN, *Dosztojevszkij poétikájának problémái,* ford. HETESI István, HORVÁTH Géza, Osiris, Bp., 2001. 254–262.

[571] „Ah, minden világos. A legmagasabb állású és a legiszonyúbb nevű férfiú férjemre tette kezét. Az ő börtönébe hurcoltatott, örökre elzárva a világtól és tőlem. Ezért vagyok én élő férj özvegye!" KEMÉNY, *A rajongók,* 266.

[572] Laczkó István éppen Pécsi szobájából menekül, mikor az asztrológus a csillagok állásából Júdástól való elárultatását olvassa ki, és ugyan tévesen Elemért azonosítja a jótevőjét elárulóval, de Laczkó a helyén érti az égi jeleket. Majd az utcára jutván belebotlik az Elemérrel és Gyulaival sétáló Szeredibe, aki az ítélőmester kémjének nevezi. Ennek lesz tanúja a férjét kutató és éppen ez okból Pécsihez siető Klára, aki e váratlan események következtében aléltan esik össze, amiből Elemér segíti fel, aztán férje a felismerés után eloldalog. Nemcsak, hogy „[e]bből a jelenetből tudja meg az olvasó, hogyan is került szabadlábra Szőke Pista." (SZEGEDY–MASZÁK, *Kemény Zsigmond,* 203.), hanem ez minden benne szereplő számára döntő fontosságú, de más jelenéssel bíró rész. Szeredi végre okot talál a Kassai ellen való fellépésre. Elemérben, aki nem akar hinni nagybátyja gonoszságáról szőtt történeteknek, ezen esemény alkalmával felébred és már sohasem aluszik el a gyanú. Klára és Laczkó számára végzetes jelentőségű, és egyben az utolsó találkozás is ez. Laczkó ezután dönti el, hogy nem kémked tovább Kassainak, és vállalja a Szőke Pista nevet és a jobbágyigát. Klárának e szörnyűséges este után kezd körvonalazódni Laczkó korábbi élete, és ezután keresi fel a fejedelemasszonyt, hogy családja megmentését nála kieszközölje.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

Laczkó, amikor feleségül vette Klárát, üres, eredet nélküli nevet és hamis identitást ajándékozott neki, amiről az asszony mit sem tudott. Ahogy Klára, úgy gyermekei is hazug nevet viselnek. Laczkó bűnösségének tudatában úgy akarja tetteinek következményeitől megóvni családját, hogy elkülöníti magától szeretteit (ezért nem segíti fel ájultából Klárát, mert mint bűnös, nem akar hozzá közelíteni).[573] E hamis identitáshoz tartozásuknak minden jelét szeretné eltörölni, ezért szólítja fel Klárát a gyermekeinek adott név levételére, ezzel az apa névadó jogát az anyára ruházva át.

A névadás és a névfosztás[574] művelete egyaránt érinti Klára és Laczkó kisebbik gyermekét, Barbarát. Klára ugyanis, mielőtt férje keresésére indul, újrakereszteltelteti lányát, akit így szombatos szertartás szerint igen díszes, ám funkció nélküli, a külvilágban működésképtelen álnévvel ruháznak fel,[575] ugyanakkor többszörösen nevet váltó apja rabigát jelentő nevét tőle is visszavonni igyekszik. Laczkó személyiségválsága tehát gyermekében továbbörökítődik, mivel utóda egyrészt cifra, ámbár azonosításra alkalmatlan nevek sorával bír, másrészről azonban családnevétől megfosztva áll. Ezeknek az eljárásoknak a következtében identitása jelöletlen, mivel csak a szombatosok valódi referenciát nélkülöző világában jelölődik.

Laczkó múltjának eltitkolásával és eredeti nevének elhallgatásával abba az ábrándba ringatja magát, hogy az individuum jelölőjének megváltoztatása révén az identitása is nyom nélkül megváltoztatható. Egykor volt és jelenbeli énjét ezért más-más névvel különíti el egymástól. Mivel ugyanazon denotátumra két név, azaz két jel vonatkozik, a név és az elnevezett közé különbség kerül,[576] így a jelölő és a jelölt tulajdonnévben rögzített, biztosnak vélt összetartozása megbomlik. A nevet váltó szökött jobbágy a szombatos rendhez csatlakozva, annak bevett szokásai szerint még újabb nevet ölt magára, az Ananias-Azariás-Nisael-Szombaton-viaskodót. Így rá immáron három jelölő vonatkozik. A megnevezésre szolgáló jelölők megsokszorozódása az individuum instabilitását, vagyis a figura személyiségének osztottságát mutatja.

[573] „Ha az erény rendes hiúságát ismerte volna Klára, akkor vérző sebére balzsamcseppet ejtene azon sejtelem, hogy férje nem mert a vétekkel együtt hozzá közelíteni.” KEMÉNY, *A rajongók,* 256.
[574] Levelében Laczkó az identitás jelölőjeként szolgáló nevet ruhához hasonlítja, melynek levételekor ugyanolyan meztelenül, jelöletlenül áll az ember, mint nevének elvételekor. Hasonló identitásfosztó gesztussal él Kassai, amikor Szőke Pistára hatni akarván, őt valódi kilétével szembesíti, elzárja és átöltözteteti, a börtönbe pórruhát küldet utána, ami a szökött jobbágy származásának jelölőjeként szolgál. „Most pedig pórruhába öltöztetve tartalak három napig a börtönben.” *Uo.,* 102.
[575] „Az agg szokott szertartások szerint iktatta a kis Barbarát a törvény üldözése alá eső felekezetbe, s ada neki igen cifra és hosszú nevet, melynek a világban nem sok hasznát lehetett venni, minthogy a polgári hatóság minden érintkezései közt csak álnévnek tekintetik.” *Uo.,* 135.
[576] Vö. ANGYALOSI Gergely, *A név és az aláírás problematikája Jacques Derrida műveiben* In: *Derrida Marx – szelleme,* szerk. KARIKÓ Sándor, Bp. – Szeged, Gondolat – Szegedi Lukács Kör, 1997, 13–29.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

A szárdisi angyal feleségének írott levele paratextuálisan, textuálisan és tematikusan is a név és a hozzá való viszony problémáját jeleníti meg. Mindeközben Laczkó a levelet keretező epitextusok közül éppen a címzést hagyja el, ahol is Klára asszony nevét kellene feltűntetnie. A levelében nevének visszavételét kérő férj tehát feltehetőleg nem csupán óvatosságból kerüli asszonyának megnevezését, hanem maga a címzés hiánya hagyja érvényesülni megrendítő sorait, ugyanis megléte – szupplementumként – úgy egészítené ki a szöveget, hogy egyszersmind érvényteleníténé, fel is számolná azt.

Laczkó önértésének folyamatában tárul fel az olvasó előtt.[577] A külvilág viszonyulását úgy érzékeli, mintha Isten mint bűnöst megjelölte volna, és ő e stigmát az arcán hordaná. Pécsi szobájában ezért fedi el arcát kezével, az árulás bélyegét takarja el, mint ahogy később Deborah, majd pedig Klára döbbenetében az arcáról leolvasott árulás felismerését látja megnyilvánulni. Először tehát gesztusaiból következtethetünk arra, hogy magát árulónak tartja, majd e benyomásunkat erősítik meg Klárának írt levelének első sorai. Később pedig magánbeszédéből egyértelműen kiviláglik, hogy magára mint szökött jobbágyra és mint a hittársai ellen kémkedőre tekint.[578]

Az önmagával való meghasonlást tehát az idézi elő, hogy arca írásként lép működésbe. Bűne, amit eddig titkolni, rejteni igyekezett, a nyelv anyagszerű aspektusában tűnik rajta elő, teste megjeleníti, sőt – az érzékeny megfigyelő számára – elbeszéli azt. Laczkó megrendülése, őrületének felfokozódása abban mutatkozik meg, ahogy magányában az arcára írt jeleket olvassa a tükörben. Először még úgy látja, hogy Isten jelölte meg kémként, majd a tükörbe pillantván, a sátán által millió betűvel telefirkált arc tekint vissza rá.[579] Arca önmaga számára értelmezhetetlenné válik, a rajta megjelenő betűk szegmentált materialitásukban már kibetűzhetetlenné válnak, a bűnt megjelenítő szó tehát értelmezhetetlen betűk sokaságára esik szét, ahogy – mint láttuk – személyisége is darabjaira hullik.

---

[577] Vö. BÉNYEI Péter, *A Kemény-regények drámaiságának és tragikumának kérdései – kritikatörténeti kontextusban, Studia Litteraria,* Tomus XLIII, 2005, 98–99.

[578] „– Hogy Judas Iscariotes elárulta fejemet – szólt merengőn Pécsi. Laczkó István tenyerével takarta el arcát, és térdei reszkettek.” „Neved hangzott ajkaimról, midőn rád ismertem, s te eszméletedtől megfosztva rogytál össze. Ó, hogy kimondtam e drága nevet, s veszélybe ejtettelek, fölfedeztelek, elárultalak általa!” „Igen, én Júdás Iscariotes vagyok. Nevemet és célomat az ég jelentette meg neki. Ez a bűn átka! […] Ej, ej, jobbágy vagyok!” KEMÉNY, *A rajongók,* 232; 264; 270.

[579] „Hajh, de mégis különös, hogy arcomra az Isten ezt írta: kém. A szó arcomon van, tagadhatatlanul ott. Különben honnan tudta volna kilétemet Deborah kisasszony és... ha-ha-ha-ha, a nőm?” KEMÉNY, *A rajongók,* 270.
„Laczkó István szembeállott egy kis acéltükörrel, mely a titkár asztalára volt helyezve. A halvány gyertyafény alig vetett valami világot a sima ércre, de a beletekintő annál többet vőn észre.
– Itt is jegy, ott is jegy! – sóhajtá. […]
– Millió betű! A sátán teleírta képemet. Már ismerem a sátán kézírását. Elfáradhatott a sok munkában, de jól is használta ám az idejét. Csúffá tőn engemet, amint csak illett. …” *Uo.,* 271.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

Az olvasás bevégeztével Klára, még mindig férje levelének hatása alatt alvó gyermeke mellett imádkozik, de egyre nyugtalanabb, mivel fülébe visszacsengenek Laczkó egyes sorai. Amikor a levél bekerül az olvasás folyamatába, a maga mediális-materiális lehetőségein belül kiolvashatóvá, hallhatóvá tudja tenni a távollévő másik hangját úgy, hogy a levélíró a másik megszólítását írássá transzponálja, amit a címzett az írás nyomai mentén néma, belső hanggá változtat. Itt azonban mégsem az egymástól távollévő férj és feleség dialógusa jön létre. Habár Laczkó levelének szó szerinti citátumai idéződnek meg, Klára tudatában mégsem a levélíró szólal meg, hanem hangsúlyosan egy kísértetvilág akusztikus közegébe átemelve, annak hangjai hangzanak fel. Az írás tehát többszörösen is elválik eredetétől: Egyrészt azáltal, hogy a feladó és a címzett viszonyába a szellemvilág mint közvetítő médium beiktatódik. Másrészt az írás elszakad eredeti anyagiságától, írott, rögzített, vizuális módon való létezését a beszéd auditivitása és anyagtalansága váltja fel.[580] Az írás ilyetén hanggá változtatása transzpozíciós közegváltásként is tekinthető, melynek során a kiindulási médium kiiktatódik, és megváltozik az eredeti – mediális jellegből – adódó szerep. Laczkó sorainak e más médiumba való átültetése tehát, mivel az eredetitől eltérő mediális-szemiotikai státusszal ruházódik fel, újrabeírásként is értelmezhető.

Laczkó írása nem illeszkedik a férfi korábbi beszédéhez, ezért mint gyújtópont jön működésbe ahhoz, hogy Klára előtt férjének eltitkolt múltja feltárulhasson. Klára, habár a történet egészét nem láthatja át, mivel szerető szíve korlátozza megismerő tudatát, és férjéről képtelen feltenni, hogy hittársai ellen kémkedne, nyomolvasása – lehetőségeihez mérten – mégis pontos. A színre vitt értelmezők közül ő az egyetlen, aki helyesen érti a jeleket, aki a megismerhető részleteket helytálló, adekvát egésszé képes összeilleszteni. Emberi nagysága abban áll, hogy nemcsak az új helyzetet felismerve képes az addigiak újrarendezésre, hanem ez új szituációhoz cselekvő módon alkalmazkodni is tud. [581]

Olvasói helyzetét mindezeken felül mise en abyme-ként is tekinthetjük, amennyiben nem kerüli el figyelmünket, hogy e regény az oksági cselekményvezetést felváltó metaforikus formálással él. Ennek következtében háttérbe szorul az időbeliség és az ok-okozati érintkezés logikája, így az olvasó a megszakítottság alakzatain keresztül lehet képes az események elrendezésére. Klárára – mint láttuk – hasonló feladat hárul, amikor Laczkó hieroglifjeinek

[580] „»Fuss az átok városából«: a férj levelének e szavait, mintha szellemek sugdosnák füleibe, mintha a székesegyház órája, mely tizenkettőt ütött, harsogtatná, s a csendes, halvány és méla éj könyörülő lelke tanácsolná. »Mentsd meg gyermekedet« – mondák a lég parányai, s a rezgő holdsugarak, melyek egy ablakkarikán összegyűltek, és az árnyékba rejtett mécs helyett Endre vonalaira világítának.” KEMÉNY, *A rajongók.,* 268.
[581] Hovatovább övé „az egyetlen működőképes személyiségmodell”. BÉNYEI, *„El volt tévesztve egész életünk”,* 455.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

megfejtésére kényszerül. A levél befogadásának komplex színrevitele tehát rávilágít megalkotottság és értelemtulajdonítás összefüggéseire, a szöveg írás és olvasás, valamint írás és beszéd viszonyában való alakulására, sőt alkotás és újraalkotás műveletére.

***

A következőkben három egymással összefüggő levelet tekintünk át. Elsőként Kassai titkárának Udvarhelyről küldött beszámolóját, majd ennek csatolmányaként küldött, Pécsinek a szombatosokhoz szóló, ám Laczkó által szövegezett körlevelét, végül Kassainak e dokumentumok hatására született tájékoztatását, melyet a főbírónak írt.

Míg Laczkó imént vizsgált levele, késleltetve ugyan, de egységes egészében tárul az olvasó elé, addig a titkár Kassainak címzett levelét rendre megakasztják az ítélőmester megnyilvánulásai, a levélolvasást kísérő egyidejű reakciók – például az arc elpirulása vagy a lap megfordítása, kézben való remegése stb. –, amelyek bár az olvasással párhuzamosan, nagyjából vele egy időben zajlanak, ám az elbeszélő művészet mégis csak egymásutániságában tudja őket megjeleníteni, itt ráadásul kommentárokkal megtoldva. Az egymásba ékelődő narratívák három szintje különböző idősíkon zajlik. Így az elbeszélés idejét a történet idejének két egymástól eltérő, a levél megírásának és olvasásának időpillanata függeszti fel, ezzel is a regényidőn belüli egyirányú, folytonos történetmondásnak szembeszegülve.

A titkár levelének kommunikációs helyzete egyértelműen jelölt, célja a történtektől távol, Gyulafehérváron lévő megbízójának tudósítása a kolozsvári és udvarhelyszéki eseményekről. A levélírás jelenéből analeptikusan elbeszéli a megíráshoz képest múltbeli eseményeket, a szombatosok vallásgyakorlását korlátozó intézkedések foganatosítását, és eközben prolepsziseiben számol a megíráshoz képest jövőbeli befogadással.[582] Az a különös helyzet áll elő, hogy a levélolvasás megjelenítésében láthatóvá válik a felvezető proleptikus rész, feltehetően az eredeti szándékától eltérő értelmezése, hiszen míg a titkár alázatos hangnemben, kifinomult stílussal épp hűségéről, jó szolgálatairól és rátermettségéről kíván számot adni, aközben a címzett ítélőmester megbízottjának hosszadalmasságán és ostobaságán dohog.

Igazán felfokozott intenzitású jelenetnek lehetünk tanúi, amikor az ítélőmester a levél kétharmadánál felhagy az olvasással, hogy örömének hangot és időt adjon, mivel még azt hiszi, hogy bosszúja Pécsin a számára legmegfelelőbb módon teljesedik be. De az elbeszélő az avatott olvasójának már előrejelzi, hogy Kassai derűje elsietett, ugyanis a levél további része, a

[582] „Nagyságod tapasztalt bölcsességére bízom annak megítélését…” „Ebből is bölcsen beláthatja nagyságod…” KEMÉNY, *A rajongók,* 379; 382.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

szombatosok és Pécsi megromló viszonyát taglaló sorok éppen terveinek kivitelezhetetlenségéről tanúskodnak. Kassai értelmezése jól végigkövethető részleteiben alakul át folyamatosan. A fragmentumaiban megjelenített értelmezés pedig éppen magát a megértés működését mintázza: az egy részlet megértése előrevetíti az egész értelmét, és az egésznek az értelmezése átalakul az egyes fragmentum értelemtulajdonításának fényében. A regényolvasót közvetkezésképpen összetett munka elé állítja a szöveg, mivel miközben a levél olvasásában a címzett befogadó reakciói és az elbeszélő megjegyzései megakasztják, szembekerül a narratívák rétegződésének rendszerével, ki kell ismernie magát az eltűnő és előtűnő szöveghatárok architektúrájában. Azzal a céllal, hogy figyelme így a textus teremtettségét hangsúlyozó értelmezési stratégiára, a szöveg felhívó struktúrájára[583] összpontosuljon.

Több elbeszélői kiszólás előrejelzi, hogy a levélolvasó Kassai István a csatolmányban megküldött körlevélből nem a várt információkat kapja.[584] Olvasói magatartásának módosulásáról már előre tájékozatva vagyunk, így a levelet egyaránt olvassuk mind Pécsi Simon és a szombatosok dialógusában, mind pedig Kassai bosszútervének dugába dőlése fényében. Továbbá amennyiben kellő alapossággal tekintjük át a szöveget, figyelmünket nem kerüli el a fennálló harmadik értelmezési horizont, amelyet a levél utalásából[585] és grammatikájából is kikövetkeztethetünk, ami végül a levélzáró aláírásban egyértelműsítődik: jelesül, hogy a levél megszövegezője, valamint kigondolója nem azonos.

Miközben az aláírás a szöveg beszélőjének távollétében annak jelenlétét idézi meg a beszédről leválasztott írásban,[586] Szőke Pista éppen azt hozza játékba, hogy önmagát mint a beszédet írássá alakító lejegyzőt, mint közvetítőt Pécsi és a szöveg közé állítja, az aláírás dokumentumot záró írás mivoltából adódóan ugyanis lejegyzőjében, nem pedig diktálójában jelöli meg az eredetét. Vagyis azáltal, hogy a levélen nem Pécsi kézjegye áll, az aláíró szombaton viaskodó magára vállalja a szöveg felelősségét, ezzel mentesítve Pécsit és magára vonva Kassai éktelen haragját.

Persze nem kerülheti el figyelmünket, hogy éppen a többször is nevet váltó szárdisi angyal aláírása jön játékba, amikor a szombatos felekezetben ráruházott többtagú nevével

[583] A szöveg felhívó struktúrájához lásd Wolfgang ISER, *Die Appelstruktur der Texte* In: *Rezeptionsästhetik,* szerk. Rainer WARNING, München, Wilhelm Fink, 1975, 228–252.
[584] „Sokáig engedett játékot érzéseinek, s általában a legkellemesebb estéje lett volna, ha a levél többi részét másnapra halasztja. De végcseppig akarta az öröm poharát kimeríteni, s megint karszékbe helyezkedék, hogy folytassa az olvasást." „Bosszankodása fokonként növekedék, amint a sorokon tovább haladott." KEMÉNY, *A rajongók,* 381–382.
[585] „Rendkívül neheztelnek Szőke Istvánra is, kit Pécsi Simon tanácsadójának vélnek, a fölszólítás színetlen szerkezetéért." KEMÉNY, *A rajongók.,* 382.
[586] Vö. Jacques DERRIDA, *Signature Event Context,* ford. Samuel WEBER, Jeffrey MEHLMAN, In. J.D., *Limited Inc*., Evanston, Northwestern UP, 1988, 20. Lásd még ANGYALOSI, *i. m.*,13–29.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

szignálja a körlevelet. Laczkónak ezzel az a célja, hogy az esetleg bekövetkező veszély következményeiben osztozzon Pécsivel, de Kassai a szignatúrát másként olvassa, számára nem az a lényeges, hogy Laczkó Istvánban jelölődik a dokumentum eredete, hanem az, hogy Pécsi mentesül a szombatosok gyűlésének összehívása alól, azaz Kassai a felcserélés (transzmutáció) alakzatának csak helyettesítő (immutatív) funkcióját látja.[587]

Az aláírás és a tulajdonnév közös vonása, hogy hordozójának távollétében is funkcionál mindkettő, mivel ugyanoda mutatnak. Szőke Pista–Laczkó István esetében ez a megfeleltetés azonban nem egyértelmű. Laczkó személyiségének osztottsága tulajdonneveinek szóródásában jelenítődik meg. Mivel egyidejűleg több jelölő ugyanarra a denotátumra mutat, ezért neve(i) egyetlen központ híján rögzíthetetlen(ek) és ellenáll(nak) az egyértelmű azonosíthatóságnak, így miközben aláírása felidézi hordozójának jelenlétét, egyszerre el is bizonytalanít afelől. Laczkó tehát felismeri a helyzetet, amikor a bűn torkában az aláírás műveletével helyesen igyekszik cselekedni, és annyiban célt is ér, hogy Kassai Pécsi elveszejtésére szőtt elsődleges tervei kútba esnek.

A titkár dokumentumának csatolmányát, a Pécsi diktálta levelet nem szakítják meg a címzett megjegyzései, hanem jelölten cezúra választja el a levél szövegét és Kassai olvasói reakcióját. Az ok és az okozat késleltetve következik egymásra, közéjük egy elválasztó, megakasztó fejezetszám ékelődik. A megszakítás elsősorban dramaturgiailag indokolható, ezen éles váltás következtében ugyanis Kassai haragja és annak következményei nem mintegy közbeszúrva, hanem külön szcénában jelenítődnek meg, ezzel hangsúlyozva – a levél kiváltotta olvasói-érzelmi indulat jelentőségét. Másrészről a cezúra változást hoz a narráció terén is, Kassai magánbeszéde továbbra is hallható marad, Szőke egyéni hangja azonban elnémul, valamint a feladó és a címzett figuráját az elbeszélő külső nézőpontjából láthatjuk, és ebből a perspektívából avatódunk be az események előzményeibe, Laczkó múltbeli tetteibe és Kassai bosszútervének részleteibe, majd ezek összeomlásának következtében újonnan alakuló elképzeléseibe. Az elbeszélő azon a fikciós mezőn belül mozog, amely a levélpapírt, valamint az írás kézírásos jellegét feltételezi, és az arról való beszéddel, történetmondással közvetíti az írásnak az eredetét,

[587] „Ha Szőke soha Pécsi házába be sem lép, ez a kikelet első szombatján szintén összehívta volna tanácskozásra az új Jeruzsálem hívőit, mert a thyatirai papnak megígérte, s mert politikai tekintetekből szükségesnek tartá. Csakhogy ekkor valószínűleg saját aláírásával ellátott és sokkal kompromittálóbb irányú körlevélbe teszi vala.” Szőke, midőn Kassai fenyegetésének engedve, a gyűlésre fölszólítást kieszközlé, azzal is kívánta magát megnyugtatni, hogy ha e tettnek – minden óvatosság mellett – veszélyes következményei kimaradhatatlanok, akkor azok szintúgy fogják őt sújtani, mint az áldozatra szánt Pécsit.” KEMÉNY, *A rajongók,* 384–385.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

melyet róla nyomtatásbeli formája leválasztott, így az írás a róla szóló beszéd diskurzusában értelmeződik.[588]

A regény történelmi és individuális horizontjában egyaránt meghatározó a törvény írott betűje és az azzal szembeni fellépés szerepe.[589] Az ítélőmester Kassai politikai spekulációit ugyanúgy, mint személyes bosszújának végrehajtását hangsúlyosan a törvény betűihez szabja. Miközben többször is vét a morális előírások ellen, cselekedeteit a törvényesség – látszata – irányítja, abban az értelemben, hogy azokat a hatalom nyelvéhez, az írott szó hegemóniájához igazítja.[590] Pécsi elleni tervének is lényegi eleme, hogy a szombatos pap bűnössége a fennálló rend előtt is bizonyíthatóvá, nyilvánvalóvá váljon, ezért nem elég számára a Pécsit elmarasztaló, vádló szóbeszéd, hanem szüksége van egy olyan tőle származó dokumentumra, amely igazolja, hogy a szombatos pap vét a törvény paragrafusa ellen. Ehelyütt tehát a szombatosokat gyűlésre invitáló körlevél materialitása külön kitüntetett szerepet kap, mivel az írás – épp anyagiságában – töltené be a Pécsi elleni bizonyíték szerepét. A levél anyagisága oly módon is hangsúlyozódik, hogy rögzítettsége, vizuális létezése megengedi – a fikción belüli olvasás számára is – a felfüggesztést, az újrakezdést, hovatovább az ismétlést, az újraértelmezést, újraolvasást.

A titkár levelének és mellékelt csatolmányának Kassaira tett hatását a szereplő látószögéből és az elbeszélő nézőpontjából egyaránt végigkövethetjük. Klára első levélolvasását kívülről, Elemér nézőpontjából láttuk, így nem követhettük nyomon az első és a második olvasat viszonyát, nem figyelhettük meg az újraolvasás jelentette különbségeket, ez alkalommal azonban az olvasás és újraolvasás előttünk alakul, és a későbbi recepció jól láthatóan erőteljes jelentésmódosulásokat hoz.

---

[588] „Kassai kezébe fogta, megnézte a pecsétet, aztán a címet." „A levél reszketett Kassai István kezében." KEMÉNY, *A rajongók,* 378; 381.

[589] A szombatosok a vallási regulákkal szemben türelmetlenek, a Kassai által fogalmazott fejedelmi határozat viszont éppen a fennálló törvényekre hivatkozva foganatosít velük szemben intézkedéseket, Szőke Pista törvényt szeg azzal, hogy elszökik földesurától, Kassai pedig törvény adta jogait kívánja érvényesíteni, amikor a szombatos papot mint szökött jobbágyot családjával birtokára akarja visszavitetni, Pécsit az általa megalkotott honesta custodia joggyakorlatának következtében zárhatják börtönbe azonnal perbe fogatás nélkül stb. A *honesta custodia* forrásairól lásd bővebben: DÁN Róbert, *Péchi Simon letartóztatása 1621-ben,* ItK, 1974/1, 66–70.

[590] „Aztán Kassai, noha bosszúból törekvék Pécsi megbuktatására, állhatatosan hitte, hogy ellensége a bukást megérdemli a sértett törvények és a közérdek szempontjából is." „Veszítsétek el eszeteket ti; én a szigorú törvényesség mellett maradok. Ítéljen az országgyűlés, törjön pálcát a bűnösök fölött! Mi, kik a törvény őrei vagyunk, hadd szolgáltassuk részrehajlatlanul az igazságot!" Néhány további példa: Belső magánbeszédében: „Pécsit gyűlölöm, de melyik törvényt áldoztam föl gyűlöletemnek? Melyik törvény büntetését olvashatják fejemre?" Az immáron halott Elemérnek címezve e szavakat: „Te ostoba voltál, midőn nem láttad be, hogy Pécsi Simon az ország törvényei szerint rég megérdemelte a halált, és az én bosszúm jogos volt." Kívülről láttatva belső vívódásait: „de ha Kassai mohón kapdos a Pécsi vagyona után, a fejedelemné még elhitetheti Rákóczi Györggyel, hogy nemcsak a törvény, de magánbosszú, magánérdek is járult Pécsi megbuktatásához." KEMÉNY, *A rajongók,* 386; 388; 415; 474; 479.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

Az újraolvasás új irányba tereli a korlátnok fondorlatos terveit. Éppen azokat a sorokat, amelyek első alkalommal a leginkább feldúlták, s amelyek a szombatosok körében Pécsi mérséklődő nézetei miatt népszerűségének csökkenéséről számolnak be, kezdi másodjára leginkább kedvelni, formálódó terveihez – miszerint szoruljon a szombatos pap két tűz, a szombatosok túlzóinak indulatai és a törvény foganatosítói közé – leginkább felhasználni. Ezek az információk Kassai második olvasatában új helyi értéket kapnak. Az egyes szövegrészek tehát a szemünk előtt értelmeződnek át, máshova helyezve ezzel a szöveg centrumát és egyúttal újabb szövegmódosulásokat létrehozva, ami leplezetlenül mutatja az olvasó tárgyához való viszonyának alakulását.

Kassai szokásával ellentétben nem deákjával olvastatja fel, hanem maga olvassa a titkár levelét, feltehetőleg azért, hogy a közvetítő felolvasót ne kelljen beavatni a levél bizalmas közléseibe. Illetéktelen közbeavatkozó híján tehát nem a felolvasott levélszöveg hallgatója van előttünk, hanem – belső olvasói hangon – néma olvasója. A titkár levelében a prosopopeia trópusa ad hangot a megszólítottnak, aki az olvasás folyamatába bevonódva olyan átéléssel teremti maga elé dialógusbeli partnerét, hogy még félhangos vitába is száll a megszólalóval.[591] Kassai mindinkább a titkár – valamint Pécsi–Laczkó – írásának hatása alá kerül, és olvasói reakciói egyre felfokozottabbakká válnak. A válaszadás igénye egyre hangosodó megnyilvánulásaiban, élénkülő gesztusaiban jelentkezik. A szöveg újraolvasása következtében azonban fordulat áll be, az ítélőmester fordít tervein, és az olvasói kommentároknál nyilvánosabb megszólalás igényével fellépve értesíti a főbírót a szombatosok gyűléséről, zaklatottságát így a levélírás aktusába oltva. A befogadói aktus itt túlmegy a pusztán dekódoló tevékenységen, hiszen a válaszadás mint teremtődés – inszemináció – kerül színre.

Szöveg és olvasó interakciójának leszünk tanúi tehát, ahogy szövegek más szövegek és megnyilatkozások létrejöttét indukálják. A kommunikációs szerepek összekuszálódnak, a feladó szerepköre megkettőződik, diktálóra és lejegyezőre bomlik szét. A várt és jelölt címzett mellett feltűnnek a tolakodó odahallgatók – feltehetőleg az ítélőmester beosztottja is olvassa a mellékelt felhívást –, hiszen Pécsi körlevélnek eredeti szándéka szerint címzettje a szombatos közösség, de lejegyzője, Laczkó István ismerve valamelyest Kassai terveit, számol a nem felekezeti, külső betolakodó olvasóval, ezért szignálja ő az iratot. Kassai pedig a titkártól kapott értesítések birtokában nem a beosztottjával lép dialógusba, hanem a főbíróhoz adresszálja sorait, amely irat még annyiban hordozza a válaszlevél attribútumait, hogy felismerhetőek benne a titkár leveléből merített információk, vagyis láthatóak azok a nyomok, amelyek a szöveget

[591] „ – S ez az ember, ki az értelmes adatokból ily buta következtetést von, még levéltárnok akarna lenni, még előmenetelt sürget! – mérgelődött Kassai.” KEMÉNY, *A rajongók.,* 382.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

létre hívták. Kassai válasza tehát olvasói hozzászólásaiban, illetve egy máshoz írott levelében képződik meg, de ő a levélíró nézőpontjából nem mutatkozik meg, mivel – bár az eddigi leveleket közvetítés nélkül, idézőjelek között, a megszólaló hangján olvashattuk, de – ezt az iratot közvetítéssel mutatja be az elbeszélő.

A közvetített beszéden keresztül is felsejlik az ítélőmester intrikusi fondorlata, valamint a késleltetés, halmozás, fokozás, elhallgatás, körülírás retorikai eszközeivel kivitelezett célozgatásai, utalásai. Tárgyához szándékosan nem a legrövidebb úton jut el, a lényegi információközléssel kivár: a helyszín megnevezéséhez több állomáson keresztül közelít, ahogy a levél kulcsfigurájának nevét meg sem említi, hanem Bethlen Gábor alatt betöltött végrehajtó politikusi pozíciója révén írja körül.[592] Az elbeszélő tehát diegetikus elrendezői szerepben lép fel, a történetmondás stafétabotját magához veszi, a levelet közvetített módon jeleníti meg, csak megidézi, de nem hallatja szereplője hangját. Ezeknek az eljárásoknak a következtében a szöveg teremtettségét hangsúlyozó határátlépések és a narratív szintek közötti komplex viszony feltárása a regény olvasóját komplex feladat elé állítja.

A főbíróhoz intézett levél a regény egésze szempontjából is lényeges, hiszen előidézője a tragikumnak, annyiban, hogy e tájékoztatás következtében jelennek meg a hajdúk a balázsfalvi kastélyban, és keverednek nyílt összecsapásba a szombatosokkal, és erre alapozva lép fel a kormányzó főbíró Pécsi Simonnal szemben. Ahogy Klára, úgy Kassai olvasói pozícióját is tekinthetjük kicsinyített tükörnek, amely recepció során az értelemtulajdonítás működése jelenítődik meg, s ennek folytán felismerhetjük, hogy a megértés nemcsak előzetes információk alapján kialakított elvárások nyomán alakul, hanem részleteiben történik. Az egyes részlet megértése előrevetíti az egésznek az értelmét, majd az egész értelmezése átalakul az egyes fragmentum értelemtulajdonításának fényében. Miközben saját értelmezői tevékenységünk fókuszában a befogadás, a megértés és az újraértelmezés működésének jelenete áll, felismerjük, hogy egyetlen levél csak részesemény, a főszöveghez valamilyen – itt épp metonimikus – módon kapcsolódó szubtextus, amely által, mivel kibontása átszövi a regény egészét, az egészre vonunk le következtetéseket.

A Klárához és Kassaihoz érkezett levelek azért különösen fontosak, mivel elbizonytalanítják megszólítottjaikat addigi számításaik, terveik felől, gondolataikat új irányba terelik, valamint a figurákat tettre ösztönzik, s cselekedeteik befolyással vannak a regény egészének

[592] „Némelyek a pártütés helyéül Udvarhelyt, mások Kolozsvárt jelölik ki, de vannak olyanok is, kik a kikelet első szombatja körül Balázsfalván vélik az országháborítók találkozását végbemenendőnek. Csodálatos volna, ha éppen a fejedelem székvárosához ily közel szándékoznának a fölkelés zászlóját kitűzni, s éppen oly jeles főúr kastélyában, ki szelíd, jámbor életéről ismeretes, s ki néhai Bethlen Gábor uralkodása alatt akkora szigorral üldözte a kihágásokat, hogy buzgósága miatt gyakran az ártatlanok is szenvedtek.” KEMÉNY, *A rajongók,* 389.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

alakulására. A szöveg és a befogadó interakciója során a szöveg az olvasóját arra készteti, hogy megváltoztassa szokásos diszpozícióját, felhagyjon addigi beidegeződéseivel, elképzeléseivel, és helyettük újabbakat alkosson. E revíziós munka közben az olvasó tulajdonképpen saját képzeteire reagál, ő maga hozza mozgásba képzeteinek a szöveg irányította sajátos interpretációját, és így válik képessé arra, hogy valami olyat értsen meg, ami saját horizontján kívül esik.[593] Mindeközben az olvasót a szereplői interpretációk a saját értelmezői tevékenysége alakulásával szembesítik. Megbizonyosodhat afelől, hogy a szövegértelmezés nem jut nyugvópontra, mivel az újraolvasás újabb és újabb értelmezéseket létrehozva átrendezi korábbi feltevéseit és egykor volt értékítéleteinek felülvizsgálatára kényszerít.

***

Végül Kassai István titkárának Elemérhez küldött írásával foglalkozunk. Maga a levél konkrét szövege az olvasó számára nem hozzáférhető, ezért a befogadás mint az alkotási folyamat nyelvi nyomok mentén történő újrajátszása, leépítése és újraépítése nem jön létre. Ezért a levélre nem mint textusra, hanem mint a cselekményszerveződés eszközére figyelmezünk. A levél kézzelfoghatóságára összpontosítunk, ebből következően arra, hogy megérkezése, majd hiánya, illetve a megkerülésétől való félelem miként befolyásolja az eseményeket.

A – mindvégig meg nem nevezett – titkár nemcsak az ítélőmesterhez lojális, hanem túlbuzgósága következtében az egész Kassai családhoz, annak kontinuitásában felemelkedésének zálogát látja.[594] Így a Kassai név és vagyon leendő örökösének kérését is teljesíteni igyekszik, előtte jó színben akarja feltüntetni magát, amikor Elemér kapitányi kinevezésének eltitkolt okát kifecsegi. Vagyis miközben jövője elrendezésén ügyködik, éppen vágyott karrierjétől vágja el magát, nemcsak a várva várt emelkedésről, a levéltárnoki kinevezésről kell lemondania, hanem még szolgálatát is kénytelen sokkal kedvezőtlenebbre cserélni. Menekülésének oka abban keresendő, hogy egyrészt megbízójának sem haragja, sem a levélíró felderítése utáni vágya nem csillapul, sőt a levél megtalálójának szánt jutalom összegét az addig fukar ítélőmester egyre magasabbra emeli, másrészt a titkáron eluralkodik az üldözési mánia, egyre erősebb félelmek és kényszerképzetek kínozzák. Minden őt körülvevő jelből tettének napfényre kerülését gyanítja, már nemcsak mások általi elárultatásától rettegve, hanem önmagában sem bízva.

[593] Vö. ISER, *i. m.*, 258.
[594] „Ismeri Kassai őnagysága csekély érdemeimet, s ha a megjutalmazásban valahogy elkésnék, minek duzzogjak? Hisz itt van Elemér úrfi, s ha ő - miben semmi kétség - magas polcra emelkedik, meg fog emlékezni szolgálataimról. Jövendőm markomban, az előléptetés úgyszólván zsebemben van, csak idő kell hozzá és béketűrés.” KEMÉNY, *A rajongók,* 220–221.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

Írása tehát mint fenyegető dokumentum, eredeti tervének ellene mond, feladójával szembeszegül. Nemhogy emelkedésének, hanem hanyatlásának lesz az előmozdítója.

Elemér a kézhez kapott értesítést a feladó szándékától merőben eltérő módon értelmezi, és a levél következtében megítélése módosul mind Kassai, mind Pécsi tekintetében. Nagybátyja gonosz bosszúterve felől erősödő sejtései immáron bizonyságot nyernek, ahogy a szombatos pap könnyelműsége is nyilvánvalóvá válik számára. A titkár levele szintén hozzájárul az események tragikus alakulásához, hiszen ennek hatására készül Elemér Balázsfalvára, hogy értesítse egykori jótevőjét. Ám azért nem indul rögtön a kastélyba, mert a közbeavatkozásra felszólító parancsot várja, és ennek késlekedése reményt kelt benne, hogy nagybátyja álnoksága felől elhamarkodottan ítélt. Míg Elemért a titkár értesítése cselekvésre sarkallja, addig a parancs késlekedése tétovázásra készteti, és ez a dichotómia okozza érkezésének – sőt a gyűlésterembe beléptének – szerencsétlen időzítését.

A titkár levele utáni nyomozás és Poe 1843-ban írt sokat tárgyalt novellájának[595] ellopott levele utáni kutatás közötti párhuzamra már utalt a szakirodalom.[596] Az ismert detektívtörténetben egy fontosnak tűnő levelet D. miniszter ellop címzettjétől, egy magas rangú hölgytől. A novella nem magára az amúgy szellemes lopásra összpontosít, mivel a rejtélyt a levél utáni kutatás sikertelensége jelenti. A francia rendőrség G. nyomozóval az élén ugyanis minden igyekezetét latba vetve keresi az ellopott levél rejtekét, de eredménytelenül. Dupin megoldásának nagyszerűsége abban áll, hogy felismeri, a kérdéses levél valójában mindig is hozzáférhető volt, a legnyilvánvalóbb helyen, a levéltartóban volt és maradt rejtve a rendőrség kutató tekintete előtt, mivel ott senki nem kereste. A *rajongók*ban Kassai titkára az ítélőmester megbízásából épp önmaga ellen kénytelen nyomozni, szándékuk a bűnügyi vizsgálat során ezért ellenkezőleg feszül egymásnak. Hiszen miközben Kassai egyre megszállottabban akarja előkeríttetni az Elemérhez küldött dokumentumot és annak szerzőjét, a titkár annál inkább kívánja titkolni annak kilétét, és bizakodik abban, hogy az okmány soha nem kerül elő. Poe novellájában Dupin következtetése azt mutatja, hogy a rejtély valójában nem képződik meg, hiszen az ellopott levél gazdát cserél ugyan, de nincs elrejtve. Kemény regényében a levél feltehetőleg elkallódik, ezért nem kerül elő, de a levélíró kiléte nem titok, sem a megtalálásával megbízott titkár, sem a beavatott olvasó számára. Az ellopott levél vagy a bűnös levélíró keresése eleve a bűnügy

[595] Edgar Allen POE, *Az ellopott levél,* ford. PÁSZTOR Ádám; Jacques LACAN, *Szeminárium* Az ellopott levélről, ford. GÁNGÓ Gábor; Jacques DERRIDA, *Az igazság postása,* ford. GYIMESI Tímea; Barbara JOHNSON, *A vonatkoztatási rendszer: Poe, Lacan, Derrida*, ford. KOVÁCS Sándor sk. In: *Testes könyv II:* szerk. KISS Attila Atilla, KOVÁCS Sándor sk., ODORICS Ferenc, Szeged, Ictus – JATE Irodalomelmélet Csoport, 1997, 7–39; 141–192; 439–524.
[596] BENKŐ, *i. m.,* 239.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

kontextusát feltételezi, ezért az elsődleges keresők, a párizsi rendőrség, illetve Kassai – megismerő tudatuk korlátozottságából adódóan – a bűnre utaló nyom keresésére összpontosítva nem feltételezik, hogy a keresett tárgy, illetve alany számukra elérhető közelségben, csupán karnyújtásnyira van. A nyomozás logikája azt diktálná, hogy valami olyat kell felkutatni, ami nincs jelen, így a jelenlevő utáni nyomozás ellentmondása, miközben megteremti a keresői aktust, le is bontja a folyamatot. Kassai egyre elszántabb nyomozása tehát azért nem vezet eredményre, mivel magának a nyomozás értelmének mond ellent az, hogy a nyomozással megbízott és a bűnösnek titulált személy egy és ugyanaz.

A levél, amely megnevezné a bűnöst (a felelőst Elemér haláláért), nem kerül elő, tartalmára sem derül fény a későbbiekben sem.[597] A regényolvasó ezért csak közvetett nyomok mentén tájékozódhat az elbeszélő összefoglalója, a levél kézhezvételének következtében alakuló cselekvések, illetve keresésének körülményei alapján. A levél így mint elhallgatott textus, mint üres hely működteti a regényt, nyitva hagyva a szöveg szegmentumainak összekapcsolódási lehetőségét, a szövegsémák kombinációjának munkáját a mindenkori olvasói képzeletre bízva.[598] Az okmányt kutató Kassai és a titkár számára lezáratlanul marad a levél hollétének kérdése, maga a nyomozás felderítésének szála a regényvilágon belül elvarratlanul áll, ahogy a levéltitok nyitjára kíváncsi olvasó érdeklődése sem nyer kielégítetést. E dinamikus motívum tehát éppen a hiányával járul hozzá a történet alakulásához és a regény egészét jellemző lezáratlansághoz.[599]

[597] A Poe szöveget olvasó Lacan hívja fel a figyelmet arra, hogy a novellában az ellopott levél tartalma végig titokban marad, kitudódása ugyanis felszámolná mind a zsarolás, mind a nyomozások értelmét, tehát a levél szövege csakis elleplezettségében indukálhatja a cselszövések sorát és működtetheti magát a műszöveget. Vö. LACAN, *i. m.,* 7–39.
[598] ISER, *i. m.,* 252–254.
[599] A regény nyitottan hagyott befejezéséről lásd még: NEUMER, *i. m.,* 156. Az alacsony várhatóságú lezárásról: SZEGEDY–MASZÁK, *Az elbeszélő nézőpont összetettsége Kemény Zsigmond regényeiben,* 438.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

A *ZORD IDŐ*BEN MEGSEMMISÜLŐ ÜZENET

A szakirodalom több helyütt összeveti Kemény első nyomtatásban megjelent és utolsó regényét, hiszen a két epikus alkotás témaválasztása, egy előzetes történeti munka forrásként való feltűntetése, a krónika viszonyában alakuló szövegteremtés eljárása,[600] továbbá a műnemek keverése, a líraiság, drámaiság és az értekező nyelv megjelenítése, valamint a folytonos elbeszélés megszakításának eljárása, a betéteket, példázatokat és állatmeséket alkalmazó szerkesztési elv sokban hasonlít.[601] Ugyanakkor persze több lényegi ponton is különböznek: a későbbi regényben az egységbe szerkesztett műfajok közötti átmenet zökkenőmentesebb,[602] a folytonosság megszakításának módja,[603] a történetek felfüggesztése, az előre és visszautalások rendszere bonyolultabb,[604] egyúttal kevesebb az elbeszélői kitérő, magyarázat, és bár szó esik az elbeszélés idejéről,[605] de az a történelmi regényeket jellemző módon[606] itt mégsem konkretizálódik a megírás jelenére,[607] ezzel akkor és most egybevetését illetve szembeállítását feltételező múltreprezentációs értelmezésén túl, a regény allegorikus jelentésképzésre ösztönöz. Az allegorikus értelmezés lehetőséget ad arra, hogy „mindenkori történeti olvasója számára is megélhető legyen a kollektív közösségi tragikum katartikus tapasztalata.” [608]

A *Zord idő* motívumláncokból építkezik,[609] és jól azonosítható mesei szerepkörökre és történetalakítási sablonokra támaszkodik,[610] ám az események mégsem a mesékből ismert módon alakulnak. A szöveg architektúrája tehát miközben figuráinak kialakításában és a

[600] „Csodálatos, a krónika holt anyagai életműves erőkkel szövetkeznek, a kiszáradt adatok testet öltenek, s a nyomtatott könyv minden sorai – mint mesék országában a fák és kövek – nyilatkozni kezdenek. […] A múlt idők följegyzett viszonyait – mint egy kiásott csonka szobort a művész keze – kiegészíti az élénk képzelődés.” KEMÉNY Zsigmond, *Gyulai Pál I.*, Szépirodalmi, Bp, 1967. 159; „Ami ezentúl történt, röviden meg van írva a krónikában.” „Legalább a krónikákban többé nevére nem találunk.” KEMÉNY, *Zord idő*, Szépirodalmi, Bp. 1968. 247; 340. Lásd erről: SZEGEDY–MASZÁK, *Kemény Zsigmond*, 2007. 220–223., 226–231; 237–238.; Szalay László, Verancsics Antal, Horváth Mihály történeti forrásainak felhasználásáról lásd még: BÉNYEI Péter, A *történelem* és a *tragikum vonzásában*: a *történelmi* regény műfaji változatai és a *tragikum kérdései Kemény Zsigmond írásművészetében*, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007. 381.

[601] SZEGEDY–MASZÁK, *Az elbeszélő nézőpont összetettsége Kemény Zsigmond regényeiben*. *MTA I. Osztályának Közleményei,* 1979. 435., 440.

[602] SŐTÉR István, *Nemzet és haladás*. *Irodalmunk Világos után*. Akadémiai, Bp. 1963. 568.

[603] SZEGEDY–MASZÁK, 1979. 437.

[604] Elbeszélői és szereplői előreutalások és visszatekintések komplex architektúrájáról lásd bővebben: HITES Sándor, *Prognózis és anakronizmus. A Zord idő mint politikai példázat* In: H. S., *A múltnak kútja. Tanulmányok a történelmi elbeszélések köréből*, Ulpius-ház, Bp. 2004. 25–102; 42–61.

[605] Ami némileg ellentmondásos, mivel „az elbeszélő az eseményekhez képest hol egyidejűként, hol utóidejűként jeleníti meg magát.” HITES, 2004. 52.

[606] SZEGEDY–MASZÁK, 2011, 214.

[607] BARTA János, *A pálya ívei: Kemény Zsigmond két regényéről*. *Jegyzetek a* Zord időről Akadémiai, Bp. 1985.; 5–44; 21.

[608] BÉNYEI Péter, *Reprezentáció és allegorizáció. [Kemény Zsigmond:* Zord idő*]*. *Alföld*, 2003/1. 60–78. 73.

[609] BARTA, 1985. 38–39.

[610] SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *A történet és az elbeszélés szereplői Kemény Zsigmond regényeiben. Irodalomtörténeti Közlemények*, 1978/4. 475–494.; 478–479.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

történetvezetés némely pontján egyszerre merít a mesei hagyomány konvencióiból, egyúttal le is építi, devalválja, deformálja azokat.[611] A regény szövetébe a mesei struktúra helyébe az előremutatások játéka lép,[612] vészjósló sejtések, jóslatok, előrejelzések teszik várhatóvá az első látásra váratlannak tűnő, többnyire tragikus fordulatokat. Ezek jelentős szerepeltetése ösztönzi a regény prognózisok felőli olvasását,[613] ami megengedi annak feltételezését is, hogy a regény szövegszervező eljárása a maga a felszámolódást előrejelző nyelvi konstruktum, ami által a váratlanság motívuma várhatóvá válik.

Kemény utolsó regénye a nemzeti lét tragikumának azon fejezetét beszéli el, amikor a Mohácsi tragédia után két részre szakadt ország Buda 1541-es elfoglalásával három részre esik szét. A széthullás kezdete nem esik egybe a regény történetének kezdetével, hiszen akár a történelmi múltra, akár az egyéni és családi sorsokra visszatekintő részekből egy szintúgy széthulló, dehumanizálódott, borzalmas világ képei körvonalazódnak. A *Zord idő* regényvilága azt beszéli el, ahogyan ez a világ a még újabb tragédiák következtében még tovább bomlik. A regény a széthullás, megsemmisülés folyamatát ragadja meg: hiszen az ország két részről háromra szakad, ahogy a családja tragikus pusztulását túlélő Elemér, illetve atyjának lemészároltatását és megaláztatását túlélő Barnabás, azaz e romba dőlt családok utódai is – többed magukkal – megsemmisülnek. A regény történetének jelenében tehát a világ további bomlásának, leépülésének leszünk tanúi,[614] ami az egykoron még fennálló értékrendből továbböröklődő, a múltból továbbhagyományozódó normarendszer teljes devalválódását eredményezi.

A regény meghatározó kompozíciós elve az idő,[615] mint ahogy azt címe[616] is mutatja, kitüntetetten sokat foglakozik az idő kérdésével.[617] A cím szemantikai kettőssége egyszerre ad lehetőséget a történeti idő képzetének és természeti idő felforgató erejének egybejátszatására.[618] A regény struktúráját elsősorban nem a cselekmények, hanem az idő múlása adja.[619] Azt a

[611] Vö: BÉNYEI, 2007. 371–372. lásd még: EISEMANN György, *Elhallgatás, beszéd, szubjektum Kemény Zsigmond regényeiben. Iskolakultúra*, 2007/1. 41–47.; 45–46.
[612] BARTA, 1985. 40–43.
[613] HITES Sándor, *Prognózis és anakronizmus. A Zord idő mint politikai példázat* In: H. S., *A múltnak kútja. Tanulmányok a történelmi elbeszélések köréből*, Ulpius-ház, Bp. 2004. 25–102.
[614] Már a várromokon seregszemlét tartó regénykezdő tájleírás képei is a letűnt múlt emlékeivel szembesítenek. Vö. Bényei Walter Benjaimnra hivatkozva a következőket állítja: „Rom és történelem allegorikus összekapcsolása tehát egy negatív történelmi víziót sejtet, de a rom képzete magára az allegorikus struktúrára is rávetül.” BÉNYEI, 2007, 396.
[615] Vö: MARTINKÓ, 343–344.
[616] A cím szókapcsolatának szemantikai elemzését lásd bővebben: IMRE László, *A regényvilág atmoszférikussága: színek és fények a* Zord idő*ben*. In: I. L., *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*, Kossuth, Debrecen, 1996. 285–291.
[617] Vö: BARTA, 1985. 21, SZEGEDY–MASZÁK, 2007. 216. HITES, 2004. 63–64.; BÉNYEI, 2007. 393.
[618] HITES, 2004. 63.
[619] NÉMETH G. Béla, *Kemény Zsigmond*, In: N.G.B. *Türelmetlen és késlekedő félszázad*. Szépirodalmi, Bp., 1971. 131–139.; 132.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

zűrzavaros időt[620] jeleníti meg, amikor múlt és jelen között olyannyira megbomlik a harmónia, a jelen eseményei olyannyira felbolydítják a világ működési módját, hogy az egymásra halmozódó történelmi tragédiák az ország végső széthullását és benne az egyén felszámolódását eredményezik.

A regény visszatekintéseiben még megjeleníti azt a közelmúltbeli időszakot, amikor múlt és jelen, sőt jövő között összefüggés mutatkozott, amikor az ismétlődés, az események körforgása kiszámíthatóvá, de legalábbis valamelyest bejósolhatóvá tette a jövő várható történéseit. A Deák-család például kalkulálni tudta, hogy Dorka minden év Szilveszterének éjjelen újraéli Barnabás nagybátyjának irtóztató rémtetteit, a diák atyjának megöletését és meggyalázását. Az egykori szörnyűségre való visszaemlékezés naptárilag mindig ugyanakkor ismétlődött meg, így a ház urai a vénasszony átmeneti zavarodottságának időszakára a házvezetés praktikus teendőit másra bízhatták.[621]

A regény jelenében azonban maga az átmenet beszélődik el, láthatóvá válik, amint a régi rend felszámolódik, de az még nem tisztán kivehető, hogy milyen új világ is következik. Azt követhetjük nyomon, hogy az átalakuló világban a korábbi világ modelljei működésképtelennek bizonyulnak, de nem kapunk képet arról, hogy milyen magatartásminták lennének életképesek. Mint látni fogjuk a leginkább alkalmazkodni tudó renegáttá váló Barnabás kettős énje[622] sem megoldás, hiszen az új világnak bár ideig-óráig ugyan kíméletlen produktív figurája, viszont kegyetlenkedéseinek nem tud megálljt parancsolni, és újonnan szerzett hatalmát korábbi életéből való sérelmeinek megtorlásául használja, ami végül bukását eredményezi. Tehát akár a lokális helyzetekre irányuló megoldások akár az ország megmentésére szőtt tervek dugába dőlnek, hiszen mindenki az addig ismert, gyakorolt megoldási módozatokkal, illetve azok valamilyen alakmásával próbálkozik.

[620] A kizökkent idő párhuzamát Szegedy-Maszák Mihály is észrevételezte tanulmányában: SZEGEDY–MASZÁK, 2007. 225.

[621] „Pista bácsi a karácsonyi ünnepek körül már kezdi figyelmeztetni a családot és a cselédeket, hogy hagyjanak békét Dorkának, ne bosszantsák őt, ne háborgassák szobájában, vegyék el tőle a kamara kulcsát, igazítsanak helyette minden dolgot. Majd rendbe jön úgyis a kedve és egészsége s akkor kipótolja, amit mulasztott.” KEMÉNY, *Zord idő*, 41.

[622] Barabás alakja értelmezhető a romantikus én-hasadás jelképeként, Doppelgänger figuraként, hiszen rettentő énje folyamatosan ott kísért álmaiban, látomásaiban, s végül e személyisége kerekedik felül Hamzsa béggé való átalakulásakor. Az átváltozás mitologikus és mesei hagyományokra egyaránt visszatekint, ugyanakkor lélektani ihletettségű is, hiszen az emberben lakozó többféle személyiség kérdését tükrözi vissza a tudat ellenőrzése alól felszabaduló tudattalan előtörése. A romantika az átváltozás következtében előálló, önálló életre kelő rettenetes szörnyeteg megjelenítésének gyakorta horrorisztikus színezetet kölcsönöz. Ernst GRABOVSZKI, *Doubling, doubles, duplicity, bipolarity*. In: *Romantic prose fiction*. Ed.: Gerald ERNEST, Manfred ENGEL, Bernard DIETERLE, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2008. 168–182; 168.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

A megbolydult történelmi idő felforgatja a társadalom addigi berendezkedést is. Ennek szomorú tapasztalatát látjuk Izabella vagy Turgovics sorsában,[623] ám e zivataros időszak változásai egyúttal lehetőséget teremtenek Elemér és Barnabás számára, hogy magukat a harcokban kitüntetvén megváltoztassák addigi státuszukat.[624] A regény azonban koránt sem felemelkedésük diadalával, hanem mindkettejük bukásával zárul.

Az idő felforgató jellege azonban nemcsak múlt és jelen, hanem múlt jelen és jövő addig működőnek tapasztalat viszonyrendszerét is felszámolja. A regény szereplőinek bizonyos prognózisai épp azért lehetnek tévesek, mert azok az éppen letűnőben lévő világ kauzális logikájának alapján prejudikálják a jövő eseményeit.[625] Azaz egy olyan kor rajza kezd körvonalazódni az olvasó előtt, amelyben a jelen megértéséhez, pláne a jövő megtervezéséhez a múlt ismeretei már nem szolgálnak támpontul. A regény kulcsfontosságú történelmi eseményének elbeszélése is jól mutatja, hogy a magyar főurak – még vészjósló előérzetük ellenére – sem tételezik fel Buda csellel való bevételét.

Az éppen változó világban a jelértelmezések szokásrendje is megváltozik. Ennek ékes példája – mint ahogy azzal majd részletesen foglalkozunk – Barnabás menetlevelének többféle értelmezhetősége. A világtól elzárt, tájékozatlan Barnabás személyisége sokkal alkalmasabbnak bizonyul, hogy ez új világ zavaros értékrendjéhez alkalmazkodjék, mint a politikában és hatalmi retorikában jártas Werbőczi, akinek előrejelzései épp azért lesznek tévesek, mert jövőre vonatkozó állításait múltbéli tapasztalatiból eredezteti, azaz az idő egykori eseményei és majdani történései között kontinuitást, ok-okozati összefüggést feltételez. [626] Egy letűnt világ rendjére és logikájára támaszkodva érvel egy olyan megváltozott helyzetben, ahol mindezek relevanciájukat veszítik. Werbőczi mind a mohácsi vész idején, mind a regény történetének jelenbeli kataklizmájában téves retorikát alkalmaz.[627] A mohácsi vész idején ékesszólásával izgatta a tömegeket, míg a regény történetének jelenében törvénykönyvet fogalmaz és emlékiratot ír.

[623] Turgovics tragikus sorsáról, jelleméről lásd bővebben: SALAMON, 482–483; SŐTÉR István, *Világos után. Nemzet és haladás: Aranytól Madáchig.* Szépirodalmi, Bp., 1987. 538–540; SZEGEDY–MASZÁK, 2007, 229–232; BÉNYEI, 2007, 391–393.
[624] Vö: BARTA, 1985. 26.
[625] HITES, 2004., 43–44
[626] „Szolimán még eddig irányunkban soha kétszínű nem volt, s ha valaki ezentúlra ellenkezőt hisz felőle, vallja azt be következtetés helyett jóslatnak, s akkor mi meg fogjuk vizsgálni: hogy csakugyan próféta e, kinek szavát emberfölötti erő sugallja, s ki után a nép kérdezősködés nélkül indulhat?" KEMÉNY, *Zord idő*, 166–167. „Werbőczi esküdözött, hogy az nem fogja hitét megszegni és szabadságunkat tiszteletben tartandja. Szép jövendölés! Látjuk, hogyan teljesedik." KEMÉNY, *Zord idő*, 206–207.
[627] „E tévedései közé nem számította be a legnagyobbat, hogy a mohácsi veszedelem előtt, népszerűségének hosszú pályája alatt, mint az ország leghatásosabb szónoka és igazgatója az elbizottság maszlagjával tartotta jól a nemzetet, még pedig oly korszakban, midőn ezt nyomorúságának érzetére és bűnbánó magábaszállásra kellett volna bírnia." KEMÉNY, Zord idő, 255. Werbőczi retorikájáról részletesebben lásd még: HITES, 2004. 75–77.; BÉNYEI, 2007.,

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

Werbőczi nemcsak meggyőzési technikája miatt válik komikussá, mivel az olvasó számára nyilvánvaló, hogy érvei rendre elbuknak, és előrejelzései tévesnek bizonyulnak majd, hanem azért is mert a láthatólag változó, sőt felszámolódó világban még naivan hisz a történetírás történelemalakító szerepében. S ezért a szultán számára, akiben az események – számára – váratlan fordulatának következtében mélységesen csalódott, mégis emlékiratot fogalmaz, amibe összegyűjti és lejegyzi az ország sérelmeit, ez írásműtől remélve a magyarok jogai ellen elkövetett vétségek jogorvoslatát. Werbőczi emlékirata azonban közel sem ér célt, címzettjéhez nem jut el, ugyanis Elemért épp akkor fogják közre a spáhik, amikor nála van a fordításra váró szöveg, és így az irat Werbőczi legfőbb vádlottjának, a budai főbasának a kezébe jut. Ugyanakkor – feltehetően a korabeli írásgyakorlat alapján – e szöveg eredetijét maga a szerzője semmisítteti meg, amikor halálos ágyán Turgovicstól annak elégetését kéri, mivel ez utolsó pillanatban a retorika teremtő erejébe vetett hitéről lemondva felismeri, hogy a nyelv immáron nem elégséges eszköz ez idegen világban török és magyar ellenséges viszonyának rendezésére.

A két világ átjárhatatlanságát bizonyítja az is, hogy az egyetlen lehetséges közvetítőt, Elemért a törökök fordítói képességei miatt ellenségnek, árulónak tekintik, és kommunikációs közvetítőeszközeinek megfosztására ítélik. Elemér viszont Hamzsa bég kegyetlen bosszújának következtében halállal lakol, halálát közvetve azonban a zsebében lapuló vádló okirat teszi a török hatalom előtt indokolhatóvá. [628]

Az olvasót a személyes sorsok az egyén történelemalakító szerepének csekélységével szembesítik, mivel e történelmi tragédia nem írható le csupán emberi mulasztások következményeként, hanem e sorscsapás elkerülhetetlensége tételeződik, ami túlmutat az egyén felelősségén.

Az események időbevetettsége, akkor és most kérdése a regény számos pontján hangsúlyozódik, így színre vivődik a levelek szerepeltetésékor is, hiszen a levél egy időben későbbi pillanat számára fogalmazódik, és e körülmény visszahat magára az írásra, egyúttal az olvasás pillanata sem tudja megkerülni a megfogalmazás idejének felidézését. Az olvasás tehát visszatekint a megírás időpillanatára, amelynek tér- és idő-deixisei kimetszik a megírás és olvasás jelenének és terének különbözőségét, a megírás jelene múlttá, a jövője pedig jelenné változik. E műfaji betét tehát sajátosan és folyamatosan a figyelem középpontjában tartja az időbeliség kérdését.

[628] „– Hamzsa bég – szólt a basa a hírnök távozásával, – igen hamar nyílt a szélső fölhatalmazáshoz. Elég lett volna Komiáthit elfogni.
– De akkor a nála talált iratot is vissza kellett, volna szolgáltatnunk – említé a rendőrség főnöke.” KEMÉNY, *Zord idő*, 434.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

Mivel Kemény utolsó regénye épp az átmenetet, a változás idejét ragadja meg, ezért a levelek megírásának és befogadásának ideje között eltelt idő illetve az ez idő alatt bekövetkező események különös hangsúlyt kapnak. Csak néhány példát említve: Elemér búcsúlevele szándékoltan késleltetve ékezik a Dobokai várba, hogy az otthonhagyottakat az események visszafordításában megakadályozza,[629] ugyanakkor e küldetésvállalásról beszámoló írás akkor érkezik meg a címzett erdélyi urak kezébe, amikor már maga az elsődleges megbízás okafogyottá válik, hiszen a célállomás a sarmasági tábor már nem áll és Roggendorf ellenséges seregét a törökök már szétkergették. Deák Dániel bátyjának szóló levelének nemcsak örömhírei fordulnak tragédiába a megérkezésig, hanem maga a levélíró is életét veszíti, ahogy Dora eljegyzéséről tudósító írása is relevanciáját veszíti, a vőlegény, Elemér időközben bekövetkező erőszakos halála miatt.

E fentebb megidézett jelenetekben színre vivődik tehát, hogy a megírás idejében még – levélírásra ösztönző, közlésre váró – meghatározó esemény a befogadás pillanatára hogyan válik érvénytelenné. Azaz láthatóvá válik, hogy e zord idő miként semmisíti meg az üzeneteket, azok temporális jellegükből adódóan miként veszítik relevanciájukat az idő múlásával.

Mivel az elbeszélő olyan kitüntetett szerepből beszél, amelyből ismeri az egyes események előzményeit sőt, következményeit is, így maga a levelek kalandozása is az elbeszélés tárgyává válhat[630] úgy, hogy közben előreutal az időközben bekövetkező fordulatokra.[631] Az elbeszélő tehát a közvetítés nehézségeiről is elmélkedik, még pedig úgy, hogy oppozicionálja akkor és most, azaz a regény történetének és az elbeszélés jelenének helyzetét.[632] Az elbeszélés jelenét szóba hozó történetmondói kiszólása a narratív rétegek hierarchiájának megsértésével határátlépést okoz, ezzel távlatot nyújtva ahhoz a felismeréshez, hogy Buda elestének története

[629] „– Én – szólt akkor – jó uraimék előtt nem akarnék hitvány szökevényként tűnni fel. Értesíteni fogom tehát őket Budára menetelem előtt.
– Csak négy vagy öt napig ne! – esdeklett Dorka.
– Nem nyargalnának utánam, ha ma vennék is levelemet, de, Isten őrizzen, hogy kegyelmed akaratját megszegjem.” KEMÉNY, *Zord idő*, 56.

[630] Hasonló példát láthatunk erre *A szív örvényeiben*, amikor is Pongrác történeteivel, hírvivői, sőt küldönci szerepével egyaránt folyamatosan alakítja Anselm és Aghata egymáshoz való viszonyát. Az Agatha történetét tartalmazó ládikát például csak hat hét után adja át címzettjének, ezzel is mintegy a közlés, a megosztás, a beavatás időzítésével, dramaturgiájával saját (szöveget) teremtő, alakító szerepére irányítva a figyelmet. Pongrác szövegalakító szerepéről lásd még: BÉNYEI, 1997. 264.; Z. KOVÁCS, 2002. 172–174.

[631] „Mire elérkezik, Budavárában sokat nem talál úgy, ahogy kellene. Talán Mátyás király palotájába is idegenek költöztek. Talán a templomok is más hitet és imát tűrnek a szentek képeiből megfosztott boltívek közt. Talán maga Werbőczi István sem lesz többé Izabella királyné szolgája, a csecsemő királyfinak gondnoka és Magyarország ügyeinek egyik fő intézője!” KEMÉNY, *Zord idő,* 118.

[632] „Az akkori közlekedés még béke idején is igen hiányos volt s a háború alatt majdnem legyőzhetetlen akadályokra talált. Erdélyben még az én gyermekkoromban sem volt szokatlan, hogy a földesúr a levéllel jobbágyát küldötte az ország egyik szélétől a másikig, még pedig gyalog. S ha ez megérkezett az illető helyre, néha egész hetekig pihent csendesen, míg választ kapott, melyet hazavigyen. Akkor még kíváncsiságunk nem a percek, de a hetek teleséhez szabta magát s bár mint érzés nem bírt kevesebb ingerlő erővel, mint most, a távirdák korában, de kitöréseit mérséklé és megosztá a roppant időköz korlátja.” KEMÉNY, *Zord idő,* 117.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

egy lezárt, elbeszélt, konstruált esemény, aminek felidézése a teremtett történeti világ sajátszerűségére figyelmeztet.

Habár a regény kulcsjelenete, Buda elfoglalásának története az olvasó számára regényvilágon kívüli ismeretei alapján nyilvánvalóan tudott,[633] és a katasztrófa bekövetkeztére a regény szövetén belül is rengeteg előrejelzés történik, azonban maga a történelmi tragédia csak egyes részleteiben, különböző perspektívákon keresztül jelenítődik meg.[634] Az események végzetes fordulatáról nem az elbeszélő heterodiegetikus nézőpontján keresztül értesülünk, hanem egy váratlan perspektíván, egy mellékszereplő egyedi hangján és egyéni látószögén keresztül, hovatovább a két komikus festésű Deák fivér hitetlenkedő kommentárjainak és félreértéseiknek árnyalatában, az ő olvasási módjukkal folyamatosan szembesülve.[635] Kállay Menyhért levele azontúl, hogy beszámol a Budán történetekről és Werbőczi sorsának alakulásáról, nyitósoraiban hosszasan taglalja a Deák-testvérek Werbőczihez címzett küldeményének kalandos célba érkezésének történetét is.

A hírvivés illetve a kézbesítésének kérdése a cselekmény részéve válik, sőt magának a küldeménynek is a témájává emelkedik, azaz öntükröző módon a levél miközben (a narratíva felől tekintve) mint perspektívaváltó a teichoszkópia eszközeként működik,[636] magát a hírvivést illetve annak komplikált körülményeit beszéli el. Hovatovább a levél célba érkezésének akadályai, késlekedése, elakadása, idegen kézbe kerülése és megsemmisíthetősége hangsúlyosan az írás anyagszerűségére irányítják a figyelmet.

Példaként tekintsük Fráter György levelét, amelyben értesíti a budai főbírót körülményeinek megváltozásról. Turgovics sorsának fordulópontját jelzi a Martinuzzitól érkezett levél. Hite elvesztésének, hatalom általi megcsalatásának kezdőpillanata ez, s bár még belső ellenállásból szinte automatikusan tiltakozva s asszonya elől a vészterhes hírek eltitkolásának céljával darabokra tépi, majd pedig elégeti Fráter György levelét, de a benne foglaltaknak mégis eleget tesz. Tettei bár elsősorban a szöveg anyagiságának felszámolására irányulnak, az anyag immaterializálódása nem jelent(heti)i magának az üzenetnek a megsemmisülését, és ezért Turgovics

[633] Salamon Ferenc korabeli kritikája azzal cáfolja a regény tragikus zárlatát, hogy egyfelől a regényben működő ismétlés logikájára hivatkozik, másfelől pedig mozgósítja az olvasó regényen kívüli, történelmi tudását. Állítása szerint Izabella minden fikción belüli prognózisa beigazolódik, ahogy végső jóslatát is verifikálja majd – a regény világon kívül – idő, a majdan bekövetkező valódi történelmi események, hiszen az olvasó tudja, hogy a trónjáról elűzött Izabella királyné bujdosása után visszatér [sőt fénykora, Fráter Györgytől szabadulván ekkora következik be]. SALAMON, 470.
[634] Vö: BÉNYEI, 2007, 380.
[635] Martinkó e megoldásban a közvetett feltárás esztétikumát látja. Vö. MARTINKÓ András, *Töredékes gondolatok Kemény Zsigmond palackpostájáról* In: M.A. *Teremtő idők*, Szépirodalmi, Bp., 1977, 328–386. 360.
[636] MARTINKÓ, 360.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

kénytelen a szöveg által – hangsúlyosan – előírt cselekvéseknek,[637] a jóindulatú tanácsoknak álcázott parancsoknak eleget tenni. Ez a magatartása metonimikusan előrejelzi későbbi sorsát is, ugyanis elsődleges szándékai hiába irányulnak az ellenállásra, mégis betölti a rá rótt szerepet. A szétesőben való létezés lehetetlensége (abszurduma) Turgovics személyiségének egységét is megbontja,[638] megtörve, meghasonulva, a végletekig kiábrándulva, de mégis teljesíti – a haza megsemmisülését, felszámolódását célzó – neki szánt feladatot, és mintegy öntudatlanul, de bevezeti a törököket Buda várába.[639]

A levél tehát nincs hordozója nélkül, maga e hordozó is jelentéssel bír, mint ahogy azt korábban láttuk például a *Gyulai Pál* c. regényben Sofronia billet douxának vándorlása közben vagy *A rajongók*ban Kassai titkárának Elemért értesítő levelének eltűnésekor.

Jelen regényben pedig különös figyelem szentelődik a levelek mediális jelenségeire, hiszen a hordozófelszín, amely azzal a céllal, hogy prezentálja a szöveget, alárendelődik valamely felületi nyomnak, mégis épp anyagiságának instabilitása, a papír sérülékenysége, felülírhatósága, megsemmisíthetősége miatt el is fedheti, örökre el is rejtheti azt, ami ráíródott. S mint ahogy azt majd alaposan szemügyre vesszük a levél anyaga itt hol részben, hol egészben megsemmisül. Így a figyelem fókuszába kerül a kérdés, hogy a médium elrejtése vagy a sérülékeny hordozó megrongálódása, esetleges felszámolódása, könnyel megjelölése vagy eláztatása mennyiben okozza a szöveg roncsolódását, fragmentálódását, illetve az üzenet törlésjel alá kerülését, átértelmeződését, mi több megsemmisülését.

Eddig említésszinten foglalkoztunk Elemér búcsúlevelével, Fráter György Turgovicsot instruáló küldeményével, valamint Kállay Menyhért Deák-testvéreket felvilágosító beszámolójával. A továbbiakban megvizsgáljuk még Barnabás menetlevelét, Werbőczi Elemér kiváltását sürgető írását, illetve részletesebben tekintjük a Dobokai várban maradt Deák Istvánt Budáról tudósító három levelet.

***

A regény sokat foglalkozik a két kalandor, Elemér és Barnabás civil szakmájával. Dora Barnabástól tanulja az írás és olvasás mesterségét, míg Elemér a dalolás és lantjáték művészetével

[637] Mind a török császár előtti megjelenést, mind a tízezer tallér sarc beszolgáltatását követelő szövegrészt a latinból vett ellentmondást nem tűrő „*Secus non facturus*.” [Nem fogunk másként cselekedni.] mondat zárja.
[638] Turgovics jelleméről lásd még, SŐTÉR, 1987, 538–540; SZEGEDY-MASZÁK, 2007. 229–232; BÉNYEI, 2007. 391–393.
[639] „S ő valóban ment Buda felé, s ez nem lehetett csalódás, nem az érzékek káprázolása, nem a forró láz álma... nem, az száraz és elvitathatlan tény volt.” KEMÉNY, *Zord idő*, 246.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

ismerteti meg. Barnabás kolostori munkája kéziratok tisztázásából, és a sokkal többet hangoztatott kezdőbetűk rajzolásából áll. Jellemük különbözősége részben tehát abból is eredeztethető, hogy eltérő szóbeli illetve írásbeli hagyomány képviselői.

Az írás maga egy olyan mediális-archiválási módszer, ami ugyan nem képes közvetlenül leképezni a beszédet, ám a maga technológiájával alakítja a szemiózis hozzáférhetőségét. Barnabás elenyészően használja az írást a beszéd közléseseményének rögzítésére,[640] ő inkább mint a szerzetesek kéziratos szövegeinek másolója tűnik fel. A scriptornak nem kell tájékozódnia a jelek szövedékében, a könyvben, dolga mindössze a kalligráfiák utánzása. Vagyis rajta e szövegek nem hagynak nyomot, mivel szöveggyakorlata nem az írás-olvasás dialógusában zajlik, hiszen feladata egy olyan írásaktus alkalmazása, ami egy mindig korábbi, ellenben sohasem eredeti gesztus utánzása.[641]

Másolói munkájánál őt a szöveg jócskán gyakrabban iniciálékészítő, kezdőbetű-díszítői szerepkörében tűnteti fel, ő saját magára és mások is rá főként így hivatkoznak. S mikor kolostori munkájából felelevenít egy részletet, akkor is épp azt hangsúlyozza, hogy azért büntették meg, mert a másolandó szövegből mindössze a kezdőbetűt rajzolta meg.[642]

Az illuminator munkája részben hasonlít a másolóéra, hiszen a szöveget szegmentált materialitásában ragadja és jeleníti meg, ám az iniciálét a nagysága, díszítése, és pozíciója kiemeli a betűk rengetegéből, és – a középkori könyvművészetben – a szónak mintegy az ősi, képi jelentéséhez való visszatérését jelenti. Annyiban tehát különbözik is tőle, hogy nem pusztán szolgai utánzást jelent, hanem a szöveg írása közben a képek számára üresen hagyott hely kitöltését, a betűk sematikus világa helyett a képi megjelenítés eszköztárának alkalmazását kívánja.

Barnabás életében a képi világ más oldalról is hangsúlyosan jelen van, hiszen álomlátásainak élménye, holtakkal és kísértetekkel folytatott párbeszédei meghatározó élményei életének, és jellemének is kulcsfontosságú tényezője. Sőt álomvilág és valóság között is a képi világ ábrázolástechnikájával teremt kapcsolatot, amikor álmaiban kísértő apja szellemét lerajzolja. A csupán álomkép ihlette rajzolat élethűségét az bizonyítja, hogy a hasonlóság láttán az apát még ismerő Dorka egészen megrendül. [643]

---

[640] Barnabás ilyen típusú írástevékenységéről csak egyszer esik szó: „Hát én egész életemben kezdőbetűket fessek és a kolostor konyhaköltségeit jegyezgessem?" KEMÉNY, *Zord idő,* 93.

[641] Roland BARTHES, *A szerző halála*. Ford: BABARCZY Eszter. In: R.B. *A szöveg öröme*. Bp., 1996. 50–55; 53.

[642] „De, fájdalom, a szellemi lakoma árát koplalással kellett lefizetnem, mert a szerzetesek észrevevén, hogy a tisztázásra adott kéziratból hetek óta csak egy kezdőbetűt rajzoltam, elvonták tőlem nemcsak az ebédet, de még a vacsorát is." KEMÉNY, *Zord idő,* 76.

[643] „s íme a kísértet, ki atyámnak nevezi magát s akinek képét több példányban rajzoltam már le, szüntelen arra buzdít, hogy irtsam ki e rablókat. […] rajzoljam le tehát atyámat, úgy amiként álmomban szoktam látni. Tudta,

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

Barnabás miközben a kolostor írástudóihoz tartozik, mégis az írás igazságközvetítő szerepéhez (sőt az egész grafémikus világhoz) tagadólagosan viszonyul. Szélsőséges embergyűlöletének és lélektani deformációjának magyarázatára lelünk, akkor, mikor hányatatott sorsának históriáját megismerjük. Barnabás atyjának tragédiája, nemcsak az apa kegyetlen pusztulását jelenti, hanem az utód teljes jog és birtokveszítését is. Ugyanis hiába lép Dorka atyja Barnabás örökségének védelmére az írott jog nevében, Werbőczi *Hármas törvénykönyve* alapján is helyt-állón – amit az elbeszélt történetbe közbekotnyeleskedő Deák-fivérek meg is erősítenek – mivel a jog nyelvének csűrése csavarása következtében nemcsak hogy Barnabás neve és birtokai esnek a nagybáty ármánykodásainak áldozatul, hanem még Dorka atyja is perbe fogatik harcias közbeavatkozása végett, és birtokait elveszítvén családjával együtt földönfutóvá lesz. Barnabás nemcsak atyját és birtokait veszíti el, hanem neve is meggyalázódik, mivel apját az országgyűlés hazaárulónak minősíti, így a törvény betűje nemhogy védelmet nyújtana számára, hanem az ármánykodásokat és rémtetteket legitimálja.

A Barnabást nevelő Dorka rémmesékben hagyományozza tovább a szörnyűségek után született utódra a család szenvedésének borzasztó históriáját, amely emberi humánummal leszámoló kiábrándító történet Barnabás ráción túli kísértet- és látomásvilágában él tovább. Torzult lelkivilágának vízióiban apja szellemével és a sátán kísértő szavaival polemizál. Barnabás tehát okkal bizalmatlan az írott szóval (igazságával) szemben, számára a Dorkától hallott rémtörténet válik eminenssé, az emberi kapcsolatok viszonyítási pontjává, ahogy ezt Elemérrel kapcsolatos rokonszenvének alakulásakor többször hangsúlyozza is.[644]

Barnabás tehát mikor Deákék küldetésének következtében a kolostorból kiszabadul, és e zavaros új világban szerencsét próbálni indul tulajdonképpen – mint ahogy azt többször is hangsúlyozza – a betűk zsarnokságából szabadul. Amennyiben elfogadjuk, hogy „[e]z a zsarnokság alapvetően a test uralma a lélek fölött”[645] akkor Barnabás a küldetés által, a nyelv anyagiságának, a test ellensúlyának kötelékeiből szabadul.

---

hogy anyám velem volt viselős, midőn férjét, mint az ürüt, nyárson sütötték meg s hogy ő ennek arcképét hasztalan követelte vissza a zsivány testvértől. Megégettük a honárulót képben is, volt a válasz... Uram, midőn Dorka kívánságát hallám, rögtön a kolostorba mentem s elhoztam a tollrajzot, szeme elé tartottam. A vénasszony élesen fölsikoltott, fogai vacogtak s egész testében úgy reszketett, mintha csontjai is csupa kocsonya volna. Később azt állította, hogy a kép csak göndör nagy szakálla és vastag ajkai miatt látszott atyámhoz hasonlónak, de különben egészen idegen arcú és termetű. Léha beszédek. Esküszöm reá, hogy velem a magános éjeken atyám lelke vitatkozik a bosszú eszközei felől.” KEMÉNY, *Zord idő,* 121–122

[644] „– Kegyelmed lágy nevelést kapott, de nekem még a bölcsőm is tüskékkel volt kirakva. Míg te a henye törököknél szőnyegen heverészve pengetted a lantot s ittad a sorbetet, én házról-házra jártam az alamizsnáért s az út szélein aludtam el, verőfényben, zivatarban; pedig apámnak várai voltak.” „– Nem csal meg! – mormogá... – De minek bízom az emberekbe? Miért gyűlölném kevésbbé most, mint régen?... Nem csal meg... […] Nem szegi meg esküjét.” KEMÉNY, *Zord idő,* 92; 202.

[645] DERRIDA, Jacques, *Grammatológia*. Ford. MOLNÁR Miklós, Életünk, Magyar Műhely, 1991. 67.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Elemér az énekmondás, dalszerzés művésze. Ahogy Barnabás távollétéről az ékítetlenül álló betűk tanúskodnak, [646] úgy Elemér hiányát az énekhang, a dal elnémulása jelöli. Ugyanis, amikor távollétében a Deák fivérek jelenlétét az általa tanított dallal kívánják megidézni, Dora, amikor a vőlegény hiányának felpanaszolásának részéhez jut, nem tud tovább uralkodni érzelmein, hangja elakad, s nem tudja tovább folytatni az éneklést.

Elemér énekmondói szerepére a *Hét vezér*be betértükkor is hangsúly kerül. A vén énekmondó *A török rab nótája, Hunyadiak kardjának hiteles története több szakaszban előadva* c. dalokkal szórakoztatja egyre lelkesültebb közönségét. A második szöveghez még magyarázatot is fűz, az áthallásokat a jelen helyzetre vonatkoztatja. Elemérben az első dal hallatán már kezd felébredni a gyanú, hogy a románcot még hajdanán, török rabságának idején ő maga írta az újlaki herceg fiatal apródjának szerencsétlen sorsáról, majd a Hunyadiak kardjának elvesztését megelevenítő ének után egyértelművé válik számára, hogy a költemény tőle származik, sőt még Dorának is megtanította.

A vén lantos azonban mindkét versezetet egy a török ármánykodásának következtében ifjan elhunyt vitéz költőnek tulajdonítja, s az ő emlékének megőrzésére, sírhelyének állítására gyűjt némi adományt. Elemér, aki ugyan tisztában van az ámítással, mégis adakozik önmaga síremlékére. A közönség mindkét szerzeményt éljenzéssel és tapssal díjazza, s csak a szultán csapatainak fenyegető közelsége miatt nem tör ki nagyobb ovációban.

Mindkét versezet foglalkozik a név megszerzésének és fennmaradásának kérdésével, sőt olyannyira világos utalásokkal él, hogy ezeket még Barnabás is kiérti a szövegből, belőlük harc általi emelkedésük lehetőségét hallja ki.

A regényolvasónak ismét kitüntetett szituáció adataik, hiszen hely(zet)e alkalmas arra, hogy egybegyűjtse mindazokat a nyomokat, amelyekből az írás összeáll, azaz számára az írás – nem felejtve, hogy regényt olvas – a maga teljes létében mutatkozik meg, mint különféle kultúrák (és idők), többféle írása és írásértelmezésének komplex viszonyrendszere. Mivel bepillantását nyerhetett Elemér belső nézőpontú gondolataiba, ezért tisztában van a valódi szerző személyét illetően, sőt mivel látja, hogy a poézist többértelmű szavakból szőtték össze, amelyeket az egyes szereplők egyoldalúan fognak fel, így ő a hírnév fennmaradásának kérdésbe, a szerzői név fennmaradásának kérdését is beleért(het)i.

[646] „Miatta minden kezdőbetű hetek óta ruházatlan, vagy csak félig van felöltöztetve; pedig már legalább kétharmadának egész mundurban kellene lenni.” KEMÉNY, *Zord idő,* 102.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

Vagyis az a kacifántos helyzet áll elő, hogy mivel Elemér dalait nem transzponálja át az írás közegébe, ezért az irodalomnak alapvetően a verbális jellege érvényesül,[647] az akusztikusan felcsendülő, élő, jelen idejű, temporális és dinamikus térhez és időhöz kötött nyelvi megnyilatkozás, amit még nem rögzít és szabályoz a vizuálisan, tárgyi formába öntött nyelv. A szóbeliség auditivitása és illékonysága megengedi, hogy a megnyilatkozás épp aktuális itt és mostjában éljen, hogy a jelentés az adott itt és mostban feltűnjék, majd rögvest azután el is enyésszen. Vagyis mivel az énekmondás helyzete csakis első személyű és jelen idejű verbális forma lehet, ezért a megnyilatkozás a maga performatív aktusában áll elő. Így a szóbeliség az énekest egy olyan deszakralizált helyzetben mutatja meg, amikor a leírás gesztusa nem irányítja, veti alá valamely azonosító diskurzusnak illetve lejegyző-rendszernek és a szerző anonimitása, a szerzői név szöveghez rendelése nem köti meg a jelentést, így a megnyilatkozás eredete maga a nyelv lehet. A regényben azonban nem jön létre egy teljesen tiszta énekmondói helyzet, hiszen a vén dalnok célt rendel a szerepéhez, és azért, hogy közönsége előtt tetszést arasson, s őket adományozásra ösztönözze a szövegjelenségeknek egyértelmű jelentéseket tulajdonít, így a megnyilatkozásra új közleményeket, tartalmakat ruház. Miközben részint irányítja az értelmezést, aközben azáltal, hogy a szerzőség ódiumát magától elhárítja, a szöveg jelentését ugyan felcsillantja, de végpont és egyértelmű azonosíthatóság híján rögtön ki is oltja. Vagyis azzal, hogy a szöveg szerzőjét – elsődlegesen nyilvánvalóan öncélból – halottnak nyilvánítja, ezzel a szöveget leválasztja szerzőjéről s megnyitja a szöveget a szabad jelentésképzés lehetőségének, mivel azzal, ha szerzőt rendelünk egy szöveghez, valamiféle végpontot jelölünk ki számára, a szerző megragadása, néven nevezése az írás valamiféle végső lezárást jelenti.

A vén lantos – a korabeli anonimitás hagyományának megfelelően – a szöveg szerzőjéhez nem rendel tulajdonnevet, nem alkalmazza tulajdonnév megjelölő, rámutató funkcióját, így Elemér szerzőségét rajta kívül, csak az olvasó ismeri, s Elemér belemegy a játékba, s magát nem leplezi föl. Így a nyelvi megnyilatkozás tökéletesen működik anélkül, hogy valamely személlyel azonosíttatna, maga a folyamat épp akkor siklik félre, amikor Elemér mint szerzői személy az énekmondó közvetítői szerepébe áll, s mint szerző saját költeményét adja elő – míg a másik két szöveg teljes terjedelemében hozzáférhető az olvasó számára, úgy e harmadik nyilván nem véletlenül elhallgatódik –. Elemért azonban a dal befejeztével valamiféle rosszérzés keríti hatalmába, hogy dalával – aminek szövegéről az elbeszélőtől úgy értesülünk, hogy: „[i]zgató volt, a nélkül, hogy éppen nyílt harcra ösztönözne. Ostromolta a gyávaságot […] A török a

[647] A múltban játszódó regények gyakorta élnek a fogással, hogy költeményeket betétként alkalmaznak a szóbeliség utánzására és hitelességük alátámasztására. Vö: SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Szó, kép, zene*. Kalligram, Pozsony, 2007. 19–20.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

dalban mégse volt említve, de a *Hét vezér* minden vendége érté a célzatot…”[648] – nem ért célt. Azzal, hogy szerzőként a szövege élére áll valamiféle diskurzust rendel hozzá, ami a szövegnek kijelöli egy bizonyos státuszát és befogadási módját, ami azonban a jelen befogadói közegben nem érvényesül, nem teljesedik be, s ezen ellenállásra érez rá Elemér. Mivel mint szerző értelmezi saját szövegét, célt tulajdonít neki, valamiféle végső jelöltet rendel hozzá, azonban azt kell tapasztalnia, hogy a szöveg valójában tőle függetlenül működik, hiszen az auktori intenció a harcra, összefogásra buzdítás és a befogadó közönség reakciója (már) nincs összhangban.

Azzal, hogy Elemér a szerző személyében alakot ölt (hiposztazál), a szöveg és az ő személye egymáshoz rendelődik, a fikció helyére az ő személyes hangja kerül, s szövege az írói testtel azonosíttatik. Mivel mi olvasók ezt a helyzetet egy kitüntetett pozícióból látjuk, ezért végigkövethetjük, hogy majdnem egyazon pillanatban, amikor megtapasztalja, hogy a szövege róla leválik, azon nyomban, mint a szövegéért szavatoló szerző felelősségre vonhatóvá válik[649]. A szerző és szöveg között fennálló kapcsolat megkerülhetetlen, Elemérre, mint szerzőre rámutat saját szövege, aminek következtében Elemért, mint török ellen izgatót letartóztatják.

Nem kerülheti el figyelmünket, hogy a katasztrófa után újonnan alakuló világban írásos és orális hagyomány is felcserélhetővé válik, hiszen a betűrajzoló Barnabás helyére a kolostorba az imént említett vén lantos kerül, aki a szövegeknek sohasem kiötlője, csupán közvetítője. Ebben a szerepében tűnik fel többször is. Először a *Hét vezérben,* ahonnan a veszélyhelyzetet időben felismerve távozik, ezzel Elemérnek adva át az énekmondás stafétáját, majd ő lesz az, aki magát Dora előtt szintén az Elemértől származó dallal gondolja kitüntetni, sőt a regény tragikus zárlatában az országát elhagyni kényszerülő Izabella és kísérője Dora elé álló idős dalnok sem más, s tőle akkor az immáron valóban halott Elemér dala hangzik fel. Azaz így válik idővel igazzá a kenyérszerzést megkönnyítő hazugsága az ifjú lantos halálát illetően. Elemér dala azonban még holtából megszólítja egykor volt kedvesét, írás és halál archaikus koncepciója alapján így nyújtva szerzőjének halhatatlanságot, vagy legalábbis a halálon túli megszólalás lehetőségét.[650]

Elemér egyúttal ifjúkori raboskodásának következtében a török és a magyar kultúra és nyelv jó ismerője s fordítója. A regényben e két világ ellenségesen feszül egymásnak, azaz a köztük közvetítés szerepe, a másik megértése akár létfontosságú is lehet, mint ahogy erre rengeteg példát is láthatunk a regényben. Zülfikár és Werbőczi párharcában a regény színre viszi

[648] KEMÉNY, *Zord idő,* 229.
[649] Történetileg még abban az időben járunk, amikor a normaszegő diskurzus mint cselekvés a szerző büntethetőségét vonta maga után. Vö: Michel FOUCAULT, *Mi a szerző?* Ford. ERŐS Ferenc és KICSÁK Lóránt In. M.F., *Nyelv a végtelenhez*. Latin Betűk, Debrecen, 1999. 119–145; 127.
[650] FOUCAULT, 1999, 122–123.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

a fordítás korlátait, az ellenséges érzelmek és indulatok fordíthatatlanságát, valamint a tolmácsolás temporalitását, miszerint a beszéd itt és mostjának átadása közben a tolmácsolás maga is kiköveteli az idejét, s az ezzel szembeni türelmetlenség csak még tovább fokozza a két fél ellenséges indulatait.

Elemért fordítói helyzete, a két nyelv ismerete különleges pozícióba helyezi, egyfelől szószerinti értékét megnöveli a törökök között, másfelől, mivel Werbőczinek nagy szüksége van képességeire, ennek következtében kulcsot jelent a börtönből való meneküléshez. Elemérnek továbbá nem egyszer lehetősége nyílik többlettudás megszerzésére, s az így birtokába jutott információk részben vagy egészben történő elhallgatására. Gondoljunk csak arra, amikor helyzetével visszaélve[651] a börtönben jobbnak látja Barnabás elől elhallgatni az aga szavait a rabok későbbi sorsáról, megkínzásukról illetve felemelkedésükről.

Maga a fordítás eredendően előfeltételezi a szöveg megértését, értelmezését tehát nem puszta utánzás, hanem újrateremtés. Forrás- és a célszöveg szükségszerűen nem lehet azonos, a közöttük lévő különbség elkerülhetetlen. A fordítás mivel az átültetés közben leválasztja a jelentőt jelentettől, mindenképpen hasadást eredményez, hiszen az eredeti szövegben a jelentő szerkezete olyan jelentést hív életre, amely csakis ebben a szerkezetben állhat elő. Vagyis a fordítás egyidejűleg megsemmisít és újrateremt, megszünteti a közlés eredetét és egy új közegbe lényegíti át.[652] Elemér tehát nemcsak mint dalnok, hanem mint tolmács is eminens szövegalakítóként lép föl. Nem véletlen, hogy az egyre ellenségesebbé váló török világ majd épp közvetítői szerepe miatt bélyegzi árulónak, és ítéli nyelvétől valamint ujjaitól, azaz testének kommunikációs eszközeitől való megfosztásra.

Jól komponált jelenetek teszik még hangsúlyosabbá hős és ellenhős figurájának eltérő vonásait.[653] Elemér és Barnabás épp az otthon maradottak értesítésének helyzetében találkoznak össze, és míg az ifjú Komjáti úgy érzi, hogy távozása miatt magyarázattal tartozik jótevőinek, addig a rendház írástudóihoz tartozó diák nem látja szükségét az őt felnevelő Dorkát értesíteni. Elemér búcsúlevelének szövegét ugyan nem ismerjük, viszont fogadtatásának remekül szcenírozott jelenetébe betekintést nyerünk. A levelet a címzett Deák-fivérek Dora és Dorka jelenlétében olvassák. Mindenki titkol valamit, Deákék azt, hogy ők küldték hadba Barnabást, Dorka azt, hogy ő bocsájtotta útjára Elemért, Dora pedig Elemér iránti vonzalmát, így az együtt olvasás mindegyikükre veszélyes lehet, hiszen bármelyikük lelepleződhet. Az egymás mellett

[651] Vö: SZEGEDY–MASZÁK, 2007. 234.
[652] A fordítás megszüntető eljárásairól lásd: KITTLER, *Dicourse Networks, 1800/1900*. Stanford University Press. Stanford, California, 1990. 70–76.
[653] Vö: SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *A történet és az elbeszélés szereplői Kemény Zsigmond regényeiben. Irodalomtörténeti Közlemények,* 1978/4. 475–494. 479. lásd még SZEGEDY–MASZÁK, 2007. 217.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

futó és elfutó közlés kitűnő szituációjából míg Dora számára világossá válik, hogy a lovagi küldetés ürügyével Dorka távolította el mellőle Elemért, addig a Deák-testvérek egymás szavába vágva, hőzöngve vitatják, hogy vajon ki fegyverezhette fel Elemért, és küldhette őt harcba, és ezzel a halál torkába. S nemcsak, hogy nem ismerik fel, hogy az oly igen keresett tettes épp előttük áll,[654] hanem még a Dora előtt lelepleződő, s így a lelkiismeret-furdalás következtében összeeső Dorka eszméletvesztését is tévesen a durva szavak erejének tulajdonítják.

Összetalálkozásukat követően hamarosan a harcba küldöttek számára is világossá válik, hogy küldetésük helyszíne azonos. Rögvest rövid polémiába keverednek megbízásuk célját illetően. Barnabás egy rövid passzus erejéig megidézi a szerződést, amellyel Deákék harcba küldték. E szcéna azontúl, hogy előrejelzésként szolgál, láthatóvá teszi – a Kemény regényeiből már jól ismert helyzetet –, hogy a szöveg értelme az értelmezőjétől függ. A vitára az ad okot, hogy a Barnabás menetlevelét fogalmazó Deák fivérek olyannyira magától értetődő tekintették, hogy a diákot Izabella seregébe küldik, hogy a szerződésbe e passzust bele sem fogalmazták.

Barnabás e helyütt kolostori munkája során magáévá tett szövegértelmezői gyakorlatot alkalmazza. A nyomtatás előtti időkben – és bár a regény történetének idejében létezik már a könyvnyomtatás, de Barnabást munkája mégis kéziratokhoz köti – a kéziratokban a hangsúly a képeken, az oldal díszítésének szépségén volt, a Barnabás munkáját jelentő iniciálé, amely mind méretében, mind megjelenésében eltért a szöveg többi karakterétől, mindig díszítve a fejezet vagy a paragrafus élén állt. Barnabás szövegismerői tradíciója szerint tehát a szöveg nem egységes egészként létezik, hanem egymástól elkülöníthető szegmentumaiban, mint díszítésre váró különálló betűk halmaza. Ezért a szerződés vonatkozó részletét közegéről leválasztva, abból kiemelve, összefüggési rendszere, és – a mások számára egyértelmű – viszonyítási pontjai nélkül tekinti. Hovatovább nem, mint a szövegek másolója, azaz a szöveg új értelem nélküli újraelőállítója lép fel, hanem a fenntartott üres helyeket szabadon értelmezi, azon szokás alapján, ahogy a scriptor a szöveg írása közben a képek számára üresen hagyta helyet (ahová időnként odaírták a kép tárgyát, vagy megrajzolták a kontúrokat). S mint ahogy arról a gvardián panaszából értesülünk, Barnabás hiányát épp e már körvonalazott, de még díszítetlen, mezítelen betűk jelzik. A diák a szerződést a feladó és a jelentésmódosítástól elborzadó Elemér számára egyértelműnek tételezett jelentést felforgatva, a szöveget szavaira szétesve, sajátosan érti, s így Buda ostromának válságos helyzetéből saját emelkedésének lehetőségét olvassa. Miközben

[654] E helyzet sokban hasonlít *A rajongók* azon jelentére, amikor Kassai épp Elemért a balázsfalvi összeesküvésről értesítő titkárral nyomoztatja egyre megszállottabban, hogy ki volt e levél fogalmazója, és Elemér halálának felelőse, ezzel a titkárt a végső kétségbeesésbe üldözve, aki végül ambiciózus terveiről lemondva inkább menekülésszerűen elhagyja a Kassai-házat. A jelenlévő utáni nyomozás helyzetével *A rajongókat* tárgyaló fejezetben már részletesebben foglalkoztunk.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

pedig egyfelől kiforgatja a menetlevél tételezett jelentését, aközben másfelől a benne foglaltakat beteljesíti, hiszen – az előírttal épp ellenkező módon, de – valóban kitünteti magát.

A mesei motívum, hős és ellenhős összetalálkozását követően Elemér és Barnabás útja egy ideig egymás mellett halad, s útközben megnyilatkozó személyiségük kölcsönösen befolyást gyakorol a másikra. Bár a vészjósló előjelek előre sejtetik az események tragikus fordulatát[655], ám az őszintén előtárulkozó Barnabás megnyilvánulásai, és lassacskán alakuló viselkedése pillanatokra ugyan, de mégis némi reménnyel kecsegtet a diák démoni jellemének fejlődésére nézvést.

Elemér ráérez, sőt felismeri Barnabás természetének infernális jellegét, de ugyanakkor feltárulnak előtte a diák a személyiségében rejlő, ám eleddig megmutatkozni nem tudó emberi jellemvonások is. [656] Szóbeli meggyőzéssel és példaadással egyaránt normakövető magatartásra igyekszik nevelni a hányatatott sorsának következtében faragatlan diákot.

Barnabás a hasonló sorsúnak tételezett Elemérrel közös kalandjaik során lépésről lépésre kerül ki addigi deformált világából, gyanakvása fokozatosan háttérbe szorul és egyre inkább bízni kezd útitársában. Jól jelzi ezt, ahogy fokról fokra leszámol a babonaság világával s kiveti zsebéből az ifjú Komjáti bűneit számláló lajstromot, vagy amikor látomásában a sátán ékesszólásával a templom kegytárgyainak és az imádságok felgyújtására – azaz az írás megsemmisítésére – buzdítja, Barnabás elnyomja magában e démonikus erőt. Sőt sem a törökök fenyegetésére, sem pedig a nagyhatalmú renegátok elősorolásával áttérésre buzdító beszédre nem hallgat, és nem tér át, hanem az Elemérrel vállalt közös sorshoz ragaszkodik. Barnabás Elemérben bízva, megszakítja kötelékeit az addig rajta uralkodó szellemvilág kísértetivel, és helyettük az Elemér mutatta társadalmi, etikai normákhoz igyekszik alkalmazkodni.

A mesei struktúrából az utazás kalandjai és próbatételek közben kibontakozó figura jellemfejlődésének és küldetésének sikere, megváltásának története lenne várható, itt azonban ellenkező fordulat áll be. És nem is a rosszra hajló Barnabás tér le a közös útról, mivel ő a maga botor módján olyannyira tartja magát ígért szavához, hogy egy teljesen alkalmatlan pillanatban siet Elemér megmentésére, amivel verekedést indukál, s amely kocsmai összetűzés miatt börtönbe kerülnek.

Werbőczitől a börtönbe érkező, Elemér kiváltását kieszközölni igyekvő levél azonban fordulatot hoz, az egymás mellé rendelődött figurákat szétválasztja. Werbőczi elsődleges

[655] Elemér és Barnabás viszonyában a vészjósló előrejelzések sokaságáról lásd bővebben: HITES, 2004, 67.
[656] „Mily fékezhetetlen, mily korlátlan Barnabás szenvedélye. A tengernek vannak határai, de az ő szívének sötét hullámait nem köti határokhoz sem az értelem, sem az önbecsülés, sem a törvény, sem az erkölcs!” KEMÉNY, *Zord idő,* 316.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

szándéka Elemért kiváltani börtönéből, ugyanis a fiú fordítói képességeire szerfelett szüksége van. Levelében továbbá megidézi a Deákéktól kapott küldemény némely passzusát, amely Dora szomorúságát Elemér távozásával köti össze, valamint a fogolytárs bárdolatlanságának jellemrajzát adja.

A levél utolsó sora maga a levél közvetítésének kockázatos körülményei miatt az irat megsemmisítését kéri címzettjétől. Elemér bár felismeri, hogy nem hallgathatja el bajtársa elől a főúrtól érkezett üzenet tartalmát, ezért Barnabás iránti kíméletből annak csak részleteit közli. És már éppen sikerülne meggyőznie a diákot a veszélyek felől, melyből más, mint a Werbőczi javasolta szabadulási megoldás nincs, a diák Werbőzi levelét kéri az állítások alátámasztásának bizonyságául. Elemér azonban, ahelyett, hogy átadná a levelet, hogy szóbeli érvelését az írás erejével is alátámassza, Werbőczi felszólításának tesz eleget, és mivel más megsemmisítési mód nem áll rendelkezésére a papírt darabokra tépi. Barnabás azonban a heves dulakodás következtében megszerzi a levél némely részeit, és ezekből a fecnitöredékekből állítja össze saját értelmezését.[657] A szöveget annak összetartó közege nélkül grafémákra szétesve, (ismét) középpont híján értelmezi. A szöveg hiátusait Barnabás – a fennebb már tárgyalt értelmezői gyakorlata alapján – sajátosan kipótolja, és belőle cserbenhagyásának és elárultatásának történetét olvassa ki. Elemér hiába próbálja meggyőzni, hogy a diák tudtában megképződő kényszerképzetes jelentés független az eredetitől, beszéde alulmarad az írás ilyetén felforgató erejével szemben.

Barnabást Werbőczi levele ismét az írás zsarnokságának helyzetébe kényszeríti, ugyanis – az addigi tapasztalatai során egyedüli bajtársának, talán barátjának tételezett – Elemér hűségében csalódnia kell, mivel együtt emelkedésüket és soha szét nem válásukat ígérő adott szavát, a kancellártól érkezett írás parancsa felülírja.

Barnabást az írás kezdődő jellemfejlődéséből visszafordítja, csalódása olyannyira megrendíti, hogy nem pusztán a korábbi bizalmatlan, paranoid létállapotába kerül vissza, hanem lefojtott indulatai teljesen elhatalmasodnak rajta, s a benne korábban is lakozó, de kordában tartott démonikus erő maga alá gyűri.

E fordulat után Elemér hiába igyekszik a diák kiváltása miatt vissza a börtönbe, nem találja ott egykori társát, Barnabás ezután hosszú időre eltűnik az olvasói szem elől is, és csak jóval később derül fény Hamzsa béggel való azonosságára. Mivel a diák nem akar korábbi helyzetébe visszatérni, ezért a Deákéktól származó írás hatalmi szavával szembefordulva (azt dekonstruálva), az Elemérrel azonosított értékrendet megtagadva, renegátnak áll. Az insrikpció

[657] A (levél)szöveg és személyiség transzmutációjának összefüggéseiről részletesebben lásd: EISEMANN, 2007, 46.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

hatalma elől kitérni vágyó Barnabás személyiséget vált, és a teoretikusan íráskövető mohamedán világhoz csatlakozik,[658] annak kegyetlen, vérengző, gyilkos figurája lesz.

Elemér tehát kudarcot vall Barnabás jó útra terelésének ügyében, így a diák metamorfózisának terhe részben az ő vállát nyomja, amivel ő maga is tisztában van. Ugyanakkor helyzete koránt sem egyszerű, hiszen hiába vállalta e véletlenül mellérendelődő zavaros pszichéjű figura megjobbítását, ne felejtkezzünk el róla, hogy Elemért kötik a társadalmi korlátok, hiszen Werbőczinek nem pusztán pártfogoltja, hanem hűséggel és engedelmességgel tartozó szolgája[659], ezért szükségszerű, hogy az írás hegemóniájának – ahogy Turgovics is tette – kénytelen alávetni magát.

Írás és test párhuzamát mintázza, hogy a levél széttépetése megsemmisülésük allegóriája lesz: [660] kapcsolatuk szétszakításának és sorsuk szétválásának nyitánya, Barnabás átalakulásának gyújtópontja, s egyben végzetes, utolsó összetalálkozásuknak, borzalmas pusztulásuknak előidézője. Hiszen, ahogy Elemér a levél széttépésével szétszórta, decentarlizálta a szöveget, úgy Hamzsa bég bosszúja is majd testének középpontjától fosztja meg az ifjú Komjátit, amiért ő is hasonló módon, fővesztéssel fizet, s levágott feje majd végzetes üzenetként jön működésbe, amikor címzettje, Werbőczi helyett, annak Budára látogató erdélyi rokona, Deák Dániel tekint az egykor volt kolostori diák halott szemeibe.

A két ellenségesen egymásnak feszülő világban még Barnabás kettős énje sem tud hosszú távon érvényesülni. Sorsa test és lélek, írás és beszéd hasadását példázza, életútja során folyamatosan egymásnak feszül orális hagyomány és írott szó hatalma. Az inskripció kifordul, elveszíti igazságközvetítő, előíró szerepét, Barnabás a grafémikus világot többszörösen is megtagadja. De az adott szóba vetett bizalma is megrendül, ám rajta végül Dorka átkával az oralitás démonikus ereje diadalmaskodik. A racionális és szellemvilág kettősében vergődő figura Dorka átkának következtében ismét visszakerül a halott látó, kísértetvilágba, és apjának szellemével

[658] A muszlimok Allah kinyilatkoztatott parancsának Mohemed által lejegyzett szövegét, a Korán szavát előírónak tekintik, azonban a regényben a törökök vezére ez előírásokhoz nem mindig alkalmazkodik, erről árulkodik a jelenet, amikor a díszvacsorán a mohamedánok számára tiltott nedűt, bort szolgáltat fel. Az írás megszegésének – nagyszerűen komponált – jelenetét az elbeszélő a történeti forrásra való hivatkozással hitelesíti, miközben külső nézőpontból is láttatja, az egyik – parancskövető mellékszereplő – janicsárvezér megrökönyödésén és döbbentén keresztül. „Ha Verancsics Antal püspök nem írta volna meg, alig hinnők, hogy a Korán rendelete ellenére Szolimán basa fényes terítékű és ízletes étkekkel ellátott lakomáján sok pohár bort üríttetett a török császár jóléteért és különösen a magyar nép boldogságáért, A basa köszöntött Werbőczire, Werbőczi a basára – csak a janicsárcsapat vezére, mint ódivatú török, forgatta csodálkozással szemeit a víg cimborákon s míg a hevítő bor helyett sorbetett szörpölgetett, a világ végét legalább ezer évvel hitte közelebbnek, mint tegnap, az atyja sírjára mert volna esküt letenni, hogy az ítélet napján Szolimán basa, a beretvavékony hídon, mely a pokol felett függ, az első lépéssel le fog siklani.” KEMÉNY, *Zord idő,* 446–447.

[659] „– Én szolgája leszek Werbőczi István uramnak, ki a fogságból drága pénzen váltott meg, – sóhajtá Elemér.” KEMÉNY, *Zord idő,* 126.

[660] Vö: „[Elemér] Werbőczi levelének eltépésekor klasszikus értelemben a hamartia útjára lép;” BÉNYEI, 2007, 379.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

valamint Elemér levágott fejével vitatkozik, őrült beszédével az immáron holt testet továbbra is diskurzusban tartva.

Ebben a zavaros, zord időben s fejvesztett világban nemcsak a – fordítás következtében közegéből kiemelt, és új közegbe átültetett – jel, hanem maga a test is decentralizálódik, ahogy templomát és várát is elveszíti a város,[661] és így központját, „fővárosát" az ország is, vagyis e regényben az egyéni és közösségi sorsokban egyaránt egy középpont nélküli világ kudarca reprezentálódik.

***

A Budáról érkező levelek megírását Werbőczi sürgeti, ő sarkallja Deák Dánielt és Dórát, hogy az otthonmaradt Deák Istvánt az események örömteli fordulatáról tudósítsák. Werbőczi azért ösztönzi a beszámolók megírását, mert az erdélyi rokon értesítésének alkalmát arra akarja felhasználni, hogy emlékiratát Erdélyen keresztül Szolimánhoz eljutassa.

Deák Dániel bátyjának szóló levelét nem ismerjük, annak közlendője közvetített beszédből, szóbeli megnyilvánulásként jelenítődik meg.[662] A levélírás helyzetét külső nézőpontból figyelhetjük meg, ahogy az öreg a záró passzust háromszor is fennhangon elszavalja, de az írás közegébe transzponálást nem követhetjük nyomon, viszont összevethetjük a címzett befogadó reakcióival.

Több nézőpontból is hangsúlyozódik, hogy Deák Dániel fájós kezének gondot jelent az írás művelete maga, ezért is küldi Werbőczi Dorát segítségül apja szobájába. Az öreg azonban visszautasítja lánya ajánlatát és egyedül vállalja a kalligrafálás fáradalmait. A görcsös kéz szabálytalan írásképét a küldő kéz ügyetlenségét ismerő báty rögtön felismeri, azaz itt ismét test és írás összhangjával találkozunk, hiszen az írás morfológiája, az amorf, szabálytalan betűk visszatükrözik az idősödő test deformációját.

A Deák-fivérek komikus stílusárnyalatú jellemrajzát folyamatos és kölcsönös polemizálásuk árnyalja. A testvérek a jelentől elzárkózottan élnek, s az újonnan alakuló világ eseményeit értetlenül, csodálkozva, máskor félreértve konstatálják:[663] sem Elemér búcsúlevelének

[661] Budát a városbíró egy lelkétől megfosztott holttesthez hasonlítja: „Budának lelkét, életét kiűzték a janicsárok. Mi egy holttetemben élünk." KEMÉNY, *Zord idő*, 265. E motívumlánc elemzésére sajnos nincs módunk kitérni, erről részletesebben lásd: BARTA, 1985. 38–39.

[662] Itt érdemesnek tartjuk megjegyezni, hogy e szóbeli közlés az összes kiadástól eltérően a Magyar Helikon 1959-es kiadásában idézőjelek között jelent meg, e jelölés így rögzítettre módosítja a közlés jellegét, ezzel megváltoztatva annak medialitását. Vagyis e szövegváltozat felmutatásával közvetve (ismét) egy hiteles szövegkiadás mellett érvelünk.

[663] PÉTERFY Jenő, *Báró Kemény Zsigmond mint regényíró* In: P. J. *Válogatott művei,* Bp., Szépirodalmi, 1983, 550–585, 579.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

melankóliáját, sem a levélolvasás szituációjában lelepleződő, és a bűntudattól előttük összecsukló Dorka testnyelvét, sem Kállay Menyhért budai tudósításának utalásait – Dániel jelen fogalmazványa épp alkalmat ad a Werbőczi szerepkörét illető félreértés tisztázására is – nem, illetve nem a helyén értik. Ezt erősíti az, hogy Deák István miközben épp azon morgolódik, hogy Flórián páter nem tudja pótolni a fivére hiányát hiába az egyházfi minden igyekezete, hogy Deák Dániel polemizáló stílusát mímelje, szerepük mégsem felcserélhető, aközben Pista bácsi az öccsétől érkezett levélben szereplő János diákot mindössze titulusuk egybeesése miatt Barnabással azonosítja. Annál inkább hangsúlyos, hogy míg a jelen világ jelei számára kibogozatlanul, idegenül állnak, addig a fivérével közös világ rendjét jól ismeri, s annak útmutatásait az írtakhoz hűen teljesíti. Sőt a levélírás szituációjában a kettejük közötti kommunikáció teljesen hézagmentesen működik, ugyanis a levél fogalmazója a befogadás pillanatában már halott, azaz írása már eredet nélkül áll, így a szöveg megszólalóját a megszólítottnak kell megalkotnia. István tehát az immáron halott bátyjára sikeresen ruházza vissza a beszéd képességét, amikor írásának útmutatásai alapján az ünneplés előkészületeihez fog. A régimódi ünneplési szokás, a kapuk kinyittatása, és az ünnepi lakomára való invitálás azonban tragikomikussá válik, ugyanis az olvasó beavatottja a levél születése óta bekövetkezett tragikus eseményeknek, vagyis tudja, hogy a készülődés immáron okafogyottá vált, s a régmúlt világában megrekedt erdélyi úrnak a nász örömének ceremóniája helyett gyászszertartásra kellene készülődnie.

A Werbőczi hajlékában tartózkodó Deák Dánielt ugyanis Elemér halálhírére szélütés éri. Itt találja a budai pasa követe, aki egy letakart tálcán Elemér gyilkosának, Barnabásnak a levágott fejével közelít feléje. Félreértések sokasága idézi elő a végzetes szituációt. A török követ Werbőczi rokonát a főkádival cseréli fel, s annak menekülésszerű hátrálását valamiféle szertartásnak véli, s bókokkal kísérve igyekszik átadni csomagját, amely testnyelvet – hogy a jelenet végképp a groteszkbe forduljon – a jelenlevő tolmács mozdulatról mozdulatra – majomhűséggel – elismétel. Deák végül Werbőczi íróasztala mögé, annak karosszékébe hátrál, s ekkor lepleződik fel előtte a küldemény, Barnabás levágott feje. Így okozza Werbőczi törvénykező szerepköréhez való ragaszkodása, és annak bizonyítására kikövetelt jogos megtorlás igénye a szerepek sokaságának összecserélődése folyamán az öreg rokon halálát. A Deák-fivérek halálának párhuzamosságára már a szakirodalom is rámutatott,[664] Barnabás levágott feje és Turgovics tragédiákról beszámoló levele hasonló módon – tálcán érkezve – megsemmisíti címzettjét. S bár a szituáció alapstruktúrája hasonló, de a két testvér reakciója nem azonos. Dániel nem címzettje a budai basa „ajándékának”, hanem a felcserélés következtében közvetlenül saját

[664] EISEMANN, 2007. 46–47.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

kíváncsiságának, közvetve pedig könnyelmű tettének lesz áldozata, így végzetessé torzítva harcba küldő és harcba küldött összetalálkozását, szerkezetileg kifordítva ezzel a próbatétel-teljesítés mesei struktúráját. Deák István azonban – a Kemény regényekből már ismert módon[665] – úgy rendelkezik, hogy ne törjék fel a neki szóló küldemény pecsétjét, az idegen kézírásából[666] kikövetkezteti az események végzetes fordulatát, s azokról való részletes beszámolóval nem akar szembesülni, inkább elzárkózik előlünk, s eltávozik az evilágból. Vagyis ehelyütt nem a halott arcába tekintés, a szörnyűséggel való szembenézés okozza a Deák-fivér halálát, hanem épp a gyászos hírek elkerülésének megismerése előli menekülés.

Másfelől azonban Deák István visszautasító magatartása ellenére mégis adekvát választ ad Turgovics levelére, hiszen a halál üzenete túllép az ellipszis retorikáján, és a gyász jegyében íródódó írás, a hordozó matérián mégis felidézhetővé teszi tárgyát, s ennek felismerése megöli megszólítottját, ezzel teljesítve a szöveg elvárasait, ugyanakkor felszámolva a halálról szóló diskurzus lehetőségét.[667]

Dorát is Werbőczi sarkallja levélírásra, a lány leveléből sem sokat, mindössze végső sorának egy töredékét ismerjük: „mindnyájan boldogok vagyunk".[668] Dora a Kemény-regényekben gyakran feltűnő nemesi erkölcsű, de tragikus sorsra ítéltetett női figurák körébe tartozik.[669] A tragikus fordulat előérzetéből következik, hogy a jegyben járás örömhíréről nagybátyjának beszámoló levelének utolsó, mindenki boldogságát állító zárókövét könnyeivel jelöli meg, azaz a nagybácsi megnyugtatásául szánt derűlátó sorokat megírásuk pillanatát követően nyomban át is értelmezi.

A levél hordozó anyagának jellegéből adódóan megőrzi az írás vizuális karakterére hulló könnycseppet, ami így a szöveg anyagában akaratlanul is elmossa, felülírja annak közlendőjét, vagyis Dora mintegy – megérezve az események tragikus fordulatát – önkéntelenül törlés jel alá teszi saját a közlendőjét.

---

[665] Vö: *A szív örvényei*ben a romantikus, titkokra éhes Anselm döntése, amikor nem nyitja fel az Aghata életének rejtélyeire választ adó ládikát. Z. Kovács Zoltán a szekrénykét a regény megalkotottságának bizonyságaként olvassa. A ládikát a történet visszatükrözéseként, tematikus ismétléseként értelmezi, miszerint azt az írást rejti, amit az olvasó – épp a regény lezárultával – megismer. Z. KOVÁCS, 173–174. Szegedy–Maszák szerint e záró mozzanat az értelmezői aktus középpontba állításával arra enged következtetni, hogy *A szív örvényei* az értelmezés nehézségéiről szól. SZEGEDY–MASZÁK, 2007, 115.

[666] „Az öreg homályosodó szemei még észrevették, hogy az idegen kéz írása (a Turgovicsé volt)…" KEMÉNY, *Zord idő*, 462. A zárójelbe tett megjegyzés az olvasónak szól, ami az olvasó és a szereplő eltérő tudását ütközteti idegenség illetve ismerősség vonatkozásában.

[667] Egy olyan regényben, amit előre-és visszautalások rendszere sző át, s amelynek komplex forikus rendszere valójában csak többszöri olvasás után tárulhat fel (Vö: HITES, 2004, 65.), a mindenkori olvasó egy diskurzustagadó, -elkerülő olvasói magatartással szembesül, mintegy saját értelemtulajdonító munkájának torz tükörképével. Ezzel a regény a felfüggesztés és ismétlés lehetőségét egyaránt felkínálja.

[668] KEMÉNY, *Zord idő,* 428.

[669] BARTA 1987. 194–200.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

Dora írásban való megszólalása a levélszöveg kompozícióját adó háromféle idődimenzió egymásra hatását és egymásra vonatkoztatottságát jeleníti meg. Hiszen a levél a megírás rögzített időpontjában marad, s múlt és a jövő ebből a pillanatból, mint origóból válik közvetítetté. Dora a levélírás jelenéből (feltehetően) analeptikusan elbeszéli az eljegyzést, ami a megíráshoz képest múlt, és eközben intuitív nyomszerű prolepsziseiben számol a megíráshoz képest jövővel, vagyis a befogadás idejével.

Az elbeszélő e könnycsepp jelentőségét igencsak túlhangsúlyozza,[670] és a történetmenetében bekövetkező gyászos fordulatoknak mintegy előrejelzéséül használja, így Dora sejtését a regényvilág visszaigazolja. Ellenben a címzett befogadóhoz az üzenet másodlagos jelentésrétege nem jut el, az interakció tehát annyiban sikertelen marad, hogy maga az örömhír elbeszélésének lehetetlenségét megjelenítő közlésvisszavonó aktus nem dekódolódik.

A feladó bármily befolyást is igyekszik tenni a befogadás módozatira, az adott szövegtest értelmezése itt is küldőjétől függetlenül alakul: Deák István Dora hangját leveléből nem hallja ki, a könnycseppet – a proleptikus, nem nyelvi transzlokációt – észre sem veszi, mivel a jó hírek látását elhomályosítják, s könnyeivel a lapot annyira szétáztatja, hogy azon az eredeti könnycseppnek már nyomát sem lehet látni. Örömkönnyeivel tehát egyszerre ünnepli a család vélt boldogságának bekövetkeztét, valamint semmisít meg egyidejűleg az örömhírről beszámoló üzenet hordozóanyagát, ezzel semmissé téve annak üzenetét, amivel egyben felszámolja a boldog beteljesülés lehetőségét, s egyszer s mind be is teljesíti a regényben előre jelzett és bekövetkező tragikus fordulatot, csatlakozva ezzel a felszámolódás gyakorlatához.

Deák Dora levele tehát remekül bemutatja, hogy a megírás és befogadás közt eltelt idő közben az üzenet megváltozik, az írás jelei befogadáskor már nem ugyanoda mutatnak, mint lejegyzésük idején, s nem vonatkozhatnak a világ ugyanazon alanyaira és tárgyaira, mivel jel és jelentettje ki van téve e (zord) idő okozta változásnak.

[670] Bár nem célunk bírálat alá venni a szövegformálás artisztikumát, de ehelyütt valóban némileg túlmagyarázottnak találjuk e megoldást, mert nemhogy nem marad dolga az olvasónak, de e szándékoltság némileg alá is ássa a szöveg esztétikai hatóerejét. Vö. MARTINKÓ, 366–367.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

ÖSSZEGZÉS

Kemény regényeinek levelekre összpontosító újraolvasása során tehát azt igyekeztünk alátámasztani, hogy a levelek tanulmányozása olyan a regények egészét érintő lényegi kérdéseket vetnek fel, amelyek Kemény poétikai elgondolásainak és regényalakítási eljárásainak korszerűségét bizonyítják. Jelesül, hogy a főszövegbe ékelt levélszövegek újraolvasása újrarendezheti, netán felforgathatja az addig tételezett hierarchiát központi és marginális, lényeges és lényegtelen szövegrészek viszonyában.

Figyelemmel kísértük, amint a leveleket nyomon követő regényolvasó figyelmét a folytonosság megszakítása, az állandóan jelölődő szöveghatárok és fragmentumok a szöveg felkínálta értelmezési stratégiára, a megalkotottságot fókuszba állító felhívó struktúrára irányították. Megtapasztaltuk, amint a *Gyulai Pál* szövege egyrészt teljesíti elvárásainkat: a cselekményszálak a romantikus történetvezetésre jellemző módon összetalálkoztak, a titkokra fény derült, a bosszú beteljesült, az arra kiválasztott elbukott, másrészt azonban a történetvezetés jelölten szembement a linearitással, az elbeszélés és történet ideje, tere, kettősségének különbsége minduntalan kiemelődött, hovatovább e romantikus labirintusban az eligazodásban segítségének látszó elbeszélői kommentárok az orrunknál fogva tévútra vezettek. E két eljárás párhuzamosan és egyidejűleg működött, a romantikus történetképzésben és valóságközeliségben a világszerűség elemeire ismertünk, míg az eseménymondás és a megalkotottság hangsúlyos szerepében pedig a szövegszerűség korszerű[671] jellemzőit láttuk érvényesülni. Ahogy a *Férj és nő*ben, *A szív örvényei*ben vagy *A rajongókban* a közvetített illetve az elhallgatott levelek szintúgy nem hagyták feledni a szöveg konstruált jellegét, azt, hogy a szövegtest bizonyos közlői, illetve szelekciós eljárások, beavatkozások következtében jött létre.

A leveleket volt alkalmunk a feladó és a címzett perspektíváján keresztül egyaránt megvizsgálni. Az írások egyrészt tehát megmutatkoztak az alkotás nézőpontja felől. A megírás látószögének kitüntetettsége volt, hogy arra szolgált a *Gyulai Pál*ban, hogy segítse az olvasói azonosulást a levélíró szereplővel, míg a *Férj és nő*ben a szövegben megmutatkozó szubjektum önreprezentációjának, az én elbeszélhetőségének, míg *A szív örvényei*ben pedig a másik megismerhetőségének problémáját emelte a kérdéshorizontunkba. Másrészt olvashattunk a megszólított látószögén keresztül, vele együtt, sőt ezzel egyidejűleg akár értesülhettünk a befogadó

[671] Amennyiben elfogadjuk, hogy a modern regény két alapvető ismérve a mélyreható lélektaniságban és az önleképező, önreflexiós eljárások alkalmazásában áll. A jelenkori irodalom domináns típusa az explicit önreflexióval bíró, metanyelvet használó metanarratív vagy önreferenciális regény. Viktor Zmegac, *Der europäische Roman. Geschichte seiner Poetik*. 2. unveränderte Auflage. Max Niemeyer, Tübingen, 1991. 253–284.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

reakcióiról is. A *Ködképek*ben nyomon követhettük, ahogy a megsokszorozott befogadói szerepkörökből adódó közbeavatkozó hallgatóból milyen reakciókat vált ki a megismert szöveg, érintettsége miként mozdítja előre a cselekménybonyolítást. Valamint az *Özvegy és leányá*ban példát láthattunk arra is, hogy az illetéktelenül közbeavatkozó olvasó, Kapronczai miként is lesz szerencséjének kovácsa azáltal, hogy a levéltitkot megsérti, és az így tudomására jutott üzenet ismeretének fényében cselekszik. *A rajongók*ban a címzett befogadó reakciói és az elbeszélő megjegyzései a narratívák rétegződésének rendszerével szembesítettek, s az egymásba ékelődő narratívák különböző idősíkjai a regényidőn belüli egyirányú, folytonos történetmondás lehetőségét függesztették fel.

A levelekben artikulálódó problémák egyéni és kollektív történetek és szerepek folytonossága felől bizonytalanítottak el az *Özvegy és leányá*ban, míg a *Zord idő*ben az üzenetek temporalitása emelődött ki, mikor azt követhettük nyomon, hogy a megírás és olvasás között eltelt idő alatt miként változott meg, számolódott fel az eredeti üzenet. De akár arra figyelmeztünk, hogy a levélírói szubjektum miként reprezentálja magát a másik számára, hogyan beszéli el, tárja fel, illetve hallgattatja el önmagát, akár a levélolvasói szemponttal azonosultunk, amit némelykor az elbeszélői perspektíva váltott, azt tapasztaltuk, hogy egy rögzített centrumból, azaz egyetlen szereplő nézőpontjából egy másik figura története hézagmentesen nem hozzáférhető. Azaz több felől is szembesültünk a megismerő én korlátozott horizontjával és elvezettettünk a felismerésig, miszerint a másik alteritásában ellenszegül a megismerhetőségnek.

Az összetett, egymásba ékelődő narratív struktúrák következtében láttuk, hogy megváltozik a szereplők beszélői illetve hallgatói státusza, a történetmondói szerepek és nézőpontok megsokszorozódnak. Végigkövettük, amikor az elbeszélők némelykor megbízhatatlannak, máskor elfogultnak mutatkoznak, ami ismételten hangsúlyossá tette az általuk megalkotott különböző históriák teremtettségét.

A szereplői tudatokkal gyakorta ütköztetett kitüntetett értelmezői szituációnkból módunkban állt a regényvilág némely történéseit többféle perspektívából tekinteni, így ugyanaz esemény más-más diszkurzívában is elénk tárult. A több helyütt is színre vitt receptív magatartások és olvasói tükörjelenetek pedig rámutattak arra, hogy a recepció színre vitele nem csupán a fiktív befogadói helyzettel, s a művön belül megképződő megértéshorizonttal szembesít, azaz nemcsak a szövegjelenségek megértési technikájának megjelenítésére szolgál, hanem játékba hozza az (ön)megértés ontológiai jellegét is.

A szövegek textuális működéseinek hangsúlyozódása valamint a *mise en abyme* önreflexív konstrukciója úgy tapasztaltuk, megváltoztatja az olvasóval szembeni elvárásokat is, s mindez aktív befogadói jelenlétet követel, s létrehoz egy olyan olvasási módot, ami

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

magyarázza, hogy e regények a jelen érdeklődésére folyamatosan számot tartanak, mivel szövegként fogadhatók be.[672]

[672] Vö: ANGYALOSI Gergely, *Az intertextuatlitás kalandjai*. *Helikon*, 1996/1–2. 3–9; 5.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

BIBLIOGRÁFIA

A Jókai-olvasás esélyei az ezredfordulón. Szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, Rá-ció, Bp., 2005.

ALCOFORADO, Mariana, *Portugál levelek*. (Ford. SZABÓ Magda) Helikon, Bp., 1959, 2002.

ALTMAN, Janet Gurkin, *Epistolarity. Approaches to a form*. Ohio University Press, Colum-bus, 1982.

ANGYALOSI Gergely, *Az intertextuatlitás kalandjai*. *Helikon*, 1996/1–2. 3–9.

ARISZTOTELÉSZ, *Poétika és más költészettani írások*. (Ford. RITOÓK Zsigmond a kötetet szerk. és a jegyzeteket összeáll. BOLONYAI Gábor), Pannon Klett, h.n., 1997.

ASBÓTH János, *Álmok álmodója*. Osiris, Bp. 2009.

ASSMANN, Jan, *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai ma-gaskultúrákban*. (Ford. HIDAS Zoltán) Atlantisz, Bp. 2004.

BÄCHER Iván, *Levélregény*. Kozmosz Könyvek, Bp. 1990.

BAHTYIN, Mihail Mihajlovics, *Dosztojevszkij poétikájának problémái*. In. M.M.B., *A szó esz-tétikája*. (Ford. KÖNCZÖL Csaba) Gondolat, Bp. 1976. 29–147.

BAHTYIN, Mihali, *A szó Dosztojevszkijnél*, (Ford. HETESI István és HORVÁTH Géza), *He-likon*, 1999/1–2., 61–89.

BAL, Mieke, *Megjegyzések a narratív beágyazásról.* (Ford. JABLONCZAY Tímea) In: *Nar-ratívák 6. Narratív beágyazás és reflexivitás*. Vál., Szerk. BENE Adrián, JABLONCZAY Tímea, Kijárat, Bp., 2007. 55–78.

BAL, Mieke, *Narratology: introduction of the theory of narrative*. University of Toronto Press, Toronto/Buffalo/London, 1997.

BALÁZS Mihály, *Forráskezelés és esztétikum: megjegyzések Kemény Zsigmond* A rajongók *című regényéről*, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2010/4. 315-345.

BÁLINT Péter: *„Azzá válni, ami az ember" (Töprengések a levélírásról)*. *Nagyvilág* 2000/1–2.

Báró Kemény Zsigmond hátrahagyott munkái. Sar. PAPP Ferenc, Franklin, Bp. 1914.

BARTA János, *A pálya ívei: Kemény Zsigmond két regényéről*. Akadémiai, Bp. 1985.

BARTA János, Kemény Zsigmond mint esztétikai probléma. In: B.J., *A pálya végén*, Szépiro-dalmi, Bp., 1987. 218–277.

BARTA János, Ködképek a kedély láthatárán – *egy különös Kemény-regényről*. In: B.J., *A pá-lya végén*, Szépirodalmi, Bp., 1987. 164–185.

BARTA János, *Sorsok és válságok. Kemény Zsigmond tragikus emberalakjai*. In: B.J., *A pálya végén*, Szépirodalmi, Bp., 1987. 186 –217.

BARTHES, Roland, *A szerelmes levél.* (Ford. ALBERT Sándor) In: R.B., *Beszédtöredékek a szerelemről*. Atlantisz, Bp., 1997. 191–193.

BARTHES, Roland, *A szerző halála*. (Ford. BABARCZY Eszter) In: R.B., *A szöveg öröme*. Osiris, Bp. 1996. 50–56.

BEEBEE, Thomas O. *Epistolary fiction in Europe 1500-1850*. University Press, Cambridge, 1999.

BENCE Erika, *Báthori Zsigmond arcképe: festmény és esszé Kemény Zsigmond Gyulai Pál című regényében, Híd*, 2007/5. 67–73.

BENCZIK Vilmos, *Nyelv, írás, irodalom kommunikációelméleti megközelítésben*. Trezor, Bp. 2001.

BENJAMIN, Walter, *A műalkotás a technikai sokszorosíthatóság korszakában.* In: W.B., *Kom-mentár és prófécia*. (Ford. BARLAY László, BERCZIK Árpád), Gondolat, Bp. 1969. 301–334.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

BENKŐ Krisztián, *A „napló" mint alakzat. Változatok a prozopopeiára XVIII-XIX. századi irodalmunkban*. *Irodalomtörténet*, 2002/2. 206–218
BENKŐ Krisztián, *Szinekdoché és önkívület. Apokalipszis-értelmezések Kemény Zsigmond* A rajongók *című regényében.* In: B.K., *Önkívület. Olvasónapló a magyar romantikához*, Kalligram, Pozsony, 2009. 192–239.
BENVENISTE, Émile, *Problems in general linguistics*. (transl. by Mary Elizabeth MEEK) University of Miami, Florida, 1971.
BÉNYEI Péter, *A Kemény-regények drámaságának és tragikumának kérdései – kritikatörténeti kontextusban, Studia Litteraria,* 2005, XLIII, 66–114.
BÉNYEI Péter, *A szerelem élete. A Kemény-elbeszélések világképe és poétikája* In: *Kemény Zsigmond: Kisregények és elbeszélések*. Debrecen, Kossuth, 1997. 258–260.
BÉNYEI Péter, A *történelem* és a *tragikum vonzásában*: a *történelmi* regény műfaji változatai és a *tragikum kérdései Kemény Zsigmond írásművészetében*, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007.
BÉNYEI Péter, A *történelmi regény műfajkonstituáló tényezőinek meghatározási kísérlete Studia Litteraria,* 1999, XXXVII. 55–89.
BÉNYEI Péter, *Drámaiság és történelmi regény.* [Kemény Zsigmond: *Özvegy és leánya*] Irodalomtörténet, 2002/4, 533–560.
BÉNYEI Péter, *Elbeszélések a személyiség identitásvesztéséről. [Kemény Zsigmond: Ködképek a kedély láthatárán]. Studia Litteraria,* 2000. Tomus XXXVIII. 65–83.
BÉNYEI Péter*, Reprezentáció és allegorizáció. [Kemény Zsigmond: Zord idő]. Alföld,* 2003/1. 60–78.
BÉNYEI Péter*,„El volt tévesztve egész életünk". Esztétikai alapú létértelmezési kísérlet a történelmi regény műfaji konvenciói alapján* [Kemény Zsigmond: *A rajongók*] Irodalomtörténet, 1999/3, 441–465.
BENYOVSZKY Krisztián, *E nyomokkal színültig teli világ maga, Kész regény. Gabriely György és Poletti Lénárd levelezését közreadja: Németh Gábor és Szilasi László*. *Új Forrás*, 2006/2. 65–77.
BLACK, Frank Gees, *The epistolary novel in the late eighteenth century : a descriptive and bibliographical study*. University of Oregon, Eugene, 1940.
BÓDI Katalin, *A valóság poétikája a francia és magyar levélregényekben*. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2003/4–5. 483–503.
BÓDI Katalin, *Egy műfaj apológiája. A XVIII. századi magyar levélregény és kontextusai*. PhD-disszertáció, Debrecen, 2005.
BÓDI Katalin, *Könny és tinta : a magyar levélregény és heroida történeti és poétikai háttere*, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2010.
BÓDI Katalin, *Narrato-poétikai vizsgálódások az érzékenység magyar napló- és levélregényirodalmában*, *Irodalomtörténet*, 1999. 530–555
BOOTH, Wayne C., *The Rhetoric of Fiction*. University of Chicago Press, Chicago–London, 1983.
BORBÉLY Szilárd, *Műfaji minták a Fanni hagyományaiban Studia Litteraria*, 1998/26. 171–185.
BURAI Erzsébet, *Motívumok és témák a császárkori görög erotikus és mimetikus fiktív levélgyűjteményekben*. PhD-dolgozat, Debrecen, 2008.
CALAS, Frédéric, *Le roman épistolaire*. Paris, Nathan, 1996.
CAVALLO, Guglielmo, CHARTIER, Roger, *Bevezetés.* In: *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*. Szerk. Guglielmo CAVALLO, Roger CHARTIER, Balassi, Bp., 2003. 9–43.
CHASE, Cynthia, *Arcot adni a névnek. De Man figurái.* (Ford. VASTYÁN Rita, Z. KOVÁCS Zoltán) *Pompeji* 1997/2–3. 108–147.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

CHATMAN, Seymour, *Story and Discourse. Narrative Structure in Fiction and Film*. Ithaca, London, 1978.
COHN, Dorrit, *Áttetsző tudatok.* (Ford. GÁCS Anna, CSERESNYÉS Dóra) In: *Az irodalom elméletei II*. Szerk. THOMKA Beáta, JPTE –Jelenkor, Pécs, 1996. 81–193.
COHN, Dorrit, *Erlebte Rede im Ich-Roman. Germanisch-Romanische Monatsschrift*, 19., 1969. 305–313.
COOPER, Thomas, *Zsigmond Kemény's* Gyulai Pal. *Novel as a subversion of form*. *Hungarian Studies*, 2002. (16.) 29–50.
CULLER, Johnathan, *Dekonstrukció, Elmélet és kritika a strukturalizmus után*. (Ford. MÓDOS Magdolna), Osiris, Bp., 1997.
D. SCHEDEL Ferenc újra kiadja és bevezette: *Kármán József írásai és Fanni hagyományai*, Hartleben, Pest, 1843.
DÄLLENBACH, Lucien *Reflexivitás és olvasás.* (Ford. BENE Adrián), In: *Narratívák 6. Narratív beágyazás és reflexivitás.* Vál., Szerk. BENE Adrián, JABLONCZAY Tímea, Bp., Kijárat, 2007. 39–54.
DAY, Robert Adams, *Told in letters, Epistolary fiction before Richardson*. Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1966.
DE MAN, Paul *Allegória (Julie).* (Ford. FOGARASI György), In: P.D.M., *Az olvasás allegóriái*. Magvető, Bp. 2006. 220–256.
DE MAN, Paul *Az önéletrajz, mint arcrongálás.* (Ford. FOGARASI György), *Pompeji*, 1997/2–3. 93–107.
DELEUZE, Gilles – GUATTARI, Félix, *Rizóma*. (Ford. GYIMESI Tímea), *Ex-Symposion*, 1996. 1–17.
DEMETER Tamás, *A hangos olvasás problémája*. *Világosság*, 1998/11. 47–57.
DÉRCZY Péter, *C' est la vie*. *Jelenkor*, 2007/10. 1078–1084.
DERRIDA, Jacques, *A disszemináció.* (Ford. BOROS János, CSORDÁS Gábor, ORBÁN Jolán), Jelenkor, Pécs, 1998.
DERRIDA, Jacques, *A papír (a)vagy én, tudják...* (Ford. BÓNUS Tibor) In: *Intézményesség és kulturális közvetítés.* Szerk. BÓNUS Tibor, KELEMEN Pál, MOLNÁR Gábor Tamás, Ráció, Bp., 2005. 381–415.
DERRIDA, Jacques, *A struktúra, a jel, és a játék az embertudományok diszkurzusában*. (Ford. GYIMESI Tímea), *Helikon* 1994/1–2. 21–34.
DERRIDA, Jacques, *Az igazság postása*. (Ford. GYIMESI Tímea), In: *Testes könyv II*. Szerk. KISS Attila Attila, KOVÁCS Sándor sk, ODORICS Ferenc, Ictus és JATE, Szeged, 1997. 41–140.
DERRIDA, Jacques, *Grammatológia*. (Ford. MOLNÁR Miklós), Életünk, Magyar Műhely, 1991.
DERRIDA, Jacques, *Mnémoszüné.* (Ford. SIMON Vanda) In: J.D., *Mémories Paul de Man számára*. Jószöveg Műhely, Bp., 1998. 19–59.
DERRIDA, Jacques: *A mémories művészete* (Ford. SIMON Vanda)In: J.D., *Mémories Paul de Man számára*. Jószöveg Műhely, Bp., 1998. 61–105.
DERRIDA, Jacques: *Két kérdés aláírásokat értelmezve (Nietzsche/Heidegger)* (Ford. SZŰCS Tamás és SOMLYÓ Bálint) *Literatura*, 1991/4. 322–335.
DEVESCOVI Balázs, *Eötvös József, 1813-1871 – Magyarok emlékezete sorozat*. Kalligram, Pozsony, 2007.
DIETERLE, Bernard, *Wertherism and the Romantic Weltanschauung*. In: *Romantic prose fiction*. Ed.: Gerald ERNEST, Manfred ENGEL, Bernard DIETERLE, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2008. 22–41.
DIRINGER, David – MINNS, Ellis *The Alphabet: A Key To The History Of Mankind*. New York, 1948.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

DOBOS István, *Az én színrevitele. Önéletírás a XX. századi magyar irodalomban*. Balassi, Bp. 2005.
DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihailovics, *Szegény emberek.* (Ford. DEVECSERINÉ GUTHI Erzsébet) In: F.M.D., *Elbeszélések és kisregények*, Magyar Helikon, Bp., 1973. 5–149.
ECO, Umberto, *Hat séta a fikció erdejében*. (Ford. SCHÉRY András), Európa, Bp., 1995.
ECO, Umberto, *Nyitott mű.* (Ford. DOBOLÁN Katalin) Európa, Bp., 1998.
EISEMANN György, *„Elmondom, ahogy megértem" A forradalom elbeszélése Jókai Mór A kőszívű ember fiai című regényében.* In: *Az elbeszélés módozatai*. Szerk. JÓZAN Ildikó, KULCSÁR SZABÓ Ernő, SZEGEDY–MASZÁK Mihály, Osiris, Bp. 2003. 173–213.
EISEMANN György, *A folytatódó romantika*. Orpheusz Könyvek, 1999.
EISEMANN György, *Elhallgatás, beszéd, szubjektum Kemény Zsigmond regényeiben. Iskolakultúra*, 2007/1. 41–47.
EISEMANN György, *Leckék az „ifjú" olvasónak. Mester Jókai. A Jókai-olvasás lehetőségei az ezredfordulón. Szerkesztette: HANSÁGI Ágnes és HERMANN Róbert*. In: Alföld, 2007. március
EISEMANN György, *Mikszáth Kálmán*, Korona, Bp., 1998.
EISEMANN György, *Politikum, nyelv médium a romantika nyelvében. Kalligram*, 2008/12. 81–86.
ELISTRATOVA, A., *Epistolary Prose in the Romantic Period.* In: *European Romanticism*, Ed.: Sőtér István and I. Neupokoyeva, Akadémiai, Bp., 1977. 347–387.
Ernst GRABOVSZKI, *Doubling, doubles, duplicity, bipolarity*. In: *Romantic prose fiction*. Ed.: Gerald ERNEST, Manfred ENGEL, Bernard DIETERLE, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2008. 168–182.
ERŐS Ferenc, *Önéletrajz, napló, levelezés.* In: *Írott és olvasott identitás. Önéletrajzi műfajok kontextusai*. Szerk. MEKIS D. János, Z. VARGA Zoltán, L'Harmattan – Pécsi Tudományegyetem, Bp. 2008. 134–144.
ÉRSOK Nikoletta Ágnes, *Szóbeliség és/vagy írásbeliség*. *Magyar Nyelvőr*, 2006. 165–176.
FIELDING, Henry, *Shamela / Joseph Andrews*. Penguin Classics, 1999.
FODOR Péter, *A mechanizáció kiazmusa. Bevezetés Marshall McLuhan médiaelméleti kutatásaiba.* In: *Történelem, kultúra, medialitás*. Szerk. KULCSÁR SZABÓ Ernő, SZIRÁK Péter, Balassi, Bp., 2003. 191–201.
FONTANE, Theodore, *Effi Briest*.(Ford. VAS István), Európa, Bp., 1981.
FORGÁCH András, *Zehuze*. Magvető, Bp. 2007.
FOUCAULT, Michel *Mi a szerző?* (Ford. ERŐS Ferenc és KICSÁK Lóránt) In: M.F., *Nyelv a végtelenhez*. Latin Betűk, Debrecen, 1999. 119–145.
FOUCAULT, Michel, *Megírni önmagunkat.* (Ford. KICSÁK Lóránt) In: M.F., *Nyelv a végtelenhez*. Latin Betűk, Debrecen, 1999. 339–343.
FRIED István, *Élet és Irodalom a „Fanni hagyományai"-ban.* In: *Hagyomány és ismeretközlés.* Szerk. KOVÁCS Anna, Salgótarján, 1988. 71–79.
FRYE, Northrop, *A kritika anatómiája. Négy esszé.* Ford: SZILI József. Helikon, Bp., 1998.
FÜZI Izabella – TÖRÖK Ervin, *Bevezetés az epikai szövegek és a narratív film elemzésébe*. https://christal.elte.hu/curriculu2/ (2009. december)
GADAMER, Hans–Georg, *Igazság és módszer*. (Ford. BONYHAI Gábor), Osiris, Bp., 2003.
GENETTE, Gérard *A fikció aktusai*. (Ford. SZEKERES András) *Literatura*, 1999. 81–94.
GENETTE, Gérard, *A szerzői név.* (Ford. SALY Noémi) *Helikon*, 1992/3–4. 523–535.
GENETTE, Gérard, *Az elbeszélő diskurzus.* (Ford. LOVAS Edit, SEPEGHY Boldizsár) In: *Az irodalom elméletei I*. Szerk. THOMKA Beáta, Jelenkor-JATE, Pécs, 1996. 61–98.
GENETTE, Gérard, *Die Erzählung*. Hrsg. von Jochen VOGT (aus dem Franz. von Andreas KNOP), Wilhelm Fink Verlag, München, 1998.
GENETTE, Gérard, *Metalepszis.* (Ford. Z. VARGA Zoltán), Kalligram, Pozsony, 2006.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

GENETTE, Gérard, *Narrative Discourse. An Essay in Method*. (Transl. Jane E. LEWIN) Cornell University Press, Ithaca, 1980.
GENETTE, Gérard, *Paratexts. Thresholds of Interpretation*. (Transl. Jane E. LEWIN), Cambridge University Press, Cambridge, 1997.
GENETTE, Gérard, *Transztextualitás*, (Ford. BURJÁN Mónika) *Helikon,* 1996/1–2. 82–89.
GERGYE László, *Kazinczy Ferenc kiadatlan* Werther-*fordítása*. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1994/3. 411–419.
GOETHE, Johann Wolfgang, *Werther szerelme és a halála*. (Ford. SZABÓ Lőrinc) In: *Goethe válogatott művei*, Európa, Bp., 1983. 5–131.
GOODMAN, Nelson, *Az újraalkotott valóságról és a képek hangjairól*. (Ford. HABERMANN M. Gusztáv) In: *A sokarcú kép*. Szerk. HORÁNYI Özséb, Typotex, Bp. 2004., 41–101.
GOODY, Jack –WATT, Ian, *Az írásbeliség következményei.* (Ford. TURI László) In: *Szóbeliség és írásbeliség: A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig*. Szerk. NYÍRI Kristóf, SZÉCSI Gábor, Áron, Bp. 1998. 111–128.
GÖNCZY Mónika, *Az Özvegy és leánya szövegvilágai*. *Studia Litteraria,* 2000. Tomus XXXVIII. 84 –113.
GYÁRFÁS Endre, *Édes Öcsém! Mikes nénjeinek levelei*., K.u.K., Bp., 2002.
HAJNAL István, *Írásbeliség és fejlődés*. *Replika,* 1998/30. 195–210.
HARGITTAY Emil, *Régi magyarországi misszilisek retorikai elemzése.* In: *Levél, író, irodalom*. Szerk. KICZENKÓ Judit, THIMÁR Attila, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2000. 22–31.
HAVELOCK, Eric, *Előszó Platónhoz.* (Ford. OLAY Csaba) In: *Szóbeliség és írásbeliség. A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig*. Szerk. NYÍRI Kristóf, SZÉCSI Gábor, Áron, Bp., 1998. 89–107.
HAVELOCK, Eric, *The Literate Revolution in Greece and its Cultural Consequences.* Princeton University Press, Princeton, 1982.
HEIDEGGER, Martin, *Lét és idő*. (Ford. VAJDA Mihály et al), Osiris, Bp., 2004.
HERMANN Zoltán, *„mint Vőlegénynek, úgy mégyek a' Halál' Angyalának elejébe"(Hamupipőke és Fanni).* *Palimpszeszt,* 24.
HITES Sándor, *„még dadogtak, mikor ő megszólalt": Jósika Miklós és a történelmi regény*. Universitas, Bp. 2007.
HITES Sándor, *Prognózis és anakronizmus. A Zord idő mint politikai példázat*. In: H. S., *A múltnak kútja. Tanulmányok a történelmi elbeszélések köréből*. Ulpius-ház, Bp. 2004. 25–102.
HOLZBERG, H Niklas, *Der griechische Briefroman: Versuch einer Gattungstypologie*, Gunter Narr Verlag, Tübingen, 1994.
HOPP Lajos, *A magyar levélműfaj történetéből* In: *Irodalom és felvilágosodás*, Szerk. SZAUDER József, TARNAI Andor, Akadémiai, Bp., 1974. 501–566.
HORVÁTH Andor, *A naplóíró Én. Műfajelméleti vázlat*. *Korunk,* 2008/3. 49 –59.
HORVÁTH Károly, *A romantika értékrendszere*, Balassi, Bp. 1997.
HÖLDERLIN, *Hüperión vagy a Görögországi remete.* (Ford. SZABÓ Ede) In:Uő: *Versek – Levelek, Hüperión – Empedoklész*. Magyar Helikon, Bp. 1961. 97–252.
IAN, Jack, *The Epistolary Element in Jane Austen'*. *English Studies Today,* Second Series 1961. 173–186.
IMRE László, *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1996.
INGARDEN, Roman, *Az irodalmi műalkotás*. (Ford. BONYHAI Gábor) Gondolat, Bp. 1977.
ISER, Wolfgang, *Az olvasás aktusa. Az esztétikai hatás elmélete*. (Ford. HÁRS Endre) In: *Testes könyv I*. Szerk. KISS Attila Atilla, KOVÁCS Sándor sk, ODORICS Ferenc, Ictus és JATE, Szeged, 1996. 241–264.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

ISER, Wolfgang, *Az olvasó szerepe Fielding „Joseph Andrews" és „Tom Jones" című regényeiben* (Ford. SZ. ZEHERY Éva), *Helikon*, 1980/1. 132–157.
ISER, Wolfgang, *Generic Control of the Esthetic Response*. In: W.I., *The Implied Reader. Patterns of Communication in Prose Fiction from Bunyan to Beckett*, John Hopkins University Press, London, 1974. 57–80.
ISER, Wolfgang, *Im Lichte der Kritik*. In: *Rezeptionsästhetik.* Hrgs. Rainer WARNING, Wilhelm Fink Verlag, München, 1994. 325–342.
JAKOBSON, Roman, *Hang –jel–vers.* (Ford. BARCZÁN Endre et al) Gondolat, Bp., 1969.
JAUSS, Hans Robert, *A költői szöveg az olvasás horizontváltásában.* (Ford. KULCSÁR–SZABÓ Zoltán) In: H.R.J., *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*. Osiris, 1997. 320–372.
JAUSS, Hans Robert, *Az irodalmi posztmodernség*. (Fordította: KATONA Gergely), *Literatura*, 1994/2. 121–138.
JAUSS, Hans Robert, *Az irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja*. (Ford. BRENÁTH Csilla) In: H.R.J., *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*. Osiris, Bp., 1997. 36–84.;
JAUSS, Hans Robert, *Horizontszerkezet és dialogicitás.* (Fordította, KULCSÁR–SZABÓ Zoltán) In: H.R.J., *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*, Osiris, 1997. 271–319.
JAUSS, Hans Robert, *Idő és emlékezés Marcel Proust Az eltűnt idő nyomában című regényében* (Ford. HORVÁTH Károly) In: *Az irodalom elméletei II*. Szerk. THOMKA Beáta, JPTE –Jelenkor, Pécs, 1996. 5–79.
JOHNSON, Barbara, *A vonatkoztatási rendszer: Poe, Lacan, Derrida.* (Ford. KOVÁCS Sándor. s.k.), In: *Testes könyv II*. Szerk. KISS Attila Atilla, KOVÁCS Sándor sk, ODORICS Ferenc, Ictus és JATE, Szeged, 1997. 141–192.
JONAS, Karl, *Modelling and suicide: a test of the Werther effect*. *British Journal of Social Psychology* 1992/31. 295–306.
KÁLMÁN C. György, *Gérard Genette, Narrative Discourse. An Essay in Method. Helikon*, 1983/3–4. 469–473.
KALÓ Krisztina, *A levélforma Henry de Montherlant* A lányok *című regényciklusában.* In: *Correspondance – Kapcsolatok. Hommage á Martonyi Éva*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba, 2006. 259–267.
KATONA Gábor, *Sidney poétikájának művészetfilozófiai előzményei*. *Studia Litteraria*, 1992 (30.) 47–61
KAZINCZY Ferenc*, Bácsmegyeynek összve-szedett Levelei*. In: KAZINCZY Ferenc, *Fordítások Bessenyeitől Pyrkerig. Önállóan megjelent Fordításkötetek*. Sar. BODROGI Ferenc Máté, BORBÉLY Szilárd, Debrecen Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2009. 115–191.; 779–796.
Kemény Zsigmond naplója, Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi BENKÓ Samu, Irodalomi Könyvkiadó, Bukarest, 1960.
Kemény Zsigmond Összes művei. Közrebocsátja GYULAI Pál. I–XII. kötet. Franklin-Társulat, Bp. 1896–1908.
KEMÉNY Zsigmond, *A rajongók*, *Zord idő, A rajongók* szövegét NAGY Miklós, a *Zord idő* szövegét TÓTH Gyula gondozta, a jegyzeteket GYŐRI János állította össze, Szépirodalmi, Bp., 1975.
KEMÉNY Zsigmond, *A rajongók.* Szerk. TÓTH Gyula. Szépirodalmi, Bp. 1969.
KEMÉNY Zsigmond, *Eszmék a regény és a dráma körül*. In. K.Zs., *Élet és Irodalom*. Szépirodalmi, Bp., 1971. 191–212.
KEMÉNY Zsigmond, *Férj és nő*, KEMÉNY Zsigmond összes munkái III. Közrebocsátja GYULAI Pál, Franklin Társulat, Bp. 1896.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

KEMÉNY Zsigmond, *Férj és nő, Ködképek a kedély láthatárán, Szerelem és hiúság.* Szerk. TÓTH Gyula. Szépirodalmi, Bp. 1968.
KEMÉNY Zsigmond, *Férj és nő, Ködképek a kedély láthatárán,* Unikornis, Bp. 1996.
KEMÉNY Zsigmond, *Férj és nő*, Pest, Emich és Eisenfels, 1852.
KEMÉNY Zsigmond, *Férj és nő*, Szerk. RÁTH Mór, Kiadja a Kisfaludy Társaság, Bp. 1878.
KEMÉNY Zsigmond, *Gyulai Pál I–II.*, Sar.,a jegyzeteket és az utószót írta: DOBÁS Kata, Napkút, Bp. 2011.
KEMÉNY Zsigmond, *Gyulai Pál I–II.*, Szerk. TÓTH Gyula. Szépirodalmi, Bp., 1967.
KEMÉNY Zsigmond, *Gyulai Pál I–IV.*, Hartleben, Pest, 1847.
KEMÉNY Zsigmond, *Rajongók. Regény*. MÓRICZ Zsigmond átírásában. NÉMETH László bevezetésével. Athenaeum, Bp., 1940.
KEMÉNY Zsigmond, *Zord idő. Történeti regény*. Kriterion, Bukarest, 1975. A szöveget gondozta és a jegyzeteket összeállította KATONA Ádám
KEMÉNY, *Zord idő*, Szerk. TÓTH Gyula. Szépirodalmi, Bp. 1968
KISFALUDY Sándor, *Két Szerető Szívnek Története.* In: *Kisfaludy Sándor Szépprózai művek* (Sar. DEBRECZENI Attila), Kossuth, Debrecen, 1997. 119–183.
KITTLER, Friedrich A. *Dicourse Networks 1800/1900*. (Transl. Michael METTEER with Chris CULLENS) Stanford University Press, California, 1990.
KOCZTUR Gizella, *Regény és személyiség. Az angol regény születése Defoe – Richardson – Fielding*. Akadémiai, Bp. 1987.
KOVÁCS Sándor s.k., *„Alamuszi macska nagyot ugrik…”* In: *FANNI hagyományai ~~DEkon-FERENCIA~~ II.* Szerk. ODORICS Ferenc, SZILASI László, Ictus és JATE, Szeged, 1995. 5–15.
KOZOCSA Sándor, *A Kármán József kiadások története (Az író születésének 200. évfordulójára), Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve*, 1968–1969. 331–336.
KREISSMANN, Bernard, *Pamela-Shamela*, University of Nebraska Press Lincoln, 1960.
KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Arc és kánon. Az önértelmezés (nyelvi) eseményei az* Ember és szerepben. In: *Az elbeszélés módozatai* Szerk. JÓZAN Ildikó, KULCSÁR SZABÓ Ernő, SZEGEDY–MASZÁK Mihály, Osiris, Bp. 2003. 348–366.
KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Költészettörténet és mediális kultúrtechnikák.* In: *Történelem, kultúra, medialitás.* Szerk. KULCSÁR SZABÓ Ernő, SZIRÁK Péter, Balassi, Bp. 2003. 15–30.
KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Törvény és szabály között (Az elbeszélés mint nyelvi poétikai magatartás a harmincas évek regényeiben).* In: K.Sz.E., *Beszédmód és horizont*. Bp., Argumentum, 1996, 61–99
KUNKLI Enikő, *A közösségi narratívák és egyéni önnarratívák összehangolásának esélyei Kemény Zsigmond* Férj és nő *című regényében., Studia Litteraria*, 2005, Tomus XLIII. 115–143.
LABÁDI Gergely, *A magyar episztola a felvilágosodás korában. Műfaj és médiatörténeti elemzés.* L'Harmattan, Bp., 2008.
LABÁDI Gergely, *Az irodalom közegváltásai a felvilágosodás idején: az episztola példája* In: *A látható könyv. Tanulmányok az irodalom medialitás köréből*. Szerk. HÁSZ–FEHÉR Katalin, Tiszatáj könyvek, Szeged, 2006. 19–54.
LACAN, Jacques, *Szeminárium Az ellopott levélről.* (Ford. GÁNGÓ Gábor) In: *Testes könyv II*. Szerk. KISS Attila Atilla, KOVÁCS Sándor sk, ODORICS Ferenc, Ictus és JATE, Szeged, 1997. 7–39.
LACLOS, Choderlos de, *Veszedelmes viszonyok.* (Ford. ÖRKÉNY István), Magvető, Bp., 2007.
LÉCES Károly, *A pesti magyar olvasó kabinet megalapítása és könyvállománya, Magyar Könyvszemle*, 1959. 345–356.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

LEJEUNE, Philippe *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból*. (Ford. Z. VARGA Zoltán at al) L'Harmattan, Bp., 2003.
LÉVINAS, Emmanuel,*Teljesség és végtelen*. (Ford.: TARNAY László) Jelenkor, Pécs, 1999. 155–168.
LOTMAN, Jurij, *A szó és a nyelv a felvilágosodás századának kultúrájában* (Ford. SZOMOR Kornélné) *Helikon*, 1989/2. 212–220.
LOTMAN, Jurij, *Szöveg a szövegben,* In: *Kultúra, szöveg, narráció.* Szerk. KOVÁCS Árpád, V. GILBERT Edit, JPTE, Pécs, 1994. 57–82.
LŐRINC Csongor, *Medialitás és diskurzus* In: *Történelem, kultúra, medialitás*. Szerk. KULCSÁR SZABÓ Ernő, SZIRÁK Péter, Balassi, Bp., 2003. 156–173.
LUHMANN, Niklas, *Az írás formája.* (Ford. OLÁH Szabolcs), In: *Intézményesség és kulturális közvetítés.* Szerk. BÓNUS Tibor, KELEMEN Pál, MOLNÁR Gábor Tamás, Ráció, Bp. 2005. 431–454.
MAÁR Judit, *A drámai és az elbeszélő szöveg szemantikai vizsgálta*. Bp., Akadémiai, 1995.
MANDELKOW, Karl Robert, *Der deutsche Briefroman. Zum Problem der Polyperspektive im Epischen. Neophilologus*, 1960. 200–208.
MARÓTH Miklós, *Egy görög levél-regény és az arab prózairodalom kezdete*, In*: Levél, író, irodalom* Szerk. KICZENKÓ Judit, THIMÁR Attila, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2000. 12–21.
MARTINKÓ András*, Töredékes gondolatok Kemény Zsigmond palackpostájáról* In: M.A *Teremtő idők,* Bp., Szépirodalmi 1977, 328–386.
MÁRTONFFY Marcell, *„ …most az egyszer írásba foglaltatom". A késleltett személyesség szövegtere Rilke leveleiben.* In: *Levél, író, irodalom* Szerk. KICZENKÓ Judit, THIMÁR Attila, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2000. 325–344.
MCHALE, Brian, *Kínai-doboz világok* (Ford. KUCSERKA Zsófia) In: *Narratívák 6. Narratív beágyazás és reflexivitás*. Vál., Szerk. BENE Adrián, JABLONCZAY Tímea, Kijárat, Bp., 2007. 181–208.
MCLUHAN, Marshall, *Gutenberg galaxis. A tipográfiai ember létrejötte.* (Ford. KRISTÓ NAGY István) Trezor SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Az első szótól az utolsóig. Regényművészet és íráskultúra. Filológiai Közlöny*, 2011/1. 5–28.
MIKES Kelemen, *Törökországi levelek és misszilis levelek*. Sar. HOPP Lajos, Akadémia, Bp. 1966.
MIKES Kelemen, *Törökországi levelek*. In: *Mikes Kelemen összes művei I. Törökországi levelek és misszilis levelek*. Sar. HOPP Lajos, Akadémiai, Bp., 1966.
MONTESQUIEU, Charles–Louis, *Perzsa levelek*. (Ford. RÓNAY György), Európa, Bp. 1981.
MOTSCH, Markus, *Die poetische Epistel*. Herbert Lang, Bern, Frankfurt/M, 1974.
NÉMEDI Lajosné, *Kazinczy és Bácsmegyeije, Fordítás vagy „teremtés"?* In: *Könyv és Könyvtár*. A Kossuth Lajos Tudomány Egyetem Könyvtári Évkönyv, Debrecen, 1967. 171–196.
NÉMETH G. Béla, *Kemény Zsigmond*, In: N.G.B. *Türelmetlen és késlekedő félszázad*. Szépirodalmi, Bp., 1971. 131–139.
NÉMETH Gábor, SZILASI László, *Kész regény. Gabriely György és Poletti Lénárd levelezése.* Filum, Bp., 2000.
NEUHAUS, Volker, *Typen multiperspektivischen Erzählens*. Böhlau, Köln/Wien, 1971.
NEUMER Katalin, *Gondolkodás, beszéd, írás*. Kávé, h.n., 1998.
NEUMER Katalin, *Kemény Zsigmond három regényének értelmezése, Irodalomtörténeti Közlemények,* 1986/1. 147–161.
NEUMER Katalin, *Ongon innen és túl*. In: *Kép, beszéd, írás*. Szerk. NEUMER Katalin, Gondolat, Bp., 2003. 7–22.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

NEUMER Katalin, *Wittgenstein könyve – hangosan és magukban olvasva.* In: *Kép, beszéd, írás*. Szerk. NEUMER Katalin, Gondolat, Bp., 2003. 236–263.
NYILASY Balázs, *A románc és Jókai Mór*. Eötvös, Bp. 2005.
NYILASY Balázs, *Romance-nézőpontból Kemény Zsigmond történelmi regényeiről, Irodalomtörténeti Közlemények*, 2009/6, 709–727.
NYÍRI Kristóf, *Idő és kommunikáció*. *Világosság*, 2007/4. 33–39.
ONDER Csaba, *A klasszika virágai*, Kossuth, Debrecen, 2003.
ONG, Walter J., „*Látom, amit mondasz" – az értelem érzékanalógiái.* (Ford. SCHREINER Orsolya) In: *Szóbeliség és írásbeliség. A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig*. Szerk. NYÍRI Kristóf, SZÉCSI Gábor, Áron, Bp., 1998. 167–188.
ONG, Walter J., *Nyomtatás, tér, lezárás.* (Ford. Szécsi Gábor) In: *Szóbeliség és írásbeliség. A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig*. Szerk. NYÍRI Kristóf, SZÉCSI Gábor, Áron, Bp., 1998. 245 –267.
ONG, Walter J., *Nyomtatás, tér, lezárás.* In: *Szóbeliség és írásbeliség. A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig*. Szerk. NYÍRI Kristóf, SZÉCSI Gábor, Áron, Bp., 1998. 245–267.
ONG, Walter J., *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*. Methuen, London – New York, 1982.
ORAVECZ Imre, *Kedves John [Levelek Kaliforniába]*, Helikon, Bp. 1995.
ORBÁN Jolán, *Derrida írás-fordulata*, Jelenkor, Pécs, 1994.
PAPP Ferenc, *Báró Kemény Zsigmond*. I–II. kötet. Akadémia, Bp. 1922.
PARKERS, Malcom, *Olvasás, írás, interpretálás. A kora középkor szerzetesi gyakorlata.* (Ford. SAJÓ Tamás) In: *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*. Szerk. Guglielmo CAVALLO, Roger CHARTIER, Balassi, Bp., 2003. 98–135.
PICARD, Hans Rudolf, *Die Illusion der Wirklichkeit im Briefroman des 18. Jahrhunderts.* Winter Verlag, Heidelberg, 1971.
PLATÓN, *Az Állam*. (Ford. JÁNOSY István), Gondolat, Bp. 1970.
POE, Edgar Alan, *Az ellopott levél.* (Ford. PÁSZTOR Árpád) In: E.A.P., *A kút és az inga*. Kriterion, Bukarest, 1989. 67–86.
PÓLYA Tibor, A narratív perspektíva határa és az elbeszélő személy észlelése. In: Az elbeszélés és az élmények kulturális és klinikai elemzésében. Szerk. ERŐS Ferenc, Akadémiai, Bp. 2004. 89–107.
PÓLYA Tibor, *Miről informál az élettörténet narratív perspektívája?* In: *A reprezentáció szintjei.* Szerk. LÁSZLÓ János, KÁLLAI János, BERECZKEI Tamás, Gondolat, Bp., 2004. 341-355.
POZSVAI Györgyi, *Visszanéző tükörben. Az Álmok álmodója ezredvégi olvasata*. Argumentum, Bp. 1998.
RICHARDSON, Samuel, *Pamela: Or, Virtue Rewarded.* Ed. Peter SABOR; with an introd. by Margaret A. DOODY, Penguin Classics, 1985.
RICHARDSON, Samuel, *The History of Sir Charles Grandison,* BiblioBazaar, 2008. RICHARDSON, Samuel, *Clarissa: Or the History of a Young Lady*, Penguin Classics, 1985.
RICOEUR, Paul, *A szöveg és az olvasó világa*. (Ford. JENEY Éva) In: P.R., *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Osiris, Bp. 1999. 310–352.
RICOEUR, Paul, *Az én és az elbeszélt azonosság* (Ford. JENEY Éva) In: P.R., *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok,* Osiris, Bp. 1999. 373–413.
RIFFATERRE, Michael, *Az intertextus nyoma.* (Ford. SEPSI Enikő) *Helikon* 1996/2. 67–81.
RIFFATERRE, Michael, *Szimbolikus rendszerek a narratívában.* (Ford. MÁTHÉ Andrea) In: *Narratívák 2. Történet és fikció.* Szerk. THOMKA Beáta, Kijárat, Bp., 1998. 61–85.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

ROMBERG, Bertil, *Studies in the narrative technique of the first person novel*. Almquist and Wiksell, Stockholm, 1962.
RON, Moshe, *The Restricted Abyss – Nine Problems in the Theory of Mise en Abyme*. *Poetics Today* 8. 1987. 417–438.
ROSSBACH, Sabine *Mirroring, abymization, potentiation (involution)* In: *Romantic prose fiction*. Ed.: Gerald ERNEST, Manfred ENGEL, Bernard DIETERLE, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2008. 476–495.
ROUSSEAU, Jean-Jacques, *Julie, or the New Heloise: Letters of Two Lovers Who Live in a Small Town at the Foot of the Alps*. (Transl. Philip STEWART and Jean VACHE) University Press of New England, Hannover, 1997.
SASHEGYI Oszkár, *A Werther útja Magyarországon*. EPhK, 1943. 394–403
SCHERPE, Klaus, *Werther und Wertherwirkung. Zum Syndrom bürgerlicher Gesellschaftsordnung im 18. Jahrhundert*. Verlag Dr. Max Gehlen, Bad Homburg, 1970.
SCHLEGEL, Friedrich*, Levél a regényről,* (Ford. TANDORI Dezső) In: August Wilhelm SCHLEGEL, Friedrich SCHLEGEL, *Válogatott esztétikai írások,* vál. jegyz. utószó. ZOLTAI Dénes, Bp., Gondolat, 1980.
SENECA *Erkölcsi Levelek. I–II.,* (Ford. KURCZ Ágnes) Európa, Bp. 1975.
SIPOS Lajos, *A levél mint műfaj* In: S.L., *Új klasszicizmus felé…*, Argumnetum, Bp., 2002. 167–171.
SMOLLETT, Tobias, *Humphry Clinker kalandozásai*. (Ford. SZOBOTKA Tibor), Európa, Bp. 19671.
SŐTÉR István, *Nemzet és haladás*. *Irodalmunk Világos után*. Akadémiai, Bp. 1963.
SŐTÉR István, *Világos után. Nemzet és haladás: Aranytól Madáchig.* Szépirodalmi, Bp., 1987.
SPITZER, Leo, *Überzeitliche Perspektive in der neueren französischen Lyri*k. (*Anredelyrik und evokatives Präsens*). In: L.S., *Stihtudien II.* München, 1961. 50–83.
SPITZER, Leo, *Zum Stil Marcel Proust.* In: L.S., *Stihtudien II.* München. 1928. 365–497.
STACKELBERG, Jürgen *Der Briefroman und seine Epoche. Briefroman und Empfindsamkeit. Romantische Zeitschrift für Literaturgeschichte*, 1977.
STANZEL, Franz K., *Theory of Narrative*. (Transl. Charlotte GOEDSCHE) Cambridge University Press, Cambridge, New York, 1984.
STIENING, Giedon – VELLUSI, Robert, *Gattungspoetik des Briefromans. Medien- und wissensgeschichtliche Perpektiven* http://www.uni-graz.at/germwww_expose_poetik_briefromans.pdf (2010. március)
SVENBRO, Jesper, *Az archaikus és klasszikus Görögország. A csöndes olvasás feltalálása*. (Ford. SAJÓ Tamás) In: *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*. Szerk. Guglielmo CAVALLO, Roger CHARTIER, Balassi, Bp., 2003. 44–97.
SZAJBÉLY Mihály, *Jókai Mór*. Kalligram, Pozsony, 2010.
SZAUDER József, *A kassai „Érzelmek iskolája”*. In: Sz.J., *A romantika útján: tanulmányok*. Szépirodalmi, Bp., 1961. 90–114.
SZÁVAI János, *Irodalom, fikció, autofikció*. In: Írott és olvasott identitás: Az önéletrajzi műfajok kontextusai. Szerk.: MEKIS D. János és Z. VARGA Zoltán. Bp., 2008, L' Harmattan, 25 –32; 25–26.
SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *A magyar irodalmi romantika sajátosságai.* In: SZ.M.M., *Minta a szőnyegen. A műértelmezés esélyei.* Balassi, Bp., 1995. 119–128.
SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *A romantika: világkép, művészet, irodalom.* In: *Romantika: világkép, művészet, irodalom*. Szerk. SZEGEDY–MASZÁK Mihály, HAJDÚ Péter, Osiris, 2001. 7–20.
SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *A történet és az elbeszélés szereplői Kemény Zsigmond regényeiben*. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1978/4. 475–494.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Az elbeszélő és a szereplő viszonya Kemény Zsigmond regényeiben. Literatura*, 1978/1. 3–25.
SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Az elbeszélő nézőpont összetettsége Kemény Zsigmond regényeiben*. *MTA I. Osztályának Közleményei,* 1979. 411–441.
SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Az irodalmi mű alaktani hatáselméletéről.* In: SZ.M.M., *Minta a szőnyegen*. Balassi, Bp., 1995. 24–66.
SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Az újraolvasás kényszere*, Pozsony, Kalligram, 2011.
SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Az újraolvasás kényszere. (A rajongók).* In: SZ.M.M., *Irodalmi kánonok*. Csokonai, Debrecen, 1998. 72–93.
SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Figures, I–III. Helikon*, 1973/2–3. 393–396.
SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Idő és tér Kemény Zsigmond regényeiben. Literatura*, 1976/3. 53–79.
SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Irodalomtörténeti elképzelések a* New Literary History *című folyóiratban* In: *Az irodalomtörténet esélye* Szerk. VERES András, Gondolat, Bp. 2004. 213–231.
SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Kemény Zsigmond.* In: SZ.M.M., *Világkép és stílus*. Magvető, Bp. 1980. 287–318
SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Kemény Zsigmond*. Kalligram, Pozsony, 2007. (1. megjelenés: Szépirodalmi, 1989.)
SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Kosztolányi Dezső*. Kalligram, Pozsony, 2010.
SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Megfordított időrend*. In: *A magyar irodalom történetei*. Szerk. SZEGEDY–MASZÁK Mihály, VERES András, Gondolat, Bp. 2007. 482–490.
SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Műfajok a kánon peremén. (Levél és napló Kosztolányi életművében).* In: SZ.M.M., *Irodalmi kánonok*. Csokonai, Debrecen, 1998. 156–169.
SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Műfajok a kánon peremén: napló és levél.* In: SZ.M.M., *A megértés módozatai*. Akadémiai, Bp., 2003. 45–51.
SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Nem hallott dallamok és nem látott festmények: társművészetek a romantikus szépprózában.* In: SZ.M.M., *Szó, kép, zene*. Kalligram, Pozsony, 2007. 155–176
SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Szájhagyomány és irodalom: Kapcsolat vagy ellentét?* In: *Folklór és irodalom*. Szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes, Akadémiai, Bp. 2005. 27–39.
SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *The Life and Times of the Autobiographical Novel*. *Neohelicon*, 1986. 13/1. 83–104.
SZILÁGYI Márton, *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája.* Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998,
SZILÁGYI Márton, VADERNA Gábor, *Az ész csele: a történelmi regény ismeretelméleti perspektívája, (Kemény Zsigmond:* Rajongók) In. *Magyar irodalom*. Főszerk. GINTLI Tibor, Akadémiai, Bp., 2010. 568–572.
SZÖRÉNYI László, *Arany János Visszatekintés című versének képanyaga*. ItK, 1970/03. 322–345.
T. SZABÓ Levente, *Mikszáth, a kételkedő modern. Történelmi és társadalmi reprezentációk Mikszáth Kálmán prózai poétikájában*. L'Harmattan, Bp. 2007.
TÁTRAI Szilárd, *Az ÉN az elbeszélésben. A perszonális narráció szövegtani megközelítése*. Argumentum, Bp. 2002.
TENGELYI László, *Élettörténet és önazonosság.* In: T.L., *Élettörténet és sorsesemény*. Atlantisz, Bp. 1998. 13–48.
THOMKA Beáta, *Életrajzi fikció, biotext, a szerző mint metalepszis.* In: *Írott és olvasott identitás. Önéletrajzi műfajok kontextusai.* Szerk. MEKIS D. János, Z. VARGA Zoltán, L'Harmattan – Pécsi Tudományegyetem, Bp. 2008. 223–230.
TINYANOV, Jurij, *Az irodalmi tény*. (Ford. KÖNCZÖL Csaba), Gondolat, Bp. 1981.

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

TODOROV, Tzvetan, *Die Kategorien der literarischen Erzählung*. (Übersetzung von *Les catégories du récit littéraire*. In: *Communications* 8. 1966., 125–151, übersetzt von Irmela REHBEIN) In: *Strukturalismus in der Literaturwissenschaft.* Hrsg. Heinz BLUMENSATH, Kiepenheuer & Witsch, Köln 1972, 263–294..

TOMASEVSZKIJ, Borisz, *Irodalomelmélet* (Ford. SZÁNTÓ Gábor András) In *A modern irodalomtudomány kialakulása*., Szerk. BÓKAY Antal – VILCSEK Béla, Osiris, Bp. 1998. 268–287.

Újragondolni a romantikát. Koncepciók és viták a XX. században. Szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, Kijárat, Bp., 2003.

ULLMANN Tamás, Kifejezés, nyelv és retorika Lévinasnál http://www.c3.hu/~prophil/profi042/ullmann.html

VOSS, Ernest Theodor, *Erzählprobleme des Briefromans, dargestellt an vier Beispielen des 18. Jahrhunderts*. Diss, Bonn, 1960.

VOSSKAMP, Wilhelm *Dialogische Vergegenwärtigung beim Schreiben und Lesen. Zur Poetik des Briefromans im 18 Jahrhunderts*. *Deutsche Virteljahrsschrift*, 45. 1971.

WATT, Ian, *The Rise of the Novel: Studies in Defoe, Richardson and Fielding*. University of Cailfornia Press, Berkeley and Los Angeles, 1957.

WEEBERY, David E., *Az írás külsődlegessége.* (Ford. KÓS Krisztina) In: *Intézményesség és kulturális közvetítés.* Szerk. BÓNUS Tibor, KELEMEN Pál, MOLNÁR Gábor Tamás, Ráció, Bp. 2005. 416–430.

WITTMANN, Reinhard, *Az olvasás forradalma a 18. század végén?* (Ford. SAJÓ Tamás) In: *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*. Szerk. Guglielmo CAVALLO, Roger CHARTIER, Balassi, Bp., 2003. 321–347.

Z. KOVÁCS Zoltán, *„De e vágyam teljesülése egyedül a történettől függ" A/a szív örvényei*. *Irodalomtörténet*, 1995/4. 542–554.

Z. KOVÁCS Zoltán, *Példázatosság és (romantikus) irónia Kemény Zsigmond három regényében (*A szív örvényei, Férj és nő, A ködképek a kedély láthatárán*)*. In: Z.K.Z., *„»Vanitatum Vanitas« Maga is a húmor" Az irónia (korlátozásának) változatai a magyar romantika irodalmában*. Osiris, Bp. 2002. 139–186.

Z. VARGA Zoltán, *Előszó a válogatás elé. Az önéletírás*. In: Philippe LEJEUNE, *Az Önéletírás, élettörténet, napló*. L'Harmattan, Bp. 2003.

ZASZKALICZKY Gergely, *Hangvétel, harminc évre, Beszélő*, 2007./11.

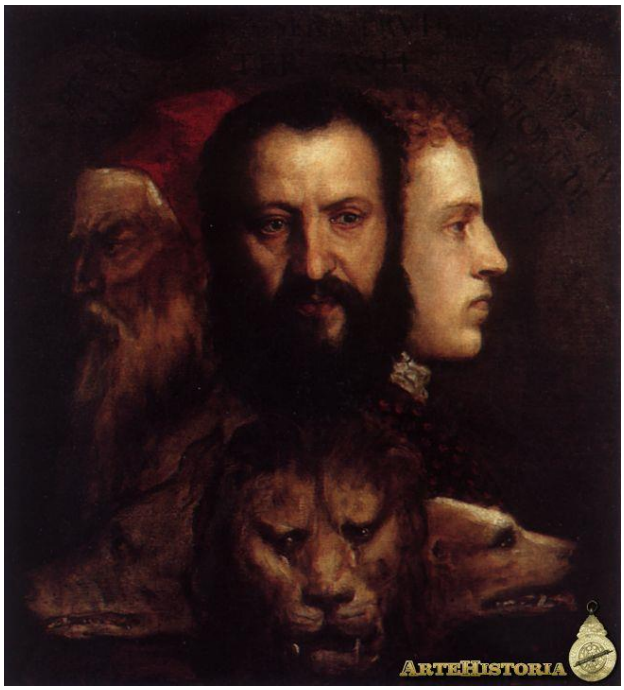
ZILAHY Károly, *Hölgyek lantja. Magyar költőnők műveiből,* Heckenast, Pest, 1865.

ZMEGAC, Viktor, *Der europäische Roman: Geschichte seiner Poetik*, 2. unveränderte Auflage, Max Niemayer, Tübingen 1991.

ZMEGAC, Viktor*, Történeti regénypoétika*. *A huszadik századi regény alapvető kettősség.* (Ford. RAJSLI Emese) In: *Az irodalom elméletei I*. Szerk. THOMKA Beáta, Jelenkor, Pécs, 1996. 99 –170.

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

FÜGGELÉK

1. Tiziano: *A három életkor allegóriája* (1550 körül, The National Gallery, London)

Forrás: https://www.nationalgallery.org.uk/paintings/titian-an-allegory-of-prudence

2. Carlo Dolci: *Mária Magdolna* (1660–1670 körül, Palazzo Pitti, Firenze)

Forrás: https://catalogo.beniculturali.it/detail/HistoricOrArtisticProperty/0900746309

www.interkonyv.hu © Pintér Borbála

3. Annibale Carracci: *Mária Magdolna tájban* (1599 körül, The Fitzwilliam Museum, Cambridge)

Forrás: https://data.fitzmuseum.cam.ac.uk/id/object/916

4. Carlo Dolci: *Szent Cecília* (1670–72, Gemäldegalerie Alte Meister, Drezda)

Forrás: https://skd-online-collection.skd.museum/Details/Index/268686